

PK²⁴
K-107

1861/11-12

168983

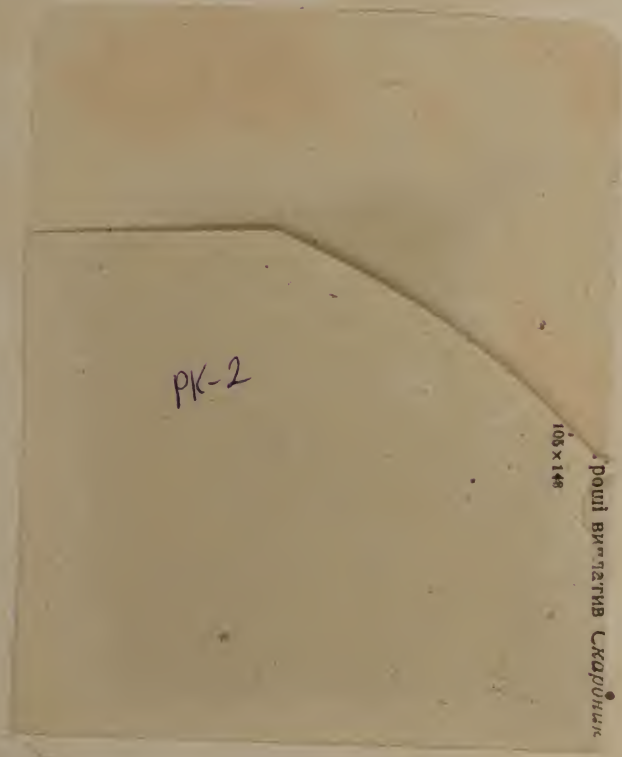

VERONA

[The remainder of the page contains extremely faint and illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document.]

K
104

+

PK-2

105 x 148

Ровні висхідні Карбуни

157 ⁹
11-12

1934

К. 109

ОСНОВА

1861
1162

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

«Добра хочю брати и Руськѣй Землѣ.»
Владиміръ Мономахъ.

168983

1861

НОЯБРЬ. — ДЕКАБРЬ.

28587
11-12

ПРОБНО
2111 1145

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ П. А. КУЛИША.

55
a

151

ОСНОВА

1861
1861

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ:

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 29 декабря, 1861 года.

Ценсоръ Ст. Лебедевъ.

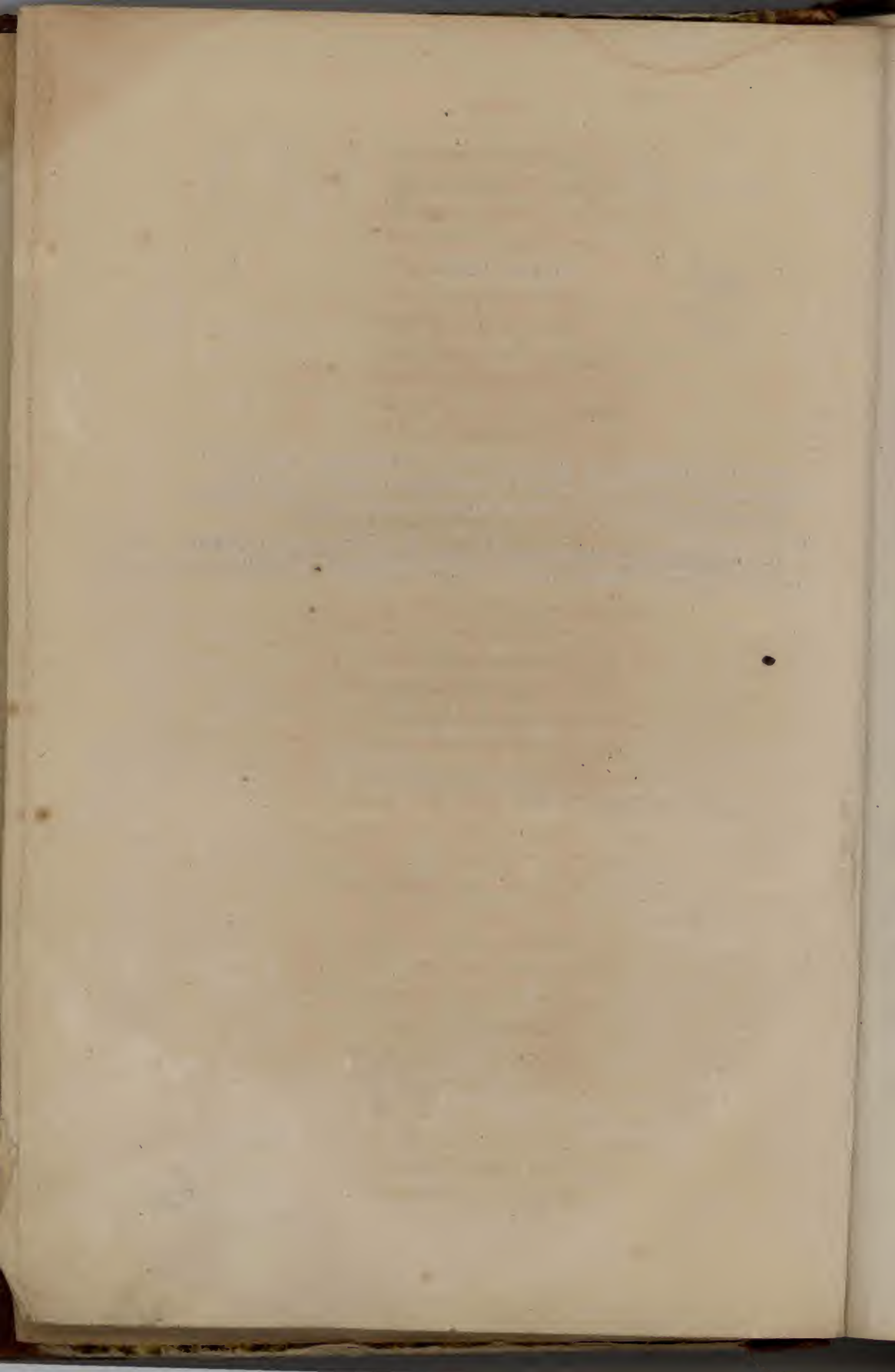
1861
1861

ОПЕЧАТКИ.

Въ статьѣ: *Чорноморскій Побитъ*, на стр. 3, напечатаны слѣдующія не-
зачеркнутыя въ корректурѣ слова: о безуспѣшныхъ доселѣ попыткахъ.

Въ поэмѣ *Пастуся*, на стр. 12, въ стихѣ 17, вмѣсто *сиротоѣ*, слѣдуетъ
читать: *сиротою*.

Въ примѣчаніи къ *Сближеніямъ и Слѣдамъ*, на стр. 137, вмѣсто *Coluber*
sauromates utrabilis, слѣдуетъ читать: *Coluber sauromates* и *C. trabilis*.

КОБЗАРЬ.

XXXVIII.

(Ча́стки).

Учітеся, браті́ моі,
Дума́йте, чита́йте,
И чужо́му навча́йтесь
Й свого́ не цура́йтесь;
Бо хто ма́тірз забува́е,
Того́ Богъ кара́е,
Чужі лю́де цура́юцца,
Въ ха́ту не пуска́ють;
Своі діти — мовъ чужіі,
И нема́е зло́му
На всій землі безконечній
Весёлого до́му...

Я рида́ю, якъ згада́ю
Діла́ незабу́ти
Діди́вз на́шихъ... страши́ діла́!
Якъ-би́ їхъ забу́ти,
Я одда́вз би весёлого
Віку́ полові́ну!
Оттака́-то на́ша сла́ва —
Сла́ва Украіни!... — —

Обні́міте жъ, браті́ моі,
Найме́ншого бра́та:
Неха́й ма́ти усмі́хне́цца,

Запла́кана ма́ти!
 Благослови́ть діте́й своїхъ
 Твёрдими рука́ми;
 И жіночокъ поцілу́йте
 (Чістими) уста́ми!
 И забу́детця сромóтня
 Да́вняя годи́на,
 И оживе́ добра сла́ва, —
 Сла́ва України;
 И світь тіхій, невечерній
 Тіхо просі́є....
 Обнімі́тця жъ, браті́ мої,
 Молю́ васъ, благаю́!

XXXIX.

Прочитавши главу 35-у Исая.

Ра́дуйся, ніво непо́літая!
 Ра́дуйся, зе́мле, не пові́тая
 Квіча́стимъ зла́комъ! Респусті́сь,
 Рожевимъ крі́номъ процві́ті!..
 И процві́тешъ, позелені́ешъ,
 Мовъ Іорда́нови святи́
 Лугі́, зелєні́ берегі́!
 И честь Кармі́лова, и сла́ва
 Лива́нова, а не лука́ва,
 Тебе́ укрі́є дорогімъ
 Золотокáннимъ, хитроші́тимъ,
 Добрóмъ та во́лею підбóитимъ,
 Святи́мъ амóфоромъ свої́мъ, —
 И лю́де тёмні́ незря́чі
 Дива́ Господні́ побáчять!

И спочі́нуть невóльничі
 Утóмлені́ руки,
 И колі́на одпочі́нуть,
 Кайдáнами кúті!

Радуйтеся, вбогодухи,
 Не лякайтесь дiва:
 Се Богъ судить, визволяє
 Довготерпiливихъ—
 Васъ убогихъ—и воздає
 Злодiямъ за злая!

Тойдi, якъ, Господи, святая
 На землю правда прилетить,
 Хочъ на годипочку спочить, —
 Незрячи прозрять, а кривii,
 Мовъ сарна зъ гаю, помайнують.
 Нимъ отвѣрзутця уста,
 Прорветця, слово якъ вода,
 И дeбрь-пустiня неполита, —
 Сцiлющою водою вмiта, —
 Прокiнетця; и потечуть
 Веселi рiки, а озера
 Кругомъ гайми поростуть,
 Веселимъ птаствомъ оживуть.

Оживуть степi, озера,
 И не верстовiи,
 А вольниi, широкiи,
 Скрiзь шляхи святiи
 Простѣлютця; и не найдуть
 Шляхiвъ тихъ владiки,
 А рабi тимi шляхами,
 Безъ гвалту и крику,
 Позiходятця до-куни,
 Радi та веселi,
 И пустiню опанують
 Веселi сѣла.

25 марта, 1838 р.

XI.

И досi спiтця — пiдъ горою
 Мiжъ вѣрбами, та надъ водою.

Біленька хаточка; сидить,
 Ниніче й досі, сівий дідь
 Коло хатиночки, и бавить
 Хорошее та кучеряве,
 Своє маленькеє внуця.
 И досі снитця: вийшла зь хати
 Веселая сміючись маї,
 Цілує діда и дитя —
 Ажъ тричі весело цілує,
 Прийма на руки и годує,
 И спать несє; а дідъ сидить
 И усміхаєтця, — и стіха
 Промовить нішкомъ: »де жъ те ліхо?
 Печалі тії, ворогі?...«
 И ніщечкомъ старій читає
 Перехрестившись »Оче-нашъ«,
 Крізь вєрби сонечко сіє
 И тихо гасне... День погасъ, —
 И все почіло... Сівий вь хату
 И самъ пішовъ опочивати.

ХІІ.

За сонцемъ хмаронька пливє,
 Червоні полі розстилає,
 И сонце спатоньки зовє
 У сіне море; покриває
 Рожєвою пеленюю,
 Мовъ маї дитину....
 Очамъ любо.... годиночку —
 Малюю годину —
 Ніби серце одпочіне,
 Зь Богомъ заговорить....
 А туманъ — ниначе вєрогъ —
 Закриває море
 И хмароньку рожєвую, —
 И тьму за собюю
 Розстилає туманъ сівий,

И тьмою німою
Оповіс тобі душу,
Й не знаєшь де дітись,
И ждешъ ёго—того світу,
Мовъ матері діти...

XIII.

Якъ маю я журітися —
Докучати людянь,
Пійду собі світъ за-очи!:
Що буде, те й буде!
Найдү долю — одружүся,
Не найдү — втоплюся,
Та не продамсь я нікому,
Въ найми не наймүся.

Пішовъ же я світъ за-очи..
Доля заховалась,
А воленьку люде добрі
И не торговали,
А безъ торгү закинули
Въ далёку невόлю.

— —

Т. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. ГР. ШЕВЧЕНКА.

Шестой отрывокъ.

25 іюля 1857.

Весь день провелъ у М—скаго на ближней пристани. Онъ арестованъ на недѣлю, по распоряженію окружного начальника — — Фр. велѣдствіе кляузъ своего цейхвахтера — отвратительнѣйшаго надворнаго совѣтника М. Арестъ М—скаго ничего больше, какъ маска, а надворному совѣтнику велѣно подать въ отставку и передать свою должность нижнему чину какому-то фейерверкеру, М—лу П—ву. Это, въ своемъ родѣ, маска.

Передъ вечеромъ пріѣхалъ на пристань комендантъ и взялъ меня съ собою на огородъ, а ввечеру еще разъ прокатились мы въ лодкѣ по дождевому *ставу*.

26 іюля.

Сегодня во весь день и до половины ночи работалъ я надъ письмомъ графу Федору Петровичу, и ничего не могъ сдѣлать съ этимъ неудающимся письмомъ. Мнѣ хочется высказаться какъ-можно проще и благороднѣе, а оно выходитъ или высокопарно до смѣшнаго, или чувствительно до нелѣпаго, или, наконецъ, льстиво до подлаго, но никакъ не выходитъ то, чего бы мнѣ хотѣлось. Это, вѣроятно, оттого оно у меня не клеится, что я еще не пришолъ въ себя отъ радости. Нужно подождать; еще время терпѣть: раньше 8 августа почта не отправится изъ укрѣпленія. Время еще терпѣть. Записать развѣ черновое на память, и изподоволь, на досугѣ, поправить, во избѣжаніе поговорки: *поспѣшитъ—людей насмѣшитъ*, какъ я это сдѣлалъ моимъ отвѣтомъ на письмо графини Н—иі Пв—вны, отъ 12 октября минувшаго

года, которымъ она первая извѣстила меня о предстоящей свободѣ и на которое я хватилъ ей такую восторженную чепуху (въ тороняхъ, разумѣется), что она сочла меня или съ ума снятившимъ, или—просто—пьянымъ. А чтобы этого и теперь не случилось, то напишу сначала черновое письмо; а попростывши немного, напишу и бѣловое.

»Ваше сіятельство,

Графъ Федоръ Петровичъ.

»Вашему великодушному заступничеству и святому челоуѣколюбивому участію графини Н—сіи Ив—вны, обязанъ я моею новою жизнію, моимъ радостнымъ обновленіемъ. Я теперь такъ счастливъ, такъ невыразимо-счастливъ, что не нахожу словъ достойно выразить вамъ мою сердечную, мою безконечную благодарность. Безъ челоуѣколюбиваго христіанскаго участія въ моей безотрадной судьбѣ, меня задушили бы въ этой широкой тюрьмѣ, въ этой безконечной, безлюдной пустынѣ; а теперь я свободенъ. Теперь, независимо ни отъ чьей воли, я строю свое радужное будущее, свое безмятежное грядущее. Какая радость, какое полное счастье, наполняетъ мою душу при мысли, что я снова увижу академію, увижу васъ, моего единого спасителя, и слезами радости и благодарности омочу ваши чудотворяція руки! Молю милосердаго Господа сократить путь и время къ этому безпредѣльному счастью. А теперь, Боже всемогущій, услыши мою чистую, искреннюю молитву, и надолго-долго продли ваши драгоценные дни, для славы божественнаго искусства и для счастья людей, близкихъ вашему любящему сердцу.

»21 июля, получено здѣсь офиціальное извѣстіе о моемъ освобожденіи. Въ тотъ же день я просилъ коменданта дать мнѣ пропускъ черезъ Астрахань до Петербурга; но онъ, безъ воли вышшаго начальства, не можетъ этого сдѣлать; и я, для полученія драгоценнаго этого паспорта, долженъ побывать еще разъ въ Оренбургѣ и сдѣлать, по этому случаю, 1000 верстъ лишнихъ почти по пустынѣ. Но Господь милосердый, помогавшій мнѣ исходить во всехъ направленіяхъ эту безлюдную пустыню, не оставитъ меня и на этомъ, теперь короткомъ, пути. Грустно только, что этотъ ненужный путь отдалить, по-крайней-мѣрѣ — на мѣсяць, радостную минуту свиданія съ вами и съ графиней Н—сіей Ив—вой, главной виновницею моего счастья!

»Всемогущій и премилосердый Господь не оставилъ меня здоровемъ въ этомъ долготѣнемъ и суровомъ испытаніи, — и любовь, — которую я, съ ранняго дѣтства, безосознательно питалъ къ прекраснымъ искусствамъ, — теперь посылаетъ онъ мнѣ любовь сознательную и свѣтлую, и крѣпкую, какъ алмазь. Живописцемъ-творцомъ я не могу быть; объ этомъ счастіи неразумно было бы помышлять; но я, по пріѣздѣ въ академію, съ Божіею помощію и съ помощію добрыхъ и просвѣщенныхъ людей, буду гравѣромъ à l'aqua tinta, и, уповаю на милость и помощь Божію и на ваши совѣты и покровительство, надѣюсь сдѣлать что-нибудь достойное возлюбленнаго искусства, распространять, посредствомъ гравюры, славу славныхъ художниковъ, распространять въ обществѣ вкусъ и любовь къ доброму и прекрасному. Это чистѣйшая, угоднѣйшая молитва челоѣко-подобцу-Богу и по-сильно-безкорыстная услуга челоѣку. Это мое единственное непреложное стремленіе. На бѣльшее я не могу надѣяться, и только буду просить — не оставить меня вашимъ просвѣщеннымъ содѣйствіемъ, въ этой моей лучезарной надеждѣ.

»Цѣлую руки моей святой заступницы гр. Н. Н., цѣлую васъ, ваше семейство, цѣлую все близкое вашему доброму сердцу, и остаюсь по гробъ благодарный *художникъ Шевченко*.

»Я не могъ себѣ отказать въ радости подписать подъ этимъ черновымъ письмомъ — *художникъ Т. Шевченко*, и сегодня въ первый разъ написалъ я это — душу радующее — званіе.»

27 іюля.

Сегодня за обѣдомъ Ираклій Александровичъ сообщилъ мнѣ важную художественную новость, вычитанную имъ въ *Русскомъ Ивалидѣ*. Новость эта для меня интересна своею не-новостью. *Ивалидѣ* извѣщаетъ, что наконецъ колоссальное чудо живописи — картина Иванова — *Іоаннъ Креститель*, окончена! и была представлена Римскою публикѣ, во время пребыванія въ Римѣ вдовствующей императрицы Александры Осодоровны, и по словамъ самого художника (въ газетѣ сказано — скромнаго) произвела фуроръ, какого онъ не ожидалъ. *Дай, Боже, нашом у теляті зовка ззісти*. Но мнѣ что-то страшно за автора *Маріи Магдалины*. Двадцатилѣтній трудъ сохранилъ ли сочность и свѣ-

жестъ жизни? не увялъ ли онъ, какъ южный роскошный цвѣтокъ, отъ долгаго и ненужнаго поливанья? не заплѣсневѣлъ ли онъ, какъ хмельное пиво, отъ долгаго броженія? Боже сохрани всякаго артиста отъ такого печальнаго и запоздалаго урока.

Еще будучи въ академіи, я много слышалъ объ этомъ колоссальномъ, тогда уже почти оконченномъ, трудѣ. Художники нерѣшительно говорили объ немъ; аматёры рѣшительно восхищались,—въ томъ числѣ и покойный Гоголь. Карлъ Павловичъ Брюловъ никогда ни слова не говорилъ о картинѣ Иванова; самого же Иванова въ шутку называлъ *иллицемъ*,—по словамъ великаго Брюлова, вѣрный признакъ бездарности,—съ чѣмъ я не могу согласиться въ отношеніи Иванова, глядя на его Марію Магдалину.

Восторженное письмо Гоголя ничего не сказало художнику, ни даже опытному знатоку, объ этомъ произведеніи. Теоретики всё однимъ муромъ мазаны. Графъ де-Кенси написалъ отличнѣйшій трактатъ о Юпитерѣ Олимпійскомъ—статуѣ Фидія, издалъ его *in folio*, великолѣпно для своего времени (въ началѣ текущаго столѣтія), и если бы не приложилъ къ своему роскошному изданію рисунковъ, художники бы подумали, что душа самого великаго Фидія говоритъ устами вдохновеннаго графа. Но неуклюжіе изобличители — рисунки испортили все дѣло... Какъ послѣ этого вѣрить этимъ восторженнымъ теоретикамъ? Говорить какъ будто и дѣло, а дѣлаетъ чортъ—знаеть—что. Почтенному графу, вѣроятно, нравились эти рисунки—уроды, если онъ приложилъ ихъ къ своему ученому трактату.

Какъ бы я былъ радъ, еслибы картина Иванова опровергла мое предубѣжденіе: къ коллекціи моихъ будущихъ эстамповъ *aqua tinta* прибавился бы еще одинъ великолѣпный эстампъ.

О картинѣ Моллера — *Иванъ Богословъ проповѣдуетъ на островѣ Патмосѣ* во время праздника бакханалій, о которой я случайно прочиталъ въ *Инвалидѣ*, что она показывается въ Петербургѣ публично, въ пользу раненныхъ въ Севастополѣ,—не знаю — почему, я имѣю выгоды понятіе о картинѣ Моллера, чѣмъ о многолѣтнемъ произведеніи Иванова.

28 іюль.

Еще вчера, т. е. въ субботу вечеромъ, уговорились мы съ Ф—скимъ провести сегодняшній воскресный день гдѣ-нибудь подалеже отъ противнаго укрѣпленія, и для сей уединенной радости назначили мѣсто въ балкѣ, въ глубокомъ дикомъ оврагѣ, верстахъ въ пяти отъ укрѣпленія, гдѣ можно найти и защиту отъ солнца подъ скалами, и родниковую свѣжую воду. Уговорились мы итти туда рано и провести весь день въ ущельяхъ этого мрачнаго оврага. На-щотъ провіанта положено было, чтобы онъ взялъ кусокъ сырой баранины фунтовъ 5-ть для *кебаба*, хлѣба соразмѣрную долю и бутылку водки; а я—чайникъ чаю, сахару, стаканъ и 5 огурцовъ. Все улажено какъ нельзя лучше,—и дешево, и забористо,—и я уже, по своему обыкновенію, сибаритствовалъ умственно въ объятіяхъ мрачнаго оврага. Прошла ночь; настало утро и солнышко взошло, а Ф—скій не является на огородъ, какъ мы условились. Я ждать-подождать, а его все нѣтъ-какъ-нѣтъ. Я нагрѣлъ чайникъ и принялся за чай, не переставая смотрѣть на укрѣпленіе. Наконецъ ругнулъ я измѣнника хорошенько и принялся строчить новую тетрадь, а Андрій Оберѣменко (огородникъ отъ подвижной команды и близкій мой землякъ), котораго я пригласилъ съ собою въ балку въ видѣ товарища и мѣхоноши, выпивши, вмѣсто стакана чаю, рюмку водки, принялся ругать нечестиваго Ляха.

Поусумнившись достаточно въ достоинствѣ многолѣтняго труда Иванова, я закрылъ тетрадь и пошелъ въ укрѣпленіе разрѣшить задачу, заданную мнѣ паномъ Ф—скимъ. Прихожу, а онъ сидитъ на крылечкѣ около казармъ и ругаетъ Дахмищина, солдата-жида, за то, что онъ не даетъ ему болѣе 20 коп. за койку. »А что же ты«, говорю я, »про балку забыть?«—»Постой, дай кончить *гандель*«, говоритъ онъ. Кончивши гандель, онъ признался мнѣ, что отъ заката до восхода солнца тянулъ штоса, и протянулся *до-снаги*. К—хъ даже подушку взялъ. Пособолѣзновавъ немного о его неудачѣ, я предложилъ снова путешествіе въ балку, уже въ три часа послѣ обѣда, взявши на свой контъ и хлѣбъ и мясо и водку. Онъ охотно согласился, и мы, сказавши другъ другу—*непремѣнно*, разстались. Взялъ я у артельщика въ долгъ 5 фунтовъ баранины, столько же фунтовъ хлѣба, и возвратясь на огородъ, послалъ Оберѣменка въ кабакъ за водкою.

Послѣ обѣда, я, по-обыкновенію, вздремнулъ немного подъ вербою, и ровно къ тремъ часамъ собрались мы съ Обеременкомъ въ дорогу. Собравшись, усѣлись мы снова подъ вербою. Пробыло 4 часа: *нема́ на́шого пана Ф — ського*. Андрій молча посмотрѣлъ на меня и принялся снова за свою *лю́льку-бурю́лку*. Пробыло и пять часовъ, — а пана Ф — скаго не видать. Андрій снова посмотрѣлъ на меня, и уже не вытерпѣлъ: плюнулъ. Прошло еще полчаса, и Андрій началъ *расташовувать торбу съ провіантомъ* и, винимая баранину, проговорилъ: *По-напрасну тільки добро́ звівели...* *Сказано — ляхъ!* — прибавилъ онъ какъ бы про себя: — *невѣра, — то такъ и пропаде́, такъ и здохне невѣрою.* — Я не нашелъ нужнымъ убѣждать Андрія въ противномъ, велѣлъ ему отдать баранину въ комендантскую кухню и просить повара зажарить ее къ вечеру; а самъ пошелъ на ближнюю пристань — навѣстить заключеннаго друга М—ского.

Проходя мимо первой батареи или флак-штока, я увидѣлъ внизу подъ скалою кучку солдатъ, играющихъ въ орлянку. Сначала я не обратилъ вниманія на эту, весьма-обыкновенную, картину. Но мнѣ какъ-будто шепнулъ кто-то: не здѣсь ли Ф — скій? Вматриваюсь — и глазамъ не вѣрю: мой Ф — скій, спустивъ съ праваго плеча шинель, съ ловкостью знатока дѣла, бросилъ что-то вверхъ; кружокъ игроковъ быстро поднялъ головы и потомъ медленно опустилъ, крикнувши: *орель!* — Ф — скій нагнулся очистить конь, а я, пожелавъ ему успѣха, пошелъ далѣе.

Погостивши у М—ского до восхода едва-ущербленной луны, я собрался въ обратный путь. Прощаясь, онъ благодарилъ меня за навѣщеніе и еще за то, что два года тому назадъ я не принялъ его благороднаго предложенія — поселиться у него на квартирѣ. Теперь только онъ понялъ, какую подлую клязду могъ вывести М—въ изъ нашего сожительства: у него не дрогнула бы рука воспользоваться силою военныхъ законовъ, гдѣ сказано, что офицеръ, позволившій себѣ фамильярное обращеніе съ нижнимъ чиномъ, предается военному суду. Теперь только онъ увидѣлъ пропасть, отъ которой я его отвелъ, зная лучше отвратительнаго надворнаго совѣтника М—ва.

Ночь лунная, тихая, волшебная ночь. Какъ прекрасно-вѣрно гармонировала эта очаровательная пустынная картина съ очаро-

вательными стихами Лермонтова, которые я невольно прочитал несколько разъ, какъ лучшую молитву Создателю этой невыразимой гармоніи въ своемъ безконечномъ мірозданіи. Не доходя укрѣпленія, на каменистомъ пригоркѣ я сѣлъ отдохнуть и, глядя на освѣщенную луной, тоже—каменистую дорогу, я еще разъ прочиталъ:

Выхожу одинъ я на дорогу.
 Предо мной кремнистый путь блеститъ;
 Ночь тиха; пустыня внемлетъ Богу,
 И звѣзда съ звѣздою говорить.

Отдыхая на камнѣ, я смотрѣлъ на мрачную батарею, высоко рисовавшуюся на скалѣ, и многое-многое вспомнилъ изъ моей прошлой невольнической жизни. Въ-заключеніе, поблагодарилъ всемогущаго Человѣколюбца, даровавшаго мнѣ силу души и тѣла—пройти этотъ мрачный, тернистый путь, не уязвивъ себя и не униживъ въ себѣ человѣческаго достоинства.

Успокоивъ себя святою молитвою, я побрелъ тихонько на огородъ, нарушивъ глубокую тишину очаровательной ночи — пѣсню:

Нема въ світі гіршъ пікбму,
 Якъ сирбі молодбму...

Не доходя съ полверсты до огорода (это уже было въ первомъ часу ночи), меня встрѣтилъ *Андрій Обеременко* вопросомъ: »Дѣ це васъ Богъ ноєнить до такої добі?«—»У гостяхъ, кажу, бувъ.«—»Та я бачу, що въ гостяхъ, бо добрі люде тільки йдучи зъ гостей, співають.«—Я, какъ-будто не слыша его словъ, заплѣлъ:

Идѣ багачъ, идѣ дукачъ
 Пьянъ шатаєтця,—
 Надъ бідною голбою
 Насміхаєтця.

— Та годі вже вамъ,—перебиваетъ меня ласково Андрій: — идіть лүчче та покладітця спать...—А я продолжаю:

Одинъ ведѣ за чуприну,
 Другий стіла бє:
 Не йди туді, вражий сину,
 Дѣ голбта пьє!.

Андрій, убѣдившись, что я совершенно пьяный, взялъ меня осторожно подъ руку, привелъ къ вербѣ, разостлалъ свою шинель, нарвалъ и положилъ подъ голову бурьяну, положилъ меня, перекрестилъ и ушелъ. Мнѣ не приходилося разочаровывать ста-

рика въ его богоугодномъ подвигѣ, а гѣмъ болѣе являть передъ нимъ свои лицедѣйскія качества. Я отъ души молча благодарилъ его и, недолго поворочавшись, заснулъ.

29 юля.

Видѣлъ во снѣ Семена Артемовскаго съ женою, выходящаго отъ обѣдни изъ церкви Покрова: на Сѣнной площади будто разведенъ паркъ, деревья еще молодыя, но огромныя; въ-особенности поразилъ меня своею величиною папортникъ: настоящій китайскій ясець. Въ паркѣ встрѣтили Кулиша, тоже съ женою, и вмѣстѣ пошли въ гости къ Михаилу Лазаревскому.

Все, чтó сердцу дорого, сгруппировалось на этотъ разъ въ моемъ сновидѣннн. И еслибъ не проклятыя курчата своимъ несноснымъ чекотаньемъ меня разбудили, я непременно бы увидѣлъ еще кого-нибудь изъ дорогихъ моихъ друзей. И мало того что бѣгаютъ около тебя, визжать, кокочуть,—пѣтъ, нужно еще тебѣ на лицо вскочить да за носъ ущипнуть. Счастливъ ты, храбрый молодець, что не попался миѣ подъ руку, а то бы я оторвалъ смѣлую голову, чтобы ты зналъ, какъ клевать добраго человѣка, когда онъ спитъ и видитъ во снѣ такіе отрадныя, милыя сердцу, лица.

Разбуженный такъ-не-кстати чубатенькимъ нахаломъ, я всталъ и ушелъ въ бесѣдку съ твердымъ намѣреніемъ продѣлать прекрасное видѣніе. Но при всемъ моемъ желаннн, этотъ проэктъ миѣ не удался. Солнце, которое другой-разъ такъ вяло, медленно подымается изъ-за горизонта, тутъ, какъ на смѣхъ, быстро выскочило, какъ бы желая поощрить безчеловѣчный поступокъ чубатого нахала и поднять на ноги смиренно въ углахъ дремавшихъ мухъ. Дѣлать нѣчего, трудно противу рожна прати; дѣлать нѣчего, я всталъ, уготовалъ себѣ трапезу, т. е. чай, и пошелъ искать челоуѣколюбиваго Андрія, такъ любовно успокоившаго меня вчера подъ вербою; чтобы столь милосердый подвигъ достойно оцѣнить, я думалъ его попотчивать

Чаемъ шкляіною
И горілки чаркою.

Но, увы, это доброе намѣреніе миѣ не удалось! Андрій (чего я никакъ не ожидалъ) спалъ сномъ праведника въ своей темной землянкѣ. Зная изъ недавняго опыта, какъ невѣжливо и не хо-

рошо нарушить чужой покой, я оставилъ Андрія въ покоѣ, вполне увѣренный, что старикъ позволилъ себѣ вчера лишнюю чарку, что съ нимъ если и случается, то весьма-весьма рѣдко. Артиллерійскій огородникъ, его другъ и товарищъ по землянкѣ, пріятно разсѣялъ мое, несомнѣно выгодное, предположеніе въ отношеніи Андрія. Онъ сказалъ мнѣ, что прошлой ночью Андрій былъ очереднымъ ночнымъ сторожемъ огорода и, разумѣется, во всю ночь не спалъ, — такъ теперь и пополняетъ ущербъ.

Дѣлать нѣчего, шклянку и горілки чарку отложилъ я до другого разу, а теперь напишу нѣсколько строкъ въ моемъ журналѣ на память о тебѣ, мой настоящій, простой, благородный землякъ.

Вскорѣ по прибытіи моемъ въ укрѣпленіе, я замѣтилъ въ солдатской публикѣ (другой публики въ укрѣпленіяхъ не имѣется), въ этой однообразной — публикѣ, совершенно не солдатскую фигуру. Походка, физіономія, даже *шапка-чабанка*, все въ немъ обличало моего земляка. Спрашиваю, что это за человѣкъ такой? Мнѣ отвѣчаютъ, что это Андрей, госпитальный служитель и *холодъ*. Этого-то мнѣ и нужно. Физіономія его показалась мнѣ болѣе суровою, нежели вообще у земляковъ моихъ, и потому-то я началъ съ нимъ сближаться издалека и осторожно, удостовѣрившись отъ его ближайшаго начальства, отъ унтеръ-офицера Игнатѣева и капитана Б — ова, смотрителя полугоспиталя, что Андрей Обеременко — примѣрной честности и трезвой жизни человѣкъ. Я началъ искать случая поговорить съ нимъ наединѣ по своему, но онъ какъ-будто-бы замѣтилъ мои маневры и, какъ казалось, старался отклонить отъ себя эту честь. Меня это болѣе подстрекало на сближеніе.

Большую часть безсонныхъ ночей въ Новопетровскомъ укрѣпленіи провелъ я, сидя на крылечкѣ у офицерскаго флигеля. Однажды — это было зимой часу въ третьемъ ночи — сижу я, по своему обыкновенію, на крылечкѣ, смотрю — изъ-за лазаретной кухни выходитъ Андрій. Онъ тогда занималъ должность хлѣбопека и квасника. Завидное мѣсто огородника я ему уже выхлопоталъ. — «А что, — говорю я, — Андрію, — и тебѣ мабутъ не спитца?» — «Та не спитца, матері ёго ковінька», сказалъ онъ. Я затрепеталъ, услыша его чистый, неспорченный, родной выговоръ. Я попросилъ его посидѣть *трѣхи* со мною, на что онъ неохотно согласился. Разговоръ началъ я, — какъ это обыкновенно и водится между солда-

тами, — спросомъ, которой землякъ губерніи и т. д. На мой спросъ, Андрій отвѣчалъ, что онъ — губернiи Кіевської, повіта Звенигородського, изъ села Різаної, *тутъ — коло Лісянки, колі чували»,* прибавилъ онъ; а я прибавилъ, что не только чувавъ, и самъ бувавъ, и въ Лісянці, и въ Різаній и въ Русілівці, и всюди. — Однимъ словомъ, оказалось, что мы — самые близкіе земляки. »Я самъ бачу«, сказалъ онъ, »що ми свої, та не знаю, якъ до васъ приступити, бо ви все то зъ офіцерами, то зъ ляхами, то-що. Якъ тутъ, — думую, — до ёго ийдити? Може воно й самъ який-небудь ляхъ, та такъ тільки ману пускае.«— Я принялся снова увѣрять его, что я настоящій его землякъ, — искренно желалъ продолжать разговоръ, но пробило три часа, и онъ ушелъ топить печь для хлѣбовъ и для квасу.

Такъ началось наше личное знакомство съ Андріемъ Обеременкомъ. И чѣмъ далѣе — болѣе узнавали мы другъ друга и болѣе привязывались другъ къ другу. Но наружныя отношенія наши остались тѣ же самые, что и въ первое наше свиданіе: онъ себѣ не позволялъ ни одного шагу наружнаго сближенія, ни тѣни искательства, какъ это дѣлали другіе. Подозрѣвая во мнѣ, не знаю почему, богача-земляка и даже родственника коменданта, Андрій, наравнѣ съ другими, вѣрилъ во все это, но при другихъ онъ даже не кланялся со мною, чтобы не подумали другіе, что онъ навязывается ко мнѣ въ друзья. Мѣстомъ нашихъ постоянныхъ свиданій было упомянутое крылечко, а время — ночь, когда все, кромѣ перекликавшихся часовыхъ, спало. Невозмутимо холодная, даже суровая наружность его, обличала въ немъ человѣка жесткого, равнодушного. Но это — маска. Онъ страстно любитъ маленькихъ дѣтей, а это вѣрный знакъ сердца кроткаго, незлобиваго. Я часто, какъ живописецъ, любовался его темнобронзовой усатой физиономіей, когда она пѣжно льнула къ розовой щечкѣ младенца. Это была одна, единственная, радость въ его суровой, одинокой жизни. Независимо отъ его простого, благороднаго характера, я полюбилъ его за то, что онъ, впродолженіи двадцатилѣтней солдатской — жизни, не опомнилъ и не унизилъ своего національнаго и человѣческаго достоинства. Онъ остался вѣрнымъ во всѣхъ отношеніяхъ своей прекрасной національности. А такая черта благородитъ и даже неблагороднаго человѣка. Если мелькали свѣтлыя минуты въ моемъ темномъ долготѣннемъ заточеніи,

то этими сладкими минутами я обязанъ ему, моему простому, благородному другу, Андрію Оберёменку.

Пошли же тебѣ Господи, мой неизмѣнный друже, скорый конецъ испытанію. И поможи тебѣ Пресвятая Матерь всѣхъ скорбящихъ — пройти эти безводныя пустыни, напиться сладкой дыфировой воды и вдохнуть въ измученную грудь живительный воздухъ нашей прекрасной, нашей милой родины!

Впродолженіи дня я не видался съ Андріемъ. Передъ вечеромъ пошелъ я нарисовать видъ первой батареи съ того самого мѣста, съ котораго я ночью любовался ею, возвращаясь отъ Мостовскаго. Когда-нибудь сдѣлаю я акварельный рисунокъ. Уже стемнѣло, когда я возвратился на огородъ. Подъ вербою сидѣлъ Андрій и встрѣтилъ меня такимъ вопросомъ: — »А шо ми будемъ робить зъ тѣмъ мясомъ?« — »Зъ якимъ?« — »А шо на лёді друкій день валяеця.« — »Собакамъ ёго вѣкннуть; а якъ не смердѣть, то повечеряемъ.« — »Я вже вечерявъ.« — »А я не хочю вечерять«, сказалъ я и уже хотѣлъ идти въ бесѣдку. — »А знаєте що?« сказалъ Андрій, останавливая меня. — »Не знаю що.« — »Ходімо зъ отѣмъ мясомъ за́втра ранѣнько въ балку та поспідаемъ до-ладу.« — »Добре, ходімо.« — »Та не берить съ собою оттого цыгана, оттого лиха. Нехай вѣщъ сказитця.« — »Добре, не візьмемо нікого.« — И мы разстались.

5 августа.

Въ 3 часовъ вечера приплылъ я на самой уютной рыбачьей ладѣ въ городъ Астрахань. Все это такъ печально и такъ быстро совершилось, что я едва вѣрю совершившемуся. Я, какъ во ея видѣнную, припоминаю теперь прогулку мою въ балку съ Андріемъ Оберемкомъ, послѣ которой на другой день, т. е. 31 июля, П — і й А — вичъ внезапно согласился дать мнѣ пропускъ прямо въ Петербургъ. На другой же день онъ сдержалъ свое слово, а на третій, т. е. 2 августа, въ 9 часовъ вечера, оставилъ я Новопетровское укрѣпленіе и, послѣ трехдневнаго благополучнаго плаванія по морю и по одному изъ многочисленныхъ рукавовъ Волги, прибылъ въ Астрахань.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПОБИТЪ

НА КУБАНИ

МІЖЪ 1794 И 1796 РОКАМИ.

ОПЕРЕТТА Я. Г. КУХАРЕНКА.

НѢСКОЛЬКО ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫХЪ СЛОВЪ.

Украинская словесность развивалась и продолжает развиваться при весьма неблагоприятныхъ обстоятельствахъ. Не упоминая о томъ, что всѣмъ извѣстно, укажемъ на обстоятельства, такъ-сказать, домашнія, но тѣмъ неменѣе замедляющія литературное развитіе нашего слова, въ различныхъ приложеніяхъ его къ дѣлу жизни. *Енеида*, Котляревскаго, имѣла въ предшествовавшемъ намъ поколѣніи успѣхъ потому, что была для него шуткою; *Паталка-Полтавка* — потому, что была забавою. Самые умные, самые дальновидные люди того времени разсмѣялись бы отъ всего сердца, еслибы имъ сказать, что эта пародія классической поэмы и эта копія съ иноземныхъ опереттъ сдѣлаются начатками особой литературы и получатъ значеніе жизненное, въ связи съ насущными интересами южнорусской народности. Полтава, въ лицѣ Котляревскаго, первая заявила потребность литературы новой — не-Ломоносовской и Державинской — для выраженія того, чѣмъ отличается русскій югъ отъ русскаго сѣвера; но Котляревскій не имѣлъ въ Полтавѣ преемниковъ. Дѣло его не могло быть признано общественнымъ событіемъ въ обществѣ помѣщиковъ, соединившихся вокругъ такихъ лицъ, какъ князь Куракинъ, князь Лобановъ-Ростовскій и даже князь Репнинъ, людей, относившихся къ Украинѣ официально, съ высоты французской образованности и обусловленнаго ихъ общественнымъ положеніемъ взгляда на жизнь. Только въ университетскомъ городѣ, гдѣ

28581

существуетъ господство много рода надъ умами и вкусами, могъ быть оцѣненъ талантъ Котляревскаго съ его серьезной стороны. Такимъ городомъ явился Харьковъ. Въ Харьковѣ, Артемевскій-Гулакъ и Квитка продолжили дѣло Котляревскаго, и произведеніями болѣе-художественными придали болѣе цѣны его начинанію, которое въ наше время, по перспективѣ, представляющей для украинской литературы, можно назвать начинаніемъ великимъ. Но и тамъ повторилась съ украинской словесностью та же исторія, что и въ Полтавѣ. Сдѣланъ былъ нѣсколькими умами шагъ не въ мѣру народно-литературному развитію остального общества. Харьковская публика, равно какъ и дворянская публика всей Украины тогдашней, воспитывалась подъ вліяніемъ петербургской литературы, а на украинскіхъ писателей смотрѣла, какъ на талантливыхъ затѣйниковъ. Появленіе Гоголя, который, хотя бралъ предметы для своихъ повѣстей изъ жизни украинской, но писалъ по-великорусски, еще болѣе отвратило глаза образованныхъ Украинцевъ — говоря вообще — отъ писателей, которые не только вдохновлялись жизнью народа, но находили у него и языкъ для выраженія этой жизни. Такимъ образомъ, словесность наша еще разъ умолила на родной почвѣ. Понадобился кругъ людей, еще болѣе одушевленныхъ любовью къ народу и вѣрой въ него, еще болѣе человѣчныхъ, для того, чтобы дѣло Котляревскаго, Артемевскаго-Гулака и Квитки не осталось мимолетною затѣею. Явился въ Петербургѣ Шевченко и началъ свое дѣло непосредственно съ того, на чемъ, можно сказать, покончила чисто народная наша муза. Прелесть его стиха, глубина его чувства были неотразимы, а главное — вокругъ него было побольше свободно-мыслящихъ Украинцевъ — въ Петербургѣ, чѣмъ вокругъ его предшественниковъ — на Украинѣ. Известно, въ какой правдивой зависимости отъ столицы были вкусъ и понятія жителей Украины сороковыхъ годовъ. Петербургскіе люди, высоко оцѣнившіе Шевченка, болѣе имѣли вліянія на своихъ провинціальныхъ земляковъ, нежели въ свое время Полтавцы и Харьковцы, хотя, съ другой стороны, Шевченко тронулъ такія струны, къ которымъ многіе, и независимо отъ Петербурга, не могли остаться равнодушны. Невзгоды вѣшнія, сопровождавшія развитіе музы Шевченка, сдѣлали ее еще дороже для Украинцевъ. Литература наша наконецъ утвердилась на своихъ народныхъ началахъ. Но не объ этомъ у насъ будетъ рѣчь.

Въ то время, когда въ Полтавѣ умолкалъ Котляревскій посреди общества, воспитывавшагося подъ вліяніемъ чужихъ стихій; въ то время, когда Харьковъ заявилъ разочарованіе свое въ состоятельности родного

слова перомъ самого Квитки, который, склоняся на увѣщанія столичныхъ аристарховъ, унизилъ свой самобытный талантъ плохими повѣстями на чуждомъ для него языкѣ, во вкусѣ тогдашнихъ журнальныхъ романовъ; въ то время, когда самъ Шевченко жаловался въ прекрасномъ предисловіи своемъ къ *Гаидамакамъ*, что грамотѣи осмѣиваютъ его независимую народную музу, — на разныхъ, далеко отстоящихъ другъ отъ друга пунктахъ земли южнорусской, многіе продолжали попытку идти слѣдомъ то за Котляревскимъ, то за Квиткою, то за Шевченкомъ; но препятствія къ развитію украинской литературы были слишкомъ велики и многочисленны. Они лежали не только въ обязательно-методическомъ образованіи нашихъ грамотныхъ людей, не только въ нажитыхъ цѣлыми столѣтіями предразсудкахъ въ родѣ тѣхъ, какія проповѣдываются нынѣ въ московскомъ *Дни*, но и въ личныхъ свойствахъ людей, которые на время являлись какъ-бы передовиками украинскаго движенія. Не обременія читателей исчисленіемъ разныхъ случаевъ и явленій, которыя парализовали литературную дѣятельность начинавшихъ писать по-украински, доведемъ на этотъ разъ до свѣдѣнія нашего общества объ оставшихся доселѣ въ неизвѣстности попыткахъ о безуспѣшныхъ доселѣ попыткахъ одного изъ даровитыхъ нашихъ соотечественниковъ, Я. Г. Кухаренка — высказаться печатно въ печатно украинскомъ словѣ (¹).

Четверть столѣтія назадъ, именно въ 1836 году, г. Кухаренко написалъ оперетту *Чорноморський Побитъ*, и донынѣ только весьма немногіе изъ насъ знали о ея существованіи. Покойный Шевченко очень хвалилъ эту пьесу, самъ отдалъ ее, въ 1842 г., въ цензуру и желалъ видѣть ее въ печати; но сочиненія на украинскомъ языкѣ въ то время съ трудомъ находили для себя издателей, такъ-какъ наша по преимуществу простонародная публика, состоя изъ людей небогатыхъ, едва-едва поддерживаетъ наши книги такъ, чтобы издатель не былъ въ убыткѣ. Уже одно это печальное обстоятельство парализуетъ у насъ литературную дѣятельность способныхъ людей; но г. Кухаренко встрѣтилъ еще другую помѣху дальнѣйшимъ своимъ занятіямъ украинскою словесностію: именно — неудачное знакомство съ однимъ изъ тѣхъ господъ, которые, какъ литературные Плюшкины, любятъ класть подспудъ все, что ни попадетъ къ нимъ въ руки. Много разъ пробовалъ онъ свое перо и посылалъ пробы къ своему харьковскому пріятелю

(¹) Читатели *Основы* уже знакомы съ нимъ нѣсколько по прекрасному его разсказу: *Вороний Кінь*, помѣщенному въ X-й книжкѣ. Ред.

для печати... Напрасный трудъ, тщетное ожиданіе: втеченіе многихъ лѣтъ, ни одна строка не была предана тишенію! Безвкусіе ли этого господина было тому причиною, равнодушіе ли его къ движенію украинской словесности, или что-нибудь особенное, одному ему свойственное, — мы не беремся рѣшить; но г. Кухаренко, живя въ Черноморіи и видя въ немъ, изъ своего далека, передового человѣка (что было большою ошибкою), да притомъ и передоваго Украинаца (что было ошибкою еще большою), естественно долженъ былъ придти къ мысли о слабости своего таланта и недостаточности литературнаго своего образованія. Такимъ-образомъ, ушло четверть столѣтія съ того времени, какъ онъ, въ первомъ своемъ опытѣ, обнаружилъ несомнѣнное призваніе къ литературной дѣятельности, которая, при другихъ обстоятельствахъ, при болѣе счастливомъ знакомствѣ съ людьми пишущими, могла бы быть весьма замѣчательною, а можетъ быть и блистательною. Немногіе начинали такимъ значительнымъ для перваго опыта произведеніемъ, какъ *Черноморскій Побитъ*, и притомъ — въ какое время и въ какомъ мѣстѣ! Находясь въ такомъ отдаленіи отъ большихъ городовъ и театра, авторъ долженъ былъ почувствовать сильное влеченіе къ драматическому искусству, чтобы рѣшиться на сочиненіе подобной пьесы. Какъ не пожалѣть, что земля, заселенная Украинацами, всё еще не болѣе, какъ пустыня, едва-едва охватываемая движеніемъ только самыхъ первыхъ, самыхъ насущныхъ человѣческихъ потребностей и интересовъ! Но, вмѣсто того, чтобы сѣтовать о томъ, чего мы не въ силахъ поправить, обратимъ вниманіе читателей на то, что, какъ самородный цвѣтокъ, появилось въ этой пустышѣ, не смотря ни на какія невзгоды.

Черноморскій Побитъ г. Кухаренка представляетъ время первоначальнаго заселенія прикубанскихъ равнинъ остатками разбѣжавшихся Запорожцевъ и другими выходцами изъ Украины (которая, замѣтимъ, у этихъ переселенцевъ, въ ихъ воспоминаніяхъ, называлась и донынѣ называется *Русью*, и этимъ именемъ различается отъ Велико-россіи). Правы и обычаи тогдашней Черноморіи были вообще тѣ же самыя, что и въ украинской Руси, но отличались нѣкоторою грубостью, по причинѣ рѣзкости характеровъ, которые выдавались изъ массы населенія и не рѣдко были съ ними въ разладѣ. Тутъ, между прочимъ, запорожская привычка къ бурлацкой, безженной жизни столкнулась съ необходимостію жениться и вести жизнь семейную; и такъ какъ мѣстныя власти прилагали попеченіе о размноженіи семействъ, то брачныя союзы заключались иногда невзначай, безъ соблюденія всѣхъ обычаевъ

и обрядовъ, которыми они сопровождались и сопровождаются въ Украинѣ. Самые священники черноморскіе были, такъ-сказать, импровизированнымъ духовенствомъ. Черноморія подлежала въ то время вѣдомству Оеодосійскаго епископа. Довольно было аттестация со стороны старшины черноморской, чтобы присланный къ нему грамотный козакъ былъ рукоположенъ въ іерея. Такъ-какъ черноморскіе козаки головы и бороды брили, оставляя только чубъ и усы, то долго еще послѣ рукоположенія сохраняли воинственный видъ свой; но это не мѣшало прихожанамъ относиться къ нимъ съ тѣмъ же уваженіемъ, съ тою же увѣренностію въ дѣйствительности ихъ служенія, какъ и къ старымъ цопамъ. Случалось и такъ еще, что войсковая старшина, видя стараго, заслуженнаго козака пенсправимымъ въ задорной, безпокойной для общества, жизни, преговаривала его, въ видахъ исправленія нравственности, къ рукоположенію въ священники. Разсчетъ здѣсь былъ тотъ, что козакъ, уважая въ себѣ духовный санъ, опомнится и начнетъ вести жизнь порядочную. И дѣйствительно, не было, говорятъ, примѣра, чтобы поставленный такимъ-образомъ пощ не оставилъ своихъ дурныхъ привычекъ⁽¹⁾. Эти-то и другія подобныя черты черноморскихъ нравовъ и обычаевъ представлены г. Кухаренкомъ, въ его очель интересной и очень живой, характерной пьесѣ, съ замѣчательнымъ пониманіемъ сценическаго искусства. Въ числѣ, покамѣть немногихъ, драматическихъ сочиненій на украинскомъ языкѣ, *Черноморський Побитъ* будетъ драгоценнымъ подаркомъ для украинскаго театра. Это, впрочемъ, покажетъ опытъ. Мы только считали долгомъ своимъ познакомить читателей *Основы* съ талантливымъ авторомъ, столь долго оставшимся въ неизвѣстности, и поставить ихъ на точку зрѣнія, съ которой должно разсматривать предлагаемую пьесу, какъ произведеніе извѣстнаго времени и мѣста.

П. Кулишъ.

(1) Не должно упускать изъ виду, что старинное образованіе украинское основывалось на изученіи церковнаго устава, (большею частію этимъ и ограничивалось); а потому, каждый старшина былъ достаточно приготовленъ къ отправленію богослуженія въ священническомъ санѣ.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПОБІТЬ.

ЧАСТЬ ПЕРВА.

ДІЇВІ ЛЮДЕ:

Кітишний сотникъ Тупіця.
Иванъ Прудкій, козакъ.
Ильб, братъ Прудкого.
Явдохъ Драбінциха, вдова.
Маруся, її дочка.
Борісь Цвіркунъ.
Івга Цвіркунка.

Кабіця, козакъ, Незаміівський ку-
ріпний.
Куліна, ёго полюббвиця.
Игнатъ Очкурній, робітникъ
Тупіці.
Пріська Притулівна.
Парубкі и дівчата.

ДІЯ ПЕРВА.

Обстанова показує зсерєдини хату вдови Драбінцихи и збоку
двері въ хіжку.

I.

Маруся, *сидя на лаві прлде и співає.*

Болить мой голівовька
Відь самого чбла:
Не бачила милєнького
Сєгдні и вчора.
Ой бачитця, не журіюся,
Вь тугу не вдаюся;
А якъ виїду за ворота,
Одъ вітру валюся.
Ой бачитця, що не плачу —
Серце замірає,
Якъ згадаю, що Івана
И дбсе немає.
Нема мого милєнького,
Нема мого сбиця!

Ні єь кимъ мині розмовляти,
 Сіда у вікниця!
 Немá мого миленького,
 Що кáрні бчі,
 Рада бь ёго дождати
 До темної нóчи!..
 Немá мого миленького!
 Немá ёго тўта;
 Вже порослá по слідóчку
 Шавлія та рўта!..
 Зеленєнький барвіночку,
 Стеліся низенько!
 А ти, мїлїй, чорнобрївий!
 Приліни швиденько.
 Зеленєнький барвіночку!
 Стеліся ще й пізче,
 А ти, мїлий, чорнобрївий!
 Приліни ще й швидче.

Охъ, Іванє, Іванє! мій голубоньку сізїї! де ти такъ довго барїсєя? скїлькó днївъ я тебе ждала, щобъ побáчитьця єь тобою, та розказати тобї, що мої мáти чáсто до сусїдївъ хóдить та все роспїтуєтця про якóсь вáрубка: любонь хóче мене вїдати за ёго зáмїжъ. Хто вїнь, який вїнь, — не знáю и не бáчила. Не приведї, Гóсподи, якъ Іванъ заїхавъ кудї далєко, а мáти захóдятьця мене вїдавати за дрўгого, за якóго нєлюба! Я бь їмъ и сказáла, що люблó Іванá, такъ щó жь?.. криї Бóже, якї вони єрдїтї!... Тяжкó боїсь мáтери, щобъ.... (*Задўмуєтця.*)

II.

Іванъ, *зовсімъ приорўжений, вхóдить.* Добрї вечіръ, Марўсю! Маруся, *зрадївши.* Єрденькó Іванє! Чи ще ти живєнький! (*Понїрїлась, мовъ єрдїтця*). Ну, добрий же ти! вїдцурáвєсь зовсімъ мене. Скїлькó я днївъ дождáю тебе, такї нї слўху нї вїсточкї немá; хоть бї твїї братъ Ількó прїїшóвь сказати: де ти и щó рóбишь?

Іванъ. Вївєнь, вївєнь, моя голубочкó. Я дóма не бувъ. Оцє недáвно прїїхавъ зь Васюрїнськóї, та й ушїть прощáй!

Маруся, *здивовáвшись.* Кудїжъ то?

Іванъ. Пїдемо єь товариствомъ за Кубáнь, чи не роздобўдемо чогó...

Маруся, *жáлібно.* Такъ и ё! Ужє жь ти мене, мáбутъ, и не застанєшь!...

Иванъ, съ *триогою*. Якъ се такъ, Марусю?

Маруся. Моя мати хотять, либонь, за когось менé віддати за-
міжъ...

Иванъ. Якимъ-би-то шобитомъ? И за кого?

Маруся. Я й сама не знаю, а такъ догадуюсь, бо вони частенько
ходять до сусідівъ совітоватись, та й готують усé, що треба для ве-
сілля...

Иванъ. Потрівай же, Марусю! я побіжу на-часочкъ та поклічу сю-
ді мого хрищеного батька, сотника Тупицю, бо вінъ менé зъ козаками
вишроважъ за Кубань, та ось тутъ заразъ, на улици и дожджетця. Я оцé
відъ ёго до тебе забігъ на часочокъ, щобъ попрошатись; а се такé діло,
що якъ я тутъ не б́уду, то треба вже ёму знати, що и якъ, и до чо́го? Бо
вінь чоловікъ такий, що поможе. Ти, Марусю, не крийся передъ нимъ
ні въ чімъ. Вінъ мни́ той же рідний батько и чоловікъ у всёму таму-
щій: чи р́ужа си́ртить, аб́о направить, — відъ ќулі, відъ галюки, уро́ківъ,
заговóрівъ, — відъ лóбощівъ, не-лóбощівъ, скáзано—характёрникъ, та й
годі. Огъ и заразъ. (*Підходить до дверей, відчиня їх и кліче.*)
Тату! тату.

Тупиця, за дверима. А що тамъ?

Иванъ. Ідіть лишъ, б́удьте ласкові, сюді: мни́ до васъ діло е!

Тупиця, не входючи. Та й заразъ!

Иванъ, до Марусі. Ось вінъ заразъ прийде. Не журись, Марусю:
усé гараздъ б́уде.

Маруся. Даї́ Боже, щобъ усé гараздъ було; а л́учче всёго, якъ-би́
ти остáвся дома...

III.

Тупиця. Помáгай Бігъ, діти! Б́удьте здорові съ тимъ, що сёгодня!

Маруся, *кланяетця низько*. Спасибі́, добродію!

Тупиця, до Івана. Чи оцé тво́я й дівчина, Іване?

Иванъ. Оцé жъ, тату, й вона́.

Тупиця, *любуетця*. Годітця, с́ину! хорóша! д́уже хорóша дівка!
(До Марусі.) А мати жъ тво́я дé?

Маруся. Пішла́ десь до сусідівъ.

Иванъ. Та тутъ, тату, щось у її мáтері койтця такé... (До Мару-
сі.) Ось розкажі́, Марусю!

Тупиця. А ну, дóчка, розкажі́, то й я послухáю.

МАРУСЯ, *утупивши очі въ землю*. Та то, добродію, я казала Іванові, що мої маїти ходять часто до сусідівъ, та розпитують про якогось парубка: хотять, либонь, мене заміжъ віддати за ёго; а тутъ ще Іванъ якъ сказавъ, що й самъ иде зъ козаками за Кубань... (*крізь слёзи*) то вже, мабуть, мині за нимъ и не бути, бо въ мене маїти такі сердиті, що крий Боже! Якъ мині по правді сказати, що я люблю Івана, то...

ТУПИЦЯ. Сёго, дочко, не журіся! Нехай-таки Іванъ иде собі съ товариствомъ до тихъ еретичихъ Черкесівъ, бо вінъ козакъ, ёго така стать... Отъ якъ ми колись були въ старій Січі, то відтілъ було ходимо добуватъця до Татаръ, або до Ляхівъ; а що ті прокляті Жиди, то було не попадайсь нашому братові. Вітрусемо кишени! А тутъ білшъ нікуди кіннутись, тільки до сихъ шолудівихъ Черкесівъ, то хоть скотіни або коней чи не добудутца хлопці. Нехай собі ідуть зъ Богомъ! А про те, що тебе маїти за другого віддасть заміжъ, то сёго чортъ ёго матиме. Ти знай Івана, а Іванъ тебе, та й годі... Та по чімъ же се ти, дочко, міркуєшь, що маїти хоче тебе віддати заміжъ? Може, вона такъ ходить до сусідівъ?

МАРУСЯ. Э, ні, добродію! Вони іздили въ гóродъ, та й накупили ситцю на дві спідниці, червоної байки на юпку; платківъ, скиндячокъ; ковки (¹) и дубачъ; та й приказують, щобъ швидче рушниківъ дошвала...

ТУПИЦЯ. Трохи воно на те й походило... Ну, та дарма! Чи ти знаєшь Іванового брата Ілька?

МАРУСЯ. А якъ же? знаю.

ТУПИЦЯ. Отъ же то гляди. Вішъ буде часто до тебе навідуватись, такъ яковó щó — то ти ёму скажешъ, щó у васъ дїятиметця, а вінъ мині, то я вже заразъ и заправлю всіма чортами, та й буде понашому...

МАРУСЯ. Дай, Боже, добродію, щобъ такъ було, якъ ви кажете! Ми за васъ до-віку будемо Бога молити.

ТУПИЦЯ, *обернувшись до Івана; а Маруся міжъ тимъ виходить за двері подивитъця, чи не иде її маїти*. Та й ти, сину, не сумуй, мовъ собака въ човні, а якъ трапитця тобі оцё за Кубанню, то воїй добре, щобъ вражихъ Черкесъ оджахи́ти.

Іванъ. Та обь сімъ, тату, й говоріть нічого: не такъ вони намъ допекли, щобъ їхъ милувати! Тепера коня або волá и не думай випустить за слободу на пашу, бо такъ заразъ и підхоплять; а скільки біднихъ ді-

(¹) Серёжки.

тій вони перетягали въ неволю на той бікъ Кубані!... Такъ який же їх чортъ після сього милуватиме?

Тушиця. Ото жъ то й воно, сінку! А про Марусю не турбуйся: се вже моє діло. Хибá жъ міні первина ворочать по-своєму?

IV.

Маруся *ввиходить*. Матері що й досі не відко.

Тушиця. Підуй лишъ я ще до козаківъ, та дє-що зъ ними почурюкаю, а ви попрощайтесь любєнько, та не бійтесь нічого: все гараздъ буде. (*Виходючи*). Не гайся жъ, сінку, довго, щобъ тебє козаки не дожидались; бо на дворі вечіръ, а вамъ треба хутко повернутись зъ-за Кубані.

Иванъ. Заразъ, тату, заразъ! Не забарюсь!

Маруся. Добре, як-би Богъ давъ такъ, якъ панъ сѣтникъ обіщаетьця; отъ же міні щось не віритця.

Иванъ. Чому? На кого жъ и понадітись намъ съ тобою, якъ не на єго?.. Ну, прощай же, моя Марусенько! Прощай, моя зірочко! Зоставайся здорова, та не скучай безъ мене! (*Маруся плаче*). Годі жъ, годі тобі плакати, Марусю! ти — козацька дочка; а я козакъ: чого жъ намъ журитись? Якъ Богъ поможе побить ворога Черкєса, та вернутьця благополучно до-дому, то тоді будемо щасливі; тоді вже поберемось, та будемо жити й Бога хвалити, а тепєръ же треба козакувати, а тобі до сєго діла задалігоди привикати. Этъ се не остання така розлўка; се будє частєнько: на те грлийця. Зоставайся жъ здорова, Марусенько! та готуй тимъ часомъ рушники.

Маруся. И вже!.. на що їх готувати? хибá щобъ було чимъ слєзи утирати... Ти идешъ за Кубань, та абó жъ забудешъ свою Марусю, що тебє щиримъ сєрцемъ любить, абó жъ не вернєся!..

Иванъ. Грїхъ тобі, моя ясочко, такъ объ міні думати: я йду за Кубань, а сєрце моє тутъ у тебє застаєтця! А те, що не вернєсь, якъ убьють еретичі Черкєси, то се въ Божій волі! Винъ намъ помічъ и защїта! Зъ нимъ ми и підъ Очаківъ ходили, Березань взяли, Шмаїлівъ, — тимъ собі й зємлю Черноморєрку здобули. А то що жъ би було, якби на войнї не ходили? Розбїглись би зъ Старої Сїчи, якъ руді мїші, та й годі. Онь бачъ співвають (*співаеть*):

Ой летїла бѣмба зъ Москѣвського поля,
Та посередъ Сїчи виїла:

Ой хочь пропало славне Запорѣжя,
Такъ не пропала слава!

Оцю-то славу и намъ треба підпірати. Дай міні, Марусенько, тільки слово та білу рѹчку, що ти ні за ко́го не підешъ, поки я верну́сь изза Кубані, то міні й воюва́тись бу́де весело, а побівши Черкесъ, за́разъ и прилечу́ до тебе!..

МАРУСЯ, подає їмѹ рѹчку. Огъ тобі, Іване, рука мой! (*Притиснувши єго рѹчку до сѣрця*). Отъ тобі моє сѣрце! Ні за ко́го не підѹ, поки вернесся.

ІВАНЪ, приорнувши Марусю до сѣрця. Прощай же! прощай, мой люба! Будь щаслива, та не журись, — а я не забарюсь.

V.

Ілько. А ну, брата Іване! иди швидче! товариство на коняхъ сидить, давно тебе дождається; та й старий Тупиця гримає на тебе.

ІВАНЪ. Заразъ, брата Ільку! заразъ! за мною діло не стане (*До Марусі*). Прощай же! прощай, мила Марусенько! прощай! (*Маруся смутна, проважає з Ількомъ Івана до дверей. Тільки що вінъ вийшовъ за двері, Маруся, поклонившись їмѹ, вертається до коню, тихенько, задумавшись. За лаштунками козацький юміль*): Гай, гай, козаче! Якъ ти довго збираєся!

ІВАНЪ, за лаштунками. Нічого, нічого, пані-молодці! я відъ васъ не одстану.

МАРУСЯ вбивається, ламає рѹчки, ходячи по коню.

Ілько. Чого ти, Марусю, журисся? Дивись! козакі сидять на коняхъ, якъ орлі; а коні и землі підъ собою не чують; а вь брата Івана, дивись! кивъ вороний, самъ козакъ молодий, ажъ дивитись любо. Заспівую їмѹ хоть піснѹ на дорѹгу. (*Співаеть*).

Иде козакъ за Кубань,
Пріодігся такъ, якъ панъ,
Зъ себе бравий,
Кѹникъ жвавий, —
Хоть куді козакъ!

Славне життя козацьке! Якъ сівъ на коня, та й и весь тутъ; де схотівъ, тамъ и ставъ. Ехъ, коли то я дижду́ того щастя! Отъ же слухай:

либонь ідуть... *(За лаштунками тупотять коні. Козакі співають):*

Засвітали козаченьки
 В похідь съ полубочи,
 Заплакала Марусенька
 Свої ясні очі.
 Не плачь, не плачь, Марусенько!
 Не плачь, не журіся.
 За свого миленького
 Бóгу помоліся.
 Стоїть місяць надь горбію,
 А сонця пемáе;
 Мáти сїна вь доріженьку
 Слізно проважáе:
 Прощáй, мїлїй мїї сїпочку,
 Та не забавляйся,—
 Чрезь чотїрі педїленьки
 До дому вертáйся.
 Ой радь би я, матусенько,
 Скорїше вернўтьця,
 Та щось кїнь мїї воронєнькїй
 Вь ворóтахь спїткнўвся.
 Ой Богь знає, колї вернўсь,
 Вь якую годїну.
 Прїймї жь мої Марусеньку
 Якь рїдну дитїну!
 Прїймї жь її, матусенько!
 Всї у Бóжїй вблї:
 Ой Богь знає, чи живь вернўсь,
 Чи ляжу на пблї.

Козáцька пісня тїхшає, тїхшає... Тимь часомь Марўся, на конї, ламáє рўки, плаче и мовь мóлитця, пїднїмає вбóру рўки; то прїйде до дверїй, то вернетця до кóну и гїрко заридáє, то мовь схаменєтця. Пількó потїшає її.

VI.

Явдохá вь се время вхóдить и, не розчїмавши їх речїй, зкомїзилась та зсєрцемь її кáже: Чогó се ти, дóню, туть сь пáрубкомь стоїшь? *(До Илькá)* А ти, божевїльний, чогó сюдї вбрáвся?

Илькó. Та такь, панїматўсю! Козакї збрáлись за Кубáнь, такь я брáта провожáвь.

Явдоха. Гляді лишъ, Ильку! Я давнó чўла про тебе, що де до-світки, де вечірніці, де дівчата на ўлиці зберўтця, то ти тамъ вродівся. Іді собі, звідкіля прийшовъ, та не ході до насъ більне.

Илько. Та й підў, коли ви на мене сёрдитесь (*ідетця*).

Явдоха. Іді, такі іді! (*розсердилась*) Ось тобі и двєрі, негідний сїну! (*за плечє та въ двєрі*). Отуді къ бісу! Якъ то тепєрь на свїті стало! у насъ, въ старовинў, то ще такі парубкі и не дўмають про дівокъ, а дівці такі и въ гóлову не приходило съ парубкáми водїтись, не такъ, якъ тепєрь!

Маруся. Що се ви, máмо! Богъ зъ вами! якъ се ви на мене каже-те? Хибá жъ я въ васъ якá?

Явдоха. Та до якого чáсу ще дитїна, такъ якъ и трєба; а все-такї не годїтця съ парубкáми якшáтись. Отъ ужє й лóди трапляютьця, — отъ ужє й зáмїжъ порá.

Маруся. Якї тамъ, máмо, лóди?

Явдоха. Харькó Кабїця.

Маруся, *самá собї*. Кáжуть лóди, що сєрце вищўнъ, то й правда (*До мáтери*) Якїй, máмо, Кабїця?

Явдоха. Незаймáивський! А якъ би ти сказáла?

Маруся. Я? я бъ сказáла прýмо, що не підў за ёго.

Явдоха. Чомў? (*самá собї*) Такъ и є, що клятий Илькó обчерк-нўвъ и кўричимъ зўбомъ!...

Маруся. Вїнь, máмо, старїй та сєрдїтїй, а ще якъ ожєнитця, то бўде ревнївий. Та вїнь менї и зовсїмъ не вподобавсь.

Явдоха. Отъ бачъ, що ти дурнá єсї! ти ёго не знáєшь, та й вар-нїкаєшь, що тобі на языкъ наверхєтця. Вїнь хоть и старєнький, такъ розўмний и багáтий дўже, вїнь ще зъ-їдє Шмаїлова принїєь багáцько грóшей, та все червїнци.

Маруся. Коли вїнь, máмо, багáтий, то нехáй собї шукá убогої дїв-ки, бо багáта по дóбрїй вóлі за ёго не їде. А сєго ще ви не знáєте, що прїехала Куліна Кочугўрївна? Вонá того Кабїцю, що ви кáжете, ще въ Самáрі передъ розмиромъ полюбїла и вїнь обїщáвъ зъ нєю оже-нитись: божївся, клявєся та й покїнувъ. Вонá ємў вїрила и, якъ свáта-ли дóбрї люди, то й вїдказувала; а якъ же вїнь и покїнувъ, то вонá бъ рáда и за поганєнького чоловїка цїтї зáмїжъ, такъ не трацáєтця. Тепєрь вонá бїдна ажъ сюдї за нимъ прїйшла, такъ щó жъ? клятий Кабїця и дивїтьця на нєї бїдну не хóче.

Явдоха. Тв єсї дурнá, дóчка! щó ти мєлєшь? Се все брєхнó, а ви

говори. Слухай лишь сюди: Кабиця вже віслуживсь, вь одетавці, буде жити дома, хазийство держатиме и худобу доглядатиме; а зь молодого що? усє гонитимуть: то за Кубань, то на кордо́ни, або де вь далєкый похòдь. Та оть не далєко сказать, якь твій батько: адже пішовь зь кошовимь Чепігою вь Польщу, та тамь и голòвку положивь; а туть чутка, що військовий суддя Головатий піде вь Персею — оть и цілуйся изь своїмь молодимь, який тамь у тебе на прикметі. Тешєр тїлко за старимь и пожити. Годі жь, годі не знать обь чимь сумувати. Описля й самá будешь рада такому чоловікові. Викинь лишь дурь зь голови та йди лягай спати, бо завтра треба ранєнько встати та дє-що зготòвити, бо вранці й старості прийдуть, то щобò було їх чимь прийати. Ох! я тагь ноги натомила за день, що насїлу хожу! Підуй лишь ляжу спати, та й ти не гайся; гасї каганець, та й самá лягай скòрише!.. Ох! (*Вийшла*).

Маруся, *одна*. О мамо, мамо! грїхь тобі обїжати такь дочку своєю! Якь мині на свїті Кабицю любїти, коли мої очі зь єго очима не зглянутця, и сєрце до єго не обєриетця? Щò мині тепєрь у свїті Бòжому робїти? де мнї дїтись?

Вь хїжї чутї голòсь Кабици:

Та ну, кь чòрту! иди, кажуй тобі будешь моїмь старостою.

Маруся. Ох, мині лихо! се. либòнь, идє до нась Кабиця! Побїжуй скорїше вь малу хату та засуну двєрі, бо вінь и туди влòмьтця. (*Вабїла*).

VII.

КАБИЦЯ и ОЧКУРНЯ, *входять* — *підь чаркою пàдто*.

Кабиця, *приспівуючи:*

Ой здорòва, дівчїнонько! чи ти спишь?

Кє лишь мині паляницю, абò книшь!

— Паляницю, козаченьку, я бь дала,

Такь ще жь тобі мякєнької не спекла.

(*Очкурня входить*). Эгє! Щò за вража ма́ти? немá нікого вь хаті! Невжє такь рано полягали спати? (*Підходить до двєрї и пробує*). Такь и є! двєрі запєрті. Оть тобі й книшь! Оть тобі й змòвни! (*До Очкурни*) А щò, Гнàте! якь думаеть? чи не торòхнуть лишь мині лòбомь у двєрі такь, щобò вони на дванàдцатєро розтрощїлись? Дивїсь пакь! сплять собі та й гáдки не мають, а я й досї не вмòвився зь

Очкурній. Та цурь імь! нехай сплять! Ще й зівтра впеіеш по-балакати; ато щобь старя Драбїниха не зкомїзилась съ просонїя, то й праця твоя пронаде нї за понїохъ табакї.

Кабїця. А що ти думаешъ? и се правда! Та потривай лишъ: я послухаю; може, вони ще не сплять, а базикають обь чимъ-небудь (*Підходить до дверей, наставляє ухо и слухає*). Эге! сонуть!.. Ого! Драбїниха крїзь сонъ щось забелькотала! Гмъ, дїй єго чести! Ну, нічого робїть, нехай сплять (*Одходить*). Ну, та й тїжко жь Маруся здвхає! (*Задумується*)

Очкурній, *про себе, музїючи*. Відъ того, що любить тебе, якь собяка палицю. (*До Кабїци*) Ото, щобь ти знавь, Харьку, вона замїжъ хоче, такь ий и верзетца сонїий про якого-небудь парубка.

Кабїця. Уже жь не про якого, якь про мене, бо вона мене давно вже любила, — ще на тїмъ тїжнї, отодї, знаешъ, якь ми съ тобою відъ шинкарки Горпїни музїкь вели, а я попереду танцювавъ, спїваючи:

По дорбї жукъ, жукъ,
По дорбї чорпий,—
Подивїся, дївчїпоцько,
Якій я моторний!

А вона, якь побачила мене, та тїлко кихъ! кихъ! кихъ! А я заразь на усь и закрутивъ, та й кажю собі мовчки: оцє жь, мабуть, вона въ мене вляналась небогя! А въ самого, голубчику, неначе комаший по-за шкурю полїзла, якь глянцувъ на Марусю, та шеля того мовъ шаленїй хожу: не йде зъ думки, та й годї, такь и тїгне до неї; такь що жь? Старя зовсїмъ рїшила, що віддасть дочку за мене, а зъ молодюю ще шеля того не бачився нї рязу.

Очкурній *самъ собі*. Бачъ, гаспидський Кабїця, якь розманїживе! неначе молоденький! Підрочу лишъ я єго. (*До Кабїци*). Ой глядї, Харьку, щобь вона иподї не пошштувала тебе печенїмъ ракомъ!

Кабїця, *здивувавшись*. Печенїмъ ракомъ? якь то такь?

Очкурній. Сїрїчъ, щобь одвїрка тобі не показала. Ти, мабуть, ще не чувъ, що я й самъ залпцївся за неї и вона мнї пригналась, що мене любить и пїде за мене замїжъ.

Кабїця, *здєдзикавшись*. За тебе замїжъ! та що се ти, гаспидївъ Очкуря? та я зъ тебе духъ вибью, та я тебе зувичу, якь собяку! та я тебе въ три погїбелї зверну, що й пїрья на тобі не останетца! Чи такому жь бридкому, якь ти, женїтися зъ Марусею? Подивїсь на себе, неотєсо! адже жь ти поганїший відъ...

Очкурні *похва́ломъ*. Ха! ха! ха! ха! а ти хибá кращий від мене? га, марó?

Кавіця. Та вона на тебе и плюнуть не захоче...

Очкурні. А на тебе плоне, хоть не схоче, ха! ха! ха!

Кавіця. Щобъ такий ледáчий, якъ ти, одбивъ у мене дівку! та и скоріше зъ тебе печіпки вірву!

Очкурні. Побáчимъ, чий візьме! а я вже знаю, що вона не мине моїхъ рукъ.

Кавіця. Твоїхъ рукъ? А ти жъ, блощиця смердіюча, гробáкъ короткопúзний, виді́къ кишкáтний, що отáкъ ходить (*та и дмѣтця, якъ инді́къ*).

Очкурні. А ти — сичъ втрішкувáтний! ха! ха! ха!

Кавіця. Харсúнь коротконо́гий!

Очкурня. А ти бúшла довгоно́га! ха! ха! ха!

Кавіця. Свині товстоцúза!

Очкурні. А ти хортовá собáка! ха! ха! ха!

Кавіця. Мовчи жъ, бісова худóбо! та тикáй скоріше, по́ки небітний.

Очкурня. Самъ утíкай, по́ки чупрі́на ціла!

Кавіця. Такъ ти оцѣ, гáспидьска каракáтиця, почáвъ глузувати надо мною? Тривáй, бѣсуре! я тебе відьучу до чужихъ дівокъ зали́цятися! (*Засі́куе рука́ва, палáзить на Очкурнію; той одъ ёю тикáе и оберну́вшись, хопáе ёю за рúки.*)

Очкурні. Та щó се ти, нависний! Ти справді сказівся. Хáрьку! та то я глузува́въ надъ тобою, а Марúсі не тільки не любівъ, та й не бáчивъ, якá вона.

Кавіця. Брѣшешъ, псаяюхо! Забожісь, що зъ рóду не любівъ и не любітимешъ Марúсі!

Очкурня. Ей-же-то-Бо́гу не любівъ и не любітиму! цуръ їй!

Кавіця. Що зъ рóду и не подумавешъ її свáтати!

Очкурня. Та дáлибі що не дúмавъ и дúмати не бúду! Нехáй вона тобі на лёду підсковзнѣтця!

Кавіця. Ні, зла личино, не повірю! Забожісь дúжче.

Очкурні. Щобъ же мнѣ чáрки горілки въ вічі не бáчити! щобъ мене за живіть узяло, коли не правду кажú!

Кавіця, *одступивши одъ ёго*. Гляді жъ, не збреші! Бо якъ удругѣ попадѣся, пропаде чупрі́на! Зроблю сь тебе тиркáтого півня!

Очкурня. Та нехай вамъ халепа! Отто́ нагадай ко́зи смерть!.. Нехáй їмъ цуръ сямъ дівчáтамъ! Я зъ ними й говоріти не вмю!

Кавиця. Отъ за се козакъ! И не говори зъ моєю Марусею. Ходімъ же теперъ до шникарки Горпівни та помиримось!...

Очкурні. Та чи помиримось, то й помиримось.

Кавиця. Козакъ, ій Богу козакъ! Поцілуймось же, брате Гнате!

Очкурні. Чи поцілуймося, то й поцілуймося! (*Поцілувались.*)

Кавиця. Ходімо жъ теперъ, брате Гнате! Ужé ся ніч по куді ходіла. А шкода, що не бачився зъ Марусею! (*Идуть обидва облявшись и приспівуючи.*)

Козаченьку гáрний!
Не ході до Гáнни,
Ході до Марушки
На білі подушки;
А вь Марушки-душки
Чотирі подушки,
А пята маленька —
Самá молоденька,
А шоста періва —
Самá чорпобріва.

Завіса спускається.

ДІЯ ДРУГА.

I.

Видь на кону той самий.

КАВИЦЯ *иде зъ обсвітківъ и спида:*

Казавъ міні батько,
Щобъ я оженівся,
Не ходівъ на вечірніці,
Та й не волочівся;
А я — козакъ жв́вий,
Та й не волочуся.
Якъ до шинку доберуся,
Горілки напьюся.

Ехъ, ліхо ёго матері! те тільки й негарздъ, що я либонь постарівъ трóхи. А колись изъ мене козакъ бувъ меткий та й завзятий на досвіткахъ та на вечірніцяхъ. Якъ було забачу яку браву дівчину, то й моля! А теперъ ужé не те... (*Позіхає.*) Эго! оцé я не виспавсь! Та де жъ у гэспида виеспатися, коли всю ніч съ Кириломъ Очкурнією прогуляли?..

Дума́въ, чи не бу́де на до́світахъ Мару́сі, ажъ шкода!.. ма́буть заспа́ла...
 А вже дівка! чортъ ёго й ба́чивъ тако́ї: чорнобріва! черво́на! свіжа та
 по́вна, якъ полуни́ця!... Якъ глянешъ на не́ї, то такъ мовъ завійна вхо́-
 пить, ажъ жи́жкі задріжа́ть... Пі, вже сії не хо́чу обду́рювати, а оже-
 ніюся. Го́ді бурлакува́ти! Коли́бъ лишъ тільки вона пішла за мене?... Та
 поздоровъ, Бо́же, Мару́сину ма́тир! Вона́ мни́ подала́ сло́во, то вже ій
 со́ромъ бу́де, якъ збреше... Та що оце́ їх не ві́дно и до́сі? Ужé світа́,
 а вони́, ма́буть, и до́сі сплять... Се по-па́нській долéжують. Вчо́ра при-
 ходивъ, — спали, и сёго́дні... Хиба́ розбуді́ти?... Та ні, не хо́чу, бо
 щобъ молода́ не росе́рдилася, якъ не да́мъ ій віспа́тця. А, мо́же, тепе́рь
 ій спі́тця, що я зъ не́ю жени́аюсь, або́-що!... Що́ жъ тепе́рь робі́ти?
 И безъ Мару́сі скучно́, — и буді́ти її жа́лко... Заспіва́ю лишъ ті́ї, що ме-
 не́ коли́сь навчи́въ нашъ хору́нжий Га́йдабу́ра, а тимъ ча́сомъ и вона́ роз-
 бу́ракетця, та й почу́е, що я такъ га́рно співа́ю. (*Співає:*)

Ой приписали одъ лементара
 До со́тника Харькі́ листи:
 »Ой при́дь, при́дь, со́тнику Ха́рьку,
 Ме́ду-ви́на до насъ пі́ти.«
 Ой якъ ставъ Харько́, ой якъ ставъ Харько́
 Зъ до́му свого́ ви́їзджати.
 А за нимъ ёго́ со́тничка Харьчи́ха
 Съ хлі́бомъ-сі́ллю проважа́ти:
 »Ой не і́дь, Ха́рьку, ой не і́дь, дру́же,
 Бо то прокля́тая зра́да.
 Лу́чче бь ти въ за́мку зоста́всь съ козака́ми,
 То́ бь я то́бі була́ ра́да.«
 Ой якъ послухавъ Харько́ господи́ні,
 Що́ дуже́ горі́лки впи́вся.
 А за нимъ ёго́ жва́ві коза́ченьки:
 »Ой стій, ба́тьку! не жу́рися!«
 —»Ой якъ же мни́, па́ні-моло́дці!
 Якъ мни́ не жу́ри́тьця,
 Що́ підо мно́ю мій кі́нь булане́пкий
 Та почавъ стапови́тьця?
 А ще́ кь то́му, мо́ї коза́ченьки,
 На се́рденьку ту́га,
 Що́ покида́ю я въ Жабо́тні́
 Сво́го ві́рне́ного дру́га.«
 Ой якъ при́хавъ вінъ до Паволо́чи,
 Ставъ зъ коня́ свого́ вставати́,
 Ой ставъ же ёго́ со́тникъ паволо́цький
 Ме́домъ-ви́номъ частува́ти.
 Ой не встері́ся Харько́, не встері́ся,
 Ме́ду-ви́на въ-сма́къ напі́вся,

Та и на панське біле ліжко
 Спати зразу положівся.
 Ой як заржавъ же кінъ буланєвський,
 Стоючи біля некарні:
 Ой и залпай сотника Харька
 У залізни кайдани,
 Ой як заржавъ же кінъ буланєвський
 Та й у стіні на помбєсті:
 Ой стратили Харька та и заховали
 У зелєній пехворбці.

II.

Явдоха за дверима. А ну, Марусю! ходімъ у велику хату: либоні женіхъ твій прийшовъ.

Кавиця. Добрі-день вамъ, пані-матко! и тобі, Марусю! Отъ же й добре, що ви одні дома, та й дівка тутъ: тепєрь на самоті и побалавати добре: ніхто не мішатиме. А скажи, Марусю, при матері: чи ти підеш за мене? чи, може, въ тебе кращий е?

Явдоха. И де жъ то нема, що й е либоні? Одурила дівка зовсімъ: тільки й мови, що не піду за старого, та й годі....

Кавиця. Який я старий? отакъ ушкварь! Эге.... Соромъ же тобі, Марусю, що мати на тебе жалуетця; а такъ би не годілось. (*До матері*). Та то, може, вона соромитця васъ? Гєтте лишъ відсіль, я зъ нею самъ побалакаю....

Явдоха. Та й сількоє! я й піду. А тільки важу тобі, дочко, викинь дуръ изъ голови. (*Вийшла.*)

Кавиця, *залицілючись*. Ге, ге! чуєшь, Марусю? полюби менє, будь ласкава! полюби менє, моя ясочко, мой ўточко, мой лебєдочко! (*Чепуритця.*) Я, бачитця, козакъ не послідній: одєжа на мині — якъ бачъ; грóшей повна кешєня, та ще й въ саквахъ е....

Маруся. Не трєба мні, дяльку, вашихъ грóшей: у насъ, слава Бóгу, й свої е.

Кавиця *зъ сєрцемъ*. Який я тобі дялько? Я ще молодєць, а не дялько! Що то за дялько? (*Вєселю.*) Ти скажи: «друже», та подай мні свою рúку, щобъ намъ побратися та жити щасливо....

Маруся. Якъ мні подивитися на васъ, що ви такі старі, то не гріхъ и батькомъ назвати, не тільки дялькомъ, а сєго, щобъ намъ подружитися, то й до віку не бúde....

Кавиця. Якъ не буде? А якъ я підведу́ людей, та якъ присудять то-бі за мене заміжъ иті, то якъ ти скажешъ?

Маруся. Хто мене може присудити заміжъ иті за старого, якъ я сама не схочу? Ви вже підвели бідну Куліну Кучугурівну, що теперъ ніхто не хоче сватати, такъ вона ажъ сюди прііхала изъ Самарі...

Кавиця. Та нехай вона своєму родові снитця! Цуръ їй! я її не поважаю; а съ тобою, мой галочко, мой курочко... Ке лишъ хоть поженю-хуюсь. *(Обніма її.)*

Маруся *одпиха ёго*. Гетьте бо, дядьку! гетьте! Якъ вамъ не соромъ? Що це ви здумали?.. Та геть къ чорту!

Кавиця, *звѣдливши*. Эгѣ! се бісъ, а не дівка! Бачъ, яка брикуча! Нехай тобі хрінъ, коли така бриклива... *(Маруся втікѣе съ хату.)* Отакъ, а не чортъ зна якъ!.. Та й не гаспідська жъ дівка! такъ и шморг-цудал! Эгѣ!... Отъ тобі й допитавсь!

III.

Явдоха *входить*. А що, Харьку? якъ діло? чи допитавсь?

Кавиця. Якъ разъ допитавсь! и на мову не даѣтця!

Явдоха. Эгѣ! А йонъ же йонъ, вража дитина! Я на неі и не сподівалась, щобъ вона такъ губу закоиілила. Не даромъ же я її зъ Илькомъ на розмові зусіла.

Кавиця. Зъ якимъ Илькомъ?

Явдоха. Таджежъ, коли знаѣте, съ Прудченкомъ.

Кавиця. Якъ? отой блѣзень, білогубе щеня? Та я ёго, вражого хлопця, убью, якъ собаку. Дивись! Уже бісові діти почали дівокъ у козаків одбивати! Отакій світъ наставъ! Постривай же, еретича дитино бісова! я тобі дамъ затірки! попадѣся ти въ моі лещата!

Явдоха. Та въ ёго старший братъ е, козакъ гарний, такъ що жъ? не посидящий: ёму й нудно, якъ дома сидіть; и теперъ десь повіявся зъ козаками за Кубань....

Кавиця. Та цуръ ёму! а ви лишъ скажіть, чи довго мене будете водити? Такъ добрі люди не роблять.

Явдоха. Отъ же й ліхо!.. Такъ я приймусь за неі не такъ. Ось посидь тутъ, Харьку, а я збігаю до сусіда Цвіркунѣ, то, може, вдвохъ съ Цвіркункою чи не вкоськаемъ Марусі, та сюди й прійдемо.

Кавиця. Та йносе!

Явдох, *виходючи*. Я не б́уду барітись. Якъ зладимо, то щобъ за-разъ и на рушнікъ стáли. Прошáйте жъ до яко́го часу.

Кавиця, *одїнь*. Ай Дрaбїниха! Отъ мотóрна жінка! За се куплю вже иї червонї чоботи. Та й жінка жъ!... Э! я й заб́увъ, що у мене въ кешенї пляшка зъ горілкою, та й не почаству́авъ Дрaбїниху! Гай, гай! А, дай же ёго кáту! Ну, що жъ теперъ? Сяду лишъ оту́тъ по-козацькій, та вїптю хотъ самъ горілки, та заспівáю запорозько́ї пісні, щобъ не такъ с́умно бу́ло. (*Сїдлá до́лі по-козацькій, вїнявъ пляшку зъ кишé-ни, одіткнѣвъ.*) Отáкички безъ зáтички! (*Виймає чáрку.*) Оцé жъ и чáрка! (*Наливає, випиває и співає:*)

Гей бувъ въ Сїчі старій сідїй,
 На прїзвище Чáлий,
 Вїгодувавъ сїна Сáву,
 Козакáмъ на славу.
 Ой бувъ Сáва въ Немїровї
 Въ Ляха на обїді,
 Не знавъ Сáва и не вїдавъ
 Въ своїй тяжкій бїді.
 Гей якъ крикне та панъ Сáва
 На хлопця малбго:
 »Сідлáй, хлопку, сідлáй, малїй,
 Коня вороно́го!
 Сідлáй коня вороно́го,
 А собї другóго, —
 Поїдемо оглáдати
 Ми до́му новóго.«
 Гей прїхавъ та панъ Сáва
 До сво́го до́му;
 Питáетця челядо́ньки:
 »Чи все гарáздъ до́ма?«
 —»Та все гарáздъ, бáтьку Сáво,
 Та щось на насъ б́уде:
 Щось у нашихъ нóвихъ хáтахъ
 Сївнї голубъ гуде!...«
 —»Нехáй гуде, нехáй гуде!
 Тогó не бої́ся...
 Гей якъ глáну на Нóву Сїчъ,
 То весь пздрїгну́ся!«
 —»Та все гарáздъ, бáтьку Сáво,
 Тїлько однó стра́шно:
 Вглядáють гайдамáки
 Изза горї́ часто...«
 Ой сївъ Сáва въ кінці стóла,
 Роскїнувъ ворóжки:
 »Ой ще жъ б́уде козакъ Гнáтєо
 Чóрної дорóжки.«

Сидять Сава въ кінці стола
 Та тяжко здихає,
 А Савіха въ повімь ліжку
 Двигну хитає.
 »Піди, хлібче, до пивниці
 Та привесі пива,
 Та випємо на здоровья,
 Та й за мого сїна.
 Зайди разомъ до винниці
 Та вточі горілки,
 Та випємо за здоровья
 Та моєї жінки.«
 Ой ще жь не вспівъ малий джѹра
 Звернѹтьця зь пивниці,
 Шатаєтця козаць Гнатко
 По повій світлиці....
 »Здоровъ, здоровъ, пане Саво!
 А якъ собі маєшь?
 Изъ далека гостей маєшь,
 Чимъ ихъ привітаєшь?«
 —»Ой чимъ васъ, пані молодці,
 Я бѹду вітати?
 Ось давъ мнї Господь сїна,
 Бѹду въ кѹми брати.«
 —»Колі хотївъ, пане Саво,
 Насъ у кѹми брати,
 Не йти було бь гей до Гарлу
 Церкві руйцувати.
 Колі хотївъ, пане Саво,
 Добго папувати,
 Не йти було бь изъ Ляхами,
 Насъ не драгувати.«
 —»Привітаю васъ, молодці,
 Мѣдомъ-горілкою.«
 —»Попрощайся, пане Саво,
 Зь дїтьми в зь жінкою «
 Ой кїнувся та пань Сава
 До ясного мечя,
 Взялі Саву на три списі
 Съ-підъ правого плечя.
 Ой кїнувся та пань Сава
 До своєї збрї, —
 Взялі Саву на три списі
 Та підняли вгору.

(Передъ кінцемъ пісні виймає изъ кешені капшукъ зь грїшми, висипає грїші додблу, наливає въ чарку горілку и пє.) Гу! еретича Марѹся не хоче йти за мене. За кого жь вона піде? Чимъ я не ко-

закъ, або не хазяїнъ? Отъ же жъ оцѣ й грѣші, оцѣ жъ и червінці... хибá жъ їй болячки треба? (*Починає лічити.*) Разъ їхъ, два їхъ, три їхъ...

IV.

Передъ кінцемъ пісні МАРУСЯ ввѣдить КУЛІНУ; побалакавши зъ нею тихесенько дѣщицю, zostавляє її на тїмъ місці, а сама виходить собі съ хати. КУЛІНА тяжко смутна, підходить збоку КАБІЦІ, лянула на єго пірко, а далі, мовъ непарокомъ, одвернулася и жемлібно співає:

Вийду я на гору
Білими піженьками,
Глину я на дуба
Кіримн оченьками, —
Ажъ на тїмъ дубоньку
Два голубонька гуде:
Гей щось на козака
Та пригбонька буде...

Кабіця, скрива на неї дівлячись, співає:

А я тїй пригбоньки не боїєся,
А відъ тебе, божевільна, одступлюся.

Куліна, залізшиє слезами. Божє мій, Боже мій! Хárьку! чи не грїхъ тобі? чи ти Бóга не боїєся? щó ти зъ мене зробивъ?...

Кабіця, кладє чанко грѣші въ кесетїну, та зъ сэрцемъ. Та де ти взялась у нечїстого бáтька, марó? Геть відсілі. Пехáй тобі рбий бїєть відъ мене! Чогó ти вїжєєся, причєєцдо? Геть зъ очей моїхъ, бїсова маріоко!

*Куліна. Хárьку!... Богъ тебе скарáє! (*Виходить.*)*

*Кабіця. Огъ, навїжєна несприторєна!... Пфу (*плює*) на твоє пір'я! (*Наливає и випивáє.*) Оцѣ гáспидська вїдьма! де вона взялась? А пехáй же їй хрінъ! колибъ ще клопїть ще паробїла. (*Встає и чєпури́тця*). Бїсова ящїрка! Гарáздъ, що старóї Драбїнпихи та Марусї на сей разъ не тра́нилось, атó бъ такого піднесла печєного кабака... А щобъ ти сказилась, гáспидська нехлюя бїсова! Пипáче оцѣ мене обўхомъ по лобу зацїдила. Вїпню лишъ горїлки, чи не повеселїша. (*Пєє.*)*

V.

ЦВІРКУНЪ, ЦВІРКУНКА, МАРУСЯ И ЯВДОХА, а потімъ Илько у вікно зазирає.

ЦВІРКУНКА *попереду идє та й співає; проспівавши та й потанцює съ Кабійцею вдвохъ, та й унять такъ же, до самого кінця пісні.*

До дому йду — товчєники,
 Изъ дому йду — товчєники;
 Та вже жь мнї пресучї
 Товчєники наскучили!
 Ой чи вийду на танець—
 Відъ старого буханець,
 Въ потїлицю, абь въ спїну,
 Що й погами вже не двїну.
 Ой туть мнї погуляти,
 Усімъ лихомъ зацурати,
 Драбїниху звеселїти,
 А Кабїцю оженїти.

Танцює съ Кабійцею.

ЦВІРКУНЪ *сєрдитця и крутить головою, щобъ перестала співати.*

ЦВІРКУНКА. Чого ти головою крутишь, мовь той цапъ въ дроковицю? Ти жь мене й горїлки навчивъ пїти. *(До людєй.)* Якъ ми побрались зъ цїмъ гаспидьскимъ дїдомъ, та й пішли до людєй въ гостї, а се було обь великоднихъ святкахъ. Я тоді була молодá та хороша, та дурна,—горїлки не вмїла пїти. А тамъ у насъ у Старому Санджаровї така була привїтлива молодїця Мотря Червонїха, та й частує мене горїлкою, та такъ просить поштиво, що Бóже мїй! Я глядь на свого старого, а вінъ на мене, та й закрутивъ головою. Я жь думала, що вінъ сєрдитця, чомъ не пью, та заразъ черкъ чарочку съ тарїлки, хиль та й вїпила. Сижу та й пишáюсь, ажъ тутъ не-забаромъ и по дрўгїй просять; то я все—що гляну на свого чоловіка, то вінъ ще й дужче головою крутить, а я й думáю: »Одже й лихо! колибъ лишъ на-вспражки не росєрдивєь того, що я, якъ вїпила першу чарку, та й скривїлась!« Я й сю хильнула; втєрлась, та й сижу.

Кавїця. Ай Цвїркунка! козирь-молодїця! Жáлко, що мене тамъ не було зъ вамп!

Явдохá. Чи ти жь по повнїй и пїлá?

Цвиркунка. А якъ же? у насъ крий Бóже, якъ пригубишь до чарки! Кáжуть: після тебе й Татаринъ не пїтимо. Отъ я вже й байдуже на свого чоловіка поглядати, а вівъ отакъ и сидівъ міжъ козаками. (Показує на бивъ.) А далі по третій, та й по четв́ертій витягли. Пришли козаки, та й чабанъ съ козою, що грають. Якъ удюкне, братіки, шекені, якъ під́у я въ скоки та въ бóки, ажъ намісто на шиі грає, а підквіккі тільки чо́ко, чо́ко, чо́ко, чо́ко!.. Куди вамъ вашъ гусарницъ зъ своїми щóрами! Далéко й ходіть. А далі гулькть! ажъ нема чоловіка въ хаті. Пішовъ, ка́жуть, до до́му. Батькові жъ ёго биеъ, що мене покинувъ! (Цвиркунъ ка́даєтця іі бити, та ёго зде́ржують Кабійця и Явдо́ха; а Цвиркунъ тоді до Цвиркуна.) Тю, навіже́ний! чи ти скази́вся! Адже се я роска́зую. Сядь та свді́ отамъ. Отъ, погуля́ли тамъ до третіхъ пивнівъ, а й пішла до до́му. Не дійшла, та підъ Серединою хатою й звалилася, та й не тямлю, коли и якъ я до́ма опинілася. А що́ жъ ви, братіки, думаєте на похмілля? Якъ почавъ мене оцёй дунду́к (показує на Цвиркуна) похмеля́ти, такъ я три неділі після ёго рукъ ви́лежала, та й оцю́ пісеньку ле́жачи скла́ла.. А за що бивъ?...

Цвиркунъ. На що́ піла́ горілку?

Цвиркунка. А на́ що́ жъ ти крути́въ голово́ю?

Цвиркунъ. Щобъ и въ ротъ не бра́ла.

Цвиркунка. Бре́шешъ-бо, щобъ піла́!

Цвиркунъ ка́даєтця битъ, а ёго зде́ржують.

Кабійця. Та го́ді вамъ! Чи ви зъ ча́ду, чи що́?

Цвиркунъ, випр́учуючись. Та вона́ такі́ вже моіхъ рукъ не вті́че....

Кабійця. Та го́ді вамъ!...

Цвиркунка. Гла́нься на́ Бога приду́цуватий. Дивіте́сь, братіки! самъ вивчивъ жінку горілки пїти, та й б́єтця.

Цвиркунъ плюе́. Пьфу, соба́ко! (Хо́че ви́йти, та ёго зде́ржують.)

Кабійця. Та поси́дь бо, Бори́се! чо́го ти дро́чнєся, навісній! Хиба́ жъ ми на те васъ покля́кали, щобъ вамъ сварі́тьця? Сіда́й лишъ, го́ді комза́йтнєсь.

Цвиркунъ. Та й поси́жу, такъ неха́й же Івга нічо́го не роска́зую та сі́де пошт́иво.

Цвиркунка. Та о́дже й сі́ду.

Явдоха. Сідайте, сідайте, (*Побачивши чарку і пляшку долі*).
Ось и горілка, та такъ долі и стоїть.

Кабіця. Та то я принієсь та й забўвє вась почастувати.

Явдоха. Спасіої! та вь вась и свой е. Та хоча жь сірно заслати та тоді й почастувати. Якъ-такі горілоцї такъ долі стоїти? (*Виходить, принієсь сірно, становить долі та й каже Марусі*). Чў-ешь лишь ти; приздеглавана! годі тобі отамь слїннити! подай лишь скатертїну. (*Маруся найшовши скатертїну, подає*). Подай лишь отамь зь запїчка балабанї гарячі, тетерю, та підьїмо хоть тріхи.

Кабіця. Э! э! Підьїмо, підьїмо, бо я цілієшкьу нічь не ївь, та віголодавєсь, якъ собака вь пашенній ямі.

Явдоха, *сїдаючи*. Такъ за день памонялась, що криї Бїже! ажь кісточкі всі болять.

Цвіркунка. Чи не бувь и вь вась, нєшкьо, покїйний Драбїна такий, якъ у мене Цвіркунь?...

Цвіркунь. Та цить! (*крутить головою*.) Гай, гай! А йонь же, йонь!

Явдоха. Э, ні! перомь земля, лєгко єму покїйному лежати! Такий бувь чоловікь, що хоча бь оцїї моїї тонкослізці Кабіця такий удавєся.

Кабіця. Се бь то я? Э, я, паніматкьо, жалуватиму твою дочкў.

Цвіркунка. Брєше, не кь вамь річь! Чоловіки все такъ кажуть, якъ жєнятця, а навїослі, якъ оть и мїї казавь...

Цвіркунь. Та цить, кажў! Атї, вражий синь, коли я тобі оцїїма ваганкїми голові не розібью!

Кабіця. Та далїбї що жалуватиму! оть щобь я оцєго балабанї не проковтнўвь. (*Берє балабань*.)

Явдоха. Та пожалуйте жь горілочки! Ну лишь, Івго, пошанїй нась.

Цвіркунка. Та й сїлькось. (*Берє пляшку зь горілкою*.)

Явдоха. А я сяду тріхи та одпочїну. Сїдайте, люде добрі!

Ількї, *зазираючи у вікно потїху*. Эгє! туть либїць сватаннє. (*Цвіркунка наливá и піднієсь Явдосі*). Пожалуйте.

Явдоха, *не приймá чарки*. Звільтєсь!

Цвіркунка. Дай же, Бїже, сєстро, вамь дочкў віддати, зїтя придбати й онўків дїждати. (*Випиває и піднієсь Явдосі*) Пожалуйте!

Ількї, *потїху*. И вже, відь Кабіці наврядь дїжде хто онўківь.

Явдоха, *узівши чарку и вставши*. Спасібі вамъ, чесні люде, що ви не цураєтесь мої хати. (*Пє.*)

Цвіркунка, *до Кабіці*. Пожалуйте!

Кабіця. Звольтесь!

Цвіркунка. Дай тобі, Боже, жінку хорошу, на світі жити й дітокъ прижити. (*Випиває, потімъ налива і підносить*).

Кабіця, *прилявши чарку*. Спасібі, Івго, спасібі, моя переші-лочко! Дobre діло е не поміха, буде утіха.

Илько, *потіху*. А зась, бісівъ діду!

Цвіркунка *наливає чарку и підносить до Цвіркуні*. Чи не розвеселіо свого старого хочъ чаркою. (*Співаетъ*.)

Поздорбъ, Боже, мого старбо
И менє коло єго,
Ой що вінъ менє не бє, не лає,
Вінъ менє въ гості пускає.

Усі сміютьця.

Цвіркунъ, *усміхнувшись нехотя*. Врже начиння!

Явдоха. Контегуйтесь, люде добрі: просію покорно! (*Ідять.*)

Кабіця. Пухкі балабані, та й тетєра гѡжа. Чого-то зъ сєго святого хлїба не зробишь? усячину: діда, братки, рибка, сучку, калєника, натикана....

Илько *потіху*. А, щобъ ти вдавївсь, огородня сатано!...

Явдоха. Оцє жъ, Харьку, після хлїба-сбли та й за діло поря взійтьця.

Кабіця. Та эжъ! я вже давно наслухаю, до чоґо вонѡ діїде.

Илько *потіху*. До тоґо, що ти облизня пиймаєшь....

Маруся. Боже мій, Боже мій! Щѡ се мати хотять зо мною зробити!... (*Самá собі*). Зємле сира! розступїся! нехай и мої кісточкі зъ батьковими въ тобі лежать! Боже мій, Господи!... (*Плаче.*)

Илько *потіху*. Сердєшна Маруся!...

Цвіркунка *до Явдохи*. Отъ же знаєте, пєнько, нехай Харько, оцє їде та попá поеднá, бо, мѡже, ще єґѡ и дѡма немáє; а її коєу заплетемо: якї жъ тутъ прибѡри? Та й до цєркви, та й на рушникъ!

Илько *потіху*. Отака ловїсь!...

Кабіця. Эгє! та й такъ такї. Я оцє піду до папѡтцá, а въ васъ щобъ булѡ все гѡтѡве. (*До Марусі*.) Чоґѡ бо ти, Маруєю, все рѡмаєшь?...

Явдох. Дурна, то того. Ось як стáne на рушникъ, то де ти й слёзи динутця!

Цвиркунка. Де жъ ви, ненько, бачили, щобъ дівчата, якъ идуть замікъ, та щобъ не плакали?

Илько *потіху*. А найпаче за такого мацапуру, якъ Кабиця.

Кабиця. Та й правда! Ну, прощайте жъ до якого часу. (*Виходить*).

Илько *потіху*. Иди до біса на обідь зъ залізною лóжкою, а я побіжу до сóтника Тупиці та розкажy ёму, що тутъ діетця...

Кабиця *до Явдохи*. Гляди, пані-мáтко, щобъ мой праця не пропáла, бо, бачъ, твоя Маруся усé шось бундючитця...

Явдох. Та нічогосінько! Идiть собі, нехай вамъ Богъ помагáе.

Кабиця. То-то гляди, щобъ и самá йноди не згédзкала, глiя на Марусини слёзи. Бачъ, усé румсае....

Явдох *до Кабици*. Ищé жъ такі! Та йдiть робiть своє дiло! а ми своє зробимъ. (*До Цвиркунки*). Прибери жъ ii, Івго....

Кабиця. Прощайте! (*Виходить*.)

Усі. Прощайте! прощайте!

Маруся. Мáмочко жъ моя, голубочко! не віддавайте менé за Кабицю! Я вамъ по правді скажу, що я... (*Утїнула очі въ зéмлю*.)

Явдох. Ну, що тамъ? кажі!

Цвиркунка. Кажі, мáшко! чогó ти сорóмисся?

Маруся. Щó жъ, мамко моя рiднэсенька! Я слóво подалá Иванóви Прудкóму....

Явдох. У! то дурiсть, дóчко! Не звикай! Бачъ, куди потетiюрилась! Та й Иванъ нехай вибачá. Хочъ вінъ козакъ и бравий и воiнъ хорóший (*до Цвиркунки*), такъ голiший же, ненько, відъ мiши. (*до Маруси*.) И не думай, дóчко! Що на ёму одéжа гáрна? Отó жъ и тiлько, що на ёму та въ ёму.

Маруся. Та щó се, мáмо, ви робите зо мною? Хочъ-би людéй зiбрали та порáдиплесь. Якъ же такі такъ? (*Плаче*.)

Явдох. Якихъ тоби людéй? Оцé жъ и людé! Де тутъ тоби дiвóкъ набрати? Се не въ городáль, а се въ Чорномóрi: и самi нелáвно приишли въ Виднy жити; отъ ще й дóси въ землiнцi....

Маруся *клáняетця всiмъ*. Прості менé, мой мáтiнко! простiть менé, дóбрi лóде; простiть, мой дiвóцькi лiта... тецérъ я пропáща на вiкъ.... (*Починае сiвáти и плаче*.)

Пливй, пливй, селезбню,
 Тйхо по воді,
 Прибўдь, прибўдь, мій батеньку,
 Теперъ якъ мині!
 »Ой радъ би я, дитя моє,
 Прибўти къ тобі, —
 Насипано сирбі землі
 На рўки мої!
 Склепйлися карі бчі,
 Устоньки мої;
 Не дамъ тобі порадоньки
 Відній сироті!«

(За плачёмъ перестає співати.)

Усі, плачучи, Годі жъ, годі, дочко, плакати. Ходімо лишъ, поря тебе прибрати. (Виводять Марусю.)

ДІЯ ТРЕТЯ.

Кунштация та жъ.

I.

ЯДВОХА, МАРУСЯ *прибрана*, ЦВІРКУНЪ и ЦВІРУНКА, *виводлячи Марусю съ хати.*

Цвиркунка. Бачъ, якá теперъ ти хороша, Марусю! що ажъ подивитись любо! Такъ якъ маківъ цвітъ! Нехай уже тобі Богъ помагá на добре діло. Не журись, доню! все гараздъ буде. Вонó тільки спершу трóхи страшненько вйходить заміжъ, а далі й байдуже....

II.

КУЛИНА и кйтишний ⁽¹⁾ сóтникъ ТУПИЦЯ.

Кулина въ слёзáхъ чйпляється на шійу Явдо́сі и тлэжно тўжить.

Ой матінко!
 Годубочко!
 Ратуй мене,
 Лебідочко!

(1) Кйтишний — тимъ звáвся сóтникъ, що кйтиця въ ёго була коло шаблї.

Обороні
 Одъ напасти!
 Не дай мині
 Вразъ пропасти!
 Харькó менé
 Извívъ стидкій!
 Хотívъ свátать, —
 Збрехáвъ бридкій!
 Літа моі
 Дорогіі,
 Літа моі
 Золотіі,
 Извívъ мáрно
 П барвінокъ
 Зомявъ, пенько,
 Ягъ починокъ!
 Твою дочкú
 Хóче брати,
 Менé бідну
 Зацурáти!...
 Ой мáтінко
 Голубочко!
 Ратúй менé,
 Лебідочко!

За слéзáми бiлшъ не здúжа спiвáти.

Явдохл *утирае слéзи. До сóтника.* Здорові, пáне! Щó це? чо́го вона такъ тужить дúже?

Тупиця. Оце твiй гáспидський зять Харькó занапастívъ оцю дiвку. А ти ще й дочкú пхáешъ за ёго! Чи ти зъ глúзду зеунулає, чи щó? Роспитáйєє лишъ попéреду. Винъ, еретичий дiдь, пiдмаивъ оцю дiвку, обiщáвєє женiтися зъ нею ще въ Повосéлици. Отъ, коли знáешъ старóго дiда Кучугúру, що живъ землiнкою на Матнi мiжъ хрiномъ...

Явдохл. Та якъ же? знáю! я й самá була въ тiмъ урочищi и дóбре знáю старóго Кучугúру. Такъ оце Кули́на, ёго дочкá? Я знáла ii, якъ ще вона малóю була.

Тупиця. Э, э! оце жъ то й вона! Такъ вона — сказано дурний дiвóцький рóзумъ — поквáпилась, що въ ёго, бiсового дiда, багáцько грóшей е, та й покинула бáтька, що, мóже, дóси зъ голоду згiнувъ, та й притёналась за нимъ ажъ сюдi. Такъ щó жъ? Старий собáка зъ очей женé. Отé твоiй и доццi бóде, ó-щó!

Явдохл. Спасiбi жъ вамъ, добрóдiю, що ви оце сказáли. Цуръ ёму, томú Кабицi! не видáмъ дочкi за ёго! А минi Марýєя й кáже, що винъ такий, такъ я, не поняла вiри.

Цвіркунка до *Явдохи*. Такъ оцѣ бідна Кулінка, мабуть, така, якъ у тій пісенці співають. (*Приспівує:*)

Батько дочкі питає:

»Чомъ барвінокъ посихає?»

—»Коткі мшѣй гопіли,

Барвіночокъ зломіли.«

Мати дочкі питає:

»Чомъ хвартушбкъ не стикає?»

—»Кукурүзу, мамо, іла,

Кукурүза набушла.«

Кулина. Горе мнѣ, бідній сироті! До чо́го я довела себе! (*Плаче*).

Цвіркунъ, *перебиваючи жінци доспівувати пісню*. А йонъ же йонъ! де ні посій, тамъ и вродитця. Сядь та мовчі, бо битиму!

Цвіркунка, *затулівши ротъ рукою*. Сідайте, добродію!

Тушиця. Та тутъ не те, що сідайте; а треба подумати, якъ би оціі бідній Куліні допомгти?

Явдоха. Та якъ же, ви то знаєте, добродію; а я, далебі, не знаю, чимъ. Я бь рада їй свого пальця врізати, щобъ їй допомгти, такъ що жь?

Тушиця. Одже слухай! Вінъ, вражий дідъ, пішовъ пона́ еднати, щобъ звичавъ ёго съ твоєю дочкою, — я все знаю; то, якъ вінъ прийде сюді, то ми Куліну заховемо хочъ у хижу, а Марусю посадимо зъ нимъ, та й почнемо ёго частувати: то вінъ, еретичний дідъ, якъ ушѣтця, то ми Марусю геть, а Куліну пхиць до ёго, та й перевінчаємъ. Хочъ вінъ за́втра й оглядитця, що лопаткі въ горосі, то байдужѣ: привікне та й житиме. А я твоїй доціі кращого зїтя найду. (*До Марусі тихесенько*). Івана Прудкого.

Маруся, *радесенька, сама собі*. Івана!

Явдоха, Цвіркунъ и Цвіркунка. То й добре, добродію! оцѣ — то такъ!...

Явдоха. Я собі думаю, що якъ відказати прямо Кабиці, то тоді й не відчепися відъ ёго; а оцѣ добре ви кажете, добродію!

Маруся *веселенько*. Такъ я жь теперъ піду та наряжү Куліну та й вийду сюді, якъ треба буде.

Явдоха. Та й иді жь, иді. Бачь, вража дочка! мовъ не та стала: заразъ повеселішала.

Кулина. Спасибі жь вамъ, ненько! Спасибі й вамъ, добродію, що ви не оставляете мене, бідну сироту. Вамъ Богъ заплатить за добре діло. Ходімо, Марусю! ходімо, мой голубочко!

Маруся. Ходімо, Куліно. (*Виходять обидві*.)

Тушиця, *учувши тóніть*. Отъ же либонь Кабиця чимчикүе.

III.

Кабіця входить, підь чаркою трóхи, співаючи:

По добóзі жукъ, жукъ.
По добóзі чóрпий:
Подві́ся, дівчйнонько,
Який я мотóрпий;
Подві́ся, глянсья,
Який же я вдáвся!
Хибá дасй півтáліра,
Щобъ поженхáвся.

(Побáчивши Тупицю, зупиняетця, знімає ша́нку.) Ваші голо-
ви, отáмане бáтьку й товариство! (¹)

Тупиця. Товариство! А щó жь, Хáрьку! чи ти сирáвився съ по-
помъ? Бачь, я до тебе на свáтання прийшовъ.

Кабіця. Спасибі, бáтьку! Та чи ви зна́єте, щó зо мно́ю тра́пилось?
чúдо та діво! Я окульбáчивь шкáпу та хотівъ бйгти въ гóродъ поцá ед-
нáти, щóбъ звнчáвъ. Колй мнй лóди й кáжуть, щó въ Вйдиу новйй
пйць прйхавъ. Я шкáпу покйнувъ, та до ёго. Колй дивлюсь, ажъ Яцькó
Передерйй Кислякйвськйй помомъ—ха! ха! ха! Роспитáвся зь нимъ, ажъ
ёго, знáєте, щó багáто дé-чого нашкóдивъ, вйськовйй судйá Головáтий
пристрýнчивъ трóхи, та й послáвъ на по́на до владйки въ Крймъ, такъ
той ёго й постáвивъ; такъ теперъ: ўси отакй, а на голові й на бородй
тйлько пенцькй стирчáть... Такъ ми зь нимъ розбалáкались, вйпили по
чáрцй, по дрýгйй та й ще; такъ оцé я вже пъянёнкйй трóхи. (Илькó за-
зира́е въ вйкно).

Цвйркунка до Явдо́хи тихёнько. Отъ же й дóбре! Не багáто те-
перъ и трéба.

Явдохá. А щó жь ти? поеднáвъ попá?

Кабіця. А якъ же? »Я тебе,« кáже, »зáразъ и звнчáю!«

Илькó потйху. Я бь тебе звнчáвъ!

Тупиця. Такъ се той Передерйй, щó въ рóзмирь на Кислякйвськóму
бадайдакý бувъ пйсаремъ?

Кабіця. Та эжъ!

Тупиця. Ну, то й не дйво: тó чоловйкъ пйсьмённий и розўмний зь
бйса. Вже колй зь ёго бувъ козáкъ завя́тий, то й помомъ дóбрйй бúde.

(¹) Такъ Запорóзці вйтáлись.

А ти, Хάρьку, гаразд дуже оцѣ робишь, що здумаєв женитися: ато тебѣ врагъ не взявъ: ти чоловікъ невбóгий. Теперъ тилько шукай гарної жінки, та й годі.

Цвиркунка. А якої жъ ёму, добродію, кращої жінки треба, якъ Маруся буде? Вже, якъ по праді сказати, то хочъ-би й не Кабиці така хороша дівка.

Кавиця, *взявшись у боки, передражнило Цвиркунку.* Хочъ-би й не Кабиці така хороша дівка! А Кабиця чимъ не козакъ? Дивись лишъ добре. Якого жъ Марусі кращого молодця треба, якъ мв? Хочъ збоку... (*Повертається бокомъ.*) Хочъ ззаду... (*Повертається задомъ.*) Хочъ спереду... (*Повертається передомъ.*) Куди ні поверни, кругомъ козакъ бравий...

Тушиця. Та що про те балакати? видно Хому по походу. Тутъ лишъ про се толкуймо, щобъ тебѣ скоріше оженити, та й кінці въ воду...

Кавиця. Та я не відъ того.

Цвиркунка, *перебиваючи.* Що жъ тутъ, добродію за мѹдрости Кабицю оженити? Хибá жъ ми ма́ло переженили всякого народу? Въ насъ у Чорноморіи затого всі діди переженятця зъ молодими дівчатами. Теперъ ужѣ така повелѣнція, що старі усѣ женятця зъ молодими, не тилько въ насъ у Чорноморіи, та й по всьму світу.

Цвиркунъ. Алѣ и тутъ не вмовчть!..

Тушиця. Та якѣ намъ діло до цілого світа? Ми знаймо свою Чорноморію, а до...

Цвиркунка. Хибá жъ тилько й світу, що въ вікні? що Чорноморія, та й годі? Поїдте лишъ у Русь та подвітця, що тамъ робитця. Отъ ми йшли зъ старимъ на сю зѣмлю черезъ Дінь, такъ дивились відъ самого Санджарова ажъ до Дону; що багáто наїхало москóвськихъ панівъ скрізь по городахъ, та й багáго, добродію, е міжъ ними такихъ старихъ та черевáтихъ, та й зъ рóду не жонáгихъ. Пиший и добрий е, такий привітливий та балакучий, а до іншого не зъ вівсómъ. Я вже довго не забуду, якъ оди́нь на насъ кричáвъ: »Эй, хахлі! хахлі!« Ми жъ думали: на когó бъ то вінъ каже? ажъ вінъ, добродію, на насъ! Пóки жъ ми розчурюкали та зупинились, коли дивимось, ажъ и салдáти за нами біжáть, и той панъ москóвській иде та такъ розсѣрдивсь, що крий Бóже! та й каже: »Што ви за люди?« та такъ лѣтця погáно, що цуръ ёму! Ми й сказа́ли, що йдемо на Чорноморію, такъ вінъ насъ вилаявъ, вилаявъ, та й каже: »У васъ тамъ всѣ бра́диги«, та й верну́вся лаючпсь.

Цвіркунь. Та годі тобі, хоть духъ переведи. Се бісь! и не заці-
пиль їй, гаспидській торохтіїці!

IV.

МАРУСЯ *ввійшла и зупинилась.*

Явдоха. Слухай, Харьку! сідай лишь оттакъ: одé пань сóтникъ
бúде за бáтька, а я вже за мáтiр; а Цвіркунъ съ Цвіркункою старо-
стáми, та тiлько ось якá вмóва: щобъ ти нáшої дочкi не звавъ Мару-
сею, а Куліною. (*До Цвіркунки.*) Частуй лишь. (*Івга частuje по
черзі.*)

Ілько *потiху.* Бачь, якъ банькi вiваливъ, мовъ барáнь!

Кабiця, *схаменившись, придивляється въ парсункъ Марусi.*
А нá щожъ ви її Марусею зоветé?

Явдоха. У неi булá стáрша сестра Маруся, такъ вони такъ любiл-
лися, що крий Бóже! та якъ ишли изъ Слободзéи на сю зéмлю, такъ вона
дорогою въ Перекóпi вмерла; то оцá дочкá й прóсить мене: «Не зовiть»,
кáже, «мене, мáмо, Куліною, а зовiть Марусею, щобъ я своeй сестрi
не забúла». Такъ я й кажú: «та й сiлькось!» та й зовú її Марусею, а
вонó, бáчу, грiхъ...

Кабiця *про себе.* Не хотiлось би мнi на се мéння звáти, та нi-
чого робити... (*Гóлосно.*) Та й бúду звáти Куліною!

Ілько *потiху.* Бúдешъ, хочъ не схóчешъ...

Явдоха. Побожись же, що бúдешъ такъ звáти: атó й винчáння не
винчáннямъ, якъ ти скáжешъ попóвi, що Маруся, а не Куліна; а винъ
такъ и почиуватиме.

Тупиця. Та ще въ мéтрики якъ заведé Марусею, а вона тебé
здúма покiнути, то тодi якъ підешъ тягáтись, а вона людéй підведé, що
її звáти не Марусею, то й вiдеúдять у тебé жiнку.

Кабiця. Та й дáлибi, що бúду!..

Явдоха. Ке лишь, Івгó, ще й я зiтенька попошту. (*Бере го-
рiлку и частuje.*)

Кабiця. Та нехáй же хочъ сiде дiвка коло мене, то хочъ мнi по-
веселiша.

Явдоха *до Маруси.* Сiдáй, сiдáй! (*Маруся сiдає.*) Отъ теперъ
и въ парi. (*Частuje.*)

Ілько *потiху.* Якъ разъ пара! Мовъ мáківка зъ репяхómъ!

Кавиця *берє и пєє*. Опє вже слáбше пішла.

Илько. Жаль, що въ горлі не застріла.

Тупиця. Та дай лишъ ще й я попошту; а Куліна нехай хўстку знайде та рушникі.

Кавиця. Э, э, э, хўстку оцюді. (*Показує на рўку.*)

Илько *потїху*. Тобі вона й пристáла, якъ собаці ліко. (*Марўса встає и виходить.*)

Тупиця. Ну, се жъ ужє, Хáрьку, віний відъ мєне, та й повяжемо вась. (*Підносить чáрку. Кавиця простягає рўку, а Тупиця обманївє.*) Отъ бачь, ти вже и впивєсь! Ще жъ я попереду вішью. Злорóвъ, Хáрьку! Щасливо тобі женїтьця, та любї свою Куліну. (*Пєє, наливáє и підносить Кавици.*)

Кавиця. Э, э, э, бўду любїти (*Берє и пєє.*)

Илько *потїху*. Якъ собака цвбўлю.

Кавиця, *вїпивши*. Спасїбі!

V.

КУЛІНА *внєсить на тарїлці рушникі и хўстку.*

Явдоха. На лишъ, Івго, подєржъ тарїлку; а ти, Хáрьку, встань та берїть у насъ благословєння, та й зъ Бóгомъ (*берє въ Куліни тарїлку и передає Івзі.*)

Кавиця, *встає озирáє себе и підходить до Куліни, ұбраної въ Марўсину одєжу; берє її и підводить до Тупици и Явдохи*.
Благословіте, тáту, и ви, máмо, молодїмъ на рушникъ стáти.

Илько *потїху*. Гляді, щобъ не впавъ!

Тупиця и Явдоха. Бóже, васъ благослові! та, Бóже, вамъ помагáй на дóбре дїло! (*Благословлять; пóтімъ Куліна берє хўстку зъ тарїлки у Івги и перевязує рўку Кавици, а пóтімъ рушниками черезъ плєчі Цвїркунá и Цвїркунку. Сїдають усї.*)

Кавиця. А щó! мóже, я не молодєць? хочъ въ отгўянти поверні, то й тамъ би зъ десáтка не вїквнули.

Илько *потїху*. Бачь, якїй кóзирь!

Кавиця *спїває пѣянімъ гóлосомъ:*

Ой ти, дівчїно

Гóрда да пїшна!

Ой спасїбі тобі, сєрце,

Щó за мєне вїйшла!

Куліна.

Якъ же мнці, козаченьку,
За тебе не вийти,
Що безъ тебе не матиму
Я життя у світі!

Кавіця.

Отеперь ти, моє серце,
Будеш панувати:
Есть у мене вівці, коні
И волі рогати.

Илько підспівує тихенько:

Будеш мене, моє серце,
У плугъ запрягати,
Та по спіні ломакою
Добре потягати.

Явдоха, потеріши *Илька* въ вікні. Се ти, Ильку?

Илько. Я.

Явдоха. Іди сюді, вражий парубче! А то ще хто дивівся за
плечя?

Илько. Та то Пріська Притулівна.

Явдоха. Бач! кличъ же й її сюді. Отъ же й гараздъ, що трапив-
ся бояринь изъ дружкойо...

Кавіця співа, куняючи:

Гарна була Марусенька,
Ще краща Куліна!..
Чи є въ тебе, моє серце,
Мягенька періна?

VI.

Илько и Пріська. Помагій Бігъ вамъ на усє добре!

Явдоха. Спасібі, діточки! Іди, Прісю, до насъ. Ти будеш друж-
кою, а Илько бояриномъ. (*До Цвіркунá и Цвіркунки.*) Оце жъ бу-
хінка панотцєві и пляшка горілки, та й идіть, нехайі вамъ Богъ по-
магає.

Кавіця, Куліна, Цвіркунъ и Цвіркунка *виходять*. Му-
зика грають *відхожю*.

Тушійця. Отакъ скрúтимо вражого Кабицю, що ёму й не присвітця. Явдоха. Та де ви, добродію, Куліну зúспили?

Тушійця. Ишла бідна дівка свігъ за очі. Доходíлась до того, що й їсти ніхто не дає. Край чужий, рóду нема ніякого. Ишла та й сіла при Кубані надъ кру́чею и по́ги звíшала; то якъ-би я не трапився на той часъ, то досі якийсь би сомъ поси́давъ би кею́ добре. Такъ я, відкля́вши, роснитавъ її та почу́въ одъ Илька́, що тутъ у васъ дітця, та й нану-стивъ її, а далі й привівъ изъ собою. Ну, слава Господеві, що такъ тра-пилось. До-злідня такихъ сіромъ поженилось зъ молодими дівчатами, та такі хазяїні поробились, що й геть-то. А сёго нечистий не візме: Та ти знаєшъ що, Явдохо? Ужé коли робіти добро́ лю́дямъ, то робіти. Од-дай лишъ Марусю за Ива́на Прудко́го?

Явдоха. Та воно́ бъ то й такъ, добродію! та треба перше зъ наро-домъ роснитатись.

Тушійця. Та вже съ кимъ хочъ пита́йсь, то всякъ ска́же, що вінъ коза́къ добрий, зъ се́бе бра́вий, не п'яниця, не волоцю́га, не розби́сана, а мото́рний, прово́рний: хочъ до лу́ка, хочъ до дрóка. Чи ще жъ тобі оди-но́ке життя́ не обрідло? (*Мару́ся вихо́дить и поглядає въ двє́ри на вісі́лля.*)

Явдоха. Дежъ то, добродію, не обрідло, що хто не схоче, той тільки мене́, бідну, й не обіжа́е? Отъ, якъ-би не оцєй челяди́нь (*пока́зує на Мару́сю*), давно́ бъ свігъ за очі пішла, атó тілько́ й живу́ для не́ї. Воно́ ні слова́—й грошеня́та во́дятця, та чи на́довго жъ то їх ста-не? Все тяга́емо зъ скриньки, а въ скриньку ніхто́ не по́ложить.

VII.

МАРУСЯ вихо́дить.

Тушійця. А що́, Марусю! я тебє́ оцє́ свѣтаю. Скажи́ лишъ по правді́, чи ти підешъ за Ива́на Прудко́го?

Маруся. А чомъ же, якъ ма́ти ска́жуть?

Явдоха. Отъ бачъ! Вона́ до сёго́ то́ргу й пішки! вона́ давно́ на ёго́ стріля́є.

Маруся. Ба́чите бо, ма́мо, якъ за Кабицю́ я не хотіла, що́ Бо́же мій! сама́ бъ собі́ смерть за́поді́ла, такъ ви ка́зали все: йди́ та й иди́, а за Ива́на, то й не ка́жете...

Явдоха. Бо́ я Ива́на чи не розглі́дла гара́здъ, чи вінъ ми́ні не по-любівсь, и сама́ не знаю...

МАРУСЯ. Бачте, мамо! одже слухайте. (*Співає:*)

Ой пий, ма́ти, тую во́ду,
Шо я напосіла;
Хвали́, ма́ти, того зя́тя,
Що я полюбіла.

ЯВДОХА *співає:*

Ой не б́уду воді́ пíti,
Б́уду розлива́ти:
Нелю́бого зя́тя ма́ю,—
Б́уду розлуча́ти.

МАРУСЯ.

Не розлива́й воді́, ма́мо,
Бо тя́жко посі́ти:
Не розлуча́й мене́ зь ми́лимъ:
Тобі́ зь нимъ не жи́ти.

ЯВДОХА. Еге́! бачъ! Се б́ то ма́тері на дога́дъ буряківъ, щобъ да-
ли капу́сти....

Тушиця. Отъ же слухай, Явдо́хо. Ти на свої витрібе́ньки илюнь.
Еть ти мене́ зна́єшь? Я вдовець, дите́й нема́ зь ро́ду, то вже ота́къ ми-
ні и вме́рти тре́ба; а те ти зна́єшь, що́ вь мене́ е?

ЯВДОХА. А якъ же? се всі зна́ють, що ви грошові́ти добро́дію.

Тушиця. Еге́! отъ же то бачъ! оце́й Ива́нъ Прудкий мій хре́ще-
никъ та все приміни́й и живъ, коза́цтва вивчився, и вже, якъ пра́вду сказа́-
ти, то вельми до́брый коза́къ! такъ отъ же и слухай. Оте́, що́ вь мене́
е, то вже кому́ вено́ білше доста́нетця, якъ не ёму́? Неха́й тілько мене́
похова́.

ЯВДОХА. Та якъ се ви, добро́дію, ка́жете, то й я тее... такъ де жъ
ви́шь?

Тушиця. Та ви́шь те́перъ у коза́цькому ділі, та швидко й б́уде. (*Чу-
ти го́миль и то́піть.*)

Тушиця и Явдоха *заразо́мъ*. Що́ тамъ такé? Та се на́ше висілля
йде зь ви́нчання.

VIII.

ЦВІРКУНЪ и ИЛЬКО *ведуть підъ руки* КАБИЦЮ *пглябно*; ПРИСЬКА и ЦВІР-
КУНКА *идуть и співають*. КУЛИНА *тутъ же*.

Леті́въ горноста́й черезъ садъ,
Пусти́въ пір'ячко на весь садъ:
Збира́йте, дружечки, пір'ячко,
Звийте Кулі́ні гіллячко.

Сажajúть Каби́цю на ослóні а ви́шь розверта́етця и засипа́е.

Тупиця. Отъ тобі й звивъ Харькó гiллячко! що й ноги відкинувъ, мовъ куликъ після яйця...

Кабиця зъ *прóсонила* Що е за дiво?... Глянь!... Чогó се ви догорі ногáми ходите? що се вамъ стáлось! опé дiво, на свiтi!... Гай, гай!...

Цвiркунка. Бачъ, якъ ёго розварiло! вже ёму невість що и ввижаётця... Насiлу перевiнчáли. Трóхи й попá не зваливъ. Повiнчáвши ще й пiшъ давъ по чáрци, такъ ужé Бóже мiй, и рукъ не чýемо: насiлу довели.

Тупиця. Ильку! а ходi лшъ сюдi.

Кабиця, *лéжачи другае ногáми, мовъ танцюе, та й приспiвуе:*

Танцювала рiба зъ ракомъ,
А петрушка съ постернакомъ,
Цибулиця съ часникомъ,
А дiвчина съ козакóмъ.
Цибулиця дивётця,
Якъ хóроше танцiбетця.

Якъ Кабиця мiмрить пiсню, Тупиця шéнче щось Илькови на ýхо. Илько вихóдить съ хáти та й кáже: Заразъ, бáтьку!

Тупиця, *гóлосно.* Потривáйте лишъ: я ще коло ёго пошепчú дéщо. (*Пiдхóдить до Кабици, виiмае зъ кешени капшучокъ зъ грiшми, та й оддае Кулини.*)

Кабиця, *дúмаючи, що Кулина.* Та потривáй, Кулинко! дай мнi вiдпочити хочъ трóшки... Хочъ трiшечки, Кулинко!

Тупиця. Нá, Кулино, оцi грóши, та й заховáй, та й глядi, не давáй ёму до рукъ; а якъ спитá, де дiвáлись, то ти заурiсь, що не знáешъ про iхъ и не бáчила.

Кулина. А якъ жé вiнъ менé бiтиме?

Тупиця. Адже вiнъ зáвтра тутъ бúде, то хто жъ тебé поцúстить? Ти бо слúхай, дурнá! Тимъ тебé и Кабиця обманiвъ, що ти дурнá такá. Ось слúхай та вчись: якъ схóче Кабиця похмелiтись, абó якъ на щó дрúге трéба дúже, то ти й виiми червiнца та й купи, щó трéба; коли жъ спитá, де взялá, то ти й скáжешъ абó на мене, абó на Явдóху, бúцимъ далi тобi, а чи насъ спитáе, то й ми скáжемо, що далi, то вiнъ якъ побáчить, що вь ёго гáспидь-ма й копiйки при душi, а вiдъ тебé перенадáтимо, то вiнъ тебé любитиме, жáлуватиме и слúхатиме. (*Илько вбiгае и приносiть сакви.*) Кé лишъ сюдi. (*Берé сакви, висипáе зъ нихъ додóлу мизеряку, знаходить грóши вь торбiнцi и од-*

дає їх Куліні. На жь оть и сі гроші; якъ глядітимешъ, то стәне зъ васъ на весь вікъ. (До Илька.) А ти, Ильку, візьмі, збері все въ сакви, одеси, та й повісь їх тамъ, де й були. Та ще слухай. (Зновъ шепче щось ёму на ўхо.)

Кабіця кризь сонъ. У! ху! ху! та й журавлівъ же якого багато літає!..

Илько, виходячи. Добра, бацьку! усё зроблю по-молодецькій.

Куліна кланяеця всімъ. Спасібі вамъ, добродію! спасібі вамъ, мой матусю; спасібі й вамъ усімъ, добрі люде, що не дали мнї, бішій сиротїні, пропасти!

Тупиця. Однесіть же Кабіцю въ хїжу, пехай вже тамъ съ Куліною собі якъ знають... (Всі беруть Кабіцю и несуть черезъ хату въ хїжу; тамъ ёї и Куліну зоставляють и всі виходять на кїнь.)

Кабіця сонний співає:

Наварїла гарбуза
Та вкїнула маку;
А въ той гарбузъ
Цвіркунъ загрузъ,
Тільки відпо...

Явдох. Сїдайте! сїдайте! а ти, Явго, пошануй Прїську та Илька, якъ прийде. Спасібі їмъ, що погрудїлись; ато бь досталоєь бігати та шукати бойрина зъ друккою.

Цвіркунка. Та тутъ такий вражий Илько балакучий та чудний! Отъ бачъ: тутъ и мовчавъ, мовъ не вінъ, а якъ ишли до пона, то всю дорóгу регóчетця та жартує, а я й собі...

Цвіркунъ. Та мовчї жь, ледáщо! ато я й тутъ ищє дамъ товчєника тобі!

Тупиця. Та годї вамъ витребенькувати! Сїдайте лишъ та слухайте готóвого: оцє ми вже одно діло добре зробили, що старóго Кабіцю ожєвили съ Куліною; а тецєрь я свáгаю Марусю за Івана Прудкóго.

Цвіркунъ и Цвіркунка. Такъ щó жь? Бóже, помагай! Ими знаємо, що то козакъ хорóший.

Тупиця. Такъ рїшай же, старá: чи даєшь благословєння своїй доцци за мого Івана? Вінъ козакъ бравий; дівка ёго любить и хóче за ёго замїжъ. Чи такъ, Марусю?

Маруся. Коли матуся скáже, то адже жь!

Тупиця. О! бачъ! ну, кїпчай же діло.

Явдох. Та де жь вінъ? нехай же явитця. Якъ Богъ дасть, що

вернетця, то я й поблагословлю їх, коли вже такъ Богъ судивъ Марусі. А до того часу нехай лишъ молодá насъ почастує. Треба мого-річъ запити.

Туніця. Оце річъ до діла! А ну лишъ, Марусю, давай по чарці. Ми вип'ємо за твоє зъ женихомъ здоров'я.

Маруся. Зъ щірого сёрца. (*Частує сóтника.*)

XI.

ИЛЬКО *обідає, танцює й співає.*

Эй гопъ! гопъ! гопъ! та чукі!
Повернулись козаки!

Усі. Чи вже? чи сирáвді?

Илько. Слушайте! (*Ржуть коні. Півнізь гóлосъ співає:*)

Ой заржі, заржі, воропій кобно,
Та підъ крутú гóру йдúчи,
Нехай зачує сёрце дівчина,
Спідання готúючи!
Ой на вóлки та налігачі,
А на коники пúта,—
Ой колибъ не ти, сёрце дівчино,
То не бувъ би я тúта!

Явдоха. *не дослúхавши співу.* Слава жъ тобі, Гóсподи!

Маруся. Ой магірко! се жъ Иванъ, се жъ моє кохання!

Цвіркунка. Ось цитте лишъ! годітця й намъ зустріти ёго пісню. (*Завóдить. Дрúги підтягують. Зъ ними й Маруся:*)

Перечúла я черезъ лóде,
Що мій мiлий вь гóстеньки бúде.
Ждала я, ждала, ждала-дожддала,
Ворітчка та й очпийла.
Ажъ мій мiлий изъ походу íхавъ
Та до мене вь гóсті заіхавъ.
Нічъ моё тёмна, а зiрóнька ясна.
Дóле моя красна та щасна!

X.

Якъ ещё пісня співаєтця, узiходить ИВАНЪ оз усіх збрóї. МАРУСЯ кидаетця ёму на шию. Якъ доспiвали остáнній стiхъ, завiса спускаєтця.

ЗАГУБЛЕНІ ДУШІ.

БАЛЛАДА.

»Чи ти жь менé вірно любішть,
 Козáче чорнівий,
 Чи, жартúючи зо мною,
 Тільки вводишть въ славу?«
 —»Не жартúю, моé сёрце,
 Бúду вікъ кохáти,
 Нехáй тільки віддáсть тебé
 Та за мене мáти.«
 —»Чи я жь тобі не казáла
 Козáче, сердёнко,
 Що за тебе віддáсть менé
 Старёнкая нёшка?
 Хибá жь тáя цигáночка,
 Дівлючись въ долóню,
 Не казáла, що я въ нéні
 Щастліва дóня?
 Далісь мині-такі въ знакі
 Тíі вечірніці...
 Не віддáсть менé за тебе —
 Підú у черниці.«

Зорі сáють; середь гаю
 Дівчáта співають,
 А дівчíну парубчíна
 Давно виглядае.
 Не вигляда́й, бо не вийде:
 Мáти не пусти́ла;
 За сусіду багáтого

Ї заручіла.
 »Мамо, мамо, що ти робишъ?
 Чи мині жъ зъ нимъ братись?
 Хочъ худоби въ ёго сіла,
 Чи ёму жъ кохатись?
 Бодай же тій циганоці
 Дблі не діждати,
 Коли міні не схотіла
 Правдоньки сказати!
 Буду клясті — споминати
 Тіі вечірніці...
 Мамо, змилуйсь надо мною
 Віддай у черніці!«

Не віддала. Біле лічко
 Відъ слізъ помарніе,
 А сусідки-воріженьки
 Скажуть: багатіе.
 »Не діждете воріженьки!
 Хай насъ Богъ прощае...
 Якъ згубіли свої дүші —
 Тільки місяць знае...«

По-надъ шляхомъ, біля гаю,
 Въ одну домовину,
 Положили, завалили
 Козака й дівчину.
 Кожну весну, якъ дівчата
 Веснянту співають,
 Про кохання тіей пари
 Сумно споминвають.
 Кожну весну, на могилі
 Тяжко мати плаче...
 Надъ старою головою
 Тільки воронъ бряче.

В. Куликъ.

ЧАБАНЬ.

На могилі чабанъ сто́я,
 Ніби про що́ рўпивъ;
 Опёршися на дирлігу,
 Очі въ зѣмлю втўпивъ.

Закла́въ рўку у кешѣню,
 Гаманъ витягає,
 Помня́въ тютю́нъ дрібнѣснько,
 Лю́льку накладає.

А, накла́вши, взявъ у зўби,
 Гўбки відриває,
 Та, на кре́мїнь положи́вши,
 Кресало́мъ черкає.

А вікресавъ, кладе́ въ лю́льку,
 Тягне, димъ пускає,
 Та на ві́вці подивівся
 И вітра питає:

»Де ти, вітре буйнѣсенький,
 Де ти пробу́вавъ?
 Скажи́ міні, що́ по світу
 Їдучи́ прочу́вавъ?

»Скрізь же бо ти, буйнѣсенький,
 По полю гуля́єшь,
 Шуми́шь, гудѣ́шь, висві́туєшь,
 Тірсу похиля́єшь.

»Ти всю хма́ру, що́ підъ нѣбомъ
 Го́нишь, куди́ зна́єшь,

Зъ могилами, що на полі,
Ти самъ розмовляєшъ.

»На озері на тіхому
Філю піднімаєшъ,
И у лісі проміжъ лістямъ
Страшенно гукáєшъ.

»На д́ереві ти листóчки
Всі переб́ираєшъ,
А́ інколи и ѓілляку
Зъ д́ерева з́пхáєшъ.

»По садóчкахъ ти скр́изь хóдишъ
И в́іги ламáєшъ,
И ќисліці зъ полов́ини
Безъ н́ужди зривáєшъ.

»Н́іхтó тобі й не борóинть,
Ид́ешъ, куд́и знáєшъ,
Оббивáти й обривáти
Скр́изь прáво ти мáєшъ.

»Куд́и ид́ешъ ти по шлях́у —
И куръ́ піднімаєшъ;
Хто йде, їде прóтивъ т́ебе —
Очі засипáєшъ.

»На ц́арину спотикн́еся,
Кóни роскидáєшъ,
Зъ стогівъ с́іно, що на лукáхъ,
Вс́юди розвивáєшъ.

»Хат́и, хл́ив́и роскривáєшъ
И т́ин́и ламáєшъ;
Хто накладе́ вогн́ю в́ь полі,
И той роздимáєшъ.

»У море ти навёрнесся —
 И тамъ забушúешъ,
 Чи міжъ хмáру заберéсся —
 И тамъ запанúешъ,

»И тамъ хмáру, кудí схóчешъ,
 Изъ грóмомъ попхáешъ,
 Оттакú ти, буйнэсенъкий,
 Всюди силу мáешъ;

»Бо відъ тебе въ тэмнимъ лiсi
 Лiстя шелестить,
 И чайка съ парусáми
 По водi летить:

»Летить чайка и дорóги
 Вслiдъ не оставляе,
 А, ти, здоровъ, кудí прiйдешъ —
 Поминáй якъ звáли.

»Въ водi рiба, якъ ти идéшь,
 На дно заберётця,
 Изъ дна слúха, якъ до тебе
 Вся фiля смiётця.

»Фiля жъ те все розбiрае,
 Щó ти нi говоришь,
 Бо поси́ше здалéка,
 А якъ ти доходишь,

»Зáразъ начiе надимáтьця,
 Валáми котiтьця,
 Стовпóмъ вгóру пiднимáтьця,
 Объ берегi бiтьця.

»А я стою на могiлi,
 Лióдку потягаю;

Хочъ и чую, що ти вѣнешъ,
Такъ не розбіраю.

»Хочъ-би́ міні розібра́ти,
Якъ та філя грає,
И якъ моя гірка до́ля
Въ ту́зі погибає.

»За що жъ вона погибає —
Чи тобі казати?
Будешъ же ти, буйнѣсенський,
Менѣ понімати?

»Понімай же, голубчику,
Де вже не поняти!
Бо я ріднимъ своїмъ словомъ
Буду товкувати:

»Що въ постоліхъ усю зиму
На снігу танцюю,
У дирівій свитиноці
»Въ морозі тунцюю.

»Оттакъ, вітре, якъ ти бачишъ,
И днюю й ночюю
У цій самій свитиноці
Літую й зімюю.

»Росказавъ би тобі, вітре,
Скільки гора знаю,
Якъ піднявся я на ноги,
Добра не згадаю», —

Такъ товкую зъ буйнимъ вітромъ,
А вінъ вухъ не має;
Хочъ якъ кричю, розказую, —
Вінъ не дочуває.

Віє собі вінь, небóга,
 Млині повертає,
 А тимъ людімъ, що въ небóлі
 Слізь не обтирає.

»Шумі жъ, вітре буйнєсенський,
 Въ хмарі й на зємлі,
 Ганій же ти шпáрко-шáмко
 Човні по воді;

»А я на могíлахъ
 Літа проведú;
 Вікуривши люльку,
 Дрúгу накладú;
 А máло, то й трєтю:
 Тютюнь въ гамані —
 Пóки до спочíвку
 У сирій землі.«

Т и р с а.

Стихі єі зложивъ крепáкъ, а теєрть врєменно-обязаний. Тíрсою прозвáли ми єго самі, для озвáки стихівъ єго, а прозивáетця вінъ дóма йнше. Нехáй громада вібачить, коли можа єго прийдегця їй не скрízь до смакú, бо томú чоловікові ні вь кóго було гарáздъ учíгнєсь, — хочъ и то прáвда, що нарóдня пієня — велика наўка, хто зрозуміє її чíстú красú и сíлу.

Ред.

НАСТУСЯ.

ПОЕМА.

(1648).

ПІСНЯ ТРЕТЯ. (1)

I.

Ой брязнули на дворі цимбали;
Озвалися у сіняхъ боїри;
Заспівали дружкї у світлиці;
Забїлося сѣрце у вдовіці.
Голубонька зъ голубничкѣ ліне:
Розлучають зъ матірью дитину, —
Розлучають, віночкомъ вінчають,
Пїшно, гучно поїздомъ рушають.
Не морськѣя кучерѣва філя
Изъ світлиці Настусю вхопіла:
Ухопіли весільніі гості...
Жалься, Бѣже, її молодості!
Взялі, взяли, мовъ изъ саду квітку,
Завертали у білу намітку.
Наміточко, серпанокъ тонѣнький!
Жалься, Бѣже, старѣнької нѣпки,
Що зъ дочкою ще не нажилася,
Слізенькѣами гірко облилася.

(1) Дві перві пісні надруковані въ *Осидѣ* за місяць Октябрь.

Що дочкою ще не навтішалась,
 Сиротою у хаті зосталась.
 Чуже, чуже матеріне серце,
 Якá дóля дóни доведéтця,
 На хвилину щáсти, на хвилину,
 Сумувáння бóде до заги́ну.
 Нá хвилину зъ мѣлимъ обнімáння,
 Дóвгi рóки гóря-горювáння.
 Чуже серце, чуже — не вмiє сказати...
 Веселiся, мáти, утiшáйся зiтемъ!
 Слáвний Морозéнко на всю Україну
 Изнайшовъ у тебе у хатi дружiну.
 Бiвся Морозéнко за народiю волю, —
 Дякуй, мáти, Бóгу за щаслiву дóлю!
 Бiвся Морозéнко, козакáмъ на дiво, —
 Дякуй, мáти, Бóгу, пóки бóдешъ жiва!

II.

Простяглись, шiшли далéко
 Луги за лугáми.
 Красу́етця зелéними
 Рiчка берегáми.

Ще недáвно по тiй рiцi
 Застáви стояли;
 По застáвахъ орандáри
 Мiто зъ людéй брали. ¹⁷

Ще недáвно берегáми
 Стояли будiнцi;
 Вь тихъ будiнцáхъ погибáли
 Нáшi Українки:

Одъ схiдъ-сóнця до пiвнóчи
 Тонкú прáжу пряли,

Пряли, ткали та шляхецькі
Скріні наповняли.

Ще недавно діди сіві
Млиннів доглядали,
Та зь унуків розмірь брали,
Панові зспіали.

Ще недавно по три корчми
Стояло на мілі,
И щоглами одзначались
Високі могили. ¹⁸

Взялись дімомъ гостровєрхі
Шляхецькі будинки;
Виглядають изза пєчиць
Білі хатинки.

По дворищахъ будинковихъ
Пасутця телята;
На рушникі та на хусткї
Білять біль дівчата:

Бєле наша топєнька!
Якъ ми тебе вітчемъ,
Повіжемо білі рўки
Своїмъ чернобрівцямъ.

Бєле наша топєнька,
Люба наша праця!
Годі, годі клятій шляхті
Изъ дівчатъ знущатця! ¹⁹

Нема заставъ, нема мита!
Везить, люде, жїто;
Сїнте розмірь не на шляхту —
На свою громаду.

Понастромлюйте на щогли
Голови рандарські,

Нехай зь вітромъ розмовляють
Про порядки панські!

Повходила кровъ у зѣмлю, —
Земля пшениць цвѣтомъ
Искрасила усі травп,
Де шляхту побито.

Закричали страшнимъ крикомъ
Всі луги й дуброви,
Та й замовкли, — ведуть люде
Тихні розмови:

Якъ по-Божому, святому
Жити на Україні,
Осягати підъ левади
Вольні займанщини.

Занявъ Гуня займанщину,
Занявъ Морозъ другу,
Та й осіли пасіками
Край темного лугу.

А святую батьківщину
Оддав Морозъ сїну,
Нехай ведє въ стару хату
Любую дружину.

Ой дознала старá хата
Одъ рацдарства лиха,
Та не кинула оселі
Мати Морозїха.

Любо вітами старими
Груші хату вкрили,
Що діди й бабї на споминь
Унїкамъ садїли.

»Утішайся жъ молодими,
 Мати Морозіхо!
 А ми будемъ дідувати
 По пасікахъ тихо,

»Будемъ собі дідувати,
 Господа благати,
 Щобъ одвівъ усяке горе
 Одъ твоєї хати.

»Поки въ церкву переробимъ
 Костельні руїни,
 Нехай Бóгу будуть храмомъ
 Пасікі-пустині.

»А про свято ми до тебе
 У хату заглянемъ;
 Якъ жили ми, горювали —
 За кўхлемъ споманемъ.»²⁰

III.

Що жъ було за добре, що жъ було за любо
 У старій, дідівній Морозовій хаті,
 Якъ серцемъ-душєю раділа-дивилась
 На молоду пару Морозіха мати!

Що жъ було за щастя, що жъ була за втіха
 Обушійсі-тєнци, вдові одніокій,
 Якъ зь-рана въ неділю приїде одвідать
 Родїну єдину, доню яснооку!

Посідають любо за столómъ дубóвимъ.
 Старá господиня ставить кінву меду.
 Широку, квітчасту козацьку-лицарську
 Зачинає Гўня зь Морозомъ беседу.

Гарні-ненагідні діди сивоусі,
 Мовъ голубівъ пара, сівихъ-волохатихъ.
 Буркочуть-говорять, мовъ у дзвони дзвонять.
 Ззираетця мовчки изъ матірью мати.

Гарні, ваче въ срібнихъ образі віночкахъ,
 Батькі військові на покуті сяють.
 Поважше обличчя, святіі розмови,
 И очі, мовъ зорі, тихо, любо грають.

IV.

Голубко Настусю
 Не кажи матусі,
 Якé гóре твоé сéрце чýе...
 Чýе вонó, ніе,
 Та сказа́ть не вміе,
 Щó ёму недóленька готуе.

Хай ма́ти не знае,
 Що вже въ тихі́мъ раю
 Підъ квіткáми шелестіть гадю́ка.
 Хай вона́ забúде,
 Яка́ тобі бúде
 Неминúча, невимóвна му́ка,—

Невимóвна му́ка —
 Изъ мiлимъ розлúка;
 Розставáння — сéрця розривáння;
 Розмо́ва поча́ми
 Зъ ні́мими стіна́ми; ²¹
 На постéлі — въ домові́ні спáння.

V.

Діди сиві, гові́рліві,
 Голубо́ньки буркотлі́ві!
 Буркоче́те, гово́рите, —
 Якé жъ ли́хо ви твóрите!

Живé слóво ви сієте, —
Якé жъ ли́хо тимъ дієте!
Коло жінки Морозénко
Не сідає вже близéнько;
Не дівитця Морозénко
Въ óчі кáрпі пильнэнько;
Изь ослóна зривáетця,
За руши́цю хала́етця;
Обтира́е вінъ руши́цю,
Загляда́е въ ладівни́цю,
Чи всі кúлі, всі набі...
Озирне́ яснóю збро́ю,
Ся́де мóвчки, крúтить úса,
Не спогля́не на Настýсю.
Понúритця, вийде съ хáти,
Стáне свíстомъ коня́ зва́ти:
»Ой ко́ню мій Бусурме́не!
Нудьга́ тобі жити въ мене,
По левáді похожа́ти,
Зъ річки во́ду попивáти.
Го́ді, ко́ню, смúтно ржа́ти,
Підко́вами зéмлю рва́ти!
Тобі нúдно на отáві,
Міні нúдно жити безъ сла́ви,
Ой безъ сла́ви коза́цької,
Безъ заслúги лпца́рської:
Що безъ сла́ви се́рце мля́ве,
Безъ заслúги се́рцю тúга.
Тобі тiсно у левáді,
Міні дúшно жити въ хáті.
Ой порá намъ погуля́ти,
До коза́цтва завіта́ти.
Росплетú я тобі грíву —
Всімъ коза́ченькамъ на дiво;
Уберú я тебе́, ко́ню,
Въ щиро́злóту, яснóю збро́ю.
На степáхъ ми вироста́ли,
По-на́дъ мо́ремъ грасува́ли,

Въ орла крилъ ми позичали,
 Въ моря сили здобували.
 Прилеули на Украину, —
 Бѹдемъ битись до загину!
 Не загине наша слава:
 Добѹемосѹ до Варшави,²²
 А въ Варшави нашу славу
 Ми посадимо на лави,
 Нехай шляхту вона сѹдить,
 Нашихъ прѹдкѹвъ зъ грѹбу бѹдить
 И, призвавши передъ пани,
 Поскидае зъ нихъ кайдани, —
 Поскидае зъ нихъ кайдани
 И заличить въ дѹшахъ рани.
 Люба жинко! рідна мати!
 Гѹді жити зъ вами въ хати!
 Треба шляхту добивати,
 Прѹдкамъ рани заживляти.
 Нехай прѹдки сплять безъ болю
 На кривавимъ ріднимъ полю,
 Нехай слава провожае
 Чисті дѹші ихъ до раю.
 Наша слава, наша правда
 Нехай бѹде їмъ наградѹ
 За ті мѹки, що терпили
 Одъ коліски до могїли!«

VI.

—»Ой що жъ се ти милый,
 Дѹмасшь-гадаешъ?
 Мабуть менѹ молодѹньку
 Покїнути маешъ?²³

»Коня обнїмаешъ,
 За гриву хапаешъ;
 Кличу тебѹ серденькомъ —
 Ти не дочувашъ.

»Моє серденя́тко,
Кохання едіне!
На край світа за тобою
Пташкою поліну.

»Ой рубайся-бийся,
Боємъ веселіся,
А на мене, молоденьку,
Хочъ разъ озирніся.

»Будешъ кровъ ворожу
Изъ піско́мъ міша́ти, ²⁴
А я буду хустиною
Тобі піть втирати.

»Будешъ середъ бою
Згагою томітись, —
Я подамъ тобі съ криниці
Водіці напїтись.»

VII.

Наверну́лась въ Морозѣнка
Тѣплая слезі́на, —
Пригорну́лася до ёго
Вірная дружи́на.

Пригорну́лась... »Розступі́ся,
Наша ма́ти, зѣмле!
Я дозна́ла въ світі щастя, —
Буде, буде зъ мене!

»Лучче міні за́німіти,
Въ домові́ні тліти,
Ніжъ кохання, мою́ ду́шу,
Изъ рукъ упу́стити!«

Ой не сокіл зъ високо́сти
 Низенько спустівся:
 Морозенко въ карі́ о́чі
 Любо задивівся.

»Ой чи вамъ же, оченята,
 Слізми заливáтись?
 Лүчче жъ маю гречкосіємъ
 На весь вікъ остáтись!

»Занедбаю для васъ сла́ву,
 Завя́ття лицáрьске.
 Велича́йся, кому́ лю́бо,
 У піснѣхъ кобза́рьскихъ;

»А я зъ милою зоста́нусь,
 Мовъ у тихімъ ра́ю,
 И коня́ на круторо́гі
 Воли́ промнѣю!»

IX.

Молодо́сте-чарівни́це!
 Хто тебе́ не зна́е?
 Чого́ жъ се́рце заміра́е,
 Якъ тебе́ згада́е?

Тепле, тепле кубе́лечко
 Ти ёму́ звивáла,
 Въ Божімъ ра́і квіти́ рва́ла,
 Ёго́ чарувáла.

Зачаро́ване, засну́ло, —
 Сніи́ чудовні́ сніли́сь...
 Чомъ же вони́ не справді́лись,
 Якъ о́чі одкрі́лись?

Не для тебе, Морозенку,
 Воли круторогі!
 Нехай орють, гречку сіють
 Браті твої вбогі,

А ти будеш Україну
 Орати списами
 І по полю сіять волю
 Вражими тілами.

Будеш сіть, поки ляжешъ
 Въ полі спочивати.
 Бude битись въ сиріу землю
 Старенькая мати; ²⁵

Розірветця зъ болю-жалю
 Серце голубине;
 Заспівает заридает
 Уся Україна. ²⁶

ЗАМІСТЬ ЕПИЛОГА ДО ПОЕМИ —

БРАТУ ТАРАСОВІ

НА ТОЙ СВІТІ.

У пахарській хаті
 Україна мати
 Обохъ насъ родила;
 У чистому полі
 На одному лоні
 Обохъ насъ пестіла;
 Однакові пісні
 Обомъ намъ співала,
 На єдине діло

Обо́хъ споряжа́ла.
 Розійшли́сь ми різно
 Дітьми молодіми,
 Зустрілися пізно
 Міжъ людьми чужими.
 Вкүні працювати
 Братъ изъ братамъ брався;
 Що одна въ насъ ма́ти,
 Ти не догада́вся.
 Бра́тався съ чужими,
 Ра́дився съ чужими,
 Гордува́въ слова́ми
 Щі́рими моїми.
 И на той світъ ви́бравсь
 Изъ сем'ї чужої...
 Зоста́всь я безъ тебе
 Кру́глимъ сиротою.

Що жъ міні чини́ти?
 Якъ у світі жи́ти,
 Щобъ душі живо́ї
 Не за́пасти́ти?
 Чи міні по то́бі
 Сүмомъ сумува́ти,
 Чи твою робо́ту
 Взяти докі́нчати?

Докі́нчаю, бра́те,
 Не загіну ма́рне, —
 Втішу Україну,
 Ма́тір'ь безтала́нну.
 Усміхне́ця, бра́те,
 Запла́кана Ма́ти, ²⁷
 И любо́ю їй бу́де
 Діте́й спогада́ти:
 »Різно діти, різно
 Въ світі пробува́ли,

Та єдину дѣшу
 Удвохъ воні маля.
 Різно діти, різно
 По світу блудили,
 Та на однѣ діло
 Дѣшу положили.»

П. К у л і ш ь.

ПРИМѢЧАНІЯ КЪ ПОЭМѢ »НАСУСЯ«.

17. — Стр. 2, ст. 24.

Міто зъ людѣй брали.

Мытомъ называлась пошлина съ провозныхъ товаровъ и съѣстныхъ припасовъ, которую брали на заставѣ при переправѣ черезъ рѣку, при въѣздѣ въ городъ и т. п. Въ Украинѣ, при неограниченномъ господствѣ Жидовъ-арендаторей, подъ видомъ мыта, брали съ народа вездѣ, гдѣ ни вздумается бывало арендатору, со всего, съ чего вздумается, и столько, сколько вздумается. До какой степени возмутителенъ былъ этотъ грабежъ, можно судить изъ того, что народъ воспѣвалъ его въ своихъ думахъ, наравнѣ съ кровопролитными битвами и другими своими торжествами и страданіями:

Да брали міто-проміто:
 Одъ возового
 По півъ-золотого,
 Одъ нішого пішениці по три денежки міта брали,
 Одъ неборака старця
 Брали кури да яйця,
 Да ище (Жидь) питае:
 «Ци немѣ, кѣткю, еще цѣго?»

18: — Стр. 3, ст. 10.

*Ще недавно по три кѣрчки
 Стояло на мѣлі
 И щѣглами одзначались
 Висѣкі могили.*

Кобзарь Андрей Шуть сохранилъ въ своей памяти вѣрную картину безобразной жадности пановъ польскихъ, которые давали волю своимъ арендаторамъ выжимать изъ народа послѣднюю денежку. Онъ пѣлъ мнѣ:

Якъ одъ Кумівщини да до Хмельницькини...
 У землі крадѣвській добра не було:
 Якъ Жиді-рандари
 Всі шляхі козацькі зарандвали,

Що на одній мілі
 Да по три шпикі становіли.
 Становіли шпикі по долинахъ,
 Зводили щогли по високіхъ могилахъ....

19. — Стр. 3, ст. 26.

Подражаніе народной пѣснѣ-веснянкѣ:

Малà нічка Петрівочка —
 Не вислалась нàша дівочка,
 По горі ходіла,
 Тонкú біль біліла,
 Изъ тнєю біллю говоріла:
 «Ой бєле жь моя та тонєнькая!
 За когò пійдú я, молодєнькая?
 Якъ я пійду за нелюба,
 То я тебє, бєле, у чорні потчú,
 То я тебє, бєле, у будєнь зношу.
 Ой якъ я пійдú та за милого,
 То я тебє, бєле, у білі потчú,
 То я тебє, бєле, у свàто зношу.»

20. — Стр. 3, ст. 6.

Въ-старину очень часто отецъ семейства, устроивши домашній бытъ дѣтей, окарчивалъ жизнь въ уединенной пасікѣ, куда ему обыкновенно доставляли пищу младшія дѣти, внучата, а также и старушка-жена, оставленная имъ для кроткаго руководства молодой семьи. Въ этомъ виденъ народный практической разумъ. Старику отцу мудро было бы сохранить достоинство свое въ домѣ, гдѣ молодая сила требуетъ простора и той свободы личности, на которой основывается дѣлимость семействъ въ Украинѣ. Напротивъ, старушка-мать, непривыкшая къ власти подъ владычествомъ мужа, легко подчинится въ главныхъ частяхъ хозяйства господству молодого домовладыки, а для дѣтей его и для руководства молодой жены она необходима. Я видалъ пасічниковъ, въ родѣ Гуни и Мороза. Пасіка у такихъ стариковъ дѣйствительно превращается въ молитвенную пустынь. На нихъ смотрять, какъ на отшельниковъ, какъ на людей святыхъ. Тишина уединенія, отсутствіе житейской суматохи въ хозяйствѣ пасічника, свѣжесть окружающихъ его травъ, которыя должны, для самихъ пчель, изобиловать цвѣтами, и, наконецъ, таинственное жужжаніе роевъ, которыми онъ править, подъ покровительствомъ святого Зосимы, — все это вмѣстѣ производитъ на посѣтителя то впечатлѣніе, какое, безъ сомнѣнія, производили первобытные славянскіе храмы. Когда прошла по Украинѣ велика руїна и все превратилось въ развалины, что говорило о шляхетствѣ и покровительствуемомъ шляхтою католическомъ и полу-католическомъ духовенствѣ, — старикамъ-отцамъ было естественно заступитъ мѣсто духовныхъ наставниковъ народа. Я знаю одно село, обливаемое напрѣвесні водою такимъ образомъ, что въ свѣтлый праздникъ нѣтъ возможности добратъся до какой-нибудь церкви въ сосѣдствѣ для освященія пасхи. Въ замѣну этого, неграмотные старики собирають народъ подъ открытымъ небомъ и говорятъ публично о Христѣ и его ученіи, какъ слышали отъ своихъ дѣдовъ. На всѣхъ этихъ данныхъ основаны стихи мои:

Нехай Богу бѣдуть храмомъ
Пасіки-пустіні.

Далѣ, въ поэмѣ, слѣдуетъ изображеніе стариковъ, сидящихъ на покуті подъ образами. Почти слово въ слово я слышалъ 4-й и 5-й куплеты III-ей строфы моей изъ устъ дѣвушки-козачки, рассказывавшей намъ въ Петербургѣ, съ сердечнымъ умиленіемъ, какъ у нихъ по праздникамъ украшается хата присутствіемъ почтенныхъ сельскихъ патриарховъ. Чувство старческой красоты доступно нашему народу, какъ и чувство красоты юношеской.

21. — Стр. 6, ст. 23.

*Розмова почѣми
Зъ німіми стінѣми;*

Народная пѣсня такъ изображаетъ подобное одиночество:

Ой пійдѹ я до кімнати
Постілоньки слѣти.
Постіль біла, стіна німа, —
Ні съ кімъ розмовляти.

22. — Стр. 8, ст. 6.

Добьемось до Варшави,

Въ этомъ замыслѣ нѣтъ преувеличенія. Уже во времена Кумейковщины польскіе магнаты выражали свое негодованіе на высококобѣріе козацкое. Идеи завоеванія у козаковъ не было, такъ какъ они чуждались обладанія людьми, но у нихъ всегда было стремленіе ниспровергнуть существовавшій въ Польскомъ государствѣ порядокъ и поправить шляхетскія неправды, какъ называли они всѣ тѣ тенденціи, съ которыми и въ наше время аристократическіе представители Польши выступаютъ на поприще политической пропаганды. Вспомнимъ угрозы Богдана Хмельницкаго въ переговорахъ съ польскими послами. Его рѣчь не была пьяною импровизаціею: онъ высказывалъ то, о чемъ, безъ сомнѣнія, мечтали Морозенки, Богуны и пр.

23. — Стр. 8, ст. 30.

Этотъ куплетъ заимствованъ изъ народной пѣсни:

Що ти, мілий, дѹмаешъ-гадѣешъ?
Мабуть, менѣ покінуги маешъ.

24. — Стр. 9, ст. 9, 10.

*Будешъ кровъ борожу,
Изъ піскѣмъ мішѣти,*

Въ народной думѣ Хмельницкій говоритъ козакамъ:

Ой козакі, діти, друзі!
Добре ви дбайте,
Ляхівъ побивайте,
Кровъ їхъ Лядську у полі
Зъ жвѣтмъ піскѣмъ мішѣте.

5. — Стр. 11, ст. 11, 12.

*Буде бітись въ сирѹ зѣмлю
Старѣнькая мати;*

Въ народной пѣснѣ козаки говорятъ матери украинскаго Ахиллеса:

Не плачь, не плачь, Морозіхо,
У сирѣ зѣмлю не бійся...

26. — Стр. 11, ст. 13, 16.

Засніває-заридіає
Усѣ Україна.

Народная пѣсня о Морозенкѣ начинается такъ:

Ой Морозе Морозѣнку,
Ой ти славний козаче!
За тобю, Морозѣнку,
Усѣ Україна плаче.

Намекнувъ на извѣстный по пѣснямъ конецъ Морозенка, я оканчиваю эггимъ свою поэму. Жизнь этого любимаго героя Украинской старины представляетъ богатую тему для эпоса: онъ попалъ въ плѣнъ Полякамъ и былъ выкупленъ матерью, которая продала для этого не только домашній скотъ, но и всю военную добычу мужа и сына; потомъ онъ отыгралъ всю трагедию Хмельницчины и, послѣ Жванецкой битвы, очутился въ плѣну у Татаръ, которые вырѣзали у него живое сердце.

Вопіи жъ ёго ані сікли,
Ні въ чвѣрті рубѣли,
Тільки зъ ёго молодого
Живцѣмъ сѣрце взяли.

Все это очень завлекательно для поэта; но Морозенку извѣстенъ намъ почти по одиѣмъ только пѣснямъ народнымъ. Свовать поэму по этой радужной основѣ значило бы — соперничать съ народною музою, чего я никому не посоветую. Другое дѣло — заимствовать отъ нея цвѣты и краски. Притомъ же моимъ намѣреніемъ было — представить козаковъ послѣ войны, или въ промежуткахъ военныхъ походовъ, дома. Въ лицѣ Обушхи я хотѣлъ показать, какихъ женщинъ создавала наша кровавая исторія (вспомнимъ осаду Трилісь и разореніе Буши), а въ лицѣ Настуси — какъ тяжело падали на нѣжное, полное любви и страсти женское сердце необходимыя условія боевой козацкой жизни. Каковы были козаки виѣ хуторскихъ захо-лустьевъ своихъ, этихъ пріютовъ поэтическихъ преданій, пѣсень и врожденной мечтательности украинскаго характера, — это изображено мною въ другой, большой поэмѣ: *Великі Проводи*, которую *Основа* начнетъ печатать съ ливарьской книжки 1862 года.

27. — Стр. 12, ст. 30, 31.

Усміхнѣтця, брѣте,
Заплакана Мати,

Изъ посланія Шевченка:

Обшиміте жъ, братіі моі,
Наймѣншого брѣта,
Нехай Мати усміхнѣтця,
Заплакана Мати!

ДАВНЄ ГОРЕ.

ДУМА.

Василєві Михаїловичу Білозєрському.

Чомъ, Дунаю, ставъ ти мутенъ,
Ставъ ти мутенъ, каломутенъ?
Ой чи вітри тебе збіли,
Чи лебеді білокрилі,
Чи коники воронєнькі,
Чи козакі молодєнькі? (1)

Чого, сєрце, ти сумєшь,
Чого пишєшь-запиваєшь?
Чи ти нєве гóre чумєшь,
Чи давнєє сиоминяєшь?

»Ой хоть чую — не боюся:
Я кривцєю розилюся,
Розилюсь по ріднімъ краю
Одъ Есмани до Дунаю.
И съ крові урєдять квіти, —
Звеселятця малі діти,
Уквітчаютьця дівчата,
Радитиме старá Мати.
Я сумую давнімъ гóремъ,
Що зросло надъ синімъ моремъ
И, въ безцасную годину,
Обняло всю Україну, —

Якъ зинóвать розросло́ся, ⁽²⁾
 Въ сѣрце глѣбоко впи́лося.
 Я суму́ю, що не знаю
 И не ба́чу ёму́ краю.»

На далѣкій Україні
 Не одна, не дві дівчїні
 Рáді мѣне привітáти,
 До сѣрденька пригортáти,
 Въ рѣчахъ дўшу виливáти,
 Брáтомъ, тáтомъ називáти.
 Ой дівчáта, цїпшні квіти,
 Безталáнні мої дїти!
 Лўчче менѣ не вітáйте,
 Та слїзъ рѣвнихъ мїшї дáйте;
 Лўчче менѣ не цїлўйте,
 Та зо мнóю посумўйте.
 Нехáй сумъ нашъ по Вкраїні,
 Якъ та мáти по дитїні,
 Плáче — стóгне — вбпвáетця,
 Въ сóнні дўшї вривáетця.
 Нехáй всáке тѣпле сѣрце
 Нáшимъ бóлемъ издрїгнѣтця,
 Нáшимъ бóлемъ, нáшимъ гóремъ,
 Що зросло́ надъ сїнімъ мóремъ.

П. Кулішъ.

(¹) У пісні співають:

Чомъ ти, Дуна́й, ставъ такъ смўгень,
 Ставъ такъ смўтець, каломўтець?
 Ой щó жъ, Дуна́й, тѣбе зби́ло?
 А чи гáлочки чорцѣнькі,
 Чи кóники воропѣнькі,
 Чи козакъ молодѣнькі?

(²) *Зинóвать* (*Cytisus austriacus* L., ракитникъ луговой, штебелюнь. Pallas). Шякїмъ плўгомъ зинóвати не вїкоренишь. Пóле, де поросла́ зинóвати, вважають за пропáще.

ЧУМАЦЬКІ ДІТИ.

МИЦКЕВИЧОВА БАЛЛАДА: РОЗВІСІ ТАТУ.

»Ідіть, мої діти,
Дрібненькні квіти,
На могилі станьте
Та на шляхъ спогляньте.

»Вертаєця зъ Дону
Чумацтва багато, —
Чи не надъїжджає
И вашъ рідний тато.

»Літечко мпнає,
А єго немає.
Чогось моє сэрце
Ніє-запиває.

»Доці попсували
Чумацькі дорóги, —
Колибъ не спіткали
Розбишаки вбогі!...

»Помолітєсь, дітки,
Бóгові святóму,
Щобъ тато щасліво
Вертавєся додóму.«

Раді діти уволіти
Материну волю,
Изнялісь, покопотіли
На могилу въ поліе.

До могилъ припадають,
Травіцю цілують,
А старшеньке зачинає
Молітву святую:

»Бóже, тату нашъ небесний!

»Змилуйся надъ нами:

»Верні татуся додому

»Зъ сивими волáми!

»Нехай мáти середъ ночі

»Тихенько не плаче;

»Нехай татуся здоровимъ

»У вічі побáчить!

»А для насъ, малéнькихъ дітокъ,

»Вчині, мiлий Бóже,

»Щобъ у тáта не óднято

»Гостiнця въ дорóзі!«

Щiро мóлитця дiтвóра

Бóговi святóму,

Ажъ ось — »Гей, гей!« чýти въ по́лі,

»Гей, волi, до дóму!«

—»Тáто! тáто!« закричáли

Дрiбнi пташенiята.

Копотiять ёмý назúстрiчъ

Дiвчáтка й хлопiята.

Хто жъ то слóвомъ те роскáже,

Щó дiетця въ сёрци?

Пригортáє бáтько дiтокъ,

Плаче и смiётця.

»Щó матуся? чи здоровá?

Чи тяжко журiмась?«

А хлопята вже по ліощняхъ
На мажу схопились:

»Гей ви, сіві, половіі!
Гей, волі, додому!
Щіро ми за васъ молились
Богові святому.«

Веселітця батько, глєдя:
»Чумацька патура!
Зрості, Бже!... Бўде наша
Не послідня хура.«

Задивівся, радіючи,
На дітокъ дрібнєнькихъ,
Ажъ тутъ — »Пробі!« крикну ззаду
Наймитъ молодєцький.

Озираўся — вже бурлацтво
Волі впрягає.
Вінъ до дрюка, — навкругъ єго
Комішниківъ згряя. (1)

»Молись Богоу, сякій-такій,
Та давай червінці,
Виймай сукні та коралі,
Що накунівъ жінці!«

—»Схаменітєсь, люде Бжі!
Отъ моє багатєтво:
Плугъ волівъ, чотірі вози....«
Не вважá бурлацтво.

(1) Комішники були розбишаки степові зъ утікачівъ пайськихъ и вськихъ іпшихъ. Нарбдъ бувъ уббгий, бо не зъ добра кїдавъ рідне село и сємью, та й жорсткий, бо, патєрпівшись ліха, не вважавъ и на чужє гбє. Прочитати мбжна про нихъ у *Запискахъ о Южной Руси*, I, 75 и 157.

Байдужé й на дiтські слéзи
 Комiшникамъ клятимъ:
 Не спускають у дорóзi
 Чумакамъ багатимъ.

»Ой берiте жъ волi й мáжi
 И весь мiй пожiтокъ,
 Тiльки, прóбi, не робiте
 Сiротами дiтокъ!«

Святé слóво — *мали дiти*,
 И якé то сéрце
 Що на бáтькiвськi гарiчi
 Слéзи не озвéтця?

»Стiйте, стiйте!« загукáе
 Комiшникъ найстáрший.
 »Утiкáймо, нани-брáття:
 Се здобичъ не нáша!«

Шарáхъ згрáя до байрáка!
 Мовъ птáство шугнúли.
 Зрадiвъ бáтько, уклонiвся
 Въ нóги гайдабúри. ⁽²⁾

»Ой не дякуй мiнi, брáте«,
 Кáже гайдамáка:
 »Нехáй бóде твой Бóгу
 Та дiточкамъ дiка.

»Здáвна я чигáвъ на тебе
 Зъ бiдолáшнимъ брáтствомъ.

⁽²⁾ *Гайдабúра* — те жъ, що й *гайдамака*, тiльки ще гiрше: щось жор-
 стóке, хiже и зовсiмъ дiке. Жiнка, що знала одiб лихо за чоловiкомъ-
 розбишáкою, зложiла, зъ гóря, пiсню:

Заколiю я свпниi бóру
 Поминáти гайдабúру...

(Ти худобою й достаткомъ
Велавивсь між чумацтвомъ),

»И сѣгодні твоїхъ дітокъ
Бачивъ на могїлі,
Якъ вони за свого тата
Господа молили.

»Спершу я сміявся, а потімъ
Порипули слези,
Якъ згадавъ объ своїхъ діткахъ
И жінці-небозі.

»Ой и въ мене, брате, дома
Е дітки маленькі,
И за мною тужить-плаче
Іхъ безцасна ненька.

»Вертайсь, брате, до господи,
А ви, дрібні діти,
За мою погібшу душу
Господа моліте!«

Л о м у с ь.

LAGO MAGGIORE.

Хожу́ берега́ми,
Та й не нахожу́ся;
Дивлюсь на сади́ зелєні,
Та й не надивлю́ся. (1)

(1) У пісні співають:

По іолці хожу,
Та й не нахожу́ся;
Дивлюсь, де родина,
Та й не надивлю́ся.

Саді-виногради
 Въ воду поринають;
 Поузъ берегъ ясні смуги
 Якъ сріблѣ сіяють.

Шукаю-питаю
 Зеленої руги,
 Щобъ тебѣ, мій рідний краю,
 На-віки забути.

Въ тобі, рідний краю,
 Люде туманіють;
 По стнахъ твоїхъ розлогихъ
 Бодякі красніють.

Тобі, рідний краю,
 Не давъ Господь долі.
 Роскїнуласть твої долі
 Могїлами въ полі.

Зїдѣ на могїлу,
 Гляну на Україну...
 Помандрую въ чужї землі,
 Да тамъ и загїну.

П. Кулішъ.

ДО ДАНТА,

прочитавши єго поему *Пекло*.

Хто не знає, Данте, твого горювання,
 Той и твого пекла страшного не визнає:
 Съ твого сѣрця вїйшли ті оповідання.

Въ праведному серці той огонь палає,
Що палить у пеклі душі беззаконні;
Въ мученому серці холодъ побиває

Рожєвнї квіти, пішні, благовонні,
Що гинуть безъ слїду, що, мовъ сонъ, зникають,
Оставивши въ серці боли невимовні.

Нехай усі люде тїі боли чують;
Нехай усі зємлі, всі язїки знають,
Якъ великі душі за весь миръ горіють.

II. Кулішъ.

БЕЗТАЛАННЯ.

Скажіть міні, добрі люде,
Навчіть мене, брата:
Якъ у світі поміжъ вами
Зъ ліхомъ розминається?
Бо куди я ні ударюсь,
У які країни,
То ніколи не минаю
Горя та кручини;
Чи побратаюсь и радість
Мовъ душу ухопить,
Ажъ дивлюся — братъ мій милий
Мене перший тонить!
Чи зострінусь зъ дівчиною —
Серденько озвєтця,
Я до неї — вона зъ мене
Глумє, смієтця!
Мабуть, згину, такъ якъ гине
Трава на облєзі;
Бо стою, якъ той самотній
Горохъ при дорозі...

Кому́ трéба и не трéба,
 — Всякъ стрючкí зривáе,
 И кiнь тóпче и вiль тóпче,
 Нiхтó не минáе.
 Гiрко знáти, дóбрі люде,
 — Вáжко знáти, брáтця,
 Що мiнi мiжъ вáми зъ лiхомъ
 Та не розминáтьця.
 Чи посiю жiто вь пóлi,
 — Всiмъ сóнечко грiе,
 Лiто прiйде — жiто зiйде,
 Та й зазеленiе;
 Ось поспiло, почалó вже
 Колóсся схилáти
 Та й повiне, та й посóхне,
 Бо нiкому жáти!
 Де жъ ти, де жъ ти, моé щáстя,
 Де ти забарiлось?
 Мáбуть же, хоть на годiну
 Та й мiнi судiлось!
 Ажé жъ и я народiвся
 Якъ усi одъ Бóга
 И мiнi изъ-мáлу спiзась
 Ширóка дорóга;
 И мiнi здавáлось чáсто,
 — Що кругъ мéне сiе,
 И моé сердéнько нiшкомъ
 Зъ Бóгомъ розмовлáе....
 Дé жъ ти, щáстя, де сховáлось?
 Днi безъ тéбе трáчу.
 Зглянь, пexáй тебé у вiчi
 Я хочъ разъ побáчу.
 Глянь крiзь кáри оченáта
 Мiнi на годiну,
 Та й лети собi одъ мéне, —
 А я — вь домовiну.

Н Е В I Д Ó М И Й.

ДО МАРУСИ Т*.

Не співай міні, землячко,
На чужій чужині,
Не нагадуй міні, сестро,
Рідної України.

Твої пісня пориває,
Туди мою душу,
Де люблю я карі очі,
Та забути мушу.

Не забуду я до сѣду
И навпослі сѣду!
Тимъ коханнямъ передъ Богомъ
Хвалітися буду.

Люблять люде пішні квіти,
Люблячи зривають,
А красою, такъ якъ діти
Метеликомъ, грають.

Я люблю тебе, дівчино,
Якъ дитину мати.
Не бажаю за кохання
Любої одплати.

Моє серце за кохання
Міні одплатило,
Що дорóгу мою темну
Світомъ освітіло.

Освітїло — тайну слова
 Живого відкрило...
 Ой не дурно жь моє серце
 Жило и любило!

П. Кулишъ.

ДИВОЦЬКА ПРАВДА.

Сонце вставало; скрізь на небі чисто,
 Де-не-де хмарка гуляла по волі,
 Тїхо въ дїбріві, тільки ледві листомъ
 Щось розмовляла висока тополя.

»Слўхай, козаче!« говорить дївчина:
 »Якъ одио сонце у неба святого,
 Такъ ти, мій любий, вїрная дружина,
 Одиць у мене, и нема другого.«

Сонце сїдало; скрізь на небі чисто,
 Мїсяць зза гаю впливавъ по волі,
 Тїхо въ дїбріві, тільки ледве листомъ
 Щось розмовляла висока тополя.

А вже другому казала дївчина:
 »Якъ одиць мїсяць у неба святого,
 Такъ ти, козаче, вїрная дружина,
 Одиць у мене, и нема другого.«

Невїдомий.

РОДИНА ЕДИНА.

Ой нема на рїдинї берїгъ
 Броду-переходу;
 Не знайтї до роду броду
 Черезъ бїстру воду.

Бістра річка — життя моє,
Широка-глибока...
Плавле-тоне на тій річці
Душа одинока.

Ой віхопись, душе мої,
Та змахні крилами,
Полені, де рідна хата
Стоїть між садками.

Ой когось тобі позвати
Изъ рідної хати?
Глухо въ хаті... хибя встане
Зъ домовини мати.

Ой нехай вона устане,
На мене спогляне,
Та зо мною своє горе
И щастя спомане.

Ой я зъ матеріного гора
Набірався сили,
Матерні святі надії
Далі міні крила.

Облітавъ я тими крильми
Весь світ-Україну;
Сяду-падуть одпочіти
На вбогу могилу.

Убогая, низенькая,
Забута могила, —
Вона въ мене на Україні
Родина єдина.

Навкруги стоять гробниці
Съ цинними словами...

Я на їй повішу кобзу
Зъ живіми струна́ми.

Ой хто прийде по ро́дині
Пла́кати-рида́ти, —
Буде ко́бза ёму́ гра́ти,
Сёрце розважа́ти.

Будуть лю́де по тій ко́бзі
Мою́ ма́тирѣ зна́ти,
Зъ нею́ й сїна, якъ еди́ну
Ду́шу, споминя́ти.

II. Кулішъ.

ДУМКА.

Якъ ра́нокъ осіпле квіточкі росію,
А міжъ очеретомъ вітрець подихае,
Прислу́хайся тільки, — чуєшь, надъ водо́ю.
Мовъ щось потаёмне го́лосно співае.

То не соловейки налетіли въ лóзи;
Підня́вшись у-го́ру, не чайкі вигічуть;
А въ тій пісні чуєшь и радість и слёзи,
Мовъ би твою́ ду́шу якісь ду́ші клічуть.

А нема́ нікого... Очереті гнутця;
Въ зелєнімъ лататті маківкі біліють;
Понадъ маківка́ми метєлики вьютця
И скрізь протівъ сонця я́сно голубіють.

А якъ придивітись, то міжъ маківка́ми,
Попідъ тимъ легєькимъ рани́шимъ туманомъ,
Щось мовъ виглядає очі́ма-зірка́ми,
Колішетця стї́ха тонкі́мъ, гнучкі́мъ ста́номъ.

Отцѣ жъ то та дѹмка, що дѹшу чарѹе,
 Що сѣрцю спиває пісню таемвичу:
 Душá у тихъ смѣвахъ святі дѹші чѹе:
 Вони її съ пѣкла у тѣхий рай клічуть.

Не в і д о м и й.

ГУЛЬВИСА.

Ой ишовъ я до дѣвичини —
 Одъ воріть вернѹвся:
 Підѹ лѹчче до шинкарки
 Горілки напѣюся!

Нехай дѣбрі люде слáвлять
 Що въ шинкѹ почѹю, —
 Що за тѣждень загоріюю —
 За нѣчь прогайнѹю.

Лѹчче мѣні одъ громáди
 Нарѹгу прийма́ти,
 Аніжъ собі вѣльнї рѹки
 Навѣки звязáти.

Твої чáрі, дѣвичинько,
 Я по лю́дяхъ знаю;
 Тому щáстю, тому раю
 Віри не дѣймаю.

Ой коли́бъ насъ не вѣзано —
 Мо́же бъ намъ жплѣся,
 Що во́лею моє сѣрце
 Съ твоїмъ повяло́ся.

Ой якé тамъ щáстя-дѣля
 Дѣ въ хáті невѣля?

Моя́ до́ля — середь по́ля
Нев'язана во́ля!

Ой загра́й ми́ні, кобза́рю,
Про ті ча́си да́вні,
Якъ у Січі прожива́ли
На́ші прѣдки сла́вні.

Ой загра́й ми́ні, кобза́рю,
Неха́й я запла́чу,
Неха́й до́лю — во́льну во́лю —
Крізь слѣзи побачу.

Ой запла́чу-зарида́ю,
Ру́тою утру́ся...
До любо́ї дівчиноньки
По-вікъ не верну́ся.

И в а н ь Г о р з а .

Стихі Невідомого прислано намъ зъ догадкою, що мусять бути Шевченковими першими пробами. Не знаємо, що скаже громада, а намъ здається, що ні. Не та хода и не та мова була въ молодого Тараса. Ще жъ и те вважимо, що въ кожного поета є кохані слова, котрі вінъ залюбки вимовляє. Тутъ ми не вбачаємо такихъ, що найлюбішій були молодому Шевченкові, а вбачаємо такі, що вінъ опісля вже почавъ до свого стиха добирати. А проте стихі невідомого ми вподобали и прѣсимо ёго, коли живъ, ще прислати въ *Основу*.

Ред.

ГОРДОВІТА ПАРА.

(БАБУСИНЕ ОПОВІДАННЯ.)

I.

Свігомъ віконецько наше забіло... Завірюха... Якъ-то нашимъ теперъ середъ шляху? Ростить скорійшъ, хлопята, на підмогу татусєві. И матері нема щось довго зъ річки. Ростить, ростить, дівчаточка! Добре сидіти въ теплому запічку за старими головами... А якъ я осталась на світі малою сиротиною — всякої пужди дознала. Яка-то, Бóже мій, давня давнина, а коротенький часъ-дівочький наче міні вчора змигнувся!. Теперъ, що ні почую, забуваю, а крізь ті молодощі дивлюсь у давнину, наче крізь воду прозирію. Такъ, якъ оце ви обіли мою куделю, — щобъ були здоровенькі, — такъ було й я зимою граюсь ляльками при своїй бабусі... Дай їй, Господи, всі митарства пройти, да й не зупинітись.

Дрєвня була моя бабуса покійничка, — ще-то съ твхъ старосвітськихъ людей, що Шведчину и всякі непокóї козацькі своїми очіма бачили. Тоді, діточки, на Україні велось не-понашому. Що страшно, то страшно було слухати, а сєрце лінуло голубомъ у ту старовину непокійну. Козакі були козаками, дітоньки, — одно слово: скрізь пахло волею; земля була розкішна; риби въ воді, звіря въ гаяхъ — абі охóта ловіти; и трави були буйніші; здаєтця, й сонце сияло краще на святóму небóві, — дáleбі, дітки! Тимъ-то й бабуса-покійничка було каже: »Не стає, не стає, моя дитино, такихъ дівчатъ и козаківъ по Україні, якъ за мого були дівування.«

II.

Найчастійшъ було споминáе про Марусю Ковбанівну, що такої красі, ка́же, и світь наставъ — не бувáло. Я, ка́же, була ще підліткомъ, то міні її коло цѣркиви показували здалеку. До неї й приступити, ка́же, було стра́шно: така велічня. Кунту́шъ на її — самі златоглави: корáлі на її усі въ дукачáхъ. Дáвнѣго була рóду козацького Маруся Ковбанівна, — то ніхтó не вберѣтця крáще її міжъ люде. И козакі-молодикі її жахáлись — не то що. Очі-ма повóдитъ — náче дýшу съ тебе ви́ймае: все бъ її розказáвъ, не потаївъ би її грíхá передъ нею. Владічня, спрáвді, ка́же, владічня була красá въ Ковбанівни.

Бáтько її Ковбáня отамáнувавъ у Січі и все мóре сплáвавъ, порина́ючи на дно за дорогіми тими дука́тами й корáлями, — такъ-то люде було слáвлять. Атó ще було ка́жуть, що вінъ по той бiкъ Дніпрá у Пóльці я́кімись козака́ми ору́дувавъ, та й у náшу стóрону я́кось прибiвся. Неприступний бiвъ чоловікъ старій Ковбáня, — и жiнка одъ ёго нічого не довідалась, хто вінъ и щó вінъ, и звідки́я вінъ, и я́къ вінъ.

III.

Така жъ и дочка́ въ ёго ви́кохалась. Старій спочiвъ ужé на цвинтарі, молодóю дiвчи́ною покинувъ свою́ Марусю. Молодé жъ було, а гóрде й потайнѣ — крий Бóже! Було й на ўлицю міжъ дiвчáтъ не вiйде, тiльки хибá коло крини́ці, якъ зустрiне котóру, трóшки постóить, слóвомъ ласкáвимъ перекинѣтця. И въ б́удень було дукачi носить; ставѣ протiвъ сóнца — королiвна, та й гóді! Вже й дiвчáта було ка́жуть, що въ неї й водá зъ вiдеръ náче срiблó лѣтця. А козакі жъ тоді були не náшихъ порубкiвъ — воєвникі, хорóбрі молодці, а бо́ялись до неї залицáтись. Така була та Маруся Ковбанівна. Ски́не óкомъ — náче до тебе заговóрить, а заговóритъ — náче загра́е. Який би то и козакъ бiвъ, щобъ до неї зъ жáртами, съ прикладáми! Такого не було й на всiй Гетьмáнщині, здавáлось. Оттáкъ було розказуе міні бабóця. Якъ-ось, ка́же, пішла ч́утка поміжъ дiвчáтами, що любитця Ма-

руся съ Прóхоромъ Осауленкомъ, да й любитця пѣвне: и въ вѣшнѣвѣмъ садкѣ ихъ бачили прóти місяця, и старосвітську скіндйячку Марусину пізнали въ Прóхора въ ковнірі. Любитця. А Прóхоръ Осауленко бувъ козакъ не зъ величнїхъ; щїра душа, себѣ на смїхъ не подасть, та й гóді. Були козаки на селї прóтивъ ёго — що волохатї туркоти протївъ голуба. Отъ же порай, укажі дівóцькому сёрцю! Покохала Маруся Прóхора — и мовъ, та хмелїна, коло ёго вѣтця. Що гóрда, то й гóрда, а вінъ спогляне — и очїці спўстити: всї вже помітили, и отó вже хвалились: »Бўдемо жъ дóбре да й дóбре гуляти на весїлї! Нехай Госпóдъ парўе, коли собі прїйшлись до парї!«

IV.

А багатїрка була Марусина матї зъ дїда-прадїда: у неї въ свїтлицї підъ столóмъ були закопанї ще якїсь Пилївські грóші, то сподївались гульні на всю Гетьманщину. Прóхоръ бувъ собі такъ, небагатїй козакъ: ёго панотецъ на осаульствї батьківщину надполовинивъ, щобъ-то одъ знáчного товариства не одрїзнятись; такъ отъ же ёго Прóхорковї пара випадала якъ разъ до поправї. Чи дивувався жъ хто, чи нї, якъ та гордїня, Маруся Ковбанївна, хлопця собі прїнадила, — а, мóже, хто й завїдувавъ Осауленковї, якъ-то вінъ доступивъ до такої крáлі, ажъ тутъ по селї грїхнула йнша чўтка помїжъ молóдїжжю: Прóхоръ Осауленко до вбóгої спротї Орїнки Лободївнї гóрнетця. Чи вона ёго якъ уразїла въ сёрце, та гордївнїця, чи вінъ роздўмавсь, а вже провóдить зъ юлїці Орїнку до сáмої хáти, и вона на ёго квіткáми зъ горóда середу-днї кїдає.

V.

Що жъ нáша Ковбанївна?.. Тó була мовчязлива, атó ще гїрша стáла: мовъ малювання якé йнше, сидїть булó на лáвї въ матєри. У недїлю булó зáйдемо до старóї Кавбанїхи на оченáшь, то й Маруся, вернўвшись изъ цёркви, увїйде въ свїтлицю та, не скидавши блаватъ своїхъ и золотóго дівóцького карáблика, такъ и сїде коло вїкóнця. Сóнечко вдáрить по тихъ дукáчахъ препїш-

нихъ, по томú брузумѣнті сутозолотому... сяє Маруся—квітка квіткою! Ще задумається тріхи; бривоньки ті якось ніби насупить,—ажь чогось сумъ берє, на неї дівлячпсь: важкє щось на думці въ неї, и краса її грізна якась изробилась...

А до неї — прочували ми глухо — залицявсь, черезь свого осаульця, сѣтникъ, старій Байдакъ. Удівець бувъ и бездѣтний, а грѣшей сила, то нехай би, каже, кому-небудь після мене досталось. Одказала Маруся: »Хибá я зъ рѣду грѣшей не бачила?« Не звáжився панъ сѣтникъ и старості прислáти, щобъ не скепкувала вродлива Ковбанівна. Колі жь чѣємо — по селу туркитъ, туркитъ. Самъ сѣтникъ ридваномъ курить до вдовині хати. Зъ впмъ рѣдичі поважні у ридвані. Козáцтва кúпа комѣнникомъ, — циншо й гучно завітáвъ панъ сѣтникъ до Ковбаніхи.

VI.

Тутъ же ми, каже бабуся, дивѣємось томú поїзду, а тутъ дівчата якъ гукнуть по селу:

Ишли дріжечкі у три рядѣчки,
Орішочка та й попереду!..

Дівичъ-вечіръ збирáє вже Орїна Лободівна: хусткі подавала за Прѣхора Осауленка. Такъ ѓтъ що вонѣ есть — той сѣтницький поїздъ: се жь пáша крáля хѣче весілля весіллямъ заломити, місяця сѣпцемъ загасити!.. Такъ и есть! Маруся, мовъ зоря крása, то въ ѓдну, то въ дрѣгу хату до свого рѣду, до близькіхъ сусідъ и приятелівъ — на дівичъ-вечіръ дружѣкъ збирáти. Вся въ зѣлоті, въ шовкáхъ. Тамъ одна плáхта-пáвине-пѣро паръ двохъ волівъ чумáцькихъ стояла, а корáлямъ и цині нема. А сѣкня жь то зъ золотимъ ўсами!.. Вже спрáвді такъ булѣ, якъ співають:

Ишла дівчина черезъ бѣръ,
А на їй сѣкня въ всѣмъ пѣль.
Якъ стáла сѣкня спáти,
Стáла дѣброва палáти...

Нарѣдъ такъ и поришувъ до Ковбанішиної хати. А въ Ковбаніхи — всі знали — въ лѣху стоить двѣ бѣчки старѣі оковѣтої, що ще Ковбáня спустивъ у лѣхъ про весілля лѣбої дѣні, та двѣ бѣчки мѣду, що зовуть пѣяне-чолѣ, абѣ спѣтикачъ, — такогѣ, що

одъ одного кўбка споткáтимесся. Оцѣ жъ ужѣ козацтво познi-мáло зъ сѣбе пояси и на поясáхъ тi всi бочкi витiгують и стáв-лять на зелѣному морiжкѣ, поклáвши пiдъ бочкi колiдязну цiмри-ну, щобъ крáще булo точити. Чѣтка такá пiшла (якъ тi людо зáразъ и довидались!), що старá Ковбанiха покiне будiночокъ и двiрище своѣ, до сiтника зъ дочкiю и зъ усѣю худiбою въ хѣ-тирѣ ёго Пiжмурки переберѣтця, то всi трѣпки на весiлi дiб-римъ людямъ вiчастуе. А се, бáчте, воля такá Марѣсна булá, щобъ и мáти не жилá въ нелюбому iй селi.

VII.

Що жъ то за весiлля скiлось, то й сказати не мiжна! Усi сiтня гуляла три днi и три нiчi; самiхъ порохiвъ двi мiрки вi-стреляли. Гармáти до вдовинi хáти попривiзли. Рiдичi моло-дi зъ гармáт у ворiтáхъ стрiляли, а козацтво зновъ зъ гар-мáтами та зъ самовiлами молодi добувало. Сiтникъ вѣрхи, сi-вий якъ гiлубъ, у золотому жупáнi, въ соболѣвiй шапцi зъ ок-самiтнимъ зелѣнимъ вѣрхомъ, а кiнь пiдъ нiмъ сiрий, якъ рi-бець, кiнь турѣцький, — такiй кiнь, що й старiй на ёму моло-дiмъ здаѣтця. Такъ черезъ гармáту й перескiчивъ!

А якъ до вiнцi iхали, то — Господе мiй! — вiсьмерiкъ во-лiвъ съ Пiжмурокъ пригнали, такiхъ, що кiжна пáра нещи-слѣннi грiшi коштуе. Сiтникъ у чумацтвi кохáвся. Та ще при-везли якiгось нiмѣцького вiза, довжѣнезного, що и въ дворi не змiститця, та тогo вiза самiми кiндякáми й вiслали, ажъ по-люшняхъ, по колѣсахъ тiлiпáетця, на вiйi кiндякъ лягáе, а во-лáмъ рiги, якъ те вiлце, червiними та блакiтними широчѣнними стрiчкáми ввили, вiнки зъ дубiвого лiсту та зъ золотiхъ гвоз-дiкiвъ на шii волáмъ повiшали. Тo булi пiшнi волi, що воля ажъ до землi звисáють, атo — пáче ввi снi тобi ввiджуѣтця *Князь* цъ молодiю *княгиню* сидiть вiсоко на томѣ вiзi, а на-вкругi свáхи, дружкi, свiтiлка зъ мечѣмъ и музiки; козацтво вѣрхи и спереду и ззáду. Простiгся пiздъ до самi цѣрки.

VIII.

И то жъ то въ цѣрквi булo всiмъ дiво: що двi пáри рáзомъ бiдуть вiнчáтися: Марѣси Ковбанiвна зъ сiтникомъ Байдакомъ, а

Оріна Лободівна зь Осауленкомъ Прóхоромъ. Справді, ка́же бабу́ся, якъ со́нце погасить місяця на не́бі, такъ Мару́ся погасіла и красо́ю и ни́хою багáтою не́любу і́й па́ру. Хто ба́чивъ і́й въ це́ркві — не вся́ке протóвпилось, и я, ка́же бабу́ся, тільки коло це́ркви сто́яла та на ті во́лі диві́лась, та дівомъ дивува́ла, що зь ро́ду такі́хъ во́лівъ сь такі́ми пі́шними рога́ми не ба́чила... дакъ хто ба́чивъ, кажу́, Мару́сю въ це́ркві, — вжахáлися зт і́й красі́ дівно́ї. Біла яка́сь вона́ зробі́лась, тільки тро́шки кра́ски по щóкахъ розли́валось, та губо́ньки а́ліли; та ще лу́чча, ще кра́ща, ніжъ бу́ло, якъ зь Осау́ленкомъ лю́битця. Очі́ сія́ють, якъ зóрі, — справді́, ка́жуть, якъ зóрі ті́ очі́ сія́ли. Зго́рда пози́рала на Осау́ленка и на ёго Орі́ну, сироту́ вбо́гу. Та́, якъ голу́бка полохли́ва, до свого́ подру́жжя хили́лась. И Осау́ленкові бу́ло я́кось нія́ково. Богъ ё́го вже зна́е, що́ въ ёго на душі́ бу́ло тоді́, а по́слі об'я́вилося... Неха́й Госпо́дь одъ тако́го боро́нить вся́кого чоло́віка хри́щеного... Бода́й би лу́чче тако́го й не чува́ти!

IX.

Одгу́ляли всі́лля, ві́провадили́ молоді́хъ у Пі́жмурки. Прида́нки біснуба́лись и́ще сь тї́ждень, переї́жджаючи то до вдові́ Ковба́нихи, то до со́тника Байда́ка. Меді́ й налі́вки ли́лись у ёго рі́чкую. Да́лі все заті́хло. Ковба́ни́ха ви́бралась до зя́тя. Ще, мо́же, мину́ла пе́діля, чи й дру́га, а тамъ и ви́явилось лі́хо, що підъ те весéле бенкетува́ння наклі́нулось. Тяжké, ді́тки мо́ї, лі́хо бу́ває сь то́го, якъ яка́ лю́дина вроді́тця го́рда та пі́шна! Не́ма́ чоло́вікові щáстя, въ ко́го жінка бу́де горді́ня; не́ма́ й жі́нці до́бра, коли́ въ чоло́віка невга́моване го́рдее се́рце. Осау́ленкові, якъ вінъ ще залиця́вся до Мару́сі, чи лю́бився зь не́ю, прóсто ска́зати, — зда́лось, що́ вона́, та Мару́ся, красá малéвана, багати́рка пі́шна, що́ вона́ нимъ горду́е, що́ вона́ зь мило́сти ніби́ тільки до ёго свою́ вквітчану́, зóлотомъ пові́ту го́лову схи́ляе. Богъ і́хъ зна́е, якé тамъ сло́во міжъ ними бóвкнуло, тільки вінъ засуму́вавъ тяжко́, трóхи, ка́жуть, самъ собі сме́рти не за́подія́въ, а да́лі — пострі́вай же! взя́въ та й прихили́вся до вбо́гої сироті́, до Орі́ни безтала́нної! А та собі́ — пострі́вай же! та й переказáла со́тникові́: при́зди́ за ру́шникóмъ. »Бода́й васъ, мо́ї безтала́ннички! ка́же бу́ло бабу́ся: хочъ-би ви маті́ркамъ своі́мъ одгрі́лися, хочъ-

би одну людину ви коло себе зь щіримъ сѣрцемъ та зь добримъ рѣзумомъ мали!... Самі себе запанастіли, мѳвчки собі по ямі викопали!... Ось слухайте, що сталося.

X.

Ранкомъ въ-осені, тільки що сонечко почало по красному рідкому листячку спати, дивлятця люде — по селу йде наша пані сѳтничка, та въ чому жь вона ўбрана? Сукні на її сукнямь, а коса росплѣтена по вітру має, и на голові вивѳкъ изъ сухіхъ васильківъ та чорнобривцівъ, що за волоками по світлицяхъ затикають. Отъ съ того хатнѣго зїля вона бідолашня вивѳкъ собі сплєзла и бїжить, якъ та рїбонька вѣтця, до Осауленкової хати. Осауленко наче ждавъ її — вийшовъ назустрічъ. Побачивъ — и заридавъ якъ малá дитина. Люде обступили безталанничку божевильно, а вона просить їхъ на весілля, кланяетця... Що жь то були за жалѳці! Красá її не змінилась, личко горить, очіци сяють, та страшно було на неї дивитись.

Вийшла й нещаслива Орїна съ хати, нічого ї не каже, и чоловіка свого не впиє, а той ажъ у сирѳ землі бѣтця. Коли жь тутъ панъ сѳтничкъ іде... Похилився, — вже не той, що на весілли бувъ... зрозумівъ, якого собі щáсти доскѳчивъ. Ласкавимъ, тихимъ словомъ почавъ свою молодѳ жінку благати, щобъ додому верилась. Вона наче й опамяталась; схилила голову на білі рѳки, личко въ долѳні втопила, — новизъ винъ її додому.

XI.

Засумувавъ же тяжко нашъ Осауленко після сѳго, запудивъ свѳтомъ неказанно. Зъ лиця спавъ, ажъ почорнівъ одъ великої тѳги, и все въ насіци зъ дїдомъ-насішникомъ сидить. Воно-то ї треба було ѳго помочи, щобъ на зиму бжѳли установити, такъ коли жь вінъ и додому не навідаетця, — тамъ и почѳе въ курені, и все — розказувавъ опісля дїдъ — все мѳвчки плаче, а вночі встане и навкруги насіки, мовъ неприкаяний, блукає. Не довго жь се ї проволоклось. Казали добрі люде: «Бережіть ви сѳго чоловіка!» та якъ ѳго вберегти? Тѳ не дитина. Вінъ и діло рѳбити, и нікому важкого слова не скаже; и Бѳгу молитця, тільки знай мовчить та сумѳе, та чахне, мовъ свѳчка тане.

XII.

На са́мого Нау́ма, ка́же бабу́ся, що діте́й лю́де до дяка́ одда́ють, идуть на́ші селя́не черезъ грѣблю до це́ркиви, ажъ дивля́тця — на стрі́жні Осау́ленкова ша́пка пла́вля. А въ ёго бу́ла за-поро́зька кабарди́нка съ каба́рди, — ёму́ въ Січі подаро́вано, якъ горі́лку вози́въ у Січъ. Диву́ютця лю́де й жаха́ютця: щось воно́ не до́бре ви́щує. Коли́ жъ дівча́та: »Гля́нте, гля́нте! вино́къ зъ су-хі́хъ васи́льківъ та чорнобрі́вцівъ!« Спра́вді де взя́вся, ви́пливъ пзза осокі́ такий са́мо вино́къ, якъ бувъ на молоді́й со́тниці. Поча́ло би́стринію ша́пку крути́ти, а тутъ віте́рець повія́въ... И спли́ла́сь ша́пка доку́ци зъ вино́чкомъ, и попли́ли по стрі́жню въ-па́рі.

»Э, та се жъ воно́ щось е тутъ нега́рне!« сказа́ли ста́рі лю́де. »А шука́йте чо́вна, дава́йте не́вода!« Заки́нули не́відъ, — такъ и е́сть! ви́тягли і́хъ у-па́рі. Обня́вшись во́ни въ во́ді ле-жа́ли... Що́-то стра́ху бу́ло на нихъ диві́тись! що́-то жа́лощівъ! Прибі́гъ кіньми со́тникъ, и те́ща зъ нимъ при́хала. Ну, вже тутъ и росказа́ти не мо́жна, гово́рить бу́ло бабу́ся, яко́го бу́ло плачу́ та ле́менту. За́разъ і́хъ и похова́ли: здоху́ли въ кого́сь гото́ву простору́ домові́ну. Надъ ста́вомъ, помі́жъ ве́рбами й по-хова́ли і́хъ у одні́й домові́ні. Неха́й і́хъ у́же Госпо́дь хочъ на ті́мъ сві́ті не розлуча́є!

ПЕТРО́ ЗАБОЦЕНЬ.

МЕЖИГОРСЬКИЙ ДІДЪ.

(ОПОВІДАННЕ БАБУСИ.)

Я ще була дівчиною, якъ ходивъ до насъ изъ Межігорья який ся здоровенний дідъ-пасішникъ. Такий якъсь чудний бувъ, — зовсімъ и на пасішника не походивъ. Батько казавъ, що вінъ літъ пятьдесятъ бувъ січовикомъ, бився зъ Ордою, та вже якъ сestarився, — прихавъ на байдаку зъ кошовимъ у Межігорья и зробивъ у ченцівъ пасішникомъ. Отожъ було, якъ обрідше йому сидіть изъ ченцями, то й прийде до батька, та й балакають собі у-двохъ, споминяючи старовину; бо й батькові доставалося на свойму віку бувати у бувальцяхъ. Було, якъ зачнуть обь войні розмовляти, то дідуганъ заразъ и въ-бѣки берѣтця, и вустъ крутить, и чорта згадає. .. ій же Богу правда! Поки ще не віпзе, то було и многі літа співа, и батьку, и матері, и мні, апостола чита, — а голосъ такий у єго бувъ, якъ зъ бѣчки, ажъ вікна джирчять, ажъ глина зъ стѣли сиплетця. Якъ же віпнив чарку, другу, — то вже годі зъ писанія, заразъ почне пісні співаць, балаєси точить, та такѣ вигадувать, хочъ зъ хати тикай; було, й мене зачіпа... ій же Богу правда! Така вже, бачите, запорозька натура: ні літа ій не вівітрить, ни підъ сивимъ волосомъ не сховаєтця. И молився вінъ якъсь чуждо, не такъ, якъ ченці, а мѣчки, — поклѣнівъ не кладѣ, — а чѣтківъ було йому ченці й не настагачця: уранці подарують, а ввѣчері вже не питай, — загубивъ.

Разъ мні довелось и бачить, якъ вінъ молився. Прийшовъ до насъ та й забалакався до пізнєго вѣчора, — а тутъ якъ нѣчи на-сунули хмари, хругомъ замазалося, — а тамъ якъ ушкварить дощъ —

якъ зъ відра; зробилось, неіаче горобина нічъ. Отъ батько и уговоривъ діда переночувать у насъ, бо до пасіки було верстовъ пять. »Орісію«, каже мнѣ батько: »постелі панотцѣві у світлиці.« (Була у насъ черезъ сѣни світличка). Узяла я періну, подушкі и пішла; стелю, — а тутъ и чернець увійшовъ. Тільки ввійшовъ, такъ и хрипнувъ навкóлишки; якъ ударить себе въ грѹди, такъ рѹки й заклѣкли въ ёго на́вхрестъ; якъ глине на икону, ажъ очі, що вже одъ старіости позападали, ви́котились и заблищали, — ажъ побілівъ, якъ крѣйда! Якъ глинула я на діда, то мнѣ здалось — не то Господь — и стіна почула ёго мо́літву!.. Ажъ грѹди въ мене заложило, — сама не знаю, якъ и я опинїлась на коліняхъ, и подумала собі мóвчки: »Господи, помилуй и мене грішну!« Не довго й молився: уставъ, — тутъ тільки догледівеь, що я у світлиці. »А що ти«, каже, »тутъ рóбишъ?« А я ёму кажѹ: »Стелю вамъ постѣлю«. Отъ вінъ поглядівъ мене по головці!.. Заразъ изъ неба, мовъ съ пѣчи: »Нехай же, каже, тобі за се приснитця гáрний козакъ«.

Такъ отто́й, кажѹ, дідъ и співа́въ и компо́нува́въ пісні й дѹмки. Разъ у неділю, після обідъ, ввійшовъ у садóкъ и каже мнѣ:

— Хóчешъ, Орісію, я тебе навчѹ пісень и дѹмокъ?

— Навчїть, панóче, кажѹ: — я дѹже люблю и пісні и дѹмки.

А я змóлоду дѹже була гóстра: було на вѹлиці, на вечорніцяхъ, у дóсвітки, въ ко́лядці, на и́грицахъ, ніхтò якъ я пѣредъ велá. Безъ мене не знали, якъ и за що взя́тьця, якъ и пісню завести. Було, якъ мати не пѹститъ мене на вечорніці, то й парубкі поросхóдятьця, а станемо гратьця въ хрѣщика, абó въ гусей, то вї одїня-такї парубокъ, зо всѣго селá, не дожене мене: така була прудка... и́й же то Бóгу правда! А парубкі якї були!.. не тепѣрїшимъ рївня! Якї тепѣрь парубкі? оскѹблені горобці передъ тїми... ка́ зна на що понеревóдились... Тї, було, зїйдутця на вечорніці въ кармáзняхъ, въ блаватáсі, у висóкихъ смушѣвихъ шапкáхъ, та якъ стануть баландрасить, то й мѣртвий би розгреготáвся... и́й же Бóгу правда!.. А було якъ понахóдять зъ Кїїва вартові козакї, то такїй гармідеръ підїдуть, — хочъ тїка́й зъ селá! Нашимъ парубкáмъ и́нки порозбивáють, оселѣдці пообривáють, вѣ вечорніці розженѹть... Та й нашому брату доставáлось: пїймають було дівчину — а вже одъ нихъ не втїчѣшь, и мене ловїли — обстѹплюють та й не пускають. »Се«, кажуть, »вїдѣма: ми и́ бачили на Лїсїй Горі!« Бóжися, заприсягáеся, такъ

не ймуть віри: «треба», кажуть, «подивітьця, чи нема у неї хвостика!» И вже, кажуть, не втічешъ одъ нихъ и не сховаєся, хочъ пущі такі кругомъ селá булі, що не продересея, палеця не просунешъ. Теперички и не вгадаешъ, де той и лісь бувъ; тоді травá віща була, якъ теперъ дерево... ій же Бóгу правда! Косарі, було, косять, та ажъ коси ламають, а теперички щó? и въ коліно тієї траві не бóде...

Ну, такъ бачите... щó жъ я такé росказувала?.. Отъ ей же Бóгу забула... якъ згадаешъ молоді літа, то здаєтця и не вернулася би назадъ, — тамъ би зъ думкою й остáлась!.. Эгé, про думки, про ченця... «Хочешъ, каже, я тебе навчу піснямъ и думкамъ? Якъ я вму, то вони ще съ тобою поживуть який часъ.» Отъ я й вивчилась, и старшу дочку Оксану навчила, такъ шкода жъ, дочка мо́я вмéрла, а зъ нею и пісні, и думки. Та ще якъ небóга и вмéрла: наглою смéртю: глинище завалилось, та й її придавило... Після себе остáвила двоє діточокъ: хлопчика и дівчинку, маниósенькихъ, ще такъ, тільки що одъ землі піднялись. Та й сиротамъ не давъ Богъ талану: унұка оддалі въ нєкрути и погналі підъ Турка, та тамъ десь у шпиталі и вмéръ, а унұчка... Опять забрехáлась!.. щó бо я росказувала?.. ій же Бóгу забула!.. Эгé, навчівъ мене чернєчий дідъ піснямъ и думкамъ, и які жъ гарні булі ті пісні й думки! такъ до сєрця й прикипили. Де бъ не була, куди бъ не пішла, и вони зо мною, якъ курчата за квóчкою. Засну, такъ и въ сонъ мій залітають, якъ ті бжілки, що гудуть въ вітахъ ліни, якъ вкріетця вона пахучимъ цвітомъ; а теперичка усé забула, усé розвіялось, якъ та росá, що ніхтó и не знає, куди вона ховаєтця. Одну тільки думку ще й пам'ятую, та й ту забуду, коли Господь протягне віку. Та й не довго жъ мині вже и дихать на сїмъ світі; зовсімъ старá стáла, и нóги не дєржуть, и не дочуваю, и не добачаю, а часомъ такъ груді заложить, що й гóлосу не одведу... Сю зіму, трóхи була не замéрзла, біля самісінькихъ дверей. Піднялась страшєнна завірюха, а я й вїшла зъ хати; тільки переступила порігъ, а мене якъ підхóпить вітеръ — та въ замєтъ; силкуюсь устáть, а мене такъ и вáлить, такъ снігомъ и заміта; кричú, такъ щó зъ мого крику, коли вітеръ на дєсять гóлосівъ реве та вїє, и скіглить и гоготить!.. Та вже дівчата, спасїбі имъ, догляділись, що мене

нема, вийшли, вігребли з сугорба и внесли в хату; тріхи не одубіла.. ій же Бóгу правда!

Що ж я розказувала?.. опіть забула... Що за напáсть така!.. Почну́, почну́, та й тée... и зіб'юсь з пантелику... чи пакъ, про думку... Кажу́ жь вамъ, що одну́ тільки и пам'ятую. Дідь мни́ казавъ, що скомпонувавъ її, якъ ще бувъ молодімъ и оставел після бáтька и мáтери круглимъ сиротою. Отъ, слухайте, пóки ще не забула:

Схилівши голову козакъ,
На распутті стоївъ,
Зъ своїмъ серцемъ неборакъ
Таку думку гадавъ:
»Одинъ, якъ билина в полі,
Чахну, загибаю,
Не по своїй волі
Талану шукаю.
Нема не́ні, нема тата,
Нема сестри́, нема брата,
Нема жінки,
Нема тітки,
Нема волі,
Нема долі...

Моя жь хатина—
Въ сирій землі домовина!«
А серце ёму в одвіть
Такий дає привіть.
»Не журіся, козаче,
Забудь своє горе,
Оглянься, небораче,
На білий світ—море!
Твоя мати—твоя воля,
Батько твій—
Степъ сивий.
Сестра твоя—твоя доля,
Брати твої—два пистолі!
Гостра шабля—твоя жінка,
Яничарка—твоя тітка,
А хатина—
Світ без тіна,
Козацька перина!«
Мати-воля тебе зпярядить,
Батько-степъ тебе направить,
Сестра-доля не покине,
Шабля-тітка не загине,
Брати-пистолі оборонять,

Япичарка врагівь одгбонить.
 Пдї жъ, козакъ, свѣтъ за очїма,
 Несї свою смерть за плечїма.
 Не бїйсь смѣрти: пѣки живѣшь—
 Ії нема,
 А якъ умрѣшь —
 Тебѣ чортъ-мá!»

Отъ вамъ и думочка.—И ті гáрні булі, такъ забула жъ... ії же Бóгу забула!.. Старá вже стáла, порá бъ и кїсточкáмъ на вѣчний покій... А здаѣтця, б́удцїмъ ще и не д́уже старá. Адже́жъ Кротїха старїшь одъ мѣне: я булá ще дівчинкою, а въ неї вже булѣ трѣе діточокъ, а и дѣсі, що-рѣку, хѣдить на Пречїстѣ у Кїївъ вїшки... А та—якъ ії?.. Д́удничуха... такъ ся далѣко ще старїшь одъ Кротїхи, а ще дѣржить ії Госнѣдь на сїмъ свѣті. У той рїкъ, якъ я вихѣдила зáмїжъ, вона́ оженїла сїна зъ дочкѣю тогѣ...якъ ёгѣ?.. що живъ въ тїмъ селї, на горї, проти тогѣ, що млинъ збудувáвъ... вїнъ же ще чумаковáвъ... Нї, збрехáла!.. Щѣ я каж́у!.. Не вїнъ чумаковáвъ, а той... якъ ёгѣ?.. що бїлá мa-настрá пáсїка... На умї вертїтця, такъ не згадáю жъ...ищѣ жъ бїлá ёгѣ хáти и вербá ростѣ... та нї!.. Оттáкъ збрешї!.. Не вербá — а колѣдязъ... ёгѣ жъ усї знáють... Га?.. не ч́ую... кахї-кахї-кахї... охъ, лїшечко! гр́уди заложїло... кахї-кахї, кахї-кахї-кахї!

Олекса Стороженко.

Межигорьа.
 1830 рѣку.

МОИ ВОСПОМИНАНІЯ.

III.

Если выйти из хутора Гарного и круто повернуть направо, то встрѣтишь лѣса старые, густые, въ которыхъ, говорятъ, водятся и медвѣди. Въ дѣтствѣ меня очень занимала непроницаемая темнота этихъ лѣсовъ; какъ я ни всматривался въ эту гущину, но никакъ не могъ замѣтить малѣйшаго просвѣта; точно черная стѣна, недвижно стояли, и теперь стоятъ, вѣковые дубы. Задолго до сумерекъ, лѣса эти становятся мрачны, и глухой шелестъ ихъ листьевъ наводитъ на челоуѣка раздумье: идти туда, или нѣтъ? И вечеромъ, дѣйствительно, никто туда не пойдетъ, кромѣ стараго пастуха Архина, которому извѣстны все окружныя тропинки. Довольно, говорятъ, войти въ этотъ лѣсъ на 15 шаговъ, чтобъ очутиться въ темнотѣ; а страха такого натерпишься, что лучше было бы и не разсматривать. Подъ осень, по ночамъ, выходятъ оттуда съ воемъ волки; одни отправляются за добычей къ хутору, а огненные глаза другихъ, какъ угольки, высвѣчиваютъ на опушкѣ. И днемъ, въ праздники, отправляясь по грибы, дѣвушки все сторонятся отъ этого лѣса; иная, посмѣлѣе, и векочитъ туда, — и съ визгомъ выбѣгаетъ поскорѣе назадъ. Страшный лѣсъ! А откуда этотъ страхъ? никто не знаетъ. Спросите любого: видѣлъ ты тамъ медвѣдя? онъ скажетъ: нѣтъ. Что же, *лисовікъ* тамъ живетъ? — и этого никто не знаетъ, никто не видѣлъ и лѣшаго. Повѣрять какія-нибудь есть? — Нѣтъ. — Былъ случай, который навелъ такой страхъ? — И этого не было. Спросите любого крестьянина, почему онъ не ходитъ въ лѣсъ? — онъ непремѣнно отвѣтитъ: »тамъ, мабутъ, нечисто.« Почему жъ Архинъ не боится? — *Винъ заговореній*. Странно! что же, наконецъ, за причина? должна же быть причина? — Нѣтъ причины... Спрашивалъ я и у старыхъ людей, людей умныхъ,

много и хорошо знающихъ, и они ничего не сказали, только, покачавъ головой, совѣтовали и мнѣ не ходить. Говорили бабы, будто жили тамъ когда-то разбойники и много душъ загубили, а теперь души тѣ живутъ въ лѣсу и ходятъ по ночамъ; но бабамъ вѣрить нельзя. Дѣвчата—тѣ краенѣютъ да смѣются, когда спросишь у нихъ,—самому совѣтуютъ познакомиться съ лѣсомъ. Живетъ еще на хуторѣ одна старуха—*тѣтка Маруся*, что не боится черныхъ дубовъ и ходитъ въ лѣсъ,—да она чуднѣ баба, вездѣ ходитъ, и все боится ея не менѣе страшнаго лѣса. Кто, говорятъ, обидитъ тѣтку Марусю,—тому добра не ждать: вѣдьма она, и непременно напакоститъ. И съ-виду она странная: ей лѣтъ шестьдесятъ, а ходитъ такъ скоро, что и малый лѣтъ двадцати едва поспѣваетъ за нею; одѣвается всегда въ яркіе цвѣта, а платокъ на голову чорный; ходитъ всегда съ длинной палкой. Никогда работы никакой не дѣлаетъ, а любитъ домашнюю птицу и усердно смотритъ за нею, не любитъ даже, когда повара убиваютъ ее для стола. Лѣтомъ все сидитъ подъ амбаромъ; собирается около нея кучка дѣтей,—она имъ сказки рассказываетъ, да по головкѣ гладитъ, и храни Богъ, обидѣтъ ребенка: тѣтка Маруся поѣдомъ заѣстъ злого человѣка. Молодыхъ дѣвушекъ она не любитъ, все бранитъ ихъ: «се, кѣже, ледѣшо!» А тѣ тоже, не пропустятъ случая допечь ей какъ-нибудь: молодежь не боится мести старухи; повѣжные хуторяне, напротивъ, обращаются съ нею почтительно, питаютъ сильную вѣру въ могущество ея волшебства. Какъ только выйдетъ тѣтка Маруся погрѣться на солнышкѣ, дѣти со всехъ сторонъ летятъ къ ней навстрѣчу, прыгаютъ около нея, цѣпляются за красную ея записку и съ радостнымъ шумомъ провожаютъ ее къ амбару, гдѣ обыкновенно бываетъ постоянное ея засѣданіе. Зимой тѣтка Маруся забирется на печку, въ своей хатѣ, и появляется на воздухъ только затѣмъ, чтобъ полюбоваться на своихъ любимцевъ: курей, пидбекъ, гусей и т. д. Тамъ, на печи, проводитъ она мѣсяцевъ пять въ полномъ удивленіи, шепчетъ что-то цѣлый день, да возится съ котами, которыхъ также очень жалуетъ, въ ущербъ собакамъ, которыхъ терпѣть не можетъ; и если въ ея дверяхъ покажется собачья морда, то у тѣтки Маруси однимъ горшкомъ меньше непременно: что подъ руку попадетъ, тѣмъ и швырнетъ. Работы, по-обыкновенію, въ рукахъ у нея нѣтъ никакой, и никакія убѣжденія ключника въ томъ, что она даромъ хлѣбъ ѣстъ, не могутъ заставить ее работать. Единственное занятіе, за которое она иногда берется, это—какъ поспѣетъ макъ—добываніе его изъ маковокъ. Вообще, тѣтка Маруся не любитъ общества и постоянно со-

стоитъ во враждебныхъ отношеніяхъ съ окружающими. Лѣтомъ, когда люди не на работѣ, хуторяне проводятъ цѣлый день на воздухѣ, и голосъ тѣтки Маруси не умолкаетъ ни на минуту. Предлогъ къ ссорѣ она найдеть во что бы ни стало. Откуда нашло на тѣтку Марусю такое мизантропическое настроеніе—никто не знаетъ. Замужемъ она никогда не была; въ молодости, слышно, была отличная работница, изъ себя красивица; сверстники ея, лѣтъ 40 назадъ, были безъ ума отъ Маруси; женховъ у ней было пропасть. Но Маруся отказывала да отказывала. А тутъ вдругъ съ нею что-то неладное случилось: спала дѣвка зъ лицѣ, а станомъ пополнила. Подемѣваться начали надъ нею... Вдругъ исчезла Маруся; куда?—никто не зналъ. Искали ее, искали—не нашли, да такъ и забыли. Черезъ нѣсколько лѣтъ она вернулась домой, уже съ покрытой головой, и хлопчикъ съ нею; а гдѣ ходила — никому нес казала. Съ той поры стала она грустна и печальна; много плакала, перестала работать; а тутъ мальчикъ ея умеръ. Затосковала Маруся, пострадала, посядала, сморщилась, озлилась на всѣхъ, высохла въ щепку, избѣгала людей, и народъ рѣшилъ, что она вѣдьма.

Особенно не любила тѣтка Маруся Ондрія. Просто, видѣть не могла его равнодушно; дня не проходило лѣтняго, чтобъ они не поругались. Только завидитъ тѣтка Маруся своего врага—и пойдетъ кричать на три двора. Ондрій впрочемъ больше всё махалъ только рукой да отдѣлывался междометіемъ: ну, ну!

— Вылѣзло уже пугало! кричить Маруся.

— Ну, ну, ну! отвѣтитъ Ондрій, и пойдетъ своей дорогой.

— Куда ты, бісівъ сѣну? цыпленка задавишь, дьяволъ!

— Ну, ну, ну!

— Да ты бѣ на свѣтъ постыдился смотрѣть!

— Ну, ну, ну! — Махнетъ Ондрій рукой, да поскорѣе въ первую дверь и спрячется.

Ондрій никогда не любилъ говорить о тѣткѣ Марусѣ, и всегда становился угрюмъ и сердитъ, какъ только рѣчь до нея касалась. Не тутъ ли была разгадка мизантропіи старухи? Душа человѣка — потемки.

Заговорилъ я о тѣткѣ Марусѣ потому, что сказалъ о страшномъ лѣсѣ, съ которымъ я мало-по-малу познакомился. Отъ скуки, взялъ я разъ ружье и пошелъ въ лѣса; прогулки мои повторились нѣсколько разъ. Сначала ружье носилъ я съ собою только для того, чтобы видѣли, что я не даромъ шатаюсь; но мало-по-малу я пристрастился

къ охотѣ, и отправлялся въ лѣсъ почти каждый день. Во время такихъ прогулокъ, заходилъ я иногда далеко отъ дома; кетати кругомъ было много болотъ, и охота была славная. — Въ первый разъ, я какъ-то всталъ на зарѣ, вышелъ изъ дому съ ружьемъ, и случайно повернулъ къ лѣсу. Подошедши къ самой опушкѣ, я однако остановился; жутко стало: черно такъ, что страхъ. Но подумалъ, подумалъ, да и рѣшилъ идти. Скоро я протиснулся въ такую гущину, что и слѣду человѣческаго уже не видно. Но я не обратилъ на это вниманія, бодро шелъ впередъ, и мало-по-малу такъ замечтался, что забылъ совѣтъ о ружьѣ и не чувствовалъ на плечѣ его тяжести. Утро было чудное; кругомъ такая тишина, что ни одинъ листокъ не шевельнется; только слышался шелестъ моихъ шаговъ, да спугнутая иволга или кукушка перелетала съ дерева на дерево. Тѣсно сплетшіеся между собою кусты загораживали мнѣ дорогу, и мнѣ съ трудомъ удавалось раздвигать ихъ. Солнечные лучи рѣшительно не пробивались въ эту глубь, и я не почувствовалъ ни малѣйшаго жара, хотя шелъ уже часа три. Я забылъ сказать, что лѣсъ этотъ назывался *Сагайдачнымъ*. Причину этого названія я никакъ не могъ открыть; говорили, что такъ называется уже много лѣтъ, и другого названія никто не зналъ и не слышалъ. Въ этомъ названіи, казалось мнѣ, кроется что-нибудь чудесное, быть-можетъ историческое: недаромъ же освящено оно тѣмъ славнымъ именемъ. Погружался въ такія размышленія, я совѣтъ позабылъ объ окружавшей меня дѣйствительности и перешелъ въ какой-то волшебный міръ, много имѣвшій общаго съ тѣмъ, какой создавало мое воображеніе въ дѣтствѣ. Лѣсъ, переставая уже быть лѣсомъ, превращался въ какую-то одушевленную громаду; деревья, казалось, двигались и заслоняли мнѣ дорогу; вылетавшія изъ кустовъ игицы представлялись мнѣ какими-то врагами, съ которыми я долженъ былъ сражаться. Сорвавшійся съ дерева огромный глухарь такъ перепугалъ меня, что я не цѣлясь, выстрѣлилъ по нему. Трескъ выстрѣла освѣжилъ меня и разогналъ всѣ фантазіи. Въ нѣсколькихъ шагахъ лежалъ убитый тетеревъ и слабо помахивалъ однимъ крыломъ. Я поднялъ его и сунулъ въ ягдташъ. Тутъ я почувствовалъ сильную усталость; взглянувъ на часы, я увидѣлъ, что былъ на ногахъ часовъ пять. Принявъ во вниманіе то, что шелъ я не останавливаясь и, повидимому, не мѣняя направленія, я сообразилъ, что былъ отъ дому покрайней мѣрѣ въ двадцати верстахъ. Нужно было отдохнуть; я опустился на землю и, прислонясь къ дереву, задремалъ. Поднявшись черезъ нѣсколько времени, я рѣшительно не

зналъ, куда идти. Не замѣтивъ направленія, въ какомъ я удалялся отъ хутора, и не твердо надѣясь на то, что во все время пути не мѣнялъ направленія, я былъ въ самомъ затруднительномъ положеніи. Идти, однако, нужно. Я повернулъ влѣво. Пройдя версты три, я замѣтилъ, что лѣсъ начинается рѣдѣть: выходило, что я брелъ не въ ту сторону, куда слѣдовало. Продолжая путь, я наткнулся, наконецъ, на дорогу, на которой замѣтны были слѣды колесъ. Но это помогало мало; я всё-таки не зналъ, куда повернуть, направо или налево. Слѣдуя, впрочемъ, правилу мудрыхъ, повернулъ налево. Дорога эта привела меня сперва къ небольшому озеру, а потомъ къ селу. Въ сторонѣ, на маленькой возвышенности, стояла большая выбѣленная хата. Я подошелъ къ ней. Прежде всего ко мнѣ бросилась огромная собака съ лаемъ; отмахиваясь отъ нея ружьемъ, я добрался до дверей, которыя, полѣтнему, были отперты. Спиной ко мнѣ сидѣла дѣвочка лѣтъ четырнадцати. Я попросилъ воды и позволенія отдохнуть. Миловидная дѣвочка встала и черезъ нѣсколько секундъ принесла кружку съ водой, и подала мнѣ, низко поклонившись, что означало: Бѣдите здоровіи пивши!

— Чій се хата?—спросилъ я.

— Остапова, отвѣтила дѣвочка.

— Се твого бѣтька зовѣтъ Остапомъ?

— Нї, діда.

— А тебе якъ зовѣтъ?

— Приською.

— Де жъ твій отѣць?

— Бѣтько вмѣръ, отвѣтила Приська.

— А мѣти?

— И мѣти вмѣрла.

— А де жъ дїдъ?

— Въ хатї, нездѣжае.

— Що жъ, ви вдвохъ живете?

— Нї, у мене е сестра и братъ. Сестра — на огородї, а братъ — чумакуе.

— Чимъ же дїдъ нездѣжае?

— А хто ёго знае, равнодушно отвѣчала Приська:—все болїть.

— И давно вже?

— Зъ мїсяць бѣде,—тѣмъ же равнодушнымъ голосомъ отвѣтила дѣвочка.

— Що жъ вінъ, усе лежить?

— Ні, ішоді виводимъ ёго на сонце, — сидить на призьбі.

Я вошелъ въ хату. Слабый свѣтъ, врывавшійся черезъ небольшое окошечко, заслоненное снаружи большимъ дубомъ, не позволилъ сразу осмотрѣть все. Но вскорѣ я замѣтилъ въ углу, на *полѹ*, человѣческую фигуру, лежавшую лицомъ къ стѣпѣ. Человѣкъ этотъ, на шумъ, произведенный моимъ появленіемъ, отозвался вопросомъ:

— Се ти, Прісько?

Я назвалъ себя и объяснилъ, по какому случаю попалъ къ нему въ гости. Затѣмъ освѣдомился о его здоровьѣ.

— Охъ, нездѣжаю! слабо отвѣтилъ больной.

При этомъ онъ съ усиліемъ повернулся на другой бокъ, и сълъ, поджавъ ноги. Подойдя къ постели, я увидѣлъ очень старого ліда. Рѣдкіе, пожелтѣвшіе уже волосы свидѣтельствовали о многихъ годахъ, пронесшихся надъ этой головой; лицо, по-видимому, нѣкогда длинное, высохло, сморщилось и цвѣтомъ походило на высохшій лимонъ; когда-то длинный носъ свернулся въ крючокъ; губы впали; глаза, лишенные всякаго блеска, ушли такъ глубоко въ свои орбиты, что трудно было разглядѣть ихъ сразу; черты потеряли выраженіе, и даже не отражали въ себѣ физическихъ страданій. Вся фигура старика такъ умалилась и скомкалась, что издали можно было принять ее за дѣтскую. Болѣзнь, продолжительная, безъ всякаго пособія, насквозь проѣла несчастнаго человѣка, вытянула изъ него всю жизнь, оставивъ только легкую оболочку, которая едва удерживала дыханіе, ежеминутно готовое отлетѣть.

— Що въ тебе болить? спросилъ я.

— Охъ, усѣ болить, прошепталъ старикъ, медленно покачивая головой. — Лихоманка здавила, прибавилъ онъ.

— Давно ти нездѣжаешъ?

— Да вже, мабуть, літъ съ пять, якъ не ветаю: ноги не слѣхають..

— Чи ти жъ лічився?

Старикъ хотѣлъ улыбнуться; но только пошевелилъ сухими губами и махнулъ рукою.

— И молодимъ бувъ, такъ не лічився ніколу, атó бѣ на старієсть зду-ривъ! насмѣшливо проговорилъ онъ. — Якъ прийдетца не змоготу терпіти, такъ я вінью кваску, отъ и всі мої ліки. А лічитьца — хібá щобъ люде сміялись! Ні! Да вже старієсть прийшла, порá й умирати. Думавъ, що поєстомъ кончує, зовсімъ одходивъ, и пона вже звáли; такъ ні, — ще вѣдержавъ. Теперъ, колибъ ви́ка побáчить да благословить... вінь у мѣ-

не сла́вний хло́пець, — літь сімь уже́ чумаку́е. Ко́лісь, то бува́ло й я ходи́въ у Крими́...

Старикъ замолкъ, утомленный длиною рѣчью.

— Ти бѣ те́пленького напи́вся, тра́ви яко́и-небу́дь; все ле́гше бѣ було́, за́мѣтилъ я.

— Усе́ одна́ково, — умира́ть тре́ба. Я поживъ чпмало́, — нічого жалі́тьця; дітѣй нема́; вну́чата повироста́ли: одна́ на ви́данню дівчи́на — Окса́ною звать, а Пріська́ — ще підросто́къ. Якъ доживу́ до зи́ми, вну́чка ожешо́. Ато хочъ-би́ за́разь умерти́: обри́дло, пра́вду ка́жучи, жити́: *за годáми и світу не відно́.*

— А скі́льки то́бі годь? спрoсилъ я.

Старикъ помолчалъ, подумалъ, покачалъ головою и вздохнулъ.

— Охъ, пани́чу, пани́чу! багáто ми́ні годь, багáто, що й не скажу́... Ось якъ стрі́или дворе́ць у Бату́рині, такъ ба́тько мій лісь вози́въ туди́, — такъ и мене́ бравъ изъ собо́ю; я ще мали́м хло́пцемъ тоді́ бувъ... А те́перъ, ка́жуть, уже́ й дворе́ць той росна́даєтця... Такъ, що ми́ні більше́ ста літь пови́нно бу́ти.

При воспо́минанні о тако́й старині́, Остапу́ удало́сь улы́бнуться. Онъ за́мѣтно повеселѣ́въ, вспо́минивъ, видно́, чо́-то хоро́шее.

— Я полѣ́жу да посмо́кчу́ лю́льки, — сказа́въ старикъ, вы́таскивая изъ-подъ-себе́ лю́льку и кашу́къ съ таба́комъ: — чи не полѣ́гшае.

Дрожащими́ рука́ми набилъ онъ лю́льку, взя́въ въ ротъ, даже са́мъ о́гонь вы́сѣкъ, и съ наслажде́ніемъ потяну́лъ дымъ.

— Са́михъ ца́ривъ да ца́риць скі́льки вмѣ́рло за мо́го життѣ́! заговори́въ снова Оста́пъ. — Ге́тьма́нства тільки шма́точокъ зазна́ю, ато́ тільки чува́въ. А ще зазна́ю, якъ у насъ вільно́ було́... Сині́ мої́ підъ Ту́рка ходи́ли... са́мъ я не ходи́въ, а сині́ ходи́ли: дво́хъ тамъ и вби́то. Та се жъ коли́шне ще ді́ло! — да́вня рі́чъ! *Щу́ка* тоді́ ще й со́тникомъ у насъ не бувъ. О, сла́вний бувъ со́тникъ! Ні́хто, було́, въ со́тні не пере́тѣ ё́го. Ге́тьмана́ якъ іздли́ стрі́чати́, такъ я при ё́му верхови́мъ бувъ. Оть, стрі́тили... Ура́ крича́ли. Па́нь ге́тьма́нь бувъ у кашта́ні, зо́лотомъ шити́мъ, и зві́зда була́ на бо́ку, — поді́кувавъ намъ, па́пу со́тнику сказа́въ ласка́ве сло́во; въ Моско́вщину ви́пъ тоді́ і́хавъ. Оть, *Щу́ка*, ви́провадивши ё́го, сівъ обі́дзати́, да пи́ва такъ насмо́кта́вся, що тільки голово́ю та рука́ми помога́въ, пробелькота́въ щoсь — та й Бо́гу дѣ́шу одда́въ... А тамъ уже́ дру́гі порядки пі́шли, — приба́вилъ Оста́пъ, помолчавъ не́много.

— А жи́нка тво́я да́вио́ вмѣ́рла? спрoсилъ я.

— Э, панічу! и не споміна́йте: ще до Хранцўза; а трэ́тій снпъ бувъ и підъ Хранцўзомъ, да вже вернўвшись до-дому одружївся, да годївъ зъ десе́ть тому вме́рь, а торїкъ и невістка уме́рла. Оу́кп, дай Богъ їмъ сча́стя! оста́лись... Воїи у мене робота́щі обїдві, а пай-білшь — Прїся, хочъ и малá... Пу, звісно, то вже дївка... не робота́ въ її на умі. Тепе́рь, що літо, дакъ такъ тїхо, — парубкївъ нема́ до́ма; а вею зіму га́лаєъ на селі та́кій, що Бо́же упасї: вечорніці, да весілля́, да коло шїнку зберу́тця. Ну, не мо́жна... и Окса́на — и та тудї жъ лізе... Я все їй кажу́, щобъ стерегла́сь, щобъ не здурїла.

На нїско́лько минутъ мы оба замолчали. По старикъ, по-видимому, обрадова́лся случаю поговорить, вспоминая бывшее, можетъ быть, въ послѣдній разъ передъ смертыю, а потому скоро заговорилъ снова:

— Згада́въ я Хранцўзївъ: жа́лко було́ ї дивїтись, якъ гна́ли їхъ, бїдола́шнихъ, зімою, цілими вата́гами. На їхъ, бїднихъ, и оде́жкн пошти́ нїяко́ї нема́: той у жїно́чу ю́нку вбра́вся, той но́ги соломою обгорнўвъ, дру́гий въ одні́мъ мунде́рчику, — дрижіть увесе́ь, — а въ то́го на голо́ві намотана ро́гїжка... иду́ть — иде́какують, да все: ала́! ала́! Ну, приго́нять їхъ у го́родъ, або́ въ село́, — погрїютця трóхи, а тамъ — изво́въ... у доро́гу... А побáчить, чо́ртївъ снпъ, га́рпу дївку, — такъ и кїнетця до неї, такъ и рве́тця... Эге́!.. багáто-такї до́велось мнї побáчить на віку́, багáто... Ба́тько, ма́ти уме́рли, жїнка, дїти... а рїдні — и не знаю́ вже — скїльки; а тепе́рь отъ и са́мому приходїтця на той свїтъ ви́братись... Пора́, пора́... Ка́жуть: «тя́жко умира́ть». Бре́шуть, їй Богу—бре́шуть! Тя́жко такъ лежа́тъ да боли́тъ, а умира́ть — и не тя́жко и не стра́шно. Гру́ди да́вить, дїхати тру́дно, да безсо́нниця; ворóчаеся, ворóчаеся цілу нічь, сто́гнешъ, цю́ки утóмисся, вікуришь ишо́ді лю́лька... са́мому ажъ су́мно ста́не... хочъ-бї скорїше смерть! Веї якъ ви́йдуть изъ ха́ти, — води́ нікому пола́тъ, а въ го́рлі такъ пересохне, що ажъ скрїпїть... чо́го тутъ жїть ище́? про́падáтъ скорїше!

Бїдному Остапу становилось, вѣрно, тяжело; боль, должно-быть, допекала; онъ началъ метаться; голова слегка затряслась, удушливый кашель дребезжалъ въ горлѣ, дыханіе ускорилося, и сидѣть ему было не-въ-мочь; онъ прилегъ... Прїсѣка подошла къ лавкѣ, равнодушно посмотрѣла на старика, сложила на груди руки, потомъ поймала у себя на носу муху, и отошла. Я подаль Остапу воды; предуестивъ въ горло нѣсколько глотковъ, онъ по-видимому успокоился, поднялся опять, и попросилъ квасу. Съ наслажденіемъ тянулъ старикъ этотъ ѣдкій напитокъ, который, очевидно, былъ ему вреденъ, но увѣритъ его въ

этомъ было совершенно невозможно; напившись, онъ нѣсколько ободрился. Я опять совѣтовалъ ему напиться теплаго; но Остапъ рѣшительно воспротивился и опять повторилъ, что смолоду не лѣчилса, и теперь не станеть.

Между-тѣмъ, мнѣ пора было возвращаться домой. Я сталъ прощаться съ Остапомъ, обѣщая навѣстить его еще когда-нибудь. Старикъ благодарилъ за посѣщеніе, совершившееся, впрочемъ, случайно; на прощанье сказалъ, что зналъ моего отца, похвалилъ его, прибавивъ:

— Вашъ отѣцъ бувъ ищѣ незгірший панъ, ато есть такі, що...

И замолчалъ.

Когда я спросилъ, какъ пройти домой, онъ сказалъ, что Оксана выведетъ меня на дорогу, бывшую неподалеку, и велѣлъ Пріськѣ позвать сестру. Я вышелъ изъ двора и ждалъ Оксану за воротами. Черезъ нѣсколько минутъ она вышла.

Взглянувъ на мою проводницу, я былъ пораженъ: Оксана была рѣдкая красавица. Сильный загаръ на смугломъ лицѣ придавалъ ей чернымъ глазамъ блескъ и силу необыкновенную. Она стояла потупившись, смущенная нѣсколько присутствіемъ посторонняго лица, да къ тому же еще и паничѣвскаго; но когда, по временамъ, она бойко вскидывала на меня свои глаза, я не могъ удержаться отъ волненія: столько было въ нихъ жгучей страсти. Чего бы не дали барыни и барышни за такіе глаза и за умѣнье такъ просто и естественно владѣть ими! А между-тѣмъ Оксана и не подозрѣвала въ себѣ этой силы и прелести, взглядъ ея не былъ плодомъ долгихъ и трудныхъ упражненій, искусство не изошряло его: одна природа, или, пожалуй, игра случая, такъ распорядилась, потративъ на эти чудные зрачки огромное богатство. Костюмъ Оксаны, оторванной отъ работы на огородѣ, тоже былъ не изыскашъ: заношенную рубаху обхватывала темная запаска, подвязанная на талии поясомъ, да на густыхъ каштановыхъ волосахъ надѣтъ былъ небольшой узко-сложенный ситцевый платокъ; прибавьте къ этому два цвѣтка краснаго маку — вотъ и весь нарядъ. Стройная, гибкая, съ здоровою античною грудью, — Оксана была невообразимо хороша; полнѣйшее отсутствіе сознанія своей красоты придавало ей прелесть самой природы, въ лучшую ея минуту.

— Ти проведѣшь мене? спросилъ я, когда миновало мгновенье удивленія.

— Я, тихо отвѣчала она.

Мы пошли. Оксана шла долго позади меня, и если я отставалъ,

чтобъ поровняться съ нею, она тоже сдерживала походку. Дѣлалось ли это изъ уваженія къ моей особѣ, или въ видахъ предупрежденія какой-нибудь нескромной выходки съ моей стороны, — я не знаю. Но какъ бы то ни было, это очень огорчало меня: мнѣ сильно хотѣлось заговорить съ нею. Я въ первый разъ былъ съ глазу на глазъ съ простою деревенскою дівчиною, и мнѣ крайне любопытно было узнать ея мысли, складъ рѣчи, понятій и т. п. Эта новизна казалась завлекательнѣе самой красоты, а тутъ-то я и не зналъ, — какъ приступить къ бесѣдѣ. Наконецъ, собравшись съ духомъ, рѣшился заговорить о соловьѣ, хотя и чувствовалъ, что это будетъ несовѣтъ кетати, — не то, что нужно. Такъ оно и вышло: на замѣчаніе мое о соловьиномъ искусствѣ въ пѣніи, Оксана съ удивленіемъ посмотрѣла на меня, находя, вѣроятно, мое замѣчаніе глушымъ, и едва отвѣчала, что ихъ тутъ бездна и что они всегда такъ поютъ.

— Не то! подумалъ я. — Що ти робила на городі? перемѣнилъ я вопросъ.

Тутъ она уже посмотрѣла на меня еще съ бѣльшимъ недоумѣніемъ, широко раскрывъ глаза, — точно я спросилъ, идемъ мы лѣсомъ, или плывемъ по водѣ?

— Полѣла, — отвѣчала она однако, немного погодя.

— Опять негодится! подумалъ я, прибирая, между-тѣмъ, приличный вопросъ.

— А часто ти на работі? заговорилъ я, немного погодя.

— Да що-дній, отвѣчала Оксана, громко размѣявшись.

— А, чортъ-возьми! чуть я не вскрикнулъ.

Оксана снова засмѣялась.

— Чого ти смієєся? — спросилъ я, поровнявшись въ этотъ разъ съ нею, и подойдя какъ-можно ближе.

— Да чого жъ ви питаєте, чи я часто на работі? Якъ же у насъ не робить по бѣдняхъ? — Ми не пані, — прибавила она потомъ.

— И не скѣшно... чи тее... не вѣжко тобі? поправился я поскорѣй.

— А хочъ и вѣжко?... не свідить же, склѣвши рѣки. На те діло, щобъ робить. Хто жъ бѣде за мене робить? Ми наймичокъ не дѣржимо.

— А крѣше, однакъ, співать да съ парубками гулять, — лукаво замѣтилъ я.

— На те е неділя да празники, возразила Оксана, слегка улынувшись. — А парубкі хибѣ гуляють? вони тожъ день-у-день на работі...

— Ти, однакъ, любишь гулять съ парубками?

— Чому й ні?! Съ кимъ же дівчатамъ и гулять, якъ не зъ хлопцями? отвѣчала она уже довольно бойко, начинала, по-видимому, освовѣтяться со мной.

— А багáто у васъ на селі хлопцівъ?

— Да чимáло... на всіхъ стáне!

— А котóрий же крáщій?

— Котóрий?... переспросила она, какъ бы обдумывая отвѣтъ. — Да всі гáрні... якъ кому.

— А тобі жъ хто крáщій?

— А хто жъ? мій мнѣ й крáщій.

— Якъ же ёго звать?

— Степáномъ.

— Вільний, чи пáнський? спросилъ я.

— Авжежъ вільний, съ гордостью отвѣчала Оксана. — Нá що мнѣ пáнський? я самá вільна, такъ вільного й знаю. Да у насъ у селі нема пáнськихъ: все козаки.

— Щó жъ? любишь ти Степáна?

— А вамъ нá що знать? про те я знаю.

— Вѣнъ думае взять тебе за себе?

— А хто ёго знае? Ми объ сѣмъ не питаємось. Спершу злюбитьця трѣба, а тамъ вже — щó Богъ дасть....

— Ну, а якъ Степáнъ да ожѣнитця съ дрúгою, а тебе покине?

— Хто? Степáнъ? съ недоумѣніемъ спросила она; но потомъ спокойно прибавила: — Пехай жѣнитця... щó мнѣ?... ми ще не злюбилися, *вѣнъ не завязаний*.

Мнѣ, однако, удалось подмѣтить во взглядѣ Оксаны что-то похожее на гнѣвъ.

— Да у насъ тáкъ не водитця, продолжала она: — се не москаль! А москалі-такі уміють обдурювать дівчатъ, замѣтила Оксана, какъ-бы про себя. — Ні, Степáнъ такъ не зрѣбить, рѣшительно казала она, нѣсколько разгорячившись и позабывъ, что мнуну назадъ легко соглашалась на такой исходъ своей любви.

— Панічу, панічу! вдругъ вскрикнула она, схвативъ меня за руку и указывая пальцемъ на дерево: — стрѣляйте.

Я выстрѣлилъ по тетереву и даль промахъ. Оксана, съ видимымъ сожалѣніемъ, слѣдила за отлетающей птицей, держась за полу моего сюртука.

— Шкод! наконець сказала она. — Мій братікъ дѣйствительно стрѣляе: якъ шаранне въ стадо утѣй, такъ разомъ кількоро іхъ и вбѣе.

Но я забылъ уже о неудачномъ выстрѣлѣ, и всею силой зрѣнія впираясь въ молодую дѣвушку. Раздосадованная моимъ промахомъ и находясь еще подъ вліяніемъ прежняго разговора, все она была необыкновенно воодушевлена: щоки ея покраснѣлись, тонкія ноздри медленно раздувались, губы раскрылись, грудь подымалась... Я едва удержался, чтобъ не поцѣловать Оксану, и не могъ не выразить своего восторга словами: «яка ти гѣрна, Оксано!»

— Дѣйствительно бѣ стрѣляли якъ слѣдъ, а не на мене дивитця, спокойно замѣтила она.

— Оксано, ти вмѣшь спѣвати? спросилъ я.

— Ищѣ бѣ то... авжежъ умію.

— Заспѣвай що-небудь.

— На що? хибѣ теперѣ вѣчирѣ? у насъ спѣвають тільки по вечорахъ або зимою, за прѣжею, а теперѣ я не стану спѣвать.

И не стала — какъ я ни просилъ. Вскорѣ мы вышли на *биту* дорогу.

— Ну, теперѣ я піду до-дому, а ви все прѣмо, все прѣмо йдѣте: тутъ одна дорога. Прощайте!

— Прощай, Оксано! съ невольнымъ вздохомъ отвѣчалъ я: мнѣ жаль было расставаться съ нею. — Кланяйся своему дѣдову и сестрѣ.. да еще отъ-що: дозвожь тебѣ поцѣлувагы...

Оксана громко-громко захохотала и отеторонилась.

— Отъ ищѣ вѣдумали! Зъ якого дѣва я цѣлуватимусь изъ вами? у насъ сѣго не водитця: ми не пави.

— Да я нічого... я тільки такъ... бормоталъ я, совершенно растерявшись, самъ не знаю — отчего.

— Да гѣді, гѣді! говорила Оксана, все смѣясь. Прощайте, йдѣте собі.

— Будь ласко, позвожь поцѣлувагы, приставалъ я.

Долго Оксана смѣялась... наконець позволила: надоѣло, вѣрно, слушать мои моленья.

— Ну, чогы такъ пристали? ну, цѣлуйте...

Я поцѣловалъ ее въ лобъ. Она слегка провела пальцемъ по лбу и посмотрѣла на меня: кажется, ее удивило, что я выбралъ лобъ для поцѣлуя.

— Що, вдовольнились? спросила она насмѣшливо.

Мнѣ хотѣлось подарить ей что-нибудь на память, но, кромѣ денегъ, со мной ничего больше не было. А денегъ я дать не рѣшался: я боялся, чтобъ Оксана не подумала, что я хочу подкупать ее. Я снялъ съ шеи легенькій синій фуляръ и отдалъ ей. Она поблагодарила, сказала еще разъ — прощайте, и скрылась за деревьями. Я отправился своей дорогой.

Б л — п л.

ТАЛАНТЬ.

ФИЗИОЛОГИЧЕСКІЙ ОЧЕРКЪ.

Въ одной изъ малорусскихъ губерній есть село Паннї, К-го уѣзда, — село большое-пребольшое: душъ до восьмисотъ въ немъ. Есть тутъ крестьяне, и козаки, и мѣщане; а ужъ пановъ — сила-силешная: я собственнымъ языкомъ насчиталъ тридцать-восемь помѣщичьихъ усадебъ. Тутъ и полковники, и порутчики, каштаны, регистраторы и совѣтники, а больше всего такъ себѣ — паны.

Но не въ томъ дѣло. Пановъ много; мужики здѣшніе говорятъ: «у насъ панівъ, якъ грибівъ!» да не объ нихъ хочу рѣчь вести. Разсказывали про нихъ много и былей и небылицъ. Да еще и разсердятся, пожалуй. А знаете ли вы, что значитъ разсердить пановъ?... Боже васъ сохрани! — ни откреститься, ни отмолиться. Боюсь я ихъ, боюсь...

Лучше я разскажу про одного козака, это, знаете, не опасно: въ амбицію онъ не войдетъ, да и все же не панъ, а козакъ. Хотя мнѣ и самому случалось слышать перепалки между паномъ и козакомъ: «ты, говоритъ, будь себѣ панъ, а меня не тронь, — потому я вольный козакъ!» (вонъ оно что!); ну, да я не боюсь перепалки: козакъ мнѣ прїятель.

Лѣтъ почитай тридцать будетъ тому назадъ — жилъ въ Панчаряхъ пономарь Яковъ Оедоровичъ Човникъ. Человѣкъ онъ былъ добролюбивый, не пьющій. Онъ пилъ горілку, да не такъ, какъ другіе. Выпьеть онъ и чарку, и другую и третью, да не напьется до безобразія, какъ говорятъ, до положенія ризъ. Да и не любилъ же Яковъ Оедоровичъ пьянаго люду!... бывало, если увидитъ — отвернется, плюнетъ, да и пойдетъ прочь.

Жилъ тотъ пономарь мирно и честно, людей не обижалъ, да и самъ въ обиду не давался, — вольный козакъ. Въ церкви, какъ ходитъ это съ колокольчикомъ, такой смиренный, тише воды, ниже травы; а на улицѣ —

другой человекъ: и идетъ-то плавно, и говорить съ новагомъ, и лишнего ничего не сдѣлаетъ... Шапка на немъ свая, тулупъ изъ решетиловскихъ смушковъ — любо поглядѣть на него.

Жилъ эдакъ онъ на бѣломъ свѣтѣ лѣтъ тридцать-пять одинокимъ; жениться — не женился. Бывало, нашъ отецъ Василій и говорить ему: »что, Яковъ, не женишься? женсь, — славно службу отпавлю!» — »Дѣбре, батюшка, женюсь», скажетъ бывало. Подумалъ, подумалъ, да и женился.

Жила въ нашемъ селѣ одна вдова-козачка, не молодая ужъ была женщина — лѣтъ, чай, за тридцать. Дѣтей у ней не было; жила эта вдова честно по смерти мужа почитай лѣтъ десять. Достатку у ней особеннаго не было: домишко вотъ-вотъ повалится, а поправить некому; коровенка была, овечекъ пары двѣ, да свинокъ двѣ-три... Да одна душа не бѣдна. То ленкомъ промышляла вдова, то табакъ найметъ садить къ какому пану, то бубличковъ испечетъ, да и продаетъ въ храмовой праздникъ, либо такъ въ воскресенье возлѣ церкви, — такъ и перебивалась.

Вотъ на этой-то вдовѣ и женился нашъ пономарь; хотя и не пара она ему была, — почитай ровесница, ну, да это его дѣло. Сыграли свадьбу, да и зажили помаленьку: пономарь ходитъ въ церковь по праздникамъ да учитъ грамотѣ ребятишекъ; пономарша печетъ бублики, да мычетъ кужелки. Жили они мирно да любо годковъ семь, — и дѣтками Господь благословилъ: было у нихъ два сына — Ваня да Оедя, а больше и не было.

Вотъ и случился разъ казуеъ какой. Было воскресенье. Людей на базарѣ собралось много: наѣхали боровики съ тесомъ, жидовки съ разнымъ крамомъ, чоботари и прочее такое. Ну, извѣстно, въ деревнѣ всякій пойдетъ на базаръ; тотъ купить, тотъ продать, а другой такъ — людей посмотреть. И пономарша тутъ же бублики продаетъ, тутъ и другія бублешницы. Вотъ и подошелъ къ ней панъ, дородный такой, съ звѣздочкой, — смотритъ бублики, щупаетъ. Пономарша хвалитъ да увивается: »возмѣть, паночку, — гáрні, якъ медь!» Тутъ другая торговка и давай къ себѣ оттягивать нана (извѣстно — торговка, хоть и не городская, а всё торговка): »та у мене крáці, та ще тѣплі, та у мене зъ мáкомъ!» Панъ къ ней, — кушилъ, да и пошелъ своей дорогой. Ну, пономарша ничего, смолчала; а торговка, бой-баба, и давай смѣяться надъ нею. Слово за слово, и пошла писать, — такъ и обещаютъ одна другую какъ горохомъ. Кричали, кричали, — дѣло дошло до того, что торговка и намекни пономаршѣ на какого-то кунца, который почевалъ у ней, когда она была вдовою, — вѣдь до драки дошло! Бѣда съ этими бабами!..

Какъ узналъ пономарь про это происшествіе, такъ и опустился со-всѣмъ. Началъ пить, посѣдѣлъ года въ два, а тамъ отецъ Василій изъ должности выгналъ. Пилъ, пилъ Яковъ Федоровичъ, да и душу Богу отдалъ, не будь помянуть лихомъ. Осталась опять пономарша вдовою, да не такъ ей было жить, какъ прежде: худобку покойный мужъ вогналъ всю въ шипокъ, а тутъ ребятишки подросли, ѣсть просять, а самимъ работать не подь силу. Да и зелье такое вышли эти хлопці, одно слово — озорники. Еще меньшей сынъ Федя — такъ-сякъ, а ужъ Ванька — унаси Господи! Козы не пропуститъ. Напла ались отъ него бублешницы, да и жидовкамъ доставалось.

Крѣико стиснуло горе бѣдную вдову. Господь милостивъ — не оставилъ, — перебивалась кое-какъ. Ребятишки сокрушали ее. Жаль было ее и прихожанамъ, а тамъ и рукой махнули, — головорѣзы такіе, что бѣда. Хотѣла вдова отдать куда, да никто не беретъ, — не хотятъ взять обузы на свою шею.

Жилъ у насъ въ селѣ портной старичекъ. Человѣкъ одинокій; былъ онъ прежде крѣпостной, служилъ въ полку съ своимъ папомъ, а тамъ и откупился. Петръ Кравчукъ прозывался. Вотъ и вспомнилъ Петръ Кравчукъ пономаря. Вспомнилъ, какъ покойникъ и откупиться ему помогъ, и папамъ словечко замолвилъ, — да и задумалъ взять къ себѣ меньшого сына покойника, Федю. Рѣшено — сдѣлаю. Федю отвела мать къ Кравчуку. Онъ было и бѣжалъ разъ: жутко показалось сидѣть на одномъ мѣстѣ, да мать, извѣстно, посѣкла, острастку дала — ну, и привыкъ. Остался со вдовою одинъ Пвась: никого не нашлось на его забубенную голову.

Мимо нашего села проходитъ большая дорога, и станція почтовая тутъ же съ полверсты. Шляхъ этѣтъ теперь не существуетъ, также какъ и станція. Съ открытіемъ шоссе почтовая ѣзда прекратилась, посадки порубили, дорога поросла травою; только посерединѣ едва-едва пробивается легкій слѣдокъ, утертый колесомъ поселяннина. Почтовые колокольчики замолкли, къ прискорбію пановъ. Иногда, правда, заливается звонокъ становаго или исправника, но онъ звенитъ совсѣмъ иначе, какъ объяснилъ мнѣ одинъ острякъ. Онъ говоритъ, что въ звонѣ почтового кококольчика слышны слова: дай, дай, дай, а колокольчикъ властей будто-бы такъ и звенитъ: дай, дай, дай...

Итакъ, ужъ иѣтъ того, что было; а былъ возлѣ почтовой станціи постоялый дворъ одного пана, который отдавался въ наймы русскому дворнику, отъявленному мошеннику — Игнату Пафнутьеву Шех-

раеву. У этого-то дворника и находилъ себѣ пристанище Иванъ Паламаренко.

Много лѣтъ спустя, пришелъ въ наше село батальонъ ...аго пѣхотнаго полка. Солдаты, гдѣ-нибудь въ глуши, сущіе хозяева. Недаромъ ихъ такъ побаиваются и избѣгаютъ Малоруссы. «Не приходитца москалі дядькомъ звати!» говорятъ они. Все видятъ, все знаютъ усатые чоловики, дядьки и батьки, да ничего не подѣлаешь! Да и что взять съ москаля? «Що зъ ёго візьмешъ?» говорятъ они. И они говорятъ правду. Ну, что, въ самомъ дѣлѣ сдѣлаеть мужичекъ солдату? Пожалуется начальнику? — Начальника трудно уловить: онъ по гостямъ, тамъ интрижки, балы съ шикомъ и гикомъ и прочее такое. Правда, иногда плохо приходится москалю, пойманному на «гарічому вчінку», да ему не привыкать-стать.

Зашумѣли паны, зашумѣла и молодежь козацкая. Все были рады. Передъ ней сейчасъ же мелькнули залихватскія пѣсенки, попойки, небывалыя бѣлы... А нужно сознаться, къ сожалѣнію, что малорусская молодежь ужасно падка до солдатчины. Рѣдко мнѣ случалось встрѣчать настоящаго Малорусса изъ молодежи, за то какъ ярка эта встрѣча! При видѣ такого челоуѣка, — такъ вотъ и рвется душа, такъ и хочется пѣть и рубиться!

Случалось вамъ бывать въ Малороссіи? Если пѣть — ѣдьте. Вотъ мы подѣзжаемъ къ селу вечеромъ въ лѣтнюю пору; еще издали слышенъ смѣшанный гулъ голосовъ, — онъ такъ и стоитъ столбомъ въ вечернемъ воздухѣ, будто видишь его. Вотъ ближе, ближе, и вы ясно слышите звуки русской пѣсни, что-нибудь въ родѣ — «молодка, молодка!» Но все это перемѣшано, перековеркано — словно гречка съ капустою! Это поютъ парубки — дико, несвязно! Не слушается голосъ, не въ его натурѣ, — на это нужно російское горло. Смутно у васъ на душѣ... Утѣштесь... слышите? Вотъ другіе звуки, родные, стройныя, какъ ихъ повелительницы; это пѣсни дѣвчатъ, — родная пѣсня! (солдатчина не обуяла ихъ, хоть и онѣ заглядываются на браваго солдатика) и родное эхо звонко откликается роднымъ звукамъ.

Вдова покойнаго пономаря жила, да горевала. Иванъ хоть и не занимался исключительно одной работой, однако то тѣмъ, то другимъ помогаль матери. Природа щедро одарила его и дородностью, и умомъ, и талантами. Днемъ онъ — то то, то сѣ сдѣлаеть, а пришелъ вечеръ — его дѣло: балалайку въ руки и пошелъ улицей. Малорусская молодежь падка къ танцамъ; тутъ, не то что балалайка, а просто, случается, со-

берется на улицѣ кружекъ, вотъ одинъ и задирликаетъ языкомъ (лучше не придумаю слова): смотришь — одинъ взялся въ боки, поправилъ шапку, за нимъ другой, да и начнутъ валять тропака, только подковки звенять, — веселый народъ!

Не дуракъ былъ Иванъ, зналъ за что хватиться, и трудъ его щедро вознаграждался. Да онъ и умѣлъ взять свое: бывало, разохотитъ да и тпру! Молъ, будетъ съ васъ. Куда тутъ будетъ! вотъ и сыплются грóші. Да зато и игралъ же Иванъ! Ухъ, какъ игралъ! — «мѣртвий затанцѣе», какъ выражалась его публика. Было много способовъ у Ивана зашибить деньгу, но самый главный — это охота. Човникъ былъ страстный охотникъ. Трудность добыванія пороху и гибель дичи, сдѣлали изъ него хорошаго стрѣлка. По смерти покойнаго пономаря, его отца, осталось старое кремневое ружье. Покойникъ любилъ подсесть зайчика на снопокъ. Иванъ берегъ это ружье пуще глаза, онъ даже разговаривалъ съ нимъ, — безъ шутокъ. Бывало — ни свѣтъ, ни заря, — Иванъ на болотъ; а ужъ убить — убьетъ! Поль-версты будетъ на животѣ подкрадываться подъ какую-нибудь утку, и убьетъ-таки, безъ дичи домой не придетъ; и самъ сытъ и заработаетъ. Пановъ много; тому понесетъ, другому... тотъ гривенникъ дастъ, тотъ порошку зарядовъ десятокъ, а иногда и полтинникъ перепадетъ, кто пощедрѣе. Такъ перебывался Иванъ до вступленія войска; пришелъ баталіонъ, принесъ онъ много доходу Човнику.

Ивану минуло дватцать-семь лѣтъ. Не смотря на молодость и прежнія проказы, не смотря на то, что Иванъ былъ холостъ, его все какъ-то уважали. Никто бывало иначе не назоветъ его, какъ Иванъ Яковлевичъ. Не потому, что онъ былъ сынъ пономаря, не потому, что ходилъ въ нанковомъ сюртукѣ, а не въ свиткѣ; никто не осуждалъ его, все знали, что онъ помогаетъ матери, не пьетъ. И паны любили его, а объ охотникахъ и говорить нечего, — они иначе не называли его, какъ зміемъ. Украсть-ли гдѣ гончую, выхолить щенка, потаскать лягаваго, выпробовать ружье, повесть на охоту — все Иванъ. Да и на все руки онъ: придетъ къ кому изъ пановъ, — посадятъ его и чаю дадутъ, а ужъ услужить — услужить: пощекатурить надо — пощекатурить; и ножку къ столу приклеить, и замокъ починить, и чего-чего не сдѣлаетъ Иванъ! Ужъ Господь его знаетъ, гдѣ онъ всему этому выучился успѣлъ.

Вошли войска. Солдаты — народъ гулячій, и Иванъ живо сошелся съ ними. Гдѣ ихъ кружекъ, Човникъ непременно тамъ съ балалайкою. Вскорѣ балалайку замѣнила гармоника. Иванъ игралъ на ней также

складно и хорошо. Солдаты вездѣ водили Ивана съ собой, поили и кормили; да скоро надоѣло ему это. Захотѣлось доставать денежки полегче. Больно полюбилась ему игра въ три листа. По цѣлымъ днямъ сидѣлъ онъ у Шехраева, гдѣ собирались игроки, и слѣдилъ за игрою. Жадно смотрѣлъ онъ на кучи мѣди и мелкаго сребра, которыя ставились на конь, — и такъ легко было получить этотъ конь! И вотъ задумалъ Иванъ думу, задумалъ крѣпко. Ему хотѣлось непременно всѣхъ обыгрывать, какъ обыгрывалъ одинъ солдатикъ, который зналъ *секретъ*. Но онъ не хотѣлъ допытываться; онъ хотѣлъ дойти самъ до этого секрета, своимъ умомъ.

Не смотря на все это, Иванъ не бросилъ охоты; онъ даже чаще занимался ею съ появленіемъ солдатъ, — пороку было въ-волю. Только въ последнее время Иванъ вмѣстѣ съ зарядами послалъ въ карманъ колоду картъ. Пойдетъ онъ, настрѣляется, а тамъ и сядетъ гдѣ-нибудь, да и давай перебирать карты.... И вѣдь добился толку, да еще какого! всѣхъ за поясъ заткнулъ.

Разъ подъ вечеръ Иванъ осторожно пробирался на постоянный дворъ, будто боясь, чтобъ его не замѣтили. Шелъ онъ торопливо, оглядываясь, и пробравшись въ заднія ворота, прямо прошелъ въ горницу дворника. Перекинувши пары двѣ словъ, онъ выразительно подмигнулъ хозяину и вышелъ на дворъ. Шехраевъ въ раздумьи вышелъ за нимъ. — «Дай денегъ, Игнатъ Пафнутычъ», были первыя слова Ивана, когда онъ убѣдился, что они глазъ-на-глазъ. Эта просьба поразила дворника; онъ стоялъ нѣскольковремени, вышуча глаза, и наконецъ зихихикалъ, смотря на нетерпѣливое, комически-важное лицо Човника. «Чего смѣяться-то, Игнатъ Пафнутычъ?» продолжалъ Иванъ; «денегъ дай, говорю, аль не разсѣлышалъ?» — Дворникъ разсердился: «Денегъ дай!» передразнилъ онъ: «а откуда я тебѣ возьму денегъ, Иванъ Яковлѣичъ? Да и что я за богачъ такой? Самъ, чай, знаешь, какъ перебиваюсь; копѣйка за копѣйку ребромъ не защитится — пройдетъ! Да и что выдумалъ — денегъ дай! (дворникъ входилъ въ азартъ) Да что я тебѣ, казна что-ли-ча? Прости, Господи! Коли затѣмъ пришелъ, — проваливай съ Богомъ, Иванъ Яковлѣичъ, проваливай!» Дворникъ отвернулся. — «Что жъ, и пойду», сказалъ съ полудосѣдой Иванъ, «и пойду, да пожалѣешь, Игнатъ Пафнутычъ! Помини мое слово, пожалѣешь. Ты думаешь, что? Дай десять цѣлковыхъ, вотъ тебѣ крестъ — завтра пятнадцать отдамъ.» Дворникъ качалъ головой. — «Ну, прощай!» и Иванъ поплелся къ деревнѣ, тихо, нерѣшительно, будто ожидая, что вотъ Игнатъ

Пафнutyчъ опомнится и воротить его. И онъ не ошибся. Не успѣлъ Иванъ отойти добрыхъ пятидесяти шаговъ, Шехраевъ воротилъ его и началъ разспрашивать, на что ему деньги. Иванъ отвѣчалъ уклончиво — пужо, молъ. Долго толковали, долго жался дворникъ, наконецъ рѣшился: Иванъ долженъ былъ принесть ружье и пять лисихъ шкуръ въ залогъ, за что и получилъ десять цѣлковыхъ.

Былъ советъмъ вечеръ. Приемная Шехраева наполнилась солдатиками, которые, попивая водочку, играли въ три-листа. Иванъ принесть закладныя вещи. Дворникъ осмотрѣлъ ихъ тщательно: взводилъ нѣсколько разъ курокъ ружья, желая увѣриться, не испорчено ли оно, долго перевертывалъ лисьи шкуры, то щупая выдѣлку, то пробуя волосъ, — все оказалось исправно. Игнать Пафнutyчъ выпулъ десяти цѣлковыхъ и подѣлъ Ивану, предупредивъ его, что если не отдасть завтра денегъ, то вещи пропадутъ, что уговоръ дороже всего.... Шехраевъ съ удовольствіемъ поематривалъ на отличныя лисьи шкуры, выдѣланныя чпсто, вытянутыя съ искусствомъ.

«Теперь слушай, Игнать Пафнutyчъ», сказала Иванъ. «Ты, понимаешь, молчи; послѣ разскажу, увидишь. Да вотъ что: какъ попрошу водки, — подай кварту, либо двѣ, — не жалѣй — заплачу; да, понимаешь, имъ-то (Иванъ мигнулъ) водочки, а мнѣ-то гусиной, — понимаешь?»... и Иванъ пошелъ къ солдатикамъ въ сборную.

Человѣкъ восемь солдатъ сидѣло въ шинеляхъ на-распашку вокругъ стола. Они все были выпивши, громко разговаривали, прикрашивая рѣчь крѣпкимъ словомъ; мѣдныя деньги позвѣкивали по столу, раздавалось хлопанье картъ. Ивана замѣтили и на минуту прекратили игру. Начались разспросы, — гдѣ пропалъ, что такъ долго не былъ. — «Э, да онъ никакъ подкуражился!» сказалъ одинъ солдатикъ-шулеръ. «Ну, братъ Иванъ, молодецъ! насилу раскусилъ дѣло!» Иванъ ловко притворился вышившимъ и разсказалъ солдатикамъ какую-то небывалую исторію, какое-то будто-бы горе, — вишь, дескать, съ горя напился, да и сѣлъ къ сторонкѣ, задумался. Солдаты, предполагая, что Иванъ пьянъ, пристали, чтобъ играть въ карты. Долго отпѣкивался Човникъ, наконецъ махнулъ рукой и сѣлъ по три копейки ставка. Солдаты обрадовались находкѣ, а шулерокъ съ презрѣньемъ отвернулся отъ трехъ копѣекъ: не стоило. Началась игра. Проигралъ Иванъ четвертакъ, проигралъ другой и третій, горячась больше и больше и раззадоривая игроковъ — да и уекъ ихъ разомъ. Была его сдача. Иванъ роздалъ карты. Первый по немъ пошелъ четвертакъ; второй мирилъ и пять цѣлко-

выхъ, третій отсталъ; Иванъ мирилъ и еще два рубли. Мирили. У всѣхъ оказались хлюсты—у Ивана старшій. Повѣсили носы солдатики, а Иванъ какъ-будто ничего и не было—взялъ денежки. »Эхъ, горько, горько!« сказалъ Иванъ. Это былъ условный знакъ, — дворникъ принесъ водки и началъ подчивать, не забывая правоученій Ивана. »Что жъ, играть, такъ играть! Давай, Петръ Ивановичъ«... сказалъ Човникъ, обращаясь къ шулеру-солдатику и притворившись совѣмъ пьянымъ. — »А покажи, братъ, есть ли деньги? Я меньше полтины—ни, ни!« — »Полтина, такъ полтина, деньги есть«, и Иванъ кинулъ красненькую. Солдатики загорѣлись. »Ну, давай! ну, изволь; давай, братъ, давай«, повторялъ онъ. Усѣлись играть въ-троемъ: дворникъ, Иванъ да шулеръ; солдаты прочіе, безъ гроша, смотрѣли.

Долго тянулась игра, — перевѣса не было ни на чьей сторонѣ. Но вотъ Иванъ ловко подмѣнилъ карты и сдалъ, — никто этого не замѣтилъ. Дворникъ пошелъ, шулеръ десять рублей, Иванъ мирилъ и еще десять подъ дворника и между тѣмъ толкнулъ его подъ столomъ ногою, — Шехраевъ бросилъ карты въ колоду. »Десять и двадцать!« крикнулъ шулеръ. — Иванъ мирилъ и еще пять. Шулеръ удивился. Онъ придвинулъ свѣчу, еще разъ внимательно разсмотрѣлъ подъ столomъ карты — »мирилъ«, сказалъ онъ. »Да положи, братъ, деньги на конъ.« Иванъ мигнулъ дворнику, — тотъ подалъ три красненькихъ. »Тридцать-два козырей!« провозгласилъ солдатикъ, загребая деньги. »Три туза старше«, возразилъ Иванъ, показывая карты, — и потащилъ деньги. Шулеръ ошалѣлъ. — »Стой!« завопилъ онъ, »тузы должно изъ другой колоды! обыскать!« Искали, искали, ничего не нашли. А Иванъ взялъ денежки, да и пошелъ, оставивъ въ недоумѣніи всѣхъ, не исключая и дворника. — Ай да Иванъ Яковлевичъ! не даромъ двѣ недѣли посылся съ колодою. Такъ порѣшилъ Иванъ съ солдатами. Они не перестали удивляться ему, но играть съ ними не хотѣли. Нужно было подумать, куда кинуться. Иванъ рѣшилъ это живо.

Въ селѣ нашемъ, въ числѣ тридцати-осми помѣщиковъ былъ нѣкто Дмитрій Александровичъ Глекъ, человѣкъ небѣдный, но обиженный природою: немного нѣмъ, немного глухъ, немного близорукъ, но при всемъ этомъ — добрѣйшая душа, хотя въ дѣлахъ житейскихъ ужасно наивный, или лучше сказать, непонимающій почти ни бельмеса. Нельзя сказать, чтобы онъ былъ глупъ, — нѣтъ! Но покажите ему что-нибудь такое, чего онъ еще не видалъ, — онъ готовъ отдать все. Иванъ зналъ это и не рѣдко грѣлъ руки около Дмитрія Александровича. И теперь,

когда ему былъ нуженъ человѣкъ, который свелъ бы его съ юнкерами, — жребій прямо палъ на Глека.

Дмитрія Александровича все называли *ниѣмца* (нѣмымъ); онъ былъ лѣтъ тридцати пяти, человѣкъ холостой, хлѣбосоль. Военные не выходили отъ него. Къ Дмитрію Александровичу можно было придти во всякое время выпить и закусить, поиграть въ карты и прочее такое. Военные любятъ это, тѣмъ болѣе, что съ паномъ Глекомъ нечего было церемониться. Вы сегодня у него и завтра, и, пожалуй, каждый день, и онъ всегда радъ вамъ. Если вамъ надоѣстъ говорить съ нимъ по-нѣмецки, можете дѣлать, что вамъ угодно: ходить, свистѣть, пѣть, плясать, — а онъ себѣ пойдетъ въ другую комнату, да сядетъ читать молитвенникъ, свою единственную книгу; ато пожалуй и попляшетъ съ вами. Однимъ словомъ, изъ Глека могъ сдѣлать всякій, что угодно, да онъ же еще и благодаритъ. Вы у него обѣдаете, онъ послѣ обѣда пожметъ вамъ руку и непременно скажетъ: *покоо бадарю!* (покорно благодарю). Возьмете у него лошадей — покоо бадарю, — такая ужъ у него привычка. А если спросите: да за что вы благодарите? — онъ улыбнется и еще сильнѣй пожметъ вашу руку.

Дмитрій Александровичъ носитъ бороду, длинные сапоги, пальто особаго покроя изъ толстаго сукна и непременно шапку съ краснымъ околышемъ. (Онъ хоть нигдѣ не служилъ, но это его страсть). Гдѣ бы вы ни увидали Глека, — на обѣдѣ, на вечерѣ, — вездѣ онъ въ этомъ костюмѣ; вездѣ бывалъ Глекъ, все его любили, все надъ нимъ трунили, но осторожно: онъ не любилъ стѣснять себя, — пожалуй такого жару задастъ, что ну!

Иванъ зналъ, что къ дѣлу нельзя было приступить какъ-нибудь. Прежде всего нужно было прилично одѣться. Човникъ отправился въ городъ и сдѣлалъ себѣ черную пару платья, успѣвъ мимоходомъ обыграть тамъ кого-то. Потомъ одного прекраснаго утра, облачившись въ обнову, отправился къ Дмитрію Александровичу, не забывъ захватить пару дичи, денегенокъ да три наперетка.

Когда Иванъ вошелъ къ Дмитрію Александровичу, Глекъ пилъ чай. Поблагодаривши за дичь, онъ спросилъ, откуда Иванъ взялъ платье? »Выгралъ«, отвѣчалъ Иванъ. — »Какъ?« Човникъ досталъ изъ кармана три наперетка и таинственно показалъ ихъ Дмитрію Александровичу. Глекъ вышучилъ глаза. Иванъ поставилъ рядомъ наперетки и подъ крайній положилъ горошину. »Смотрите«, сказалъ онъ, подымая наперетки одинъ за другимъ и ставя оный, смотрите: »вотъ нѣту, вотъ нѣту, вотъ есть!

Кто узнаёт — выиграёт, кто не узнаёт — проиграёт! Подь какимъ горошина, угадайте!« Дмитрій Александровичъ поднялъ крайній паперстокъ, — но увы! горошина улетѣла! — »Вотъ она«, сказалъ Иванъ, поднимая средній паперстокъ. Глекъ окончательно сбился съ толку. Иванъ повторилъ нѣсколько разъ, и горошина путешествовала, приводя Глека всё въ большее недоумѣнiе. Нужно знать, что Дмитрій Александровичъ ужасно любилъ деньги. Онъ началъ просить Ивана открыть секретъ, думая, что заграбить золотыя горы, — напрасно! Иванъ уперся: онъ сказалъ, что если покажетъ теперь, то самъ забудеть; что нельзя ни за что, но что послѣ онъ откроетъ секретъ, потому, молъ, вы добрый человекъ, помѣщикъ. Конечно! Дмитрій Александровичъ растаялъ — стоило похвалить его. — »Давайте играть въ дурачки«, сказалъ Иванъ, посидѣвши. »Кто останется — цѣлковый.« Глекъ согласился и выигралъ три рубли. Иванъ отправился домой, сопровождаемый Дмитриемъ Александровичемъ до дверей; онъ просилъ Ивана приходить почаще играть съ офицерами. Визитъ не пропалъ даромъ. Черезъ нѣсколько дней Човникъ перебрался на житье къ Дмитрію Александровичу: паперстки сдѣлали свое дѣло.

Иванъ зажилъ бариномъ у Дмитрія Александровича: онъ вставалъ въ десять часовъ, пилъ съ нимъ чай, проводилъ цѣлые дни, плетя разные занимательныя исторіи. А ужъ нахочется бывало Иванъ на сторонѣ надъ Глекомъ. Животы надорвешь, какъ представлять начнеть: и говорить-то точно такъ, и смотреть, и руками дѣйствуетъ — вылитый Дмитрій Александровичъ, а въ глаза зато — какъ медомъ мажетъ. Да что толковать? Иванъ ко всякому въ рукавъ влѣзеть!

Ходить гости къ Глеку, всё юнкера, всё въ преферансъ играютъ, а Иванъ сидитъ тутъ же, да смотреть, а играть не играетъ. »Пустая это игра«, говаривалъ онъ, »подстрѣленного кулика не стоить! Одно слово — дрянъ!« Бывало просятъ его, — »иѣтъ-съ, говорить, не играю.«

Разъ собралось у Глека человекъ пять юнкеровъ. Три съ хозяиномъ составили пульку, а остальные слоняются по комнатамъ, — скучно. »Не угодно ли въ три-листика?« говорить Иванъ. »По пустяку, говорить, сядемте.« И сѣли. Иванъ проигралъ рублей до трехъ, почесалъ въ головѣ, досталъ изъ бумажника пачку асигнацій (онъ размѣнялъ на рублевыхъ) досталъ, блеснулъ: »съ пяти-десяти«, говорить. Тѣ сказали, что иѣтъ. Иванъ руки подъ столъ, да и тащитъ изъ другого кармана ту же пачку (заманить значить). »ахъ«, говорить, »извините, забылъ! есть мелочь.« Да вѣдь такъ-то сдѣлаетъ все это, — вы голову готовы про-

закладывать, что у него двѣ толстыхъ пачки асигнацій. Ну, расплатился, юнкера ушли; тѣмъ дѣло и кончилось.

На другой день, ни свѣтъ ни заря, опять пожаловали господа юнкера, — разгорѣлись у нихъ глазки на Ивановы денешки.

«Ну, господа, что жъ, будемъ дѣлать?» — Тотъ говоритъ — на охоту, другой — въ гости куда пойдѣмъ, третій свои резоны представляетъ; одинъ Иванъ молчитъ, — смекнулъ, въ чемъ дѣло. Кончилось однако тѣмъ, что рѣшилисе все остаться и играть въ карты. Но во что играть? вотъ вопросъ. Господамъ юнкерамъ непремѣнно хотѣлось играть всемъ вмѣстѣ. Думали, думали — и обратились къ Ивану. «Не знаю», говоритъ. — «А, есть одна игра!» воскликнулъ одинъ: «три-листка! Да скучно», присовокупляетъ онъ. — «Дá, дѣйствительно скучно», возражаетъ другой. Однако рѣшаютъ играть въ три-листка. Ну, Иванъ, своимъ порядкомъ, и поддѣлъ ихъ. Пустыя советамъ карты у него, и онъ валитъ десять цѣлковыхыхъ, все и спасуютъ, а онъ уемѣхнется, да и покажетъ, — молъ вотъ съ чѣмъ шелъ. Да подъ конецъ и улоналъ; безъ гроша пустилъ господчиковъ, а одинъ и кольцо и часы оставилъ, да еще и ружье. Ну, ружье-то дома было, не отдавъ, надулъ. Дорого заплатили юнкера за свою машину, а Иванъ ничего, посмѣялся. Не однихъ юнкеровъ обыгрывалъ Иванъ, живши у Дмитрія Александровича: прѣзжали чиновники мелкіе — и тѣмъ доставалось; случалось, другой и сертучекъ оставить.

Жила въ домѣ Дмитрія Александровича ключница Варвара, дѣвка бѣдовая, коса острая! Орудовала она всемъ домомъ. Хоть и тугонекъ былъ панъ Глекъ, не любилъ, чтобъ что у него пропадало, ну, а на Варварѣ спросу не было. Бывало, спроситъ Дмитрій Александровичъ, гдѣ вчерашнее масло, либо что другое? «Я взяла», скажетъ Варвара, — ну, и конецъ. А другой кто, — Боже унаси, бѣда!

Вотъ не поладилъ разъ Иванъ съ этой Варварой: не любилъ онъ ее. Слово-за-слово, Иванъ ее и толкнулъ. Какъ завизжитъ: «Гвалтъ, убилъ!» известно, баба... Ну, дѣло-то вышло плохо, пришлось Ивану взять свой сундучекъ, да на старое мѣсто. А вѣдь будто предчувствовала Човникъ эту штуку: накануне выжалъ у Глека цѣлковыхыхъ пятнадцать, да и былъ таковъ.

Вотъ и зажилъ Иванъ съ матерью; опять пошелъ вечеромъ съ гармошкой по улицѣ, на досвѣтки съ дѣвчатами. Играть было не съ кѣмъ: солдаты его боялись, юнкера не хотѣли знать, когда Дмитрій Александровичъ открылъ имъ, что такое Иванъ. Были игроки между козаками, да съ ними Иванъ не игралъ, — малый кушъ.

Но, несмотря на то, что Човникъ обыгрывалъ мошенническимъ образомъ, онъ былъ благороденъ по-своему. Я былъ самъ свидѣтелемъ, какъ разъ у Шехраева обыгралъ онъ пьянаго какого-то проѣзжаго офицера. Онъ выигралъ у него все, что было: лошадь съ санями и упряжью, полушубокъ, шапку, ружье, перчатки и восемнадцать рублей денегъ. Что жъ вы думали? онъ взялъ только ружье и деньги, да еще и денегъ далъ ему на дорогу пять рублей. И это не потому, что боялся Иванъ жалобы; нѣтъ, онъ никого не боялся. Становой не рѣдко получалъ отъ него выигранные перстеньки и прочее. Да что становой! все были довольны Иваномъ, все его знали. И такихъ случаевъ бывало у него много.

Но вотъ начали поговаривать про рекрутскій наборъ. Дошла эта вѣсточка и до пономарши, — за ея сыновьями была очередь: одному не миновать. Подумали, погадали да снарядили Федора, младшаго брата Иванова.

Федоръ въ эту пору давно уже вышелъ изъ учениковъ отъ старика Кравчука. Онъ ходилъ по селамъ, работы было много. Не смотря на все это, Федоръ былъ голъ, какъ турецкій свитой. Все, что ни зарабатывалъ онъ, оставалось въ шинкѣ: Федоръ пилъ за поемъ.

Поилакала старушка, достала изъ скаринки нѣсколько скопленныхъ рублей, благословила сына и — съ Богомъ. Иванъ повезъ брата въ уѣздный городъ, сдалъ и остался, чтобъ проводить совсемъ Федора; партія должна была выйти чрезъ нѣсколько дней. Тутъ случилось обстоятельство, которое вывернуло дѣло на изнанку. Собрали партію — выступать. Одного рекрутика и не оказалось. Искать, да искать и привели его пьянаго изъ шинка. Тутъ, разумеется, расправа. Федоръ съ братомъ стоитъ, поблѣлъ весь, трясется... Жалко стало его Ивану. «Что, думалъ онъ, если и Федоръ подпадетъ подъ эту штуку? Вѣдь молодежь онъ, щедедушный такой, не укрѣнился путемъ! А непременно подпадетъ, потому болѣзнь — запоемъ пить.» Иванъ зналъ, что ничѣмъ не отучить брата отъ водки: не разъ билъ онъ его, билъ такъ, что самому становилось жалко, а толку не добился-таки. Подумалъ это Иванъ, да и потянулъ за партіей въ ближній городъ, гдѣ она должна была остановиться на нѣсколько дней. Какъ онъ тамъ уладилъ все, — не знаю. Знаю только, что Федоръ воротился домой къ матери, а Иванъ заступилъ его мѣсто и отправился въ полкъ по назначенію.

Ужъ какъ старушка обрадовалась своему Федѣ, и Боже мой! Да не долго прожила послѣ того: одно — старость-таки, а другое — горевала много, проводивши Федора. Слегла пономарша, да и Богу душу отдала.

Похоронилъ Федоръ мать, продалъ избу съ огородомъ и пошелъ опять бродить по селамъ.

Простылъ и слѣдъ Човниковъ у насъ въ селѣ. Поговорили добрые люди, да и стали забывать по-немногу.

Да, видно, не на то родился Иванъ въ Панкахъ, чтобъ забыли его. Ровно чрезъ полтора года явился онъ въ свое село, явился собственною своею особою, съ полною отставкою, по случаю болѣзни. Не даромъ говорили мужички, что у Ивана «не одна мѣха сидѣть у но́си!..» Покрушился Иванъ, узнавши, что хата его продана. Опъ нанялъ квартиру у Шехраева; опять зазвенѣла балалайка по улицамъ, опять Иванъ началъ загребать денежки у проѣзжихъ, да и женился наконецъ на вдовѣ, поповиѣ. Взялъ онъ за ней землицы.....

Вотъ ужъ пятнадцать лѣтъ минуло, какъ Иванъ воротился изъ солдатъ, и всё тотъ же Иванъ Човникъ. И женился, а не перемѣнился. Земли онъ самъ не обрабатываетъ, — сдастъ; зато мастеръ на всё руки: столяръ, портной, печникъ, слѣсарь и сапожникъ, а ужъ музыкантъ—артистъ: онъ и на балалайкѣ, и на гитарѣ, и на скрипкѣ, и на гармоникѣ, а въ полку, слышно, на трубѣ игралъ. Охоты тоже не бросилъ Иванъ: она много приносила ему дохода, не умерла его страсть; что бы онъ ни дѣлалъ, коли погода — все бросить, за ружье и маршь! Перемѣна въ томъ, что вмѣсто кремневки, стрѣляетъ изъ двустволки, — образовался, значить.

Съ Глекомъ Иванъ опять сошелся, пристрастилъ его къ охотѣ и стрѣляетъ его порохомъ и дробью, сколько душъ угодно.

Да вѣдь такой-то уродился, что одно дѣло не по-нутру ему: ему давай все, все сдѣлаешь, а однимъ чѣмъ-либо заняться не можетъ, скучно ему. Ну, что бы, кажись? чего лучше? недавно одинъ богатый помѣщикъ приглашалъ его къ себѣ въ псарни, какъ опытнаго охотника. Содержаніе готовое, жалованья сто-двадцать рублей серебромъ, — вѣдь не согласился. «Я, говорить, теперь самъ себѣ панъ: что хочу, то дѣлаю; а тогда — хочешь, не хочешь — дѣлай!» Вотъ каковъ Иванъ Човникъ!

Л. М.

ПУТЕВЫЯ ПИСЬМА.

24 іюля. Челіскій монастырь, Трубчевскаго ульзда.

Простаясь съ трубчевскими знакомыми, я пошелъ черезъ Челіскій монастырь къ Чернигову. Большая дорога идетъ горой, но пѣшеходы ходятъ въ монастырь лугомъ, т. е. низомъ. Эта дорога очень живописна: справа крутая, отвѣсная гора, покрытая лѣсомъ, изъ котораго кое-гдѣ видѣются хаты, пасѣки, а слѣва — ровный лугъ, поросшій кустарникомъ, по которому прихотливо извиаается Десна, Десенки, маленькіе ручейки...

— Какія эта деревня? спросилъ я встрѣтившагося мужика старика, указывая на видѣвшуюся изъ лѣсу на горѣ деревню.

— А деревня Темная.

— Вольная, или господская?

— Теперь господскихъ деревень нѣтъ: Господь Богъ положилъ въ сердце царю — всѣ деревни сдѣлать вольными.

— Да сперва-то деревня Темная была вольною, или господскою? опять спросилъ я.

— Удѣльная.

— Должно-быть старая, старинная?

— Какъ міръ стоитъ, такъ и та деревня стоитъ, только сперва она не такъ называлась: не называлась Темной.

— Какъ же?

— Называлась Красной деревней.

— Почему же ее стали звать Темной?

— Ты, можетъ, слыхалъ, нашъ городъ *Трубчевскъ* (*sic*) былъ за княземъ Трубецкимъ, не за теперешними Трубецкими, а за прежиямъ,

что жилъ лѣтъ за сто, ато и еще больше, до насъ. Такъ за тѣмъ княземъ Трубецкимъ былъ и городъ Трубцесскъ и всѣ села и деревни, что подъ Трубцесскомъ стоятъ, весь *Трубцесскій* уѣздъ; стало-быть и Темная за нимъ же была. И былъ у того князя сынъ, княжичъ — большой охотникъ съ малыхъ лѣтъ за охотою, съ ружьемъ ходитъ, съ собакамъ. Пошелъ этотъ княжичъ разъ за охотою, подошелъ онъ къ этому самому мѣсту, запримѣтилъ дикую утицу, приложился изъ ружья, выстрѣлилъ... Только утица та поднялась, перелетѣла Десну и пала. Княжичъ видитъ: утица пала; раздѣлся и поплылъ на тотъ берегъ за той утицей. Поплылъ княжичъ черезъ Десну, судорга ногу что-ли свела, это случается... такъ ли ужъ Богъ далъ, только княжичъ не доплылъ до берегу, не доплылъ — утонулъ... Бросился народъ его вытаскивать, побѣжали къ старому князю... прибѣжалъ князь... вытащили княжича, а тотъ ужъ Богу душу отдалъ: какъ ни качали и на рукахъ и на бочкахъ⁽¹⁾ — откачать не могли. »Откуда бросился княжичъ въ Десну? спросилъ старый князь у народа.« — »Да вотъ изъ-подъ самой Красной деревни«, сказалъ народъ въ отвѣтъ старому князю. — »Какая такая Красная деревня?« — »А вотъ эта самая.« — »Какая она Красная! это деревня Темная!« Съ тѣхъ поръ и пошла та деревня зваться Темною деревнею а не Красной. Посмотри: кругомъ деревни Любовно, Хотьяново; все прозвища хорошія; одна только эта деревня — Темная.

Дорога шла кустарникомъ, и я, пройдя съ версту отъ Темной, наткнулся на кучу мужиковъ, лежащихъ подъ кустомъ.

— Здравствуйте, братцы!

— Здорово, почтенный!

— Семъ-ко я съ вами отдохну.

Я сѣлъ и закурилъ папиросу.

— Дай-ко мнѣ, человѣкъ почтенный, огоньку, я и себѣ сдѣлаю цигарочку, сказалъ одинъ изъ мужиковъ.

— Не хочешь ли моего табаку? спросилъ я у него.

— Нѣтъ, не хочу: въ вашемъ табаку скусу такого нѣтъ, какъ въ нашемъ; нашъ будетъ скуситѣй.

Съ этими словами онъ досталъ изъ кармана листъ печатной бумаги, оторвалъ клиномъ верхка въ три отъ него кусокъ, плотно свернулъ его трубочкой, насыпалъ въ эту цигарку табаку.

(1) Къ сожалѣнію, и теперь эти способы въ сильномъ употребленіи не только между простымъ народомъ, но и болѣе образованнымъ,

— Дай-ко огоньку, сказалъ онъ, кончивъ свою многосложную и довольно искусную работу.

— Изволь, любезный! Да неужели же твоя цигарка лучше моей? въ твоей цигаркѣ больше бумаги, да еще и замасленной, чѣмъ табаку.

— Бумага не мѣшаетъ, отвѣчалъ тотъ рѣшительнымъ, недозволяющимъ возраженій тономъ, — бумага-та и цигаркѣ только больше скуку придаетъ.

— Куды идешь, почтенный человекъ? спросилъ меня, позъывая и крестя ротъ, другой мужикъ.

— Развѣ не видишь? отвѣчалъ за меня первый, поплеывая въ сторону, — развѣ не видишь? Въ Чолнскій *помастырь*: тутъ, кажись, дорога одна!

— А вы оттуда? спросилъ я, оставаясь очень доволенъ отвѣтомъ за меня.

— Яни (они) деготь гнали.

— А ты, любезный?

— А мы по своей части.

— Гдѣ же вы деготь гнали? спросилъ я, мирясь съ отвѣтомъ говоруна.

— А всё больше по господскимъ лѣсамъ, отвѣчалъ тотъ же говорунокъ.

— Что жъ, занимаетесь?

— Нѣтъ, сами сидимъ, проговорилъ одинъ изъ работниковъ, — самимъ лучше.

— Яни отъ ведра, прибавилъ говорунокъ.

— Какъ отъ ведра?

— Два ведра себѣ, третье барину.

— Много же можно заработать въ годъ?

— А какъ придется.

— Да сколько же?

— И сказать того никакъ не возможно; деготь гнать — дѣло огнёвое, не угадаешь никакъ.

— Да прошлый годъ сколько ты заработалъ? спросилъ я неподатливаго на слова работника.

— Да прошлый годъ я себѣ рублей пятьдесятъ серебра принесъ домой.

— Прошлый годъ хорошъ былъ?

— Ничего.

— Кабы изъ своего лѣсу гнать деготь — не въ примѣръ лучше, заговорилъ опять говорунъ: — изъ своего гошишь — все твое; а изъ барскаго — третье ведро: какъ ты тамъ себѣ хочешь, а третье ведро изволь отдать барину, чей лѣсъ.

— У васъ своего лѣсу нѣтъ?

— Нѣтъ, есть.

— Отчего же вы изъ своего не гоните?

— Не даютъ.

— Отчего же?

— Да оно только слава, что нашъ, ато не нашъ; даромъ не даютъ, а всё кушить надо.

— Да вы изъ какихъ?

— Мы изъ удѣльныхъ.

— Стало-быть и лѣсъ не вашъ, а принадлежитъ къ удѣльнымъ имѣнiямъ?

— Стало-быть такъ.

— Что жъ вы, хорошо живете?

— Теперь ничего.

— А прежде?

— Прежде всего бывало.

— Отчего же теперь лучше?

— Народъ сталъ обходительнѣй.

— Какой народъ?

— А начальство.

— Это правда, что правда, заговорилъ опять мой говорунъ: — сперва къ начальству, не то что подойти да поговорить, а и взглянуть-то не всякій сунется; ну, а теперь на-счетъ этого стало просто: за своей нуждой иди прямо къ начальнику: нынѣ дурного слова не скажетъ начальникъ тотъ.

— Чиновнаго народу много, проговорилъ одинъ изъ артели, до-сихъ-поръ упорно молчавшiй.

— Чиновниковъ? спросилъ я.

— Нѣтъ, изъ своего брата, изъ мужиковъ, чиновнаго народу ужъ очень много. — —

— Вѣдь чиновники изъ мужиковъ вездѣ есть? Безъ чиновниковъ какъ же быть?

— Вездѣ есть чиновный изъ брата своего мужиковъ, да не столько,

сколько у насъ, отвѣчалъ еще угрюмѣй тотъ же мужикъ: — у насъ больше.

— Сколько же у васъ?

— Да у насъ на деревнѣ живетъ 400 душъ, то-есть всѣхъ жителей 400 человекъ, и сколько ты думаешь у насъ чиновнаго народу изъ мужиковъ?

— Я не знаю.

— Человекъ пятьдесятъ будетъ!

— Какъ 50?

— Пятьдесятъ-то будетъ вѣрныхъ, не было бы больше: ты вотъ что скажи!

— Какіе жъ такіе чиновники?

— Голову, писаря считать нечего... а вотъ: два благонамѣренныхъ, шляховой и лепартовщикъ... да всѣхъ и не пересчитаешь — —

— Что жъ они, берутъ съ васъ взятки?

— Что онъ возьметъ съ мужика? съ мужика ему взять нечего.

— Какое же вамъ дѣло до чиновнаго народу? съ васъ они ничего не берутъ: пусть ихъ живутъ...

— Да вѣдь тебѣ работать надо, а тутъ тебя выберутъ въ какіе не на есть лепортовщики, — работать и не работай, а въ пору только службу справляй.

— А все вамъ ни въ примѣръ лучше жить, чѣмъ господскимъ мужикамъ, сказалъ говорунъ.

— У какого барина?

— Да хоть у А — на.

— Э!.. А — нъ шиломъ грѣеть, проговорилъ тотъ, усмѣхаясь, — шиломъ грѣеть... печетъ!..

Челнскій монастырь, 25 іюня.

Челнскій монастырь стоитъ верстахъ въ десяти отъ Трубчевска, на крутой горѣ, покрытой мѣломъ, и изъ монастыря невидно ни одной деревни: такъ и кажется, что, войдя въ этотъ монастырь, оторвешься отъ всего остального міра, — до-того мѣсто уединенно. Но это только пока вы не вошли въ монастырьскую ограду. Едва вы ступили шагъ въ ограду, видите, что здѣсь тѣ же люди, тѣ же желанія, тѣ же опасенія и тотъ же самый народъ, какой и въ селахъ и въ деревняхъ; монаховъ съ пер-

ваго разу не замѣтите: по всему монастырскому двору розсыпанъ былъ народъ: мужики, раскинувшись подъ тѣнью деревъ и церковей, спали; бабы-богомолки изъ окрестныхъ деревень, собравшись кучками, шушукались; бабы-торговки громко тораторили. Я пришелъ въ субботу передъ всенощною, — поэтому народу было болѣе обыкновеннаго.

Въ говорѣ народа слышится одно: начала новой жизни, созданныя 19 февраля; въ этомъ говорѣ слышатся и радость, и надежды, и страхъ... не за будущее, нѣтъ — народъ увѣренъ въ своемъ хорошемъ будущемъ; боится народъ преступить законъ, сдѣлать не по закону и тѣмъ замедлить исполненіе царской воли. А отъ недоразумѣній — какія ужасныя бываютъ послѣдствія!..

— Гдѣ братская? спросилъ я у перваго понавшагося мнѣ монаха.

— А вотъ, отвѣчалъ монахъ, махнувъ рукой на братскую, — ступай сюда, здѣсь братская.

Въ братской было народу много, и мужчинъ и женщинъ; разговоръ шелъ довольно оживленный и почти общій: одно теперь у всѣхъ на умѣ...

— Вамъ что!? говорила одна баба-богомолка: — что хочешь, то и дѣлай, не дѣлай беззаконія какого — и только... а намъ, мои матушки родныя, просто — головушку всю закрутило...

— Да вы чьихъ? спросилъ какой-то не то монахъ, не то послушникъ.

— А...ыхъ мы, А — скіе...

— О чемъ же у васъ головы закрутило? Али жирно набѣлись на те-перешней волѣ?

— Когда было, родимый! Давно ли воля-то сказана? такъ ту же пору и отъѣхъся! Какъ можно, родимый!..

— А отчего жъ?

— Да не знаешь сама, какъ дѣло повести...

— — — Яйца барину нужно собрать съ мужиковъ да барину на дворъ и отнести.

— Ты такъ бы и сказала.

— Какъ быть? Сперва бывало повѣстятъ: собирай съ народу яйца! ну, соберутъ, да и отдадутъ, кому слѣдуетъ...

— А нынче повѣщали?

— Вотъ то-то, что нѣтъ.

— Что жъ вы?

— Да что! стали сходку собирать, да въ-тихомолку... нынче не любятъ, говорятъ, этихъ сходокъ... собрали сходку; одни говорятъ: »со-

бирай яйца, неси на барекій дворъ; не понесешь — бѣда будетъ, а другіе кричатъ: »не носи безъ приказу — бѣду наживешь!« Не разъ, да и не два сходку собирали; ну, и порѣшили на томъ: собирать яйца, нести яйца безъ повѣстки; тамъ ужъ что Богъ дастъ, тому ужъ и быть: видно, надо.

— Да чему жъ тутъ быть? спросилъ монахъ: — барину отнесешь яйца, баринъ поѣстъ тѣ яйца; вотъ только и будетъ всего, больше ничего не придумаешь.

— Какъ не только! проговорилъ одинъ мужикъ, — только и будетъ... только!..

— Да чему же еще быть?

— Скажутъ, бунтъ!

— Какой же бунтъ?

— Скажутъ, бунтъ! продолжалъ тотъ же мужикъ.

— Бунтъ! какъ есть! заговорила толпа. — Царская воля вышла, въ той царской волѣ, сказываютъ, написано: яицъ господамъ не носить; какъ же ты царскую волю не исполнишь?

— Ну, а какъ про барскія яйца въ царской волѣ не сказано ничего, тогда какъ?

— И то правда...

— Вотъ объ этомъ то и мы сѣмали, (1) продолжала старуха, — сѣмали, сѣмали и порѣшили на томъ, что собирать барскія яйца и самимъ безъ повѣстки нести на барекій дворъ. Вотъ хорошо, собрали, снесли. А тутъ еще другое горе приключилось: присланы отъ конторы деньги, разчесть конторой велѣно по гривеннику за десяткъ...

— Подвохъ! какъ есть подвохъ! заговорили очень многіе изъ слушавшихъ и мужиковъ и бабъ: — сперва за яйца не платили, а теперь раздобрился!..

— Какой же тутъ подвохъ?

— Толкуй, подвохъ!

— Вотъ такъ-то и мужики гадали, продолжала старуха: — подвохъ ли подъ насъ подводятъ, али такъ взаправду въ царской волѣ сказано, только...

— Деньги взяли?

— Взяли, родимый.

— Ну, смотрите жъ...

(1) Сѣмали: семъ сдѣлаю, семъ не сдѣлаю.

- Да ужь что Богъ дастъ!
- А что только у насъ дѣлается! сказалъ, вздохнувъ, одинъ мужикъ, сидѣвшій въ сторожѣ.
- А что?
- И сказать не знаю какъ...
- Да вы чьихъ?
- Мы шчыхъ.
- Вольные?
- Нѣтъ, удѣльные...
- А у васъ-то что?
- У насъ землемѣры землю межують — вотъ что!
- Да не у васъ однихъ: землемѣры вездѣ ходять, вездѣ, у всѣхъ землю мѣряють.
- Вездѣ мѣряють, а пока еще Богъ миловаль: пока еще нигдѣ земли не рѣжутъ...
- Да у насъ еще пока тоже Богъ миловаль, продолжалъ старикъ: — землю мѣрять мѣряють, вѣшки становять, а земли рѣзать не рѣжутъ!..
- А пусть ихъ мѣряють!
- У насъ не одну землю мѣряють.
- Какъ не одну землю?
- Десну мѣряють! проговорилъ старикъ, къ ужасу всѣхъ слушателей...
- Какъ Десну?
- Десну!
- И я видѣлъ...
- Всѣ видѣли...
- Я, братцы мои, диву дался, заговорилъ одинъ: — что такое это означаетъ? воду Богъ создалъ, вода у насъ вольная: кто хочешь, по этой водѣ ступай, бери эту воду, сколько себѣ знаешь; сколько тебѣ надо, столько и бери... и эту-то воду Божию мѣряють!... Своими бѣ глазами не видалъ, — людямъ бы и вѣры не далъ... да и вѣрить-то какъ?
- Я вышелъ изъ братской; на крыльцѣ я въ сѣняхъ бабы толковали всё о той же волѣ.
- И что такое дѣлается, одинъ Богъ святой знаетъ! Спросишь, кто грамотный да путный, тотъ тебѣ про волю и говорить не станетъ; а какой безпутный — того налететь, что и не разберешь... послушаешь того безпутнаго — просто, мои родныя матушки, просто голову снимешь... Ужь такая бѣда, что и сказать нельзя!

— Послушаешь — выпорютъ! поддакнула другая, тоже старушка-богомолка.

— Куда выпорютъ!

— Выпорютъ, родимая!

— Коли бъ выпоролц, да тѣмъ бы и дѣло повершили! Въ книгу, моя родная, запишутъ!

— Запишутъ! какъ есть — запишутъ! заговорили слушавшія богомолки.

На дворѣ подъ деревомъ сидѣла куча мужиковъ; и я подѣлъ къ нимъ.

— Здравствуйте!

— Здравствуй, почтенный!

— Объ чемъ толкуете?

— Да всё про волю.

— Чтó же про нее, про волю, много толковать? слава Богу, что воля эта вышла.

— Такъ-то оно, такъ!

— А еще же чтó?

— А вотъ чтó: было у насъ начальство, господа; теперь насъ отъ господъ отобрали и никакого намъ начальства не даютъ; теперь у насъ никакого начальства нѣтъ.

— На чтó же вамъ начальство?

— Ну, спросить о чемъ, хоть бы о той же волѣ, и спросить некого, никто ничего не скажетъ. (1)

— А теперь начальство стало — не начальство, подтвердилъ другой мужикъ.

— Это какъ?

— А вотъ какъ: бывало ѣдетъ становой, услышимъ колокольчикъ — поджилки дрожать! а теперь ѣдетъ становой — ничего; и уѣдетъ становой — тоже ничего!

— Это-то и хорошо!

— Это хорошо; да спросить чтó не у кого.

— Да чтó вы будете спрашивать?

— Какъ чтó, другъ? обо всемъ теперь надо спроситься: порядки заводятся новые, а мы люди неграмотные, — какъ разъ въ бѣду влѣзешь, совѣмъ съ головой влѣзешь!

(1) Тогда въ Орловской губерніи еще не были назначены мировые посредники.

— Да вот хоть бы у насъ, прибавилъ другой мужикъ: — мало-мало въ такую бѣду было попали, что и... Тутъ мужикъ только рукой махнулъ, а ни одного слова не сказалъ: видно, что они ждали большой какой-то бѣды.

— Да вы Апраксинскіе?

— Апраксинскіе...

— Дá, у васъ недалеко было до бѣды, да и до большой бѣды, другъ ты мой!

— Какъ не большой!

— Какъ еще это Богъ помиловаль!

— Его святая воля!

— Какая жъ у васъ бѣда была? спросилъ я этого мужика.

— Большой бѣды Богъ миловаль, а была бы. Вотъ какъ вышла воля, насъ, мужиковъ, баринъ собралъ, объявилъ намъ царскую волю, — хорошо. »Вы, говоритъ, живите смирно, да со мной ладно.« — Мы ему поклонились. — »Вы работали, говоритъ опять-таки баринъ, — вы работали на дворъ по шестнадцати десятинъ въ клину, теперь работайте по десять...«

— Какъ на дворъ? спросилъ я.

— У нихъ по дворамъ разсчитано, объяснилъ мнѣ другой мужикъ: — въ твоёмъ дворѣ три работника, три работницы, да въ томъ дворѣ пять работниковъ да пять работницъ, — значитъ одинъ дворъ; восемь работниковъ, восемь работницъ — вотъ тебѣ и цѣлый дворъ выходить. Это у нихъ такъ заведено ужъ изстари.

— Это такъ! продолжалъ разсказчикъ. — »Теперь, говоритъ баринъ, работайте дворомъ по десять десятинъ.« Мы на это ни одного словечка не сказали, поклонились только. »Ну, говоритъ, прощайте!« Мы опять поклонились; поклонились мы барину, да и разошлись. Послѣ стали толковать промежъ себя: чью намъ волю сполнять, царскую, или барскую? Царь указалъ мужику трехденку, бабамъ двуденку ⁽¹⁾, а баринъ не желаетъ царской трехденки, — какъ тутъ барина слушать? Думали, думали и придумали сполнять царскую волю, а барской не сполнять: выходить на трехденку, а сколько дворомъ сработаетъ, больше десяти десятинъ — барскіе!

— Куда больше сработать! дай Богъ и десять десятинъ сработать, и то въ пору!.. Больше!.. заговорили мужики, — больше какъ ни сработать! Сработать!..

(1) Т. е. мужикамъ работать три дня въ недѣлю. бабамъ — два.

— Ну, да тамъ что Богъ дастъ! продолжалъ рассказчикъ. — Еще и то положили: велить баринъ на трехденку на лошадяхъ выѣзжать, — веѣмъ на барщину на лошадяхъ и выѣзжать, веѣмъ безпремѣнно!..

— Безлошадникамъ-то (1) какъ же? спросилъ кто-то изъ слушавшихъ этотъ рассказъ.

— Сказано, веѣмъ!

— Да вѣдь у васъ во веѣхъ деревняхъ на половину, пожалуй, будетъ безлошадниковъ.

— Ну, ужъ веѣ выѣзжай на лошадяхъ!

— Да какъ же?

— И объ этомъ на мѣру говорили; порѣшили: у кого нѣтъ лошади, возьми, у кого двѣ, а чтобъ барская трехденка не стояла, чтобъ на мѣру попреку не было; на томъ и порѣшили, и положили объявить о томъ барину, управляющему, что ли, кому надо, по начальству, чтобъ грѣха какаго не вышло.

— Дá, такъ, какъ же, по закону будетъ, утвердительно сказалъ одинъ.

— Такъ, по закону, по закону! подтвердили другіе, — по самой царской волѣ!

— — —

Я подошелъ къ другой толпѣ.

— Ты только то посуди: земля твоя, ты самъ-свой; живи, никого не забивай, и тебя пальцемъ тронуть никто не можетъ; ты ведешь дѣло по-Божью, и никто ни тебя, ни твоего дому, ни твоей земли, говорю, не можетъ тронуть; а своровалъ въ чемъ — судъ! Судъ разсудить — ты виноватъ.

— Виноватаго въ Сибирь!

— Да хоть за Сибирь!

— А праваго никто обижать не могъ! продолжалъ первый. — Приведезь бы Господь только, чтобъ веѣ настоящіе порядки произведены были!

— Народъ болтаетъ: настанутъ новые порядки, и веѣ суды пойдутъ праведные: хоть будь ты какой богачъ, хоть тысячами бросай, а коли проворовался — спуска не будетъ, въ Сибирь, или чего кто стоитъ.

— Сказано, свѣту будетъ поновленіе.

(1) Мужики, обрабатывающіе землю и по бѣдности не плѣющіе рабочихъ лошадей; такому мужику очень трудно справиться.

— А! П. И. здравствуйте! сказалъ, подходя ко мнѣ, отецъ П., съ которымъ меня познакомили въ Трубчевскѣ. — Хотите посмотрѣть нашъ монастырь, нашу ризницу?

Разумѣется, я на это согласился съ радостію, и мы пошли съ нимъ по монастырю.

Въ Челнскомъ монастырѣ вся постройка новая; одинъ только корпусъ, въ которомъ находится теплая церковь — довольно старинной постройки. Иконъ стараго письма я не видѣлъ ни одной; книгъ старыхъ, рукописей тоже нѣтъ; самая замѣчательная рукопись — синодикъ прошлаго вѣка, изъ котораго видно, что князья Трубецкіе до послѣдняго времени не оставляли Челнскаго монастыря. Такъ, подъ 1768 годомъ, въ синодикъ вписанъ князь Алексѣй Никитичъ, бывшій ктиторъ монастыря. Чудотворной здѣшней иконы Богородицы я не видалъ: лѣтомъ эта икона въ ходъ идетъ, большую часть лѣта пребываетъ въ Трубчевскѣ, гдѣ жители приносятъ ее къ себѣ въ домъ и служатъ ей молебны, которые поютъ очередные монахи изъ Челнскаго монастыря. Челнская чудотворная икона приплыла къ мѣсту, на которомъ теперь стоитъ монастырь, по Деснѣ въ челиѣ, — поэтому и монастырь получилъ названіе Челнскаго. Преданіе говоритъ, что она писана преподобнымъ Алимпіемъ, знаменитымъ Кіевскимъ иконописцемъ.

— Гдѣ здѣсь, батюшка, пройти къ пещерамъ? спросила меня богомолка старуха, когда я вышелъ за монастырскую ограду полюбоваться мѣстностію монастыря.

— Не знаю, отвѣчалъ я.

— Пойдемъ, батюшка, вмѣстѣ поищемъ. Какъ не найти? чай, на родъ пойдетъ къ пещерамъ, и мы за народомъ.

— Пойдемъ, матушка!

— Вотъ сюда, сюда, подъ гору, говорила старуха, сходя съ крутой горы.

— Подъ гору-то ты, матушка, сойдешь, сказалъ я: — какъ только на гору взбираться будешь?

— Отчего же не взобраться?

— Да видишь, какая крутизна; а тутъ, на бѣду, никакой тропиочки не видно; по дорожкѣ всё бы легче было.

— Ничего, родимый!

— А какъ не взойдешь?

— Молитвы Клеона преподобнаго помогутъ.

— Котораго Клеона преподобнаго?

- А вот того, который въ этихъ пещерахъ спасался.
- Давно онъ жилъ?
- Нѣтъ, не очень давно.
- Что жь, народъ его помнить?
- Какъ не помнить! человекъ святой былъ! А молиться станетъ, — сказываютъ, за всеночной всякій канонъ долго пѣлъ!.. Не даромъ Десна рѣка свой путь перемѣнила.
- Это какъ?
- Она текла, Десна-то, подъ самимъ номыстаремъ, а за молитвы Клеона, вишь гдѣ пошла!
- Да чѣмъ же теперь лучше?
- А какъ же? Номастырь, номастырскую гору не подмываетъ.

26 июля. Защитный городъ Погаръ, Черниговской губерніи.

Изъ монастыря я, послѣ обѣдни, пошелъ на дорогу, идущую изъ Трубчевска на Погаръ. Я уже говорилъ, что Челнскій монастырь окруженъ со всехъ сторонъ лѣсомъ, и по этому лѣсу, съ одной стороны монастыря, разсыпаны курганы и на многихъ изъ нихъ растутъ вѣковые деревья. Говорятъ, что еще въ самое недавнее время весь правый берегъ Десны былъ покрытъ дремучими лѣсами; теперь этихъ лѣсовъ нѣтъ; если и попадаются, то очень небольшіе, какъ, напримѣръ, около Челнскаго монастыря. Говорятъ, что въ старыхъ дремучихъ лѣсахъ было множество кургановъ. Что ихъ было больше теперешняго, это вѣроятно, но и теперь эти курганы идутъ непрерывною цѣпью по крутому правому берегу Десны; по крайней мѣрѣ, я могу сказать, что эту цѣпь кургановъ видѣлъ отъ Усока до Челнскаго монастыря. Въ самомъ Трубчевскѣ — городище. Городокъ — не что иное, какъ курганы.

— Кормилецъ, батюшка! Христа ради, сотвори твою святую милостьику!

Я оглянулся: сзади меня стоялъ старикъ въ довольно ветхой свиткѣ, безъ сумы и безъ подсумка.

Черезъ минуту мы съ нимъ были пріятелями.

— Сядемъ-ко здѣсь, сказалъ я ему, сядя около дороги: — я закурю папиросу. Ты куришь?

— Не, не вживаю!

— А не вживаешь, не надо.

— Ты-то кури, мнѣ это ничего, говорилъ онъ, присаживаясь возлѣ меня, — ты кури!

— Какіе здѣсь курганы, дѣдушка? Откуда они у васъ взялись? спросилъ я его.

— То не курганы, то татарскія могилы, отвѣчалъ старикъ, улаживаясь получше сѣсть.

— Зачѣмъ же Татаръ хоронили здѣсь?

— Это было лѣтъ за сто, ато глядишь—и больше, помастырь нашъ Челнскій былъ богатый помастырь. Услыхали Татары про богатство помастырское... а Татары вѣры не нашей, Татары вѣры поганой, имъ что помастырь? Они грѣха не знаютъ-ти—святой помастырь, церковь-ти ограбить... имъ все едино, ти церковь, ти просто домъ!.. Задумали Татары, помастырь этотъ Челнскій ограбить, собрали силу несмѣтную и пошли на помастырь... Только игумень со старцами подняли чудотворную икону Челнской Богородицы и обошли кругомъ помастыря; тогда Татарове всѣ пересѣлили. Страхъ на нихъ такой напалъ... видѣть-то не видятъ ничего... отъ страху этого они и почали саблями другъ отъ дружки отмахиваться... Отмахивались, отмахивались, да другъ дружку, сами себя, всѣхъ до одного и позарубали... Старцы видятъ такое чудо матушки Богородицы, вышли изъ помастыря, выкопали ямы, побросали, какъ собакъ какихъ поганыхъ, ихъ тѣла въ тѣ ямы да заметали землею; оттого и пошли эти курганы.

— А за Трубчевскъ къ Усоху — тамъ какіе курганы? Тоже татарскія могилы?

— Не, тѣ — не могилы.

— А что жъ?

— Тѣ — курганы.

— Отчего жъ пошли тѣ курганы?

— А кто ихъ знаетъ! Мало ли народъ что болтаеть! всего не переслушаешь.

— Что же народъ болтаеть?

— Болтаеть народъ, что всѣ тѣ курганы какіе-то Кудеяры насыпали... кто ихъ знаетъ?

— Какіе же такіе Кудеяры были?

— Болтаютъ, что изстари жилъ какой-то народъ, Кудеярами прозывался; народъ былъ — злодѣй, безбожный, съ нечистою силою знался... вотъ тѣ Кудеяры и курганы понасыпали.

— Для чего же они, эти Кудеяры, курганы тѣ понасыпали? добивался я у старика.

— А кто ихъ знаетъ!

— Народъ же что-нибудь да говорить, для чего Кудеяры этихъ кургановъ столько понасыпали?

— Говоритъ народъ, отвѣчалъ старикъ, значительно понизивъ голосъ, — говоритъ народъ, что въ тѣхъ курганахъ золото, серебро да камни самодѣльные, да свѣчи восковыя; тѣ Кудеяры понакладывали, да тѣми курганами все золото, серебро позасыпали.

— Для чего же?

— Клады клали.

— Находили эти клады?

— Итъ, не слыхалъ я, чтобъ тѣ клады кому въ руки дались: ихъ достать никакъ нельзя.

— Отчего же?

— Съ большими заклятіями положены.

— Будто теперь никто ужъ и не знаетъ заклятій?

— Видно, мало знающихъ.

— А никто не пытался достать эти клады?

— Какъ не пытался? пытался, да только толку въ томъ мало: роютъ, роютъ, а всё ничего не выроютъ. Вотъ первый Бугаевскій баринъ... какъ пойдешь къ Погару, Бугаевка тебѣ по пути будетъ... такъ старый Бугаевскій баринъ все имѣніе на клады потратилъ, а такъ и умеръ: ни одного клада не нашелъ... А сколько денегъ потратилъ! все имѣніе продалъ на клады эти.

— Отцы наши, родные кормильцы! заголосилъ сзади меня тонкій бабій голосъ.

Я обернулся: сзади меня стояла женщина лѣтъ тридцати съ небольшимъ, съ виду очень здоровая, держа за руку мальчика лѣтъ пяти или шести. Какъ мальчикъ, такъ и сама женщина были до-нельзя грязно одѣты: по взгляду видно было, что они своей одеждой хотѣли произвести сильный эффектъ на благочестивыхъ богомольцевъ.

— Ты отколь? спросилъ ее довольно грозно мой прежній собесѣдникъ-старикъ.

— Да мы изъ Любовна! отвѣчала женщина. А вы, родимый, сами то изъ какихъ такихъ мѣстовъ?

— Мы крестьяне господина Апраксина, отвѣчалъ какъ-то съ разстановкой мой старикъ.

— Апраксинскіе! протяжно, не то подтвердительно, не то вопропительно, проговорила женщина.

— Да, мы Апраксинскіе! строго заговорилъ старикъ. А ты, баба молодая, работать не работаешь, а по міру ходишь; по міру ходишь—святой милостыней питаешься.

— А что жъ, что питаюсь?!

— А то, что грѣхъ большой!

— Какой же грѣхъ?

— Да кто тебѣ святую милостыню подастъ, на твою душу всё грѣхъ того, какъ на шею жерновъ, — вотъ что!... Вотъ какой грѣхъ!... Баба ты еще молодая, а ходишь по міру, святой Христовой милостыней побираешься да питаешься!

— А самъ-то ты не побираешься?! самъ Христовымъ святымъ именемъ не кормишься?! завопила женщина-побирушка, горячася всё болѣе и болѣе.—Вишь какой святой! А ты посмотрилъ бы у меня на дворъ да на хату, да послѣ того ты бь меня и казилъ, коли стою! Я побираюсь, а онъ свой хлѣбъ ѣсть!... У меня пять человекъ дѣтей, а работниковъ только и есть, что я одна!... Тоже учить!... А работниковъ только я да вотъ еще на помогу чертенокъ!

Тутъ женщина — не извѣстно, для какой причины — дала своей помогѣ довольно значительнаго подзатыльника. Мальчишка-помога разревѣлся.

— Чего ты? крикнула на него мать, магнувъ его по глазамъ, по носу и губамъ своимъ грязнымъ рукавомъ, думая тѣмъ привести въ надлежащій порядокъ несчастнаго ребенка. — Чего еще разревѣлся?... Вишь, учить умѣеть, продолжала она опять въ пользу моего собесѣдника, — учить умѣеть, а самъ, небось, по міру ходитъ, милостыней Христовой святою питается, а другимъ, поди ты, другимъ — грѣхъ!

— Я, матушка, слѣпъ.

Тутъ только я замѣтилъ, что мой собесѣдникъ слѣпой. Онъ такъ вольно себя держалъ, что я этого никакъ не подозрѣвалъ; но довольно было взглянуть ему въ глаза, чтобъ увѣриться въ справедливости его словъ: на обоихъ глазахъ были бѣльма.

— А что жъ, что ты бѣльмастый! кричала баба, — а вишь, какой кряжистый да здоровый!... Да и съ бѣльмамъ-то своими, захотѣлъ бы, нашель работу! Какой здоровый, а работать, небось, солоно!

— Матушка! заговорилъ старикъ, — матушка, кость только у меня широка, костью я широкъ, а силы-то: на гору взойду — задыхаюсь; право, на гору не взойду.

— Задыхаешься! на гору не взойдешь!.. а какъ посмотрѣть въ хатѣ, то подъ кутомъ, небось, что твой кладъ!... Тамъ, небось, денжищевъ-то у проклятаго!

— Нѣтъ, матушка, не обиждай! Сродясь сумки да подсумки не надѣвалъ! Прошу Христа ради хлѣба насущнаго, даждь намъ дшесть; а про запасъ, видитъ Богъ! видитъ Богъ, отродясь не просилъ! Станешь просить милостыню, другой день именемъ Христовымъ вымолишь хлѣба и на мѣсяцъ, такъ тотъ мѣсяцъ и по міру не хожу.

— Разказывай!

— Да и разказывать-то нечего!

— Знаемъ мы васъ....

— Дай Богъ тебѣ путь-дорогу, человекъ почтенный! сказаль, приподымааясь, старикъ.

— Не поминай лихомъ! отвѣчалъ я.

— Али совѣсть взяла? нѣла свое баба; — али стыдно стало, какъ самому правду стали высказывать!

Старикъ повернулъ въ монастырь, баба юркнула въ лѣсъ, а я пошелъ на большую дорогу, подвигаясь впередъ къ Погару.

Жаръ стоялъ страшный; дождя давно не было; даже душно было; но всё-таки богомольцевъ по дорогѣ было много, въ-особенности богомолковъ, и съ дѣтьми, и безъ дѣтей.

— Далеко до Бугаевки? спросилъ я одну женщину, которая вела за руку сынишку лѣтъ четырехъ, возвращаясь отъ обѣдни.

— Недалеко, родной, недалеко: верстъ какихъ шесть будетъ, ато еще пять... больше пяти не будетъ.

Простой народъ не любитъ обижать: всегда хочетъ порадовать хоть однимъ простымъ словомъ; такъ и теперь: отъ Челнскаго монастыря до Бугаевки верстъ пятнадцать, да, кажется, и семисотныхъ верстъ ⁽¹⁾. Я это зналъ и спросилъ женщину только, чтобъ съ нею заговорить. Она не хотѣла меня огорчить предстоящимъ длиннымъ путемъ, и потому, хоть на словахъ, да сократила дорогу.

Кстати припомню, что на вопросъ одного проѣзжаго: сколько верстъ осталось ѣхать? мужикъ отвѣчилъ: десять верстъ.

(1) Когда проложили линію для шоссе отъ Курска до Харькова, то число верстъ увеличилось, хоть дорога и прямѣй сдѣлана. Это объясняется тѣмъ, что сперва версты были семисотныя т. е. въ 700 сажень, а не въ 500, какъ теперь.

— Какъ десять?

— Да десять, батюшка!

— Ты врешь, дуракъ! крикнулъ разсердившійся, неизвѣстно за что, проѣзжій.

— Чего ты ругаешься? сказалъ мужикъ: — скажу двадцать, и двадцать поѣдешь, здѣсь стоять да кричать не останешься; сколько скажу, столько и поѣдешь!

Итакъ женщина мнѣ общала только пять верстѣ, вмѣсто пятнадцати, или и всѣхъ двадцати.

— Да какъ же такъ? спросилъ я ее: — говорятъ, отъ Челмскаго монастыря до Погара двадцать-пять верстѣ слишкомъ, а отъ Бугаевки останется до Погара только верстѣ десять; поэтому должнó отсюда до Бугаевки болѣе пяти-шести верстѣ?

— По этому выходитъ больше, согласилась со мной женщина.

— Ты сама откуда?

— Изъ Любви, родимой.

— А куда ходила?

— Къ обѣднѣ, родимой.

— И мальчишку что ли водила? сынокъ, чтоль твой?

— Сынокъ, сынокъ мой; водила къ обѣднѣ: причащала. Надо съ малыхъ лѣтъ приучать Бога бояться.

— Правда, тетунка, правда твоя.

— Какъ не правда, родимой!... Что, Васюшка, уморились твои поженьки? обратилась она къ своему сыну. — Дай возьму тебя на ручки, ножки твои отдохнутъ.

Женщина взяла на руки мальчика, сняла съ головы повязанный сверхъ кички платокъ, закрыла голову сыну, и тотъ ту жъ минуту заснулъ.

Въ монастырѣ всѣ женщины, повязывая платкомъ кичку, распускали сзади по спинѣ концы платка, который — замѣтить кстати — обыкновенно бываетъ темнаго цвѣта; между тѣмъ, какъ здѣсь, вездѣ я встрѣчалъ женщинъ, повязанныхъ платкомъ, тоже поверхъ кички, чалмообразно. Этотъ головной уборъ тѣмъ болѣе похожъ на чалму, что самая кичка очень низка и что сложенный платокъ толсто наматывается къ низу. Панёвы здѣсь встрѣтилъ такія, какихъ въ Великой Россіи я не видалъ: здѣшняя панёва состоитъ изъ четырехъ, или иногда изъ трехъ полотнищъ матеріи, приготовляемой изъ шерсти исключительно для панёвъ, и эти полотнища не сшиваются, а подвязываются кушакомъ, какъ запа-

вѣски; ежели панёва состоятъ изъ трехъ кусковъ, то спереди панёва не закрываетъ рубашки⁽¹⁾. Но во всякомъ случаѣ, состоятъ ли изъ трехъ, или четырехъ кусковъ, — надѣваютъ передникъ. Лѣтній костюмъ дѣвушекъ немногосложенъ: головной уборъ состоитъ изъ платка, сложеннаго шарфомъ, которымъ обертываютъ голову, не закрывая макушки и завязывая спереди; волосы заплетаютъ или въ одну косу вѣ, или оставляютъ около ушей по локону, не заплетенному, или и совсѣмъ не заплетаютъ. Остальной нарядъ — рубашка, подпоясанная поясомъ; иногда надѣваютъ передникъ, который закрываетъ грудь, животъ и ноги до колѣнъ.

— Отчего въ церкви, спросилъ я женщину, когда она усыпила своего сына, — отчего въ церкви вѣ женщины были не такъ повязаны платкомъ, какъ обыкновенно?

— Какъ же можно, родимый, въ церкви платокъ скрутить? Въ церкви такъ нельзя.

— Отчего же?

— Да ужъ нельзя: въ церкви надо платокъ распустишь. Хоть старуха, хоть молодая, а какъ идешь въ Божию церковь, повязывай платокъ что есть лучший и концы распусти.

— Платокъ у васъ всегда купленный?

— У насъ только и наряду купленнаго, что платокъ одинъ; да и тотъ прежде, въ старые годы, не покупали: полотенцемъ повязывали, хоть и въ церковь идти; теперь дома-то и ходимъ съ полотенцемъ, а идти куда — всё платочкомъ повяжешь. А дома-то все свое носишь, не купленное.

— Полотенце вѣдь тоже надо вышить красными хоть нитками; краску надо, чай, тоже покупать?

— И, гдѣ покупать! Всего, другъ, не накупишься. Да какая у насъ и краска-то! Пойдешь въ лѣсъ, наскоблишь шкурки съ яблонки, вотъ тебѣ и вся краска готова.

— Когда же надо яблонку скоблить? спросилъ я: — лѣтомъ, или зимой?

— Вотъ объ эту пору и скоблить надо. Зимой у насъ никто и не скоблитъ.

— Яблонка-то вѣдь портится?

— Портится, да что въ ней толку-то? Здѣсь лѣсная яблонка кислая,

(1) Это украинскія плахты *Ред.*

съ лѣсной яблонки яблочка не скушаешь. А съ хорошей кáкъ можно скоблить! Мы съ хорошей не скоблимъ.

— Вѣдь краски разныя; кáкъ же вы красите одной яблонкой?

— Яблонкой красимъ въ красное, въ черное — ольховой корой, въ желтое — пулавки, ато и садалу прибавляемъ.

— А что, тетушка, можно зайти къ тебѣ, пообѣдать? спросилъ я, когда мы подходили къ Любовну.

— Да и звать-то мнѣ тебя не зачѣмъ, отвѣчала баба: — печь попче не топила, да не знаю, досталъ ли хозяинъ мой хлѣба-то; ато во всей хатѣ во каково кусочка не сыщешь!...

— Да я тебѣ, родная, за обѣдъ твой заплачу, что будетъ стоить, сказалъ я. «Можетъ быть» думалъ я, «что баба и скупится.»

— И, родимый! Христокъ съ тобою! Что ты заплатишь? Коли бъ у насъ постоянный дворъ держали; ато хлѣбъ есть — какъ не накормить человѣка? да бѣда-то вся въ томъ: хлѣба, какъ есть, кусочка крошечнаго въ хатѣ нѣту....

— Отчего же у васъ такая бѣдность?

— Христокъ ее знаетъ!... Такъ, видно, Богъ даль.... Хозяинъ у меня человѣкъ больной....

— Чего жъ онъ не лечится?

— Лечился, родной, лечился.

— Да что жъ?

— На лекарство не идетъ!

— Кто же его лечилъ?

— Да всѣ лечили! и здѣсь всѣ лекарки, и въ городѣ къ лекарямъ ѣздили....

— Чѣмъ же вы питаетесь?

— А что Богъ дастъ.

— Господа, что ль кормятъ?

— Мы не господекіе.

— Какіе же?

— Мы удѣльные.

— Да вѣдь надо что-нибудь ѣсть; дома хозяинъ больной, хлѣба не добудеть.

— Я работаю.

— И всю семью кормишь?

— Чего не заработаю, мнѣ подаетъ.

— Что же ты, по міру ходишь?

— А что сдѣлаешь? Придется, вѣсть нечего, — нужда заставить и по міру идти.

— И сынишка твой ходить по міру?

— Изъ лѣсу въ поборъ не пускала! какъ то рѣшительно отвѣчала баба.

— Отчего же?

— И сама-то пойду, такъ дѣтямъ про то не скажу; чтобъ дѣти про то и не знали.

— Отчего же?

— Привыкнетъ христарадничать съ измалку, — работать-то и не заставишь послѣ.

— Дѣло, родная!

— Какъ не дѣло, родимый!.. Ну, прощай, родимый! Спасибо тебѣ за путь, за дорогу!

— Спасибо и тебѣ.

Женщина пошла на деревню, а я присѣлъ у колодезя, гдѣ уже сидѣло нѣсколько человѣкъ прохожихъ изза Трубчевска, возвращавшихся съ лѣсныхъ работъ домой на рабочую пору, и богомольцевъ изъ Челискаго монастыря.

— Чтó, братцы? спросилъ я, поздоровавшись: — можно здѣсь у кого пообѣдать?

— Ну, нѣтъ, братъ, отвѣчали мнѣ: — здѣсь въ Любовно не пообѣдаешь: негдѣ.

— Отчего же?

— А для-того: хлѣба ни у кого нѣтъ.

— И не покушаютъ?

— Купила-то нѣтъ; ато для-чего нельзя? было бѣ купило — былъ бы и хлѣбъ.

— Народъ что ли ужъ очень бѣденъ?

— Куда жѣ богатъ! Нашъ братъ мужикъ завсегды деньгами скитается; объ деньгахъ мы и не толкуемъ; стало быть бѣденъ, коли и хлѣба корки нѣтъ.

Изъ Любовна я повернулъ влѣво и зашелъ въ Хотяниновѣ въ одну избу. Изба стояла на некрытомъ дворѣ; противъ избы, аршиннахъ въ пяти, стоялъ амбаръ, соединенный съ избой развалившимся навѣсомъ. Избушка была худенькая, маленькая: не болѣе 6 — 7 аршинъ въ свѣту, т. е. отъ одной стѣны до другой, и безъ стѣнецъ. Когда я вошелъ, пожн-

лая жепщина что-то наливала въ деревянную чашку для мальчика лѣтъ трехъ.

— Здравствуй, хозяйка!

— Здорово, родимый!

— Можно у васъ отдохнуть?

— Отдохни, кормилецъ! Видишь, какая жара стоитъ. Объ эту пору куда пойдешь?

— Ну, хозяйюшка, дай пожалуста напиться.

— Изволь, родимый, испей водицы: вода холодная, только что съ колодезя принесла. Да ты не пей такъ-то воды: на жару это не хорошо, говорила привѣтливая хозяйка: — на жару выпьешь чистой водицы — жажду не утолишь, жажда пуще возьметъ; а ты возьми кусочекъ хлѣбца, пожалуй, да водицей и запей.

— Дай же мнѣ кусочекъ хлѣба, попросилъ я хозяйку, когда она мнѣ поднесла ковшикъ воды.

— Да у меня хлѣба ни крошки нѣту! отвѣчала, съ самымъ веселымъ взглядомъ и улыбкой, моя хозяйка.

— Какъ нѣтъ?

— Да ни крошечки!

— Чѣмъ же вы питаетесь?

— А нѣ, попробуй! сказала она, подвигая ко мнѣ чашку, изъ которой ѣлъ мальчикъ.

Я попробовалъ: что-то жидкое, прѣное, безвкусное, травянистое.

— Что это такое? спросилъ я.

— Каша, кормилецъ.

— Изъ чего ее варила?

— А пойдешь въ поле, ржи натрешь да и сварить: рожь-то не дозрѣла, такъ тецерь на кашу на день натрешь, тѣмъ и кормишься... Коли бѣ посолить хоша, то скуенѣй была бѣ; ато соли-то нѣтъ; а безъ соли скусу того въ кашѣ не будетъ.

— И молока нѣтъ?

— У насъ на деревнѣ не сыщешь ни у кого: надежъ былъ—всѣхъ коровъ повычистило.

— Плохо жъ вы, родная, живете.

— Э, кормилецъ! У людей и того нѣтъ. Есть, что и хуже васъ грѣшныхъ живутъ.

— А развѣ есть?

— Какъ не быть!

— Да гдѣ же?

— Возьми хоть а—скихъ: тѣ еще... куды хуже насъ, бѣдные, мучаются!

— Чѣмъ же вы лучше живете?

— У насъ хоть лошадка есть; всё работать можно; а работать будешь — и хлѣбъ, Богъ дастъ, будетъ; а тѣ — безлошадники, на половину лошадей нѣтъ: какъ имъ справляться? имъ по-вѣкъ справиться нельзя.

— Сходи, хозяйшкa, перебилъ я хозяйку, подавая ей мелочи около рубля серебромъ, — сходи купи хлѣба, поѣдимъ.

— Да у насъ столько не купишь печенаго хлѣба, сказала хозяйка, взглянувъ на деньги.

— Все равно, ты муки купи да хлѣбовъ наеки.

— Да тебѣ какъ же ждать?

— Я послѣ зайду, тогда и поѣмъ, отвѣчалъ я, выходя изъ избы.

Послѣ неудачной попытки пообѣдать въ Хотьянповѣ, я пошелъ къ Бугаевкѣ, дорогой пустынной, то лѣсомъ, то полемъ. И для кого такая широкая дорога между Трубчевскомъ и Погаромъ (въ 30 сажень)? я никакъ догадаться не могу. По дорогѣ до Бугаевки я видѣлъ одного только мужика, вышедшаго съ проселка.

— Куда идешь? спросилъ я.

— Да бѣда надо мной такая стряслась, что одинъ только Богъ святой знаетъ, какъ бѣду эту и разхлебать будетъ... Горе такое...

— Какое горе?

— Какъ, другъ, не горе? Лошадь пропала!

— Давно пропала?

— Да ужъ третій день бѣгаю, спрашиваю; да гдѣ ее съищешь! Знать, совсѣмъ въ-чистую пропала.

— Хорошая лошадь?

— Хороша ли, дурна, — всё свой животъ!... А вору какая же воля брать дурную? Воръ, разумѣется, выбираетъ что ни самую лучшую изъ всего табуна.

— Откуда жъ у тебя увели лошадь?

— Со двора проклятый свель. Стали мы ужинать; поужинали, хотѣли въ-ночное хватъ; а тутъ хватъ — лошади нѣтъ! Книнулся туда, сюда, — нѣтъ какъ нѣтъ!... И ума не приложу, что съ головушкою горькою своей дѣлать!

— Жаль мнѣ тебя, братъ, а помочь, самъ знаешь, помочь этому дѣлу не могу.

— Куда помочь!

— Часто у васъ лошадей крадутъ?

— Какъ не часто!... Только и послышишь: то тамъ тройку свели, то тамъ пару; недѣли не будетъ, какъ около насъ никакъ ужъ лошадей семь свели.

— За одинъ разъ?

— Нѣтъ, поиче сведуть у меня, завтра у тебя.... Такъ обидѣли, такъ обидѣли....

— Скоро хватились, какъ же вы не догнали вора? спросилъ я.

— А какъ его догонишь? Загонить ее въ лѣсъ, тамъ его, вора-то, и не найдешь.

— Услышишь: лошадь заржетъ....

— И лошадь у вора никогда не заржетъ.

— Не заржетъ?

— Не заржетъ. Воръ привяжетъ къ хвосту камень; хочетъ лошадь заржать, надо лошади хвостъ поднять, а въ хвосту камень; лошадь вспомнитъ про камень и не заржетъ.

Отъ Хотьяинова или Хотьяиновки до Бугаевки нѣтъ ни одной деревни; только версты за двѣ стоитъ въ лѣсу небольшой хуторъ. Выйдя изъ этого лѣсу, вы сей-часъ же переходите въ Черниговскую губернію. Здѣсь мѣсто вышло цуповиной и передъ вами открывается великолѣпный ландшафтъ: поле, склоняясь въ лѣвую сторону, мѣстами примыкаетъ къ рощамъ, а мѣстами теряется за горизонтомъ; едва верстъ за десять, видѣется Погарь; вправо у самой опушки нѣсколько крестовъ. Ужъ не могли ли несчастныхъ корчемщиковъ?

Въ Бугаевкѣ первый шинокъ, стало быть *вольница*, стало быть и Малороссія началась. Сколько разъ мнѣ ни случалось въѣзжать въ Малороссію, я замѣчалъ всегда шинокъ почти на самой границѣ, и въ этомъ шинкѣ народу вездѣ труба нетолченая!... Кто ѣдетъ въ Малороссію — встрѣчу справляетъ съ вольницей; кто выѣзжаетъ въ Россію — прощается съ шинкомъ, съ хорошей вольной водкой. Великороссіяне, живущіе часто за десять вереть отъ границы, тоже часто заходятъ погулять въ шинокъ. Вѣдь шинокъ не то, что кабакъ. Въ кабакѣ, кромѣ водки, можно найти только прошлогодиѣ калачи, бублики и изрѣдка ржавую сеledку. Да и самъ цѣловальникъ не похожъ на хозяина: у цѣловальника за-частую и хозяйства никакого нѣтъ, и весь домъ не домъ, а одинъ ка-

бакъ. Въ шинкѣ для кабака собственно отведено небольшое мѣсто, а въ остальной домѣ вы найдете мѣсто и отдохнуть, и закусить вамъ подадутъ. Такъ и въ Бугаевкѣ мнѣ, по постному положенію, подали луку съ квасомъ. Хмѣльного народу, по обыкновенію, въ шинкѣ было много, и всё бабы: одиѣ шли съ богомолья изъ Челискаго монастыря, другія пришли съ какихъ-то крестинъ — доканчивать крестины.... Костюмъ былъ на всѣхъ одинъ, но говоръ слышался и южнорусскій и сѣверный, и, какъ сѣверный говоръ сбивался на южный, такъ и въ южномъ много слышалось сѣвернаго. Во многихъ кучкахъ запѣвали пѣсни или советъ малороссійскія, или хотя и русскія, но большею частію на малороссійскій ладъ. Малороссійскіе напѣвы, впрочемъ, слышались довольно далеко отъ границы Малороссіи: я слыхалъ эти напѣвы въ Малоархангельскомъ, Мценскомъ уѣздахъ Орловской губерніи и даже въ Новосильскомъ Тульской губерніи; а въ Кокаревкѣ, за сорокъ верстъ отъ Трубчевска къ Дмитровкѣ, гдѣ мнѣ случилось быть на свадьбѣ, я не слыхалъ ни одного напѣва свадебной пѣсни сѣверно-русскаго: всё южные.

Въ шинкѣ все шло громче и громче, шумнѣй и шумнѣй, и все безтолковѣй и безтолковѣй. И я, видя, что тамъ дѣлать нечего, пошелъ по деревнѣ. У одного двора сидѣлъ у воротъ мужикъ.

— Помогай Богъ! сказалъ я ему, усаживаясь около него на какую-то колоду.

— Милости просимъ! отвѣчалъ мужикъ. — Сядись, братъ, отдохни со мной.

— Эко, сколько народу у васъ въ шинкѣ! сталъ я заговаривать съ нимъ.

— Народъ, знаешь, идетъ со всѣхъ сторонъ въ Бугаевку въ шинокъ: здѣсь водка дешевая, да и *кппоче*, чѣмъ въ Трубчевкѣ; вотъ народъ и взялъ такую *привычку* ходить въ Бугаевской шинокъ: другой, сердчный, бѣжитъ и невѣсть откуда на дешевку.

— Скажи пожалуста, отчего у васъ на этой сторонѣ деревни хаты стоятъ на дворѣ, а на той, къ барекому дому — на улицу?

— На этой сторонѣ постройка старинная: какъ дѣды строились, такъ и теперь строятъ; а тамъ почали строить всё по-новому: всё хаты на улицу.

— Отчего же?

— Тамъ господскіе живутъ; господа ихъ перестроили на свой ладъ, а мы люди вольные, мы козаки, — живемъ, какъ наши отцы, наши дѣды намъ позволили.

— Теперь вѣдь нѣтъ господскихъ крестьянъ; такъ бывшіе господскіе будутъ перестраиваться по-старому, или уже такъ и останутся, какъ господа ихъ построили?

— Нѣтъ, такъ и останутся... куды имъ!...

— Отчего же?

— Они мужики.

— Теперь всё вольные почти совсѣмъ, только временно обязанные; а уладятся съ господами, и совсѣмъ будутъ вольные люди тогда.

— Всѣ будутъ мужики.

— Да отчего же?

— Сказано въ писаніи: «отъ лося родится лосенокъ, отъ свищи — поросенокъ.»

— Ну, такъ что жъ?

— Мужикъ привыкъ подъ господскимъ страхомъ жить; безъ этого страху мужикъ пропадетъ: настоящимъ человѣкомъ не сдѣлается никогда.

— Это, братъ, не ты говоришь — зависть твоя говорить! сказалъ я ему на это.

— Помогай Богъ! проговорилъ въ чуйкѣ, какъ послѣ оказалось, погарскій мѣщанинъ-сапожникъ, человѣкъ лѣтъ двадцати-пяти или восьми, рослый и здоровый.

Я обрадовался новому собесѣднику: разговоръ нашъ съ прежнимъ товарищемъ былъ какъ-то не ловокъ: или мнѣ приходилось съ нимъ согласиться, или спорить съ нимъ. Согласиться мнѣ не хотѣлось, а спорить — значить учить, а отъ этого я рѣшительно разъ навсегда отказался: изъ этого ничего никогда не выйдетъ, да и время даромъ только пропадетъ.

— Объ чемъ толкуете? спросилъ мѣщанинъ, тоже присаживался къ намъ.

— Да всё объ волѣ.

— А что объ волѣ толковать?

— А то толковать, отвѣчалъ мой мужикъ-козакъ, — то толковать, что отъ этой воли всё будетъ плохо.

— Нѣтъ, дядя, сказалъ мѣщанинъ. — Ты возьми только то: всё будутъ вольные; всякому человѣку богатѣть можно, никто его и не тронетъ, тогда и нашему брату-мѣщанину не въ примѣръ лучше будетъ. Теперь что ты возьмешь съ мужика? съ голаго, что съ святого, взять ечего!...

— А разбогатѣть мужикъ?

— Разбогатѣеть мужикъ?... Тогда и ты около него поживишься, сытъ всё будешь!

— Это какъ?

— А такъ: взять теперь хоть меня; сошью я сапоги; много у меня мужикъ купить? онъ бы и радъ купить сапоги тѣ, да купить-то не на что; мужикъ безъ сапогъ, а ты безъ денегъ! Теперь ты, положимъ, рыбу ловишь; мужикъ бы и взялъ у тебя рыбки, да взять-то нельзя: безъ денегъ ты ему рыбки не дашь; ты и сиди со своей рыбкой, а денегъ-то и у тебя нѣту, и тебѣ купить что надо, ты не покупаешь, какъ ни плохо, а такъ пробавляешься.

— Отъ лося — лосенокъ, отъ свиньи — поросенокъ! проговорилъ угрюмо козакъ.

— Нѣтъ, дядя! попомни мое слово: всё пойдутъ лоси; свиньямъ воду не будетъ, всё свиньи переведутся....

— Переведутся?

— Переведутся, дядя!

Оба замолчали.

— Пойди напиться, сказалъ, послѣ нѣсколькихъ минутъ молчанія, козакъ.

— Вынеси и мнѣ водицы, попросилъ мѣщанинъ: — ишь жара какая стоитъ!

Козакъ вынесъ воды и подалъ мѣщанину.

— Будь здоровъ кушамши, прибавилъ онъ съ поклономъ, когда мѣщанинъ взялъ ковшъ съ водой въ руки и началъ пить.

— Благодаримъ покорно, отвѣчалъ тотъ, выпивши воду.

— Не хочешь ли и ты? спросилъ меня козакъ: — вода у насъ ужъ очень легкая.

— Сдѣлай милость, дай, дядя!

Козакъ опять принесъ воды, и съ тѣмъ же привѣтомъ подалъ мнѣ.

— Славная вода! сказалъ я, поблагодаривъ хозяина за воду и отдавая ему ковшъ.

— И вода у насъ хороша, да и озеро у насъ такое доброе. Такого другого и не сыщешь.

— Чѣмъ же оно доброе?

— А тѣмъ оно доброе: никогда никому никакого зла не сдѣлало; никто изъ самыхъ стариковъ не запомнитъ, чтобъ наше озеро малому ребенку какую *вреду* сдѣлало.

— Какой же вредъ можетъ сдѣлать озеро?

— Въ нашемъ озерѣ ни ребенокъ... да не то что ребенокъ, а надо сказать цыпленокъ, и тотъ не утонулъ. Ти лѣто; ти зима — озеру все равно, всё озеро доброе.

— Какъ называется ваше озеро?

— Святое озеро называется.

— Почему жъ его такъ назвали?

— А потому его назвали Святымъ, что озеро доброе очень!

До Трубчевска отъ Дмитровки дорога иногда идетъ лѣсомъ, а отъ Трубчевска къ Погару лѣсъ идетъ дорогою: среди распаханныхъ полей, на которыхъ не видите ни кусточка, лежитъ широкая дорога, указной тридцати-саженной мѣры, и по этой-то дорогѣ растетъ лѣсъ, оставляя довольно мѣста для прохожихъ и для немногочисленныхъ своихъ проезжающихъ, а поэтому и лѣсъ не мѣшаетъ проезжающимъ, а равно и проезжающіе — лѣсу.

— Чей это хуторъ? спросилъ я встрѣтившуюся мнѣ бабу, отойдя отъ Бугаевки вереть шесть или семь.

— Это не хуторъ.

— А что жъ?

— Это шинокъ.

— Въ шинкѣ можно напиться?

— Что же? можно.

Я пошелъ къ шинку.

— Здравствуй, служивой! сказалъ я сидѣвшему на порогѣ отставному солдату.

— Здравствуй, братъ!

— Можно попросить напиться?

— Можно: попроси у Жиды.

— Здѣсь шинкарь Жидъ?

— Жидъ; здѣсь всё пойдутъ шинкари жиды; въ Бугаевкѣ былъ последний шинкарь изъ Русскихъ.

— Тамъ отчего же Русскій?

— По всей той границѣ шинкари изъ Русскихъ; трубчевской откупщикъ снялъ все шинки по границѣ, да и насажалъ изъ Русскихъ, чтобъ водку въ Россію не перевозили.

Я вошелъ въ шинокъ, а за мной и отставной солдатъ. Въ шинкѣ сидѣла Жидовка-дѣвка, лѣтъ 20 слишкомъ, да Жидовка-женщина, лѣтъ подъ сорокъ.

— Эй, Жидовá! крикнулъ за меня солдатъ, — дай человѣку напиться чего! да поскорѣй!

— Да чего же? спросила осторопѣвшая Жидовка.

— Да чего-нибудь! Только ты, почтенный, воды не пей: хуже пить захочется; а спроси-ка полкварти пива — лучше будетъ.

— Коли станешь со мной пить, спрошу пива, отвѣчалъ я солдату, — ато не надо.

— Пожалуй! побалуемъ нивомъ! Эй, Жидовá! скорѣй полкварти пива давай!

— Только пойдёмъ изъ шинка, тамъ гдѣ-нибудь выберемъ мѣстечко, тамъ и пиво выпьемъ.

— Пойдемъ, сядемъ на бугорокъ.

— Давно въ отставку? спросилъ я солдата, когда мы съ нимъ сѣли за пиво.

— Да ужъ давно: съ 834 года въ-чистую уволенъ, отвѣчалъ солдатъ.

— Когда жъ ты въ службу пошелъ?

— Въ службу пошелъ я въ 806 году.

— Долго же ты служилъ?

— Да послужилъ-таки Богу и великому государю; всего-на-все моей службы больше двадцати-восьми лѣтъ насчитаешь.

— Много, чай, видѣлъ на своемъ вѣку?

— Какъ не видать?

— Ну, а когда лучше было служить: въ прежнія времена, хоть въ 806 году, или теперь?

— Съ которой стороны возьмешь: съ одной стороны было лучше прежде, съ другой теперь стало лучше. Льготы солдату стало больше.

— Чѣмъ же?

— Одежа стала легче. Теперь что солдатская одежда? Все равно — ничего!... Самъ и одѣнется, самъ и раздѣнется.... Выскочить зачѣмъ изъ фронта, — самъ и раздѣлся, самъ и одѣлся, и опять во фронтъ.

— А въ-старину?

— Въ-старину было не то. Бывало, не раздѣнешься самъ, а одѣваться! не то что самъ, а одинъ и не одѣнетъ! Бывало, веревкой опояшуть да кряжемъ скручиваютъ, а поверхъ веревки протупею надѣнутъ. Опять взять штаны, что лѣтнія, что зимнія натянуть — вошь не подлѣзаетъ; все равно, какъ оболють штанами ногу ту!... А стануть пудрить!...

— А тебя развѣ пудрили?

— А какъ же?

— И косу носилъ?

— Нѣтъ, косы не носилъ, а такъ борошномъ завивали да пудрой посыпали.

— Кто же? Другъ друга?

— Нѣтъ, солдатъ такъ не сдѣлаеть; на это были особенные парукмахыры; завьетъ тебя парукмахыръ, натретъ голову саломъ, а послѣ мукой посышетъ; кисти у нихъ такія были; возьметъ онъ кисть эту, обмокнетъ въ муку, наставитъ кисть на голову, да и толкаетъ кулакомъ по кисти, а мука-то на тебя и сыпется.... Бывало, завтра надо въ парадъ, такъ съ вечера начнутъ убираться... намажутъ голову саломъ, обсыпятъ тебя мукой, такъ спать-то и нельзя: муку оботрешь, волоски помнешь!... Такъ и сидишь цѣлую ночь, и къ стѣнкѣ прислониться нельзя, и на руку не облокотишься!... Да и муку-то покупали на солдатскія же деньги....

— Сами солдаты покупали муку?

— Нѣтъ, изъ солдатскихъ денегъ вычитали на муку, а покупало — — начальство. Да и вся служба солдатская стала не та.... Какая теперь служба? солдата никто не смѣй пальцемъ тронуть! Этого я не хвалю. У насъ, бывало, солдатъ учить можно было, а теперь какъ его выучишь? Бить его нельзя: какъ ему службу, нужду солдатскую укажешь? безъ битья рекрута въ настоящіе солдаты и не произведешь!

— Отчего же?

— Такъ, не произведешь.

— А солдату теперь лучше?

— Солдату? какъ можно! На половину... куда на половину!... Третію часть прежней службы не осталось! — —

— Чѣмъ же сперва было лучше?

— Начальство было лучше.

— Чѣмъ же начальство было лучше?

— А всѣмъ, за что не возьмешь! — — Тогда были начальники крѣпкіе, твердые....

— Тѣ крѣпкіе начальники били солдатъ, а теперешніе, ты самъ говоришь, не бьютъ.

— Да и за солдата не стоятъ.

— А прежніе стояли?

— — — Стояли!... Теперь солдата поставятъ въ хату къ мужику, все равно, что его и нѣтъ у тебя на квартирѣ.... Да еще что? Хо-

злину тотъ солдатъ воду носить, дрова рубить... Ну, а прежде — — придетъ, бывало, на квартиру солдатъ, — — спроситъ солдатъ чего, хоть птичьего молока, хозяйка давай!

— Ну, а ежели нѣтъ у хозяйки?

— Гдѣ хочешь доставай хозяйка, хоть жаромъ духъ пускай, а солдату давай!...

— Что жъ, хозяева мало валишь начальникамъ вашимъ? спросилъ я.

— Жаловаться?!.. Ну, этого не было!

— Отчего жъ?

— Ну, нѣтъ! жаловаться не ходили: пожалуется — хуже будетъ хозяину. — —

— Отчего жъ теперь солдаты такъ не дѣлаютъ?

— Попробуй-ка теперь какой солдатъ то сдѣлать, такъ сей-часъ къ начальнику, а отъ начальника теперь никакой заступы!

— А при тебѣ были другіе начальники? спросилъ я, когда тотъ пересталъ говорить.

— Всякіе были; я только одно скажу: старинные начальники — — заступу дѣлали — — солдату — — Только за службу и спрашивали.

— А за службу спрашивали?

— За службу спрашивали. Былъ у насъ майоръ изъ хохловъ же, възъ насъ; — — Ну, а на службѣ — держи ухо востро! — — меньше двухсотъ палокъ и не отсчитывалъ.... — —

— — —

— И любили его солдаты?

— Нельзя было не любить: своего ни за что солдата не выдастъ.... А и лихой былъ командиръ: ничего не боялся, никого отродясь не трусилъ, хоть кто будь. Разъ мы пришли въ Петербургъ; привелъ насъ на какую-то улицу Грязную; на этой улицѣ Грязной сталъ смотрѣть насъ Аракчеевъ....

— А ты видалъ Аракчеева?

— Какъ не видалъ? Тутъ же на смотру бывалъ Аракчеевъ; такъ былъ маленькій, черномазенькій, каржавецкій.

— Такъ что же Аракчеевъ на смотру?

— Приѣхалъ это Аракчеевъ смотрѣть насъ... тогда къ царскому параду готовились.... И то не такъ, и это не такъ! И то дурно, и это не хорошо!.. — —

— И Аракчеевъ ничего?

— На ту пору ничего; только вышли мы на Царицынъ Лугъ; вышли наши армейскіе, вышла и гвардія. Пріѣхалъ самъ царь Александръ Павловичъ, и Аракчеевъ пріѣхалъ. Царь скомандовалъ, Аракчеевъ скомандовалъ гвардіи, да не ту команду объявилъ, — гвардейцы и перемѣшались. А тутъ майоръ верхомъ на лошади... а и лошадка была плохенькая: такъ кобылка кудынькая... Майоръ-то перещеголялъ гвардейцевъ, — — и своихъ армейцевъ выставилъ!... — — А тутъ подѣхалъ царь. — «Спасибо, майоръ, спасибо!» говоритъ царь майору, — — а Аракчеевъ такъ и остался.

— Такъ и ничего майору Аракчеевъ и не сдѣлалъ? спросилъ я разскащика.

— На ту пору ничего.

— А послѣ?

— Послѣ къ чему-то привязался — — Аракчеевъ.

— А Аракчеева солдаты любили?

— —

— Да Аракчеева никто не любилъ: ни великій князь Константинъ, ни генералы, ни солдаты.

— А въ сраженіяхъ Аракчеевъ каковъ бывалъ? спросилъ я. — Хорошъ?

— Аракчеевъ и въ сраженіяхъ не былъ ни въ одномъ. — —

— А ты бывалъ въ сраженіяхъ?

— Э-э! бывалъ!... Я въ самое сраженіе-то почитай всю службу прошелъ.

— А въ какихъ же ты сраженіяхъ былъ?

— Да я всё кампаніи выслужилъ: и съ Французомъ, и съ Шведомъ, и съ Туркомъ... Только съ Французомъ больше вѣхъ войны у насъ было: сперва мы Прусаку помогали, а тамъ война была у насъ съ Французомъ же, какъ Французъ Москву сжегъ; а тамъ сами къ Французу два раза ходили.

— И ты бывалъ?

— А какъ же? бывалъ!

— Такъ ты много-таки видывалъ?

— Видывалъ! Сперва говаривали: «бывалый человекъ: не изъ семи печей хлѣбъ ѣдалъ», а я про себя скажу: не въ семи царствахъ-государствахъ хлѣбъ ѣдалъ!

— Въ какихъ же ты царствахъ-государствахъ хлѣбъ ѣдалъ?

— А давай считать. Прусаку помогали, у Прусака были, — это

разъ; подь Турка ходили, Турокъ — два; у Шведа — три; какъ Француза гнали, тутъ земель много прошли.

— Какія жъ тамъ земли?

— Тамъ много всякихъ: тамъ Саксонія, Буварія, Австріяны — такъ, жемгудный народъ... Еще земля, гдѣ наша царица Марія Павловна живетъ, — не велика земля, не большая, а хорошо живутъ... да тамъ много земель, и не пересчитаешь.

— Хорошо тамъ живутъ?

— Всяко бываетъ: кон хорошо, а бываетъ кон, что и дурно, это и вовсе плохо.

— Гдѣ же плохо?

— Да вотъ хотъ Австріяны.

— Австріяны плохо живутъ?

— Плохо! Сами-то Австріяны, настоящіе, тѣ живутъ хорошо; а другимъ-то у нихъ ужъ очень плохо!

— Какимъ же другимъ?

— Ты развѣ не знаешь? Была Польша царство, а сосѣдомъ у Польши царства: Австріяны, Прусакъ да мы; сосѣди сговорились промежь собой, да и разисали по себѣ Польшу. Такъ приписнымъ-то къ Австріянамъ, не настоящимъ, ужъ очень плохо! бѣдно живутъ!

— А прочія земли?

— Турокъ живетъ не хорошо; у тѣхъ повѣрья нехорошія.

— Какія жъ у нихъ повѣрья?

— У насъ — Христосъ, Богородица, Николай угодникъ, а у Турокъ только и есть, что одинъ Мугамедъ.

— Какой Мугамедъ?

— У Турокъ онъ самый и есть за всѣхъ. А такъ, распутный человекъ. «Вина», говоритъ, «не пей, а женъ сколько хочешь держи.» Вотъ и вся ихъ вѣра; а Турокъ ему одному только и молится!

— Только одному и молится?

— Одному! Вотъ еще Шведъ, не ловко живетъ; не то, чтобъ не хорошо, а такъ: за большимъ хлюстомъ не гонится, — ему этого не надо совсѣмъ.

— А другія царства?

— Тѣ хорошо живутъ. Вотъ что Буварія, что Санонія, что земля, гдѣ живетъ наша царица, живутъ — и Боже мой!... Вотъ еще Французъ...

— Какъ тѣ живуть?

— Да вотъ я у Француза два раза былъ, а больше полфунта хлѣба въ день и не съѣшь.

— Отчего?

— Того да сегохватишь — ну, и сытъ!... Фрукты разные.... А вина простого нѣтъ: всё вино ренское!

— Ренское вино лучше нашего?

— Ренское лучше: выпьешь стаканъ два, хоть и три — ни рукой, ни ногой не владѣешь, а не ошалѣешь, память не отшибетъ. Нашей водки выпьешь два стакана — и память всю отшибетъ, а на другой день голова болить, а отъ ренскаго и голова не болить.

Павелъ Якушкинъ.

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА.

ЛИСТЪ V.

Хто такий »Хуторянинъ«.

Не здивуйте, добродію, що я замовчавъ б́увъ изъ своїми листами. Мовчять люде й довше. Инший такъ замовкне, що пішешъ до ёго, пішешъ, та й покинешъ. Бачте, літомъ нашому б́рату хуторянину не до писання, а теперъ — навідаеся до молотника, та й за книжку, або за шіро.

Та що оцѣ? якъ ми зъ вами кумѣдно зішлися, що й досі ви не знаєте, хто я такий и де мене по Вкраїні шукати, якъ-би́ ч́асомъ трапилось вамъ завітати въ нашу сторону! Та й добрі люде, Осівці, нехай-таки́ знають, що міні зъ своїмъ прізвищемъ критися нічого: якъ хто б́ до мене зверну́въ зъ бітого шляху, то, слава Богу, знайдеця, чимъ пошанувати. Такъ отó мавъ я вамъ розказувати про всякі́ случаї и про наші́ пр́ості звичаї, та перше розкаж́у про себе самого.

Жив́у я, коли́ хочете знати, на ріцці Гóвтві. Ѓарна була въ старовину́ річка; воювали на їй козакі́ зъ Ляхами й Татарами не згирш́, якъ и на Сулі, та л́училась я́кось така причина. (Сето люде, бачъ, такъ говорять.) Ма́ти вт́ікала черезъ Гóвтву одъ Орді́ зъ дитиною, та й впусти́ла дитину въ во́ду, та якъ почала плакати та вбивати́сь понадъ річкою та проклинати́ річку, то — сќазано ма́терині сл́ези — почала́ річка со́хти. Та ще розказують — пзнайшла́ та ма́ти джерелó Гóвтинне, та й заткну́ла те джерелó; отъ и зовсімъ почала́ съ тогó ч́асу пересихати́ Гóвтва. Тільки́ й поживля́етця вона́, що боковими́ кри́пичинами. Съ тихъ-

то криничинъ водá въ Гóвтві дé-не-де по степáхъ лелію, а туді ближче къ Сулі, то й геть-такі виліскуєтця и піскі ріє, náче й путáща якá річка. Та не про те мой річъ. На верхівьяхъ тп-то Гóвтві єсть хúтіръ Бéлебень. Отó жъ мій и хúтіръ. Тамъ я собі живú, и всі менé далéко навкругі знають, бо я й самъ прозвáюсь Бéлебнемъ-такі. Спитáйте когó хочте понадъ Гóвтвою: »А де тутъ живé козákъ Павлó Бéлебень?« то й покажутъ изъ степовóго горбá, — кряжъ у насъ на степу єсть височéний такий! — то й покажутъ, такъ у долині náче, величéнна кúпа дубіни, ліщини, вербї, єсть и топóлі гостровéрхі, якъ дзвіниця: »Отó хúтіръ Бéлебень.«

Про бáтька, дїда й прáдїда свогó роскажú колї інколи, бо то що слóво, то й истóрня. Скáзано — старовнá, все тоді булó не такъ, якъ тепéръ настáло: и лóде інші, и звичáї інші. На сей разъ, колї хочете, знайте тільки, що нї панотéць мій — перóмъ надъ нимъ землá — нї дїдъ не подалїсь у ту слúжбу, що вїдумали въ насъ Нїмци, якъ засівáли на Вкраїні дворянцъ. А булі лóде замóжни, то вже не комú бъ и панувáти по-нїмецькїй, якъ не імъ. Отъ же нї: зостáлись прóстими хуторянами и чéсної свїти зъ сéбе не скинули. А що вже про прáдїда, то однó слóво — що вінъ зъ-мáлку бувъ чúрою въ кошовóго Сїрка, и въ Сїбіръ ёго проважáвъ, и на Запорóжжя зъ нимъ вернувся. Отъ, мóже, ви й не знáете, що слáвний лицаръ Ивáнъ Сїркó одвїдавъ Сїбіру такъ сáмо, якъ и Палїй Семéнь. Колїсь и про се роскажú вамъ, якъ не докúчу своїмъ поклáдливимъ хуторськїмъ писáннямъ. Такъ бáчте, якóго гáргу булó náше кóдлю! Дóма ми не росли мазúпчнками, маміями, то нбелі й на панство не квáпились. А булі підступи й підъ нашъ рїдъ. Знахóдились такі добродїї зъ náшихъ-такї рóдичівъ, що повискáкували якось у старшинú чинóвню, повдигáлись ў нїмецькї галáнци и повростáли въ те купья, що *бурхоми* прозвано. То, булó, й кáжуть náшимъ, пастóйцимъ ужé Бéлебнямъ: »Оддáй мнї сюдї свогó сїна, я ёго щасливимъ зроблю; чоловікомъ«, кáже, »ёго зроблю.« — »А, бодáй васъ хїндя щасливими тамъ робїла!« булó náші мїжъ сéбе говорять. »Бачъ, де въ їхъ лóде зъ дїтёй вихóдять!« Та булó й задáсть хлóпця у низовї степї: »Отъ де тобї паўка, якъ у свїті шукáти щáстя, якъ чоловікомъ бúти мїжъ людьми!« Бо й тамъ у насъ булі рó-

дичі, а коли не рідичі, то приятелі, товариство давне, — що лучче рідичівъ.

Тимъ-то порядкомъ, добродію, и мене туди заслано на якій-ся часъ. Бувъ я съ панотцёмъ на ярмарку въ Полтаві. Гулявъ мій панотецъ изъ Чорноморськими чумаками. Міні й байдужé, що вінъ такъ зъ ними братаеця, ажъ тутъ ужé й до мене у нихъ діло доходить. Треба жъ вамъ попереду ще знати, що старосвіцькі м'юде ніколи въ світі не бували п'яніми. Веселими вони бували на підп'ітку и всякі чудасіи витворяли, а щобъ звалитись, нічого и не памятаючи, — зъ роду я сего на своєму родові не бачивъ. Іо щó то бувъ підп'ітокъ у старосвіщину? Не горілка, не зашіканка, не варенуха була тутъ найголовніша річъ, а гарне слово за чаркою. Словомъ ушивались наші діди й батьки, а не трүнками. Се вже теперъ такъ повелось, що всі нимують и серцемъ и словомъ, та тільки й знають, що горілкою собі очі заливати.

Такъ отъ, середъ самого бенкету, говоріли-говоріли гóсті, співали-співали — я слухаю; ажъ ось панотецъ кивнувъ на мене, підзв'явъ, та й каже: »Синку мій Павлику, дитино мой любо! пора тобі міжъ людьми почати жити. Іди лишень ти зъ оцими чумаками та подивись Божого світу.«

Почувши таку річъ, я — ніде правди діти — у слези. А панотецъ-покійничокъ: »Не плачь«, каже, »дурно, Павлику, а слухай, що я тобі скажу. Ти въ мене любий хлопець дома, та сего зъ мене маю. Покажи себе міжъ чужими людьми, далеко одъ домівки, що ти справді хорóшого роду дитина. Тоді вертайсь до мене, будешъ міві ще дорóжшій, ще любійший.«

Святі слова! теперъ-то я знаю, щó вони значили, а тоді я плакавъ, слухаючи. »Не прощавшись ні зъ матусею, ні зъ сестрами...« почавъ бувъ я хліпаючи казати.

»Матуся вже съ тобою попрощалась, мій голубе!« каже панотецъ, показавши на новий хрещикъ, що напиматка надла на мене, випроважуючи въ Полтаву.

Я-такі й постерігъ, що вона чо́гось дуже була смутна, ажъ онъ чо́го въ неї въ очяхъ слези блищали! А чумаки вже валку риштують. Коли вони й воли попригавляли? Панотецъ мене обнявъ, поцілувавъ, до серця пригорнувъ. »Отъ«, каже, »тобі й мати, оцей дядько, Кирило Порохня«, та й передавъ мене Кирилові Порохні изъ рукъ у руки.

Чума́къ Порохня́ бувъ висо́кий, огрядни́й собі коза́риюга, ве-се́лого по́гляду, не старі́й ще чоло́вікъ, га́рний — хочъ карти́ну зъ ёго малю́й. Я любі́въ ёго́, що хоро́шихъ пісе́нь співа́е, та чи дума́въ же то, щобъ оце́ міні́ зъ нимъ довело́сь чу́макува́ти?

Ру́шили ми съ Полта́ви на́дъ-вечі́ръ. Недале́ко оды́хаюши, ста́ли, ота́борились, во́лі повипряга́ли. Заходи́лись ка́шу варі́ти. Лю́де все такі́ ласка́ві те чума́цтво Кири́лове. Той у со́лілку ме-не́ поча́въ учи́ти, той пісе́ню підъ со́лілку тихе́сенько відво́дять. А самъ Кири́ло, — що бувъ такі́ й геть-то підъ ча́ркою, — сі́въ оддалі́къ усі́хъ, на важні́ці, и гу́кнүвъ на все по́ле, мовъ у ве-лі́кого дзво́на вда́ривъ:

Ой у по́лі кри́пиченька,

Во́да́ проті́ка́е.

Ой тамъ чу́ма́къ молоде́вський

Сі́рі во́лі папу́ва́е...

Хло́пець я бувъ тоді́ малі́й и не вче́ний; не зна́въ ище́, що́ то за по́езія, що́ то за ча́рі живо́писі́ и гармо́нії. Отъ же чу-макі́ пе́рві́ мене́ все́го́ того́ поча́ли вчи́ти. На ду́ші въ ме́не зро-би́лось такъ, якъ бува́е въ по́ета підъ часъ того́ душе́вного про́зору, що́ все́ на Бо́жому сві́ті ні́би розмовля́е зъ ёго́ душе́ю. Га́рні въ насъ у ху́торі Бе́лебні ста́ви и дібро́ви понадъ ста́вами, та ніко́ли я ні́ми такъ не вті́шався, якъ у стени́ гу́емъ зеле́нимъ понадъ рі́чкою Во́рскломъ. Со́нце зайшло́ за стено́ву рівня́ву и вда́рило по висо́кихъ верхі́вья́х дубо́вихъ черво́нимъ сві́томъ, а по стени́ пішла́ здоро́ва, лю́ба прохоло́да. Во́лики бовани́ють по стерні́, а въ гаю́ гуна́ одклика́етця на Кири́лову пісе́ню. Тутъ запала́въ о́гонь підъ та́ганкомъ. Кругъ о́гня — на́че карти́нами обста́вився чума́цький та́боръ: сия́ють на те́мному по́лі весі́лі, го-ві́ркі лю́де, по́раютця кругъ казанка́, шу́ткүють, регочу́тця. »И я вже чу́ма́къ, не домо́та́рь. Мамі́емъ ні́хто́ вже мене́ не зва́тима.« Ду́мка ся веселі́ть мене́. Погляда́ю на роже́ві хма́ри по сі́нєму не́бові. Дале́ко-дале́ко за тимъ рівни́мъ по́лемъ пі́де на́ша доро́га!... »Поба́чу бага́то Бо́жого сві́ту; верну́сь додо́му вже не хло́пцемъ-пого́ничемъ. Бу́де що́ розказа́ти й само́му панотце́ві.« Ді́во яке́сь изо мно́ю зроби́лось. Самъ не зна́ю, чо́го міні́ ге́село міжъ чу́мака́ми. Го́ді по до́мівці суму́вати, — мовъ руко́ю одня́ло всі́ жа́лощі.

Не бу́ду вамъ докуча́ти всі́мъ тимъ дрі́бязкомъ, съ котро́го

складається степові життя чумацьке, та й чи є вь ко́го такé сло́во, щоби́ чоловіка взяв, та й перенісь у степь — щоби́ вінь на́че своїми очі́ма на все те диві́вся, що́ чумако́ві передь очі́ма перейде? Роскаж́у хибá про сво́ю хло́пчю приго́ду чума́цьку, бо вона́ вь мене́ одна́ тільки й була́; а якъ-би́ не ся приго́да, то хвали́всь би́ своїмъ чума́цтвомъ, мовъ я́кимъ весі́лямъ безпéчнимъ. Ишли́ ми сте́помъ. Я вже навикъ до чума́цькихъ зви́чаївъ, п мене́ вже на за́дньому́ во́зі поса́жено за вартового́. Дешь бувъ т́хний, погóжий. Почало́ вечорі́ти. Се найкраща́ порá вь степу́. Диві́всь я, диві́всь на ясне́ нёбо, лёжачи догорі́ на своїмъ васáзі, та й засну́в. И до́бре жь мінí засну́лось, коли́ не счу́всь, якъ и зъ во́за скоті́вся! Упáвъ, — сплю собі́ на шляху́. Коли́ жь прокі́нусь: де́ це я? Нёбо надо́ мно́ю зóряве; збо́ку сві́тить молоді́кь; трава́ рёсына надъ шля́хомъ поблі́скуе . . Круго́мъ тёмно и т́хо. Диві́уюсь я, що́ се зо мно́ю! ажъ ось — чу́ю: гомоні́ть дво́е; идúть шля́хомъ, підході́ять до мене́; а я леж́у, дивлю́сь, що́ вони́ за лю́де! Бáчу, що́ чума́ки, зъ батогáми. А се, бáчте, на́ші, отáборюючнє, постерега́и, що́ мене́ нема́е, та й пішли́ шля́хомъ шука́ти. »Ось де вінь, вра́жа диті́на!« гукне́ надо мно́ю Ки́ріло Порохня́, та якъ ушкварі́ть мене́ батого́мъ, такъ я й зареготáвъ, відскóчивши. Зъ-ро́ду я до́ма б́тий не бувъ (ми панотця́ боя́лись безъ б́йки, а панімáтки слухáли безъ ла́йки), такъ мене́, на́че гадю́ка, чума́цька пугá вкусі́ла. А вінь удру́ге; а я навт́еки, а вінь ще лясь, лясь на весь степь! »Такъ оттакийъ сь те́бе вартовий!« Та я вже й не чувъ, що́ вінь казáв: попопоті́в, якъ лоша́кь, до та́бору.

Ну, по пра́вді скаж́у: болі́ла мінí та пугá; та неха́й би́ ще вдво́е, втро́е мене́ Ки́ріло попоцві́гавъ, тільки щоби́ не глузува́ло зъ мене́ товари́ство. Надійшо́в до та́бору отáманъ, а вь мене́ на о́чяхъ слёзи. Вінь, спасі́бі ёму́, й зушипі́в за́разь регі́тцю. И до́сі ёму́ за се дякую́. Га́риний чоловікъ бувъ, добра́щий. Уже-то не дурно́ паноте́ць одда́в мене́ ёму́ на ці́ле літо... Э́ге, тільки на оди́о літо; а я й не знавъ се́го. Чува́в я не разъ, якъ нашъ рідъ вихо́вувавсь на Запоро́жжі, то дума́в, що́ й мо́й оцé черга́ прийшла́ у Вели́кому Лу́зі дубува́ти; ажъ Ки́ріло Порохня́ росказáв мінí, що́ вже мину́лись ті роско́ші Низові́ Запоро́зькі; Ні́мота вже тамъ ку́блиця; Запоро́зці повт́ікали давно́ вже за Дуна́й, а котрі́ ося́гли собі́ зёмлю понадъ Кубáнно, и вже

тутъ не тѣ, що було въ Січі; тільки й слави, що чумацтво та скотарство.

Походили ми чумакуючи по всіхъ ярмаркахъ одъ Полтави та ажъ до Катеринодара. Передъ Покровою зновъ опинились на Україні. Завітали въ Кременчукъ, переїздимо черезъ Дніпрó по плавному тому мосту, коли зиркъ! назустрічъ панотецъ. »Годі, синку, чумакувати! Бúде съ тебе!« Зновъ я дома, и — що то, якъ шірше глінешъ по світу! ті жъ самі левáди и ставі и горбі степові навкругі хúтора Бѣлебня здались міні рáсмъ. Не знавъ я, що се за добро, поки не бачивъ стѣну и моря. Тамъ свої дивá, а тутъ свої, а, не знавши світу Божого шіроко, не визнаешъ, чогó що стóить.

Оттакá-то, добродію, була моя заправка зъ-мáлку. Тимъ я, мóже, й zostáвсь прóстимъ хúторяніномъ, дарма що довелось міні збízдити земель багáто и зъ усікими людьми наговорітись, и всякихъ книжокъ начигáтись. Тогó бъ я бажавъ и іншимъ письменнимъ землякамъ. Нехáй би й вони рідного побóиту прóстого не кídaли и въ німецькі звичáи не вдавались; нехáй би черезъ науку, черезъ освіту, прóстого нáшого люду не мѣншало. Ато, хто вихопитця въ письменні, въ тямúщі книжкові люде, — уже й не нашъ. Німець зъ ёго Німцемъ, — півень, а не чоловікъ, хочъ візьмі та й посади на сідало. Мій Бóже! чи то жъ нашъ прóстий людь не вартъ, щобъ ми ёго óбразу подобилися? Тажé жъ ніяка наука такого правдívого сёрця не дасть, якъ у нáшого доброго селяніна, абó хúторяніна. Наукою ми тільки рóзуму собі прибильшумо. То хибá жъ оцѣ розумне діло, щобъ уже й рідну світу зъ сѣбе скінути, що прочитавъ пáру книжокъ німецькихъ? Ні, въ насъ у хúторі Бѣлебні, слава Бóгу, не такъ. У мене и сині и дóчки шúнять усякі мóви чужоземні и одиодного навчáе, а про-тѣ — одѣжа на їхъ прóста, недорогá, и вони въ мене зовсімъ-такі люде, а не папенáта.

Отъ же, коли хочете знати, то величають менѣ люде пáномъ и въ світі, бо я, собі нá лихо, ухопівъ малѣнького чинкá. Порáяли, бачъ, люде. Я ще тоді бувъ молодикомъ, а панотця вже на світі не було; то приятели столичні менѣ якось и вкóсьбали. То за це міні люде — звісно, не умісно — и дорекáють. Такъ уже звúчено бідолáхъ. Щó жъ? за се й гвіватись ва їхъ нічого. Колибъ-то вони всі знали, у чóму сила!.. ге, що й казати!..

Такъ оцѣ я, бачте, панюю. Отъ, разъ, надъ вечерь, — недавніми вже оцѣ годѣми, — пораяюсь я въ себѣ на двѣри, коли се — чумакъ старій у двірѣ увійшовъ.

— Здоріві були, пане!

— Здоріві бувайте й ви, дідусю!

— Чи пізнали?

Я дивлюсь: образъ гáрний, благій такий. Голова́ наче срібломъ повіта, а білий усъ ажъ сяє. Здається, й знаю сего́ чоловіка, та ні!

— Кирило Порохні́, пане! озвався дідъ. — А я жъ васъ, добродію, пугою на степу цвігавъ!.. А теперъ прошу́ вашої ласки: нехай мої волики по вашому степу походять.

Ну, що́ вже й казати! Зрадивъ я, мовъ рідного бáтька побачивъ. А Порохні́, бачъ, сталась у дорозі пригода: причепилось до єго́ товариша якесь пикáте нача́лство съ ти́ дрібно́ти, що тільки на мале́нькихъ мухъ снує паутину. Отъ Порохні́, чу́ючи, що я, черезъ своє письме́нство, де-сь-кимъ знаюсь, и вдався ото́ до мене, звери́вши зъ великого чума́цького шляху, чи не оборонію я єго́ товариша одъ напáсти, та що-то запорозька людина!.. не знавъ, чимъ себѣ нагадати панові, та нагадавъ тимъ цвіганьямъ. Боже жъ мій, Боже! які жъ то веселі літа вінъ міні нагадавъ!...

Степí-поля́, степí-поля́,

Роскішъ моя́!

Гбді́ міні по васъ гуляти!..

Семий дэ́сятокъ зачинаю, — не до літáння вже по світа́хъ. Мúшу сидіти до́ма.

КОЗАКЪ БЕЛЕБЕНЬ.

СБЛИЖЕНІЯ И СЛѢДЫ.

1.

ВОВКУЛАКИ (*)

(НЕВРО-ЛИТВИНЫ.)

Въ моей *Долинѣ* сдѣлалось скучно; все, что красило весну и лѣто, улетѣло: и эти влюбчивые, тихіе соловьи, и роскошныя головки украинскихъ цвѣтовъ, пахучихъ, цвѣтущихъ нѣжно въ своей глуши; улетѣлъ ароматный воздухъ и яркій заходъ июльскаго солнца, спрятана уже въ омшаникъ и пасѣка на цѣлые полгода, осталось послѣ нея только мѣсто, окаймленное вербами безъ листьевъ и заснувшей акаціей. Вечера сдѣлались длиннѣе; но небу начали бродить такія не родственныя, холодныя, свинцовыя тучи, — такъ же безжалостно гнали ихъ сѣверный вѣтеръ, какъ и срывалъ безжизненныя листья четырехъ грушъ, берегущихъ мою хату; проходишь цѣлый день, топчешь ихъ, эти бѣдные засохшіе листья, а они словно стонутъ подъ ногами!

И въ своемъ хуторѣ живу одинъ. Паскучила ли мнѣ прежняя бродяжническая жизнь подъ другимъ небомъ, или бранная военная, какъ сказала однажды мой знакомый, — я не хочу ни рассказывать, ни опредѣлять; только жить мнѣ одному совершенно не скучно. Когда весна тѣшитъ меня, грѣшного, молодою своею жизнью, я упиваюсь, говорить Иванъ Пазарычъ, студеной водой изъ криницы, оберегаемой крестомъ. Ѣмъ сочные арбузы и дыни, такія душистыя, что аромату изъ одной достаточно было бы для сотни тепличныхъ; но когда настанетъ глубокая осень, за-

(*) Съ особеннымъ удовольствіемъ обращаемъ вниманіе читателей *Основы* на этотъ превосходный образецъ народопознечія. *Ред.*

пугаетъ челоѣка дождями и Богъ-знаеть-чѣмъ, тогда, вспоминивъ, что есть на свѣтѣ гдѣ-то теплые семейные уголки, кипучій самоваръ, за самоваромъ юная хозяйка, такая свѣжая и веселая, — по-неволѣ позовешь къ себѣ въ хату одноглазого Омелька, моего alter ego, поговорить, потолковать и *пожалкуватъца* на осень.

Въ моихъ *Сближеніяхъ* одноглазый Омелько будетъ являться очень часто; а какъ эта старая людина, по своей легендѣ, дорога для моего брата Платона, какъ семейственное воспоминаніе, то я долженъ сначала немного остановиться на этой личности, довольно знаменательной и бурной, но непритворно-доброй и практически-умной.

Было когда-то доброе старое время во всѣхъ отношеніяхъ безконтрольнаго управленія. Былъ вѣкъ тяжелаго произвола, пора башмачкова съ краснымъ каблукомъ, пора воиновъ въ нанудренныхъ парикахъ и послѣдняя минута хватски-закрученнаго уса, широзолотого паса, жупана и закинутыхъ рукавовъ бархатнаго куштуша, — время дукатовъ, таможенъ и воеводъ. Въ эту трескучую пору — дѣду моему, губеринскому стряпчему, какая-то бѣдная *Литвинка*, изъ своихъ Могилевскихъ дѣсовъ, принесла на хуторъ малаго ребенка; но гдѣ и кто былъ отецъ его, сама она не знала, и на вопросъ объ этомъ отвѣчала: «А спросите сами у жолперовъ, которые проходили чрезъ Могилевъ и шли мимо моего окошка; много ихъ проходило на коникахъ, напѣваючи:

Пукѣ, пукѣ въ окбечко!
Виглянь, виглянь, дівчиночко,
Воді конію дай.

Кто былъ въ то время счастливѣе хуторянина, который *beatus, qui procul negotiiis*, имѣлъ близъ Кіева: *и ставокъ и млинѣкъ и вишневий садокъ*, когда у него было все свое собственное: свои вареники, свои груши, свой медъ, даже собственное мѣсто для своей могилы, когда придетъ пора переселиться изъ этого великаго хутора, называемаго *мір мѣ*, въ небесный градъ Божій; а у дѣда моего, служакн Екатериинскихъ временъ, было много добра. Въ его Сиваровкѣ нескучно было Омельку бѣгать по Парацинѣ и Поповой левадѣ, и расти, зимними вечерами, въ теплой хатѣ, освѣщаемой каганцемъ и подѣ-часъ лучиной, слушать рассказы стараго Мойсея Паламарчука о наѣздахъ узкоглазыхъ Татаръ, о Гайдамацинѣ, какъ тогда смутно было жить на свѣтѣ, о *великой зимѣ*; вѣроятно, ему не тягостно было лазить по деревьямъ и выдирать изъ гнѣздъ молодыхъ прищелней и голубей на жаркое, а послѣ об-

лизываться, когда на *веселый шпиль* ему доставалось нести на полумискѣ это вкусное жаркое для старого папа, заѣвшаго тамъ съ своими гостями побесѣдовать, при тепломъ вечерѣ, лунной ночи и выстрѣлахъ 12 *мушкетрей*, изъ которыхъ такъ пекусо палилъ старый Семень Гусятникъ. По обыкновенному порядку растительности, и Омелько долженъ былъ подойти подь общіе человѣческіе законы — и вырасти; вотъ старшіе, замѣтивъ, что малому прошло уже время лазить по деревьямъ и копать земляныя печки и пора ему заняться чѣмъ-нибудь подѣльнѣе, — общимъ совѣтомъ, въ хуторѣ состоявшимся, опредѣлили Омелька — пасти скотъ на Кагарлицкихъ поляхъ, дозволивъ ему, въ видахъ снисхожденія, взять съ собою старую собаку, про случай волка, и сдѣлать соплку. Старательно ли пасъ молодой адъютантъ часть своего стада, разсчитливо ли онъ, укрывшись въ большой травѣ, выдоявалъ своихъ коровъ, чтобы хорошо полакомиться молокомъ, имѣлъ ли онъ встрѣчи, сѣрымъ днемъ или ночью, съ сверкающими глазами волковъ, сколько разъ мокнулъ, обливаемый дождями всѣхъ временъ года, — онъ положительно не помнить; только одно происшествіе изъ номадной жизни, которое, конечно, и позабыть трудно, выпуклѣе осталось на его памяти. Это то, что играя и щелкая большимъ бичемъ, онъ концемъ его гырвалъ себѣ глазъ, и остался уже на всю свою жизнь одноглазымъ Омелькомъ; что, однако, не помѣшало ему, въ вѣкѣ болѣе зрѣломъ, курить люльку, переносить въ глухую полночь дешевую водку на вечерницы, волочиться за дівчатами, какъ слѣдуетъ доброму козаку, и наконецъ, наговорившись у перелаза съ Марусею, жениться на ней и послѣ самимъ старымъ паномъ быть посаженнымъ въ одну изъ трехъ его пасікъ, на Большой Парашинѣ, которая когда-то видѣла Омелька разоряющимъ гнѣзда и безмысленно истребляющимъ, для какихъ-то надобностей, ровный орѣшникъ и цвѣтушія вѣтви пахучихъ липъ. Долго ли, мало ли сидѣлъ онъ въ пасікѣ, не къ чему и намъ знать; однообразно ложились на его памяти годъ за годомъ; каждое лѣто тѣже самыя были хлопоты: чтобы хорошенько отцвѣлась первая лоза, сады, луга, лѣса, и пчелкѣ Божьей былъ бы взятокъ, чтобы она работала весело, выходила на *приру*, роилась какъ слѣдуетъ и на осень стояло бы въ незапертомъ амбарѣ старого папа съ десятокъ полубочекъ меду. А время всё шло да шло, и въ одно изъ его давно прошедшихъ мгновеній стараго, веселаго, добраго папа не стало, а съ нимъ вмѣстѣ, при новыхъ хозяевахъ съ склонностями къ городской жизни, не стало въ полномъ, благословенномъ хуторѣ ни пасікъ съ тысячею пней пчель, ни восьмидесяти дойныхъ коровъ, ни

трехъ плуговъ рогатыхъ херсонскихъ воловъ, ни мѣрки елисаветскихъ карбóванцівъ, ни дорогъ, обсаженныхъ венгерками, ни монастырскихъ — лаврскихъ щепъ. Въ два, три года — — безмысленнаго управленія, все народонаселеніе разбѣжалось, никѣмъ не кормленное, неодоѣваемое; все было разобрано, разхищено, раздарено безъ толку; выкопаны и съѣдены скотомъ щепы, выловлены изъ пруда ручныя корошы, перенесены и самыя хаты въ другія соседнія села; весенняя вода вырвала плотину, — ушла и вода. Я думаю, Синаровка грустила за своимъ добрымъ старымъ паномъ, на могилѣ котораго благодарное потомство не успѣло еще поставить креста.

Но тамъ еще оставался витающій сторожевой духъ. Это былъ Омелько; долго еще бродилъ онъ по знакомымъ ему шалыкамъ и лѣвѣдамъ. Съ пылкой Марусей онъ разошелся тихо, безъ всякихъ исторій. Ему не нравилось ея короткое обращеніе съ выдуманнымъ кумомъ изъ Ржищева и новыя сподницы, на которыя онъ не давалъ денегъ. Разъ высказавшись предъ нею, онъ послѣ уже хладнокровно слушалъ, когда люди говорили ему, что жена его въ Кіевѣ на базарѣ продаетъ шелковицу; томился только онъ за своей Синаровкой, раскладывая *багáття* на старомъ баштанѣ, чтобы спечь немного картофеля для себя и своего вѣрнаго *Тарзана*.

«Какъ душа, непринятая Богомъ, долго я еще такъ дѣйствовалъ», говоритъ Омелько, «пока не пришло мнѣ на умъ, что я не крѣпостной же какой-нибудь, а просто ничей; что могу я выпросить у кого съѣдуть себѣ бумагу, чтобы никто ко мнѣ уже не привязывался; вѣдь меня мать на рукахъ издалека, изъ Литвы, принесла; пойду я лучше, по законному, въ *свѣта*, когда здѣсь въ хуторѣ руина да безлюдье.»

Подумано—сдѣлано. Пришелъ онъ въ городъ, отыскалъ часть и заявилъ свою словесную просьбу начальствующему лицу, а начальствующее лицо, знакомое и дружное съ наследниками хутора, сейчасъ же рѣшило его просьбу: — — съ прибавленіемъ кое-какого жесткаго слова такъ свойственнаго многимъ въ древнія *ми.мондоша*, выбросило Омельку изъ компаны — на 25 лѣтъ — въ херсонскія степи.

Какъ онъ жилъ на Куяльникахъ, ловилъ на Тилигулѣ рыбу, пасъ отары, косилъ траву, думалъ за Дунай къ Некрасовцамъ, и во время Крымской войны, возвратившись въ родныя мѣста, заплакалъ горькими, старческими слезами, охваченный украинскимъ вѣтромъ и напившись родной крипичной воды; какъ онъ съѣлъ у меня въ пасѣкъ, — я расскажу послѣ; теперь же прибавлю только, что въ продолженіе двадцати-пятнадцатилѣтней жизни туриста, онъ ни разу не сидѣлъ въ тюрьмѣ и безъ всякаго

паспорта, какъ человѣкъ тихій, честный и уже ничего не просящій, никакому начальству не попадался подъ руку.

А разговориться съ Омелькомъ было очень нетрудно. «Навернѣте» (дайте тему), скажетъ онъ, и смотри — идетъ уже его поэтическій рассказъ о каменныхъ бабахъ, дѣвахъ-воихъ, о сильно-могучемъ богатырѣ, дьячковомъ сынѣ изъ Стаекъ; скажетъ, отчего какая трава Божьею весною растетъ, какииъ зельемъ вылечить бѣшеную собаку, или заживить рану, изъ какиихъ растений можно добывать губку, какъ *лютровать* (?) хорошій табакъ...

Но надъ моимъ хуторомъ стояла еще не настоящая осень, глухая и дождливая. Правда, приморозки по утрамъ кусали за руки, когда мы садили по рвамъ и лугу вербовые колья, въ тѣхъ надеждахъ, что когда они будутъ такими огромными, какъ теперь тѣ, которыя посажены во время проѣзда Екатерины II по уѣздной почтовой дорогѣ изъ Новгородъ-Сѣверска въ Черниговъ, — насъ давно, давно не будетъ на свѣтѣ; но зато къ полудню, или вѣрнѣе сказать, къ *раннимъ обѣдамъ*, солнышко еще тепло смотрѣлось на замороженное временемъ лицо Омелька, мою полу-лысую голову и въ кашу, которую мы варили въ *кабѹцѣ*, подъ открытымъ небомъ около пасѣки; и покуда, бывало, спрячется оно за гору, можно было еще пароботаться, и впродолженіе дня около чего-нибудь похлопотавши, въ теплой хатѣ сидѣть вечеромъ и *базікать*.

Сегодня разговоръ у насъ долго не вязался. Я приводилъ въ порядокъ названія украинскихъ растений, а Омелько вязалъ рукавицу. Въ промежуткахъ говорили мы о хорошихъ чабанскихъ собакахъ: какъ хорошо было бы и намъ ихъ имѣть! гдѣ бы достать ихъ? вѣдь не ѣхать же за ними въ Крымъ или въ Балту. Омелько брался у Бубнова, на стенѣ, по-просту — украсть *щеня*, если онъ не захочетъ продать или не подарить.

— Что у насъ на хуторѣ за собаки? Вотъ у дѣдушки вашего, такъ были настоящіе *британы*, — всё на цѣпяхъ, а сорвется съ цѣпи, такъ скотину, которую встрѣтитъ, и положить. А наши собаки что? дрянн! только Голый да Хайка и знаютъ свое дѣло. Слышите, какъ *ляскотятъ*? это на звѣря. Уже и пойдетъ проклятый волкъ подъ туманъ подкрадываться къ селамъ, чтобы украсть овцу или поросенка. Но еще рано, до Зачатія Анны недѣль пять; теперь онъ развѣ только въ одиночку шляется — не страшно. А спросили бы вы Мусійка, когда его съели волки? на первой недѣлѣ Пилиповки. Какой здоровый мужикъ былъ и охотникъ!... в ружье не помогло. Вѣдь сказано: иному человѣку или

скотвиѣ уже на роду написано быть съѣденнымъ звѣремъ. Пабралась когда-то душа моя страху, да и матери моей только послѣ уже говорилъ Пальчій старый, что то были не простые волки.

Я зналъ, что мой собесѣдникъ на этомъ не остановится. Я молчалъ, въ приятномъ ожиданіи дальнѣйшаго разсказа. Омелько, подумавъ немного, продолжалъ:

— Мнѣ, напримѣръ (отъ соприкосновенія съ разными сословіями, онъ выражается иногда книжно, па-лакейски), правда будетъ уже семьдесятъ лѣтъ.

— Какихъ тебѣ семьдесятъ? а не хотѣлъ ли я тебя сватать на Оксанѣ?

— Цуръ їй!.. Можетъ и болѣе, потому что вашего праѣда я еще помню, а онъ умеръ за Екатерины, лѣтъ десять или пятнадцать послѣ того, какъ отъ ченцовъ отобрали села. Куда! мнѣ больше семидесяти лѣтъ; есть ихъ, можетъ-быть, до семидесяти-пяти. Вотъ, когда мать принесла меня въ Синаровку, еще немного въ ней жило: одна еще только хата была, — сказано, большая, теплая, а насъ всего человекъ пять, не болѣе: Омелько, Лысунъ еще тогда былъ, мать, Пальчій и старый Паламарчукъ за хозяина.

— Не Семень ли, который ко мнѣ пріѣзжалъ?

— Нѣтъ, этого самого Семена Паламарчука батько; а батько его, знаете, кто былъ? Первый кѣхарь у высокопреподобнаго архимавдрита лаврекаго, Зосимы. Правда, и Семень уже *старъ чоловікъ*, но его не было еще на свѣтѣ, когда его отецъ у насъ хозяйничалъ на хуторѣ. Дѣдушка вашъ лѣтомъ-то забѣгаетъ на хуторъ, а зимою всё живетъ въ Кіевѣ... Лѣса тогда были страшные, непроходимые около Днѣпра; проклятыя сахари еще не вываливали ихъ въ нень, такъ какъ теперь, и лѣсъ-то, какъ старыя люди, былъ здоровѣе, сильнѣе. Орѣшина росла, — большіе полозья изъ нее можно было дѣлать, а не то, что сосна или грабъ. Теперь — смотрѣть жалъ — все *нивецать*, не даютъ и дереву дорости вѣку. Звѣря въ лѣсахъ было тоже немало: кабанъ, волкъ и медвѣдь попадались часто. Я уже былъ такимъ, *якъ хлопонецъ* Грицька Огородника, не знаю, какъ его зовутъ; но только все, что тогда дѣлалось и говорилось, помню, какъ сегодня. Ну, скажите на милость Божію, почему же теперь все, что ни сдѣлаю сегодня, не дальше, завтра забываю? Сказано — *старѣнная старість*. Было это послѣ *водохрѣщеня*. Днемъ мать всё было возится съ *дѣйцемъ*, Пальчій рубаетъ дрова, а я, сказано, какъ неразумное дитя, подъ зготъ случай саночками спу-

скался съ горы; какъ слышу — завывли не своимъ голосомъ наши собаки; смотрю, вижу — семеро волковъ стоятъ, повѣсивши головы и опустивши хвосты, около воротъ нашей левады. Создателю мой! что теперъ будетъ со мною! А Пальчій, — оиъ былъ такой понурый и неразговорчивый, — знай кричить мнѣ: »Иди, дурню, въ хату, да сними шапку. Это ничего, это бѣдныя *сірѳми*.« Ну, въ хату! Дала мнѣ мать *свяченої* водіці, чтобы со мною не было *переполоху*, и заставила сидѣть на печи. »Не бойся, говоритъ, дитяночка.« Правду сказать, немного таки испугался. — Вечеромъ, когда все собрались къ вечерѣ, Пальчій и говоритъ Паламарчуку: »Знаешь, нашего Омелька *стайчанскіе* чуть не перепугали.« — »А что, все ихъ восемь ходитъ?« говоритъ Паламарчукъ. — »Ні, только уже... скільки, Омельку?« спрашиваетъ меня Пальчій, — »Сімъ«, говорю. »Я сначала думалъ, что это собаки, а только что пересчитать успѣлъ...« — »Молчи, дурню«, каже мати. »Какіе же это, хлопці, волки-сірѳми?« — »Это, жінко, все штучки твоихъ рѳдичей Литвинокъ«, говоритъ Пальчій. »Еще ты не заходила въ наши стороны — лѣтъ этому пятнадцать — шлялся у насъ Литвинокъ Михалко. То деготь гдѣ-нибудь учить гнать, то зимою, вросившись къ кому-нибудь въ хату, сидитъ себѣ нїшкомъ на печи да плететъ постолы. Года съ четыре въ нашемъ краю, слава Богу, все было тихо, смирно; и Литвинокъ никому не дѣлалъ зла. Довелось ему одну зиму зимовать въ Стайбахъ у Гудзя. Народъ, сказано, заможній: два сына съ наймитомъ ходятъ на пятнадцать паровицахъ на Донъ и въ Крымъ, который только-что взяли Москали отъ Татарскаго солтана, плугъ воловъ дома; невѣстка, самъ старый Гудзь; гдѣ жъ имъ было поважать Литвинка? Правду сказать, и смотрѣть на него было тошно. Вотъ какъ-будто вижу его передъ глазами: маленькій, плюгавенькій, въ лаптяхъ и порванной, погаиной кожушинкѣ, съ головы у него колтунъ⁽¹⁾ такой *оидливий* висеть, а смотри ты, какой былъ колдунъ да знахоръ!« Колдунъ?« каже мати. »Молчи, жінко«, говоритъ Пальчій (а онъ былъ такой *жорсткій, немовляциї*): »великій колдунъ, сказано — Литвинъ. Просидѣлъ тамъ Михалко у Гудзя до Евдокии; уже порядочно повернуло на весну; говитъ старый Литвина изъ хаты: »Иди, говоритъ, куда хочешь; довольно съ тебя моей хаты, смотрѣть на тебя гадко, что и *пўжа* тебя, а ты нужу їшь.« — »Не будетъ же у тебя, Гудзю«, отвѣчаетъ ему Литвинъ, »ни пўжи, ни само-

(1) Plica polonica.

му тебѣ чего ѣсть, и въ семьѣ всей твоей веѣ въ осьмнадцать лѣтъ будете звѣрами бѣгать да *хилѣть* съ голоду передъ народомъ Божьимъ голову, покуда какая-нибудь христіанская душа не упроситъ за васъ Господа. « Вотъ они веѣ, сыновья, невѣстки, Гудзиха, самъ Гудзь и стали волками; хотятъ теперъ по свѣту голодными, потому что имъ запрещено ѣсть: ни на челоуѣка, ни на звѣря кинуться не могутъ, только опустятъ голову и хвосты да воютъ. Миѣ (говоритъ Пальчій) сама титариха разсказывала, когда шла въ Кіевъ на богомолье; еще говорила, что гдѣ-то этотъ самый Михалко цѣлую сватьбу оборотилъ, но какой-то чернецъ изъ Выдубицкаго монастыря отчиталъ ее.»

— А ты же, Омельку, что думаешь? спросилъ я его, останавливая (онъ уходилъ ужинать):— правда ли этому?

— Извѣстно правда, отвѣчалъ онъ съ убѣжденіемъ, достойнымъ пресвятаго легковѣрнаго Грека (1):— что Литвинъ, то колдунъ.

Удивительно, до какой древности доходятъ у нашего народа преданія, легенды, таинственное вѣрованіе въ непостижимое, извѣстныя уже тысячелѣтіе назадъ, какъ поразительно соотносятся онѣ, съ преданіями доисторическихъ народовъ, которые когда-то проходили и заселили Русь!

Я совершенно согласенъ съ мнѣніемъ М. А. Грабовскаго, что сравненіе преданій нашего народа съ преданіями, извѣстными уже Геродоту, было бы достойнымъ трудомъ для челоуѣка, любящаго Украину. Общая фizioномія преданій — одна и та же: Каудаль или Мирсиль, царь Сардскій, любимцу Гигесу показываетъ свою жену нагою, желая убѣдить, что она красивѣйшая изъ женщинъ; обиженная царица подговариваетъ Гигеса убить царя и выходить за него замужъ. Преданіе, не разъ встрѣчаемое въ сказкахъ, включительно до г. Ржевусекаго, который то же повторяетъ въ своемъ разсказѣ о *Despocie Rascyi i Panu Numieskiem*. Амазь, заболѣвъ, посылаетъ къ Дельфійскому оракулу спросить о причинѣ болѣзни. Въ сказкахъ и пѣсняхъ Украины, даже и въ современномъ быту, не бѣгутъ ли къ знахарькамъ? Легенда о музыкантѣ Аріонѣ, который переплылъ море на дельфинѣ, дала поводъ преданію, записанному В. М. Б.—з—скимъ, что каждую субботу съ мутныхъ волнъ Чернаго моря выходятъ морскія чудища (*половина жінки — половина риби*), поютъ пѣсни, а наши чумаки, слушая эти

(1) *Mirum est quo procedat graeca credulitas*, говоритъ Плиній.

пѣсни, разносятъ ихъ по цѣлой Украинѣ. Можетъ быть, и въ Литвинѣ Омелька живетъ Невръ Геродота?

За человѣческій вѣкъ, говоритъ Геродотъ, до Даріева похода въ Скицію, Невры должны были покинуть свою сторону, потому что имъ не было житья отъ змѣй, которыхъ много водилось въ ихъ землѣ и еще болѣе наползало изъ пустынныхъ окрестностей⁽¹⁾. Оставивъ родину, они по-неволѣ поселились у Будиновъ (своихъ соеѣдей славянскаго племени, жившаго, вѣроятно, далѣе на востокъ), земля которыхъ поросла густыми лѣсами, и въ самомъ дремучемъ бору есть большое водообильное озеро, окруженное трясною и тростникомъ, а въ томъ озерѣ водятся выдры и бобры и еще другія животныя съ четыре-угольными рылами. Хвостами этихъ животныхъ опушиваютъ платья, а..... ихъ полезны отъ истерическихъ припадковъ (IV, 108, Геродотъ).

Въ такомъ подробномъ и точномъ описаніи обширной Будинской страны, никто не найдетъ съ Манертомъ Донской стени. Въ придонскихъ стенихъ нѣтъ трясинъ, тогда-какъ онѣ вполнѣ являются около Писка, Мозыря, глѣ и до-сихъ-поръ дремучіе лѣса, въ которыхъ по-нынѣ водятся бобры, выдры и куницы, которыхъ Геродотъ надѣ-

(1) На половинѣ теченія Днѣстра, цародъ и понинѣ рассказываетъ о большихъ змѣяхъ, которыя будтобы тамъ водятся. Преувеличенныя описанія иногда надѣляли ихъ исполинскимъ размѣромъ, и память объ этомъ сохранилась еще до-сихъ-поръ. Такъ, извѣстный польскій натуралистъ, езуитъ Ржончинскій, утвердительно говоритъ, что большія змѣи (*Polozz*, слѣдственно боа Шанія), покрытыя твердой чешуей и отъ осьми до десяти аршинъ длины, обитали въ стенихъ украинскихъ и достигали величины и толщины большой палки. Но и въ новѣйшихъ сочиненіяхъ встрѣчаются подобныя басни. Говорятъ, что лѣтъ за сорокъ видѣли около Одессы огромныхъ змѣй, которыя пожгали собою траву, имѣли на головѣ огненные вѣщицы и такъ далѣе. Конечно, ни одинъ настоящій естествоиспытатель не вѣритъ такимъ разсказамъ. «Я видѣлъ въ 1768 году въ кунсткамерѣ въ Петербургѣ нѣкоторую змѣю съ короною, въ спиртѣ, которой кожа есть тончайшая и блестящая; содержатъ оную за королеву всеѣхъ змѣй, почтаемую отъ многихъ славныхъ авторовъ за баснословную.» Дѣтскій Атласъ 1771, Ф. Дальтея). Въ 1829 году, на пути къ Черному Морю, я самъ слышалъ, говоритъ Эйхвальдъ, что въ Рыбинцѣ на Днѣстрѣ, около ста-девяносто верстъ отъ Одессы къ сѣверу, одинъ помѣщикъ видѣлъ страшную змѣю въ десять аршинъ длины и въ четверть толщины. Самыя большія змѣи которыхъ лично наблюдалъ я въ южной Подоліи, по болѣе къ Вугу и Днѣпру, были *Coluber sauromates utrabilis*, Палласа. При двухъ дюймахъ толщины, они были до шести футовъ длиною; но какъ и эта длина довольно значительна въ сравненіи съ другими туземными породами, то здѣсь и поводъ ко всеѣмъ преувеличеніямъ.

леть четыре-угольными мордами. Стоить только взглянуть, по словамъ Эйхвальда, на карту Пинскихъ болотъ, чтобъ указать въ этой лощинѣ большое озеро время Геродотовскихъ. Здѣсь стекается множество рѣкъ для образованія Припети. Вся эта, изрѣзанная рѣками, лощина, по новѣйшимъ тригонометрическимъ стемкамъ, у Бѣлина и близъ Пинска, едва на шестьдесятъ-восемь сажень выше морской поверхности, тогда какъ немного къ сѣверу фольваркъ Пупевича у Новогрудка возвышается на сто-пятьдесятъ-одну сажень надъ уровнемъ Балтійскаго моря; а на югѣ, къ истоку Случи, подымается уже Аврачичская возвышенность, раздѣляющая эту воданую систему. Значительное пониженіе Пинской земли, и отсюда къ востоку по Припети до самаго Мозыря, дѣлаетъ этотъ край обширнымъ водоемомъ для всѣхъ рѣкъ, которыя сливаются въ него во множествѣ съ сѣвера, запада и юга, и прежде, когда не было еще никакихъ предохранительныхъ мѣръ отъ наводненія, онѣ легко могли образовать одно большое озеро. Извѣстіе объ немъ не могло не дойти до свѣдѣнія черноморскихъ колонистовъ, которые торговали мѣхами и получали этотъ товаръ отъ Невро-Будиновъ, и должно было обратить на себя вниманіе Грековъ.

Кромѣ того, говоря о Неврахъ, Геродотъ описываетъ ихъ еще *кудесниками*. Скныи и поселившіеся у нихъ Эллины разсказываютъ, что каждый Невръ, по разу въ годъ, превращался въ волка, а тамъ опять принималъ прежній свой видъ. Что они ни разсказывай, а я не вѣрю; однакожъ они утверждаютъ это и еще клятвенно прибавляютъ Геродотъ съ обычнымъ своимъ простодушіемъ. Наконецъ, онъ называетъ ихъ *вшеьдами*, потому-что, по неопытности, они размножили этихъ насѣкомыхъ, которымъ и теперь всегда почти сопровождается колтушь, — отвратительная болѣзнь, столь обыкновенная въ болотистомъ Полѣсѣ, по низовьямъ Вислы и въ Литвѣ.

П. РЕВЯКИНЪ.

Хуторъ Вовча Долина.
Васильск. уѣзда Кіевск. губ.

СТЕПНЫЯ ПИСЬМА.

ПИСЬМО 4-е. (1)

Главное неудобство для хозяйства Новороссійскаго края представляют засухи, но на послѣдніе два года — прошлый 1860 и 1861 — въ этомъ отношеніи нельзя пожаловаться.

Старожилы здѣшніе говорятъ: »если дождлива весна, то будетъ сухая осень; если сухая осень, то будетъ дождливая весна«; но прошлый (1860) годъ совершенно не оправдалъ этого замѣчанія, потому что дожди шли довольно исправно весною и осенью, лѣтомъ же, въ теченіе іюля и августа мѣсяцевъ, была поридочная засуха, которая, впрочемъ, хлѣбамъ не повредила, но зато пасіки сильно пострадали, такъ-что были примѣры, что, изъ выставленныхъ весною 150 шей, на зиму пришлось сгнать не болѣе 50-ти. Во время же уборки сѣна дожди были такъ обильны, что погнули даже сѣно, т. е. оно почертело еще въ копнахъ, чрезъ что не годится на сбереженіе про неурожай. Всѣ прошлогоднія скирды, послѣ зимы, сильно осѣли, что и доказываетъ недоброкачественность сѣна. При нашемъ жаркомъ лѣтѣ, сѣно обыкновенно сгребается на другой, а иногда и въ тотъ же день, какъ скосится, развѣ встрѣтится недостатокъ въ полурбочихъ, а это нерѣдко бываетъ; въ такомъ случаѣ оно можетъ пролежать нѣсколько дней. Впрочемъ, есть у насъ сортъ травы, которую нарочно оставляютъ въ покосахъ, пока не смочитъ ее дождь, — это чапалочъ (*Hierochlon borealis*).

Трава эта бываетъ весьма намъ полезна: она заводится обык-

(1) Первые три письма помѣщены въ журналѣ *Сельское Хозяйство* за нынѣшній годъ.

новешно на истощенныхъ поляхъ, съ виду очень походить на пырей (*Agrostis vulgaris*), но такъ горька, что, въ свѣжемъ состояннн, ея не ѣсть никакое животное, и такимъ образомъ земля, по необходимости, оставляется въ покоѣ на нѣсколько лѣтъ и удобряется сгнивающею чапюлочью. Какъ только чапюлочь начинаетъ выводиться, значить земля уже достаточно удобрилась, или, какъ обыкновенно говорятъ, отдохнула. Плодородной же земли первый признакъ — растущнй на ней ковыль, или кнйло (*Stipa pennata*). Въ случаѣ неурожая травы, косить и чапюлочь, но въ такомъ случаѣ, какъ я сказалъ уже, ее оставляютъ въ покосахъ, пока она не смочится дождемъ, послѣ чего она теряетъ свою горечь и становится не только съдбнымъ, но даже здоровымъ для скота кормомъ. Замѣчательно, что другое, обыкновенное на нашихъ поляхъ горькое растение, полынь (*absinthum vulgare*), скотъ ѣсть очень охотно, только молоко у коровъ, отъ этой пищи, получаетъ горькнй вкусъ; этотъ вкусъ сохраняетъ и сметана.

Я сказалъ, что въ гребцахъ у насъ часто бываетъ недостатокъ. Дѣйствительно — рабочихъ, т. е. косарей, приходитъ къ намъ очень достаточно изъ соседнихъ Кневской и Подольской губерннй и Бессарабнн, но полурабочихъ, т. е. женщинъ и мужчинъ, не могущихъ косить, сравнительно очень мало. Лучшими рабочими считаются у насъ *фальчары* — Русины, приходящнй изъ Бессарабнн и Буковнны. Названнй фальчары происходятъ отъ молдавнскаго слова *фальча* (мѣра поверхности, немного больше десятины), потому что они занимаются обыкновенно работать отъ фальчи. Недостатокъ въ полурабочихъ заставилъ нашихъ помѣщиковъ вводить у себя грабли, польза которыхъ признана всѣми. Прежде всего начали употреблять деревянные грабли Абазы, состоящнй изъ длинной жерди, обыкновенно трехъ-мѣрной латы, усаженной деревянными зубьями въ $\frac{3}{4}$ аршина длины, но эти грабли требуютъ ловкости и сноровки отъ рабочаго, что не всегда можно найти, а во вторыхъ — они слишкомъ громоздки, и поэтому и не вошли въ общее употребленнй. — Потомъ начали употреблять грабли системы Говарда (преимущественно фабрики Рансома и Симса), а наконецъ Лутковскаго.

Въ граблнхъ Говарда кажннй зубъ можетъ подниматься и опускаться, почему эти грабли могутъ хорошо работать на неровной почвѣ. Недостатокъ ихъ состоитъ, во-первыхъ, въ томъ, что они дѣлаютъ слишкомъ малые валнки, а во-вторыхъ, что человекъ долженъ идти за ними пшкомъ, — поэтому ихъ работа соразмѣряется не съ силой лошади, а съ силой человека, т. е. съ тѣмъ, сколько онъ въ состояннн выходить. Теперь

начали распространяться концыя грабли системы Лутковского; они от Говардовскихъ отличаются тѣмъ, что имѣютъ козлы, на которыхъ сидитъ человѣкъ, правящій лошадей, и имѣютъ большіе зубья, почему дѣлаютъ довольно большіе вальки. Подъ козлами устроена... которую человѣкъ нажимаетъ ногами, когда надобно выбросить сѣно. Урожай въ 1860-мъ г. былъ превосходный, но имъ мало кто воспользовался, потому что саранча поѣла большую часть хлѣба; особенно опустошительно дѣйствовала она тамъ, гдѣ выродилась. У меня саранча уничтожила ровно половину поѣвовъ, а въ другихъ имѣніяхъ не оставила *буквально* ни одного колоса. Замѣчательно, что изъ всѣхъ хлѣбовъ больше всего не пострадало овсе, — прошлый годъ его рѣдко въ какомъ имѣніи не уничтожила саранча, а въ нынѣшнемъ онъ рѣдко гдѣ уродилъ, а, большею частью, позаросталъ бурьяномъ; по этимъ причинамъ онъ сильно вздорожалъ.

Осенью холодъ начался довольно рано, и дождей было очень достаточно, но снѣгъ долго не выпадалъ. Наконецъ 18 декабря сдѣлалась сильная вьюга и снѣгу намело не только достаточно, но даже черезъ-чуръ. Эта вьюга надѣлала много бѣдъ: людей и скота много погибло, дороги такъ позасѣшало, что, въ теченіи нѣсколькихъ дней, не было вовсе проѣзду, позаносило и пообрушивало много строеній и почти всѣ колодцы.

Дороги пришлось прокладывать табунами, т. е. если была надобность куда-нибудь ѣхать, то предварительно надо было прогнать по этому направлению табуны лошадей, чтобы сколько-нибудь протоптать снѣгъ. Такъ-какъ, по причинѣ глубокаго снѣга, были проложены очень узкіе дороги, то, при мало-мальски тяжеломъ экипажѣ, чтобы не засѣсть въ снѣгу, наши помѣщики принуждены были запрягать лошадей, съ выносомъ, безъ форейторовъ, какъ говорятъ Поляки: *z bicza*. Пршлую зиму это была у насъ модная ѣзда.

Скотъ, находившійся на *тырлахъ* (мѣста, гдѣ даютъ ему кормъ въ стени, на открытомъ воздухѣ) въ описанную вьюгу, меньше пострадалъ, но близъ построекъ много его подушено снѣгомъ. И у меня задушило снѣгомъ одного верблюда и пару воловъ; снѣгомъ замечено было довольно скота, но поодкапывали; животное задыхалось только въ такомъ случаѣ, когда на него наметано было снѣгу больше сажени, а если меньше, то оставалось живо, потому что отъ дыханія образовывалось въ снѣгу сверху отверстіе, куда, хоть въ небольшомъ количествѣ, протекалъ свѣжій воздухъ; по этимъ отверстіямъ и находили замеченный скотъ.

Подъ Балтой, по слухамъ, 18 декабря, замерзло 17 человѣкъ, и въ

других мѣстахъ было много, въ этотъ день, подобныхъ несчастныхъ случаевъ. Вообще прошлая зима была у насъ очень снѣжная и морозная: морозы доходили до 30 градусовъ, чего никто не запомнить. Снѣгу было такъ много, что всѣ говорили, будто весенняго разлива не выдержать ни одна плотина. Но эти опасенія оправдались только отчасти, потому что, какъ у насъ выражаются, *пустило* не вдругъ, а оттепели перемежались съ морозами, поэтому скоплавшаяся отъ таянiя снѣгу вода имѣла время уходить исподоволь. Впрочемъ, нѣсколько плотинъ было таки вырвано *второю водою*, но не всѣ, какъ опасались; а стоявшiя нѣсколько лѣтъ безъ воды всѣ наполнились. *Первою водою* называется у насъ весенняя вода, текущая, когда земля еще не оттаяла (*не прорвала*); естественно, что тогда плотины, скованныя морозомъ, легче выдерживаютъ напоръ воды. *Вторая вода* — весеннее теченiе, когда земля уже растаяла; понятно, что тогда чаще страдаютъ плотины.

Кстати, разскажу про свой опытъ — употребить снѣгъ въ пользу садоводства.

Я сказалъ, въ началѣ этого письма, что главное неудобство нашего края составляютъ частыя засухи, которыя, при преобладающемъ у насъ глинистомъ грунтѣ, губельны для садоводства; какъ бы ни были сильны дожди, но если они непродолжительны, то деревьямъ проку отъ нихъ мало, потому что, при нашей волнистой мѣстности, вода скоро стекаетъ, не просачиваясь въ глинистый грунтъ до корней, и молодые деревья, въ первый годъ по посадкѣ, на половину пропадаютъ. Гибнуть они отъ засухи, большею частью, какъ говорятъ у насъ, въ *Спáсiвкy*, т. е. между 15 юлемъ и 15 августомъ: въ эту пору почти всегда бываетъ засуха; дожди же непременно бываютъ, по замѣчанiю старожилловъ, хоть и небольшие, во время еврейскаго праздника Куцей, т. е. въ сентябрѣ мѣсяцѣ. Осенью (1860 г.) я посадилъ тысячъ до двухъ дикихъ деревьевъ, въ видѣ живой изгороди, и когда (въ генварѣ мѣсяцѣ) снѣгъ около нихъ слегся, я приказалъ покрыть его гнилою соломою, полосою аршина въ два ширины, толщиною на четверть аршина, для того, чтобы снѣгъ и сырость сохранить возлѣ посаженныхъ деревьевъ на возможно продолжительное время. Эта мѣра мнѣ вполне удалась, потому что еще 1-го мая снѣгъ былъ подъ соломою, а сырость удержалась до сихъ поръ т. е. пока не начались осеннiе дожди. Изъ посаженныхъ деревьевъ пропало не болѣе 5-й части, тогда-какъ, безъ этой мѣры, надобно было бы радоваться, еслибъ хоть половина ихъ уцѣлѣла.

Прошлый годъ замѣчательнъ еще введенiемъ новой отрасли въ на-

шемъ хозяйствѣ, а именно: верблюдовъ. Дѣло было такъ: многіе изъ выселившихся въ Турцію Татаръ пригнали въ Вознесенскъ на ярмарку своихъ верблюдовъ, и тамъ купили ихъ нѣкоторые изъ нашихъ помѣщиковъ; тоже и въ Одессѣ, куда прибыла большая партія переселенцевъ, за недостаткомъ мѣста на судахъ въ Евпаторію, чтобы отсюда ѣхать въ Турцію, но какъ скота не позволили имъ брать на суда, то они должны были продать его на мѣстѣ въ Одессѣ.

Я купилъ себѣ первоначально пару большихъ верблюдовъ въ Вознесенскѣ, а когда нашелъ ихъ годными для всѣхъ полевыхъ работъ, то послалъ за ними въ Крымъ, гдѣ и куплено мнѣ ихъ 10 паръ.

По словамъ Татаръ, пара верблюдовъ замѣняетъ двѣ пары воловъ, но, по моему замѣчанію, это можно сказать про самыхъ рослыхъ; сила же обыкновенныхъ немного превышаетъ силу воловъ; но предъ послѣдними они имѣютъ преимущество въ большомъ шагѣ. Для перевозки тяжестей и для машинъ они особенно выгодны.

Для уясненія превосходства верблюдовъ въ работѣ предъ волами и лошадьми, я думаю, достаточно будетъ слѣдующаго сравненія: Пара обыкновенныхъ верблюдовъ, безъ отягощенія, можетъ везти тяжесть въ 80 пудовъ, пара воловъ отъ 50 до 60, а пара лошадей отъ 40 — 50; пара верблюдовъ дѣлаетъ въ день, шагомъ, отъ 60 до 80 верстъ, пара лошадей отъ 50 — 60, а пара воловъ отъ 25 — 30. Зиму верблюды переносятъ довольно легко; у меня всю прошлую зиму они были на открытомъ воздухѣ, а пропало два, и то скорѣе случайно, — одинъ, сгоявшій въ загопѣ, былъ и купленъ большимъ, а другого, въ загопѣ же, задушило снѣгомъ. Зимой кормили ихъ *передали*, т. е. сѣномъ, оставшимся послѣ кормленія овецъ. Соль они чрезвычайно любятъ, такъ что съѣсть фунтъ соли за одинъ разъ верблюду ничемъ. Шерсти съ 20 штукъ я собралъ вышней весной $4\frac{1}{2}$ пуда; опытные люди совѣтуютъ не мыть ее, потому что мытая она трудно сваливается и кромѣ того стриженную шерсть (съ шеи, бедеръ и копытъ) и просто снимаемую (со всего остального туловища) собирать отдѣльно, потому что та и другая шерсть совершенно разныхъ качествъ.

Простымъ плугомъ свободно орютъ цѣлну пара обыкновенныхъ верблюдовъ и вырываютъ столько, сколько въ состояніи выходить человекъ, правящій плугомъ, но въ машинѣ, какъ я сказалъ уже, они, по своему большому и ровному шагу, незаменимы. Главный недостатокъ ихъ тотъ, что въ дождливую пору ими нельзя работать: они, по особенному

устройству своей ступни, совершенно не въ состояніи ходить по мокрой землѣ, а скользять и падаютъ.

Крестьянамъ не нравится въ верблюдахъ привычка ихъ, при грубомъ и жестокомъ обращеніи съ ними, плевать. Да вѣдь какъ плюютъ! Сразу залѣпить все лице.

Пасутся они обыкновенно на самомъ бурьянистомъ полѣ и тѣмъ хороши, что если только бурьяну достаточно, то не требуютъ вовсе присмотра, потому что далеко не уходятъ. Обыкновенно они пасутся такъ: схвативъ цѣлый кустъ бурьяну, скомкаетъ его, проглотить и потомъ стоитъ задумавшись съ четверть часа, потомъ протянетъ голову, схватитъ другой кустъ — таже операція; такимъ образомъ онъ въ сутки, пасясь, едва сдѣлаетъ отъ 30 до 50 шаговъ.

Этимъ и закончу настоящее мое письмо.

М. Левченко.

Сентября 10 дня,
1861 года.
С. Майорское.

ЛЮДСЬКА ПАМ'ЯТЬ ПРО СТАРОВИНУ.

СПАФАРІЄВА РУДКА.

I.

Років зо три наза́дъ довелось ми́ні їхати у Білгородъ. Набівши на перекладнихъ до́бре бокси, я нанявъ собі зъ Харківа во́льонго підвідчика, старенькаго дідуся Микіту Д. Ужé повиходили зъ вечерень, якъ рúшили ми въ доро́гу. Микіта до́вго чо́гось му́лився и не хотівъ протівъ ночи виізліти, а про-тє—поіхали. Якъ виіхали за городскі левáди въ поле, сонечко вже сіло, почина́ла па́дать росá.

— А що́, Микіто! спитáвъ я свого підвідчика,—чи сіми шляха́ми горáздъ іздити? зъ доро́ги не зблúдимо?

— Оце́-такі! озвáвся Микіта,—нехай Богъ борóвить! Сорокъ лѣтъ не блúдячи іздивъ, ато́бъ-то вже тепє́р на лихо пішло! Коли́бъ тільки завидна переіхати Спафарієву Рúдку.

— А далєко та Рúдка?

— А по той бѣкъ Лѣщівъ: верстóвъ пять.

— Що́ жъ то за Рúдка? ма́будь, багнію́ка пекельна?

— А ніби-то ви й не знаєте, що́ то за Рúдка, що й питáете? сказáвъ, усміха́ючись, Микіта.

— Далєбі, що не знаю. Коли́ справді на тій рúдці дúже грúзько, то лѣше заночúемо у Лѣщяхъ: протівъ дня все-такі смѣлише їхать.

— Гм! вонó-то не грúзько, та, ма́будь, хужъ, нѣжъ грúзько.

— Якъ же се такъ?

— А осьъ якъ. Се діялось въ давню давнину́, ще при гетьманахъ. Тоді по оцїй самїй доро́зі, де ми ідемо, бу́ли непереходїмі рудкі. Дúже

добре треба було знати тропу́ об'їздками, щоб мину́ти рудкі; а хто, не знавши, якъ ускочить було у рудку, та ще з важкимъ вѳомъ, то такечки завязне въ багно́ці, що певно пресидить не оди́нь день, покіль хто віра́туе. Отъ разъ я́къ Спафарій якийсь, покравши у Лі́шцяхъ ко́ней, пусти́вся наві́ткача́ навпросто́ць, та й попа́въ у рудку. Загру́зь бідола́га, боро́стаеця собі въ гязі, а тутъ погѳна ё́го й насти́гла, та й привела́ въ грома́дську роспра́ву. Злоді́въ тоді у насъ не вело́сь такъ бага́цько, якъ тепе́рь: за злоді́йство тоді катъ катува́въ. Осудила́ грома́да одкато́ва́тъ того́ Спафарія, та куди́сь-то дале́ко й засла́ла ё́го. Недѳво вінъ тамъ бувъ—ути́къ відті́ля, уда́рився въ лі́са, та на о́цій са́мій рудці, що я роска́зую, вовкі ё́го й розі́рвали.. Отто що! Съ то́го ча́су и зове́тця ся рудка *Спафаріевою*...

— Ну, дакъ що́ жъ тутъ страшно́го?

— Що? ось слухайте дальшъ. Спафарій бувъ Литві́нь и зна́вся зъ нечи́стими. Якъ пойма́ли ё́го, такъ вінъ тју́ рудку прокля́въ, и съ то́го ча́су нема́ тіе́й ло́чи, щобъ у глупу́ ці́внич на о́цій рудці, або́ огні не горі́ли, або́ вовкі не вили... звісно—то нечи́ста си́ла в́не по-во́вчи, голо́сить за Спафаріе́мъ... Бува́е й такъ, що змі́й тамъ коро́мисломъ лі́тае, або́, пі съ то́го, ні съ се́го, віскочить зъ рудки кішка, та й сі́де на ши́ю; або́ клубо́къ попере́дъ ко́ней ко́титця.. Да чо́го тамъ не тра́пляеця?... Цуръ ё́му! не проти́въ ночи зга́дувати...

Микі́та зня́въ ша́пку, три́чі перехристі́вся, а да́лі й ка́же:

— Якъ хо́чте, а не слі́дъ намъ і́хать дальшъ Лі́шцівъ; переночу́ємо, а на зорі́ й поїдемо.

Робі́ть було́ нічо́го; я послухавъ Микі́ти.

Верта́ючись наза́дъ, простѳя́въ я у Лі́шцяхъ ці́лий день, роспі́туючи усе́кого про Спафаріе́ву Рудку. Ніхто́ нічо́го не зна́въ.. »Е, ка́жуть, така́ рудка, а чо́го вона́ зове́тця *Спафаріевою*—не зна́ємо.« — »Эге́, подума́въ я, се́ жъ Микі́та підві́зъ ві́зка, щобъ наляка́ти мене́!« та, верну́вшись у Полта́ву, забу́въ и про Микі́ту, и про Спафарія, и про рудку, и про нечи́сту си́лу.

II.

То-рі́къ, перебі́раючи старі́ діла́ въ схѳвані́ Полта́всько́ї Губе́рсько́ї Роспра́ви, найшо́въ я одно́ 1727 ро́ку: »о́ биті́н Старосанжаровськимъ сотникомъ Ивану́ Левенцю́ вмі́сто сотника́ Самуї́ла Спафарія.« Прочита́вши се́ діло, за́разъ згада́въ я Микі́ту, и побачи́въ, що́ въ роска́зі ё́го є́ части́на истори́чнё́ї пра́вди. Изъ ді́ла ві́читавъ я ось що́:

Рѳку 1725, сѳрпня 7 дня, старосенжаровський пѳш Яковъ Влѳсовъ донѳсь, що сѳтникъ Самѳйло Спафарѳй на Спѳса, бѳдучи на *попразднествѳ* у братѳрському домі, не хотѳвъ виїти чѳрки горѳлки, а далѳ изо всѳї яростѳ ставъ злословити ѳго (попѳ) такими словами: — — Мѳбудь, по настрѳйству попѳ, и старосанжаровський козаки (15 чоловикѳ) донесли, що Спафарѳй 1-го лѳтого, тогѳ жъ такѳ рѳку, на питѳння зборщикѳвъ, котрѳ везли *зборъ государевъ*, де сей зборъ сховѳти, одвитовѳвъ зъ гнѳвомъ: *»ѳсь куди«* и, пѳднявши каштѳнъ, ставъ зборщикѳвъ *по-матерно* лѳяти. — По цѳмъ доносѳмъ, и Спафарѳя, и попѳ Влѳсова взѳто пѳд арѳштъ въ *Малороссѳйскую Коллешию*. Щѳ їмъ обѳмъ тамъ рѳблено, не звѳсно, тѳлько въ 1727 р. вѳлено Спафарѳю зновъ бѳти сѳтникомъ у Старѳму Санжарѳвѳ; а такъ якъ ще до сѳго совершѳннимъ сѳтникомъ придѳленъ Иванъ Лѳвенець, то Спафарѳй жѳлувався за се царѳви и писѳвъ, що *»въ прошлихъ годѳхъ виѳхаль онъ въ Рассѳю зъ маткою своею Марѳєю и братомъ Ивановъ зъ Волоскои земли зъ господаремъ Волоскимъ, остава въ Волоскои землѳ домъ, деревни и прѳтчѳе всѳ свои пожитки, и по прибытѳи служилъ сѳтникомъ въ Миргородцкомъ полку въ мѳстечки Ересъке съ 718 по 727 г. (?) и былъ на службѳ въ Дербенѳ и прочиx мѳстахъ немалое время, по указу императора Петра I определенъ сѳтникомъ въ Старѳй Санжаровѳ»* въ октябрѳ 1727 г.; но гетманомъ одставленъ.

Царѳця Гѳнна Иванѳвна 2 листопадѳ 1730 рѳку, велѳла написѳти до гетмѳна Данила Апѳстола: *»Въ Коллегию Иностр. дѳль писать: онѳй челобитчикъ Спафарѳй чѳво ради отъ уряду сѳтничества старосанжаровскаго отставленъ?»* Гетмѳнъ питѳвъ про те полтѳвскаго суддѳ Василя Кочубѳя, котрѳй, прописѳвши все те, що ми вже сказѳли, далѳ говорѳть, що Спафарѳй самъ не схотѳвъ и козакѳвъ старосанжаровськихъ не послѳвъ у Глѳховъ на злѳкцѳю. Тодѳ гетмѳнъ Апѳстоль, убѳчпивши непорѳдки и *прѳтѳвности*, сѳбѳтненого правлѳнѳя Спафарѳю держѳть не приказѳвъ, и *»о битѳи сѳтникомъ Ивану Левенцю«* вѳдавъ универсѳлъ 6 октябрѳ 1729 р.

Скоро пѳсля сѳго, недѳль черезъ двѳ, князь Голицѳнъ при указѳи прислѳвъ до ѳго (Кочубѳя) и велѳвъ Спафарѳя за *злѳдѳйствѳ коней* въ Хѳрковському полку *учинѳть наказанѳе* въ Полтѳвѳ *по малороссѳйскому обыкновѳнѳю*. 1-го листопадѳ тогѳжъ такѳ 1729 рѳку, Спафарѳя *бито кѳями* въ Полтѳвѳ публѳчно *передъ Рѳтушою*.

Въ одвѳтѳ своѳму въ Полковѳй Хѳрковськѳй Рѳтушѳ Спафарѳй сказѳвъ, що 12 сентябрѳ, зъ наймитомъ своѳмъ Михаѳломъ Бурлѳкою, прихѳвъ

зъ Старого Савжарова у Харківъ просить князя Голицина ослобонить ёго хату одъ постюю. Зъ Харкова заїздивъ у село Тишкі до Агафіи Чижакóвой; не заставши її дома, на дрúгій день поїхавъ въ Липецъ и іду-чи, загрузъ на рúдці. Бувъ вінъ підійвши и, випрягши коней, пустивъ на пашу, а зъ наймитомъ самотужки витягли візъ изъ рúдки. Не звійшовши своїхъ коней, наймитъ запрігъ чужихъ пару, на котрихъ вінъ поїхавъ до Лицця, а челядника пославъ шукать своїхъ. Одїхавши веретви цівторі, догнавъ ёго борщевський житель Данило Полежаевъ и пізнавши своихъ коней, одвівъ ёго до липецького писаря Пова, а той одіславъ ёго до наказного сотника въ Борщевую, и тутечки сотникъ Василь Ягунóвъ взявъ у ёго шаблю срібломъ оправлену и трубку пенькову, а ёго самого пославъ у Харківъ, въ полкову ратушу підъ калавúромъ.

III.

Щобъ лúчче громада вбачила, щó за чоловікъ бувъ Спафарій, виписуємо одъ слова до слова одвіти старосенжарівськихъ козаківъ 23 листопада 1730 р. у Полкову Полтавську канцелярію, «якимъ обихожденіемъ Самуїль Спафарій, будучи сотникомъ в сотне Старосанжаровской найдовался и кому якия обиды, побои и витиски кгрунту и прочіе чинилъ.»

»1. Василю Вєсичу и Иосифу Макаренку, товариству сотнѣ Старосанжаровской, 1726 году зделавъ такую обиду, что узялъ у нихъ меду прѣсного поль-шоста ведерка, цѣною ведерко по три копы и по той цени опослѣ имъ не хотячи дати денегъ и до сего году нічого не уплатилъ, в чемъ для вѣры подписалися, а вмѣсто Василя Вєсича и Осифа Макаренка, по ихъ прошенію, дячокъ церкви Успенской Старосанжаровской подписался. Прихора.

»2. Гаврила Дмитренка, товарища сотнѣ Старосанжаровской, 1725 году насилцо взялъ дворище, при ринку мѣющеся, и на ономъ стѣвъ домомъ, а по многимъ за тоє дворище Дмитревковомъ упоминку не платячи ему, хочъ далъ на себе облѣггъ 1729 г. іюня 24 дня и винился дать рублей 4, однакъ по оному письму и по сроку в облѣггу написанномъ, имено в постъ Спасовъ того 1729 г. денегъ за оное му Дмитренку не отдавши, отказуетъ то, что мѣнешъ облѣггъ — доискуйся с нимъ. Для чего на своімъ неложномъ сознанию подписался, вмѣсто Га-

врила Дмитренко, по его прошенію, старосанжаровский обыватель Григорій тузинокъ подписался.

»3. Иванъ Кущикъ, кушнѣрь и обыватель старосанжаровекій, сожалѣть на Спафарія въ томъ, что виновать ему за напитки, подь часъ сотництва награбленныя, рублей два и еще, езда в Полтаву на него Спафарія за неотдачу денегъ суда просить, витеряль таларь, и хочь виинлся на Судѣ Полковомъ ему Кущику прописанное все отдать, однакъ ополелъ волокитою и одговорками, тимъ, что будетъ служить, онъ волочитца и такъ пропада до сего часу. Совѣстно сознаеть и подписуетца Иванъ Кущикъ.

»4. У Якова Стефановича, товариша сотнѣ Старосанжаровекон Спафаріи, сотникуючи, бралъ киндякъ, железо и прочія крамарекія вещи и виновать сталъ ему Стефановичу денегъ рублей три, и всякими волокитами и одговорками до сего часу не росплатился. Вѣрно сознаеть и подписуетца Іаковъ Стефановичъ.

»5. У вдови Маріи Стефановои Даниловичевои, обывателки старосанжаровекон, он же Спафарій полотна и прочіихъ вещей, бывши еще сотникомъ, набралъ за рубля, и тимъ словомъ бавячися, что отдасть, не уплатился. Въ вѣрность подписалась (За її той же дячокъ Прихора.)

»6. Хвениѣ Калантирцѣ, жителцѣ Старосанжаровекон, за напои Спафарій за сотництва своего долженъ сталъ рублей 16, а якъ упоминалася 1728 г. о оныхъ у Спафарія долгъ, призвалъ ея в домъ свой подманою такою, что будетъ ей долгъ платить и вмѣсто того смертно оную билъ, и до сего часу весьма болѣеть. Сущє сознавши, подписался мѣсто Хвении Калантирчихи, по повеленію ея, зять оной Стефанъ Середа подписался.

»7. Ивану Семилиту, жителеви старосанжаровекому, подлогомъ takimъ, что станеть ему платить, почему схощеть, за бараны шліонекіе, учинилъ такую обиду, же остатние три бараны взял и, кому хотѣлъ, оными добрился, а по упоминку и награжденію онъ Спафарій бранилъ его Семилѣта до своей хоти и хвалился, в дворъ завлекши, кіями награждать. То сознавъ и подписался Иванъ Семилѣтъ.

»8. Татьяна Афанасіева, вдова, в томъ сожалѣть на Спафарія, что помѣжъ прописанного Гаврила Дмитренко дворища имѣлося и ея дворище, и Спафарій оное, к своему присовокуивши, держить и не платитъ, и особенно виновать, бывши оной за напою золотыхъ осемь, не отдавъ. На томъ истину сознаючи, подписался за її дячокъ Иванъ Мойсеецъ.

»9. Настоящій городовый старосанжаровский атаманъ Василь Па-

велко на него же Спафарія скорбить в томъ, что рубиль в его атаманна лѣсѣ дерево, сколько надобно было ему, и винился дать за оное ему атаману платы денегъ рублей 6, а нѣчего не отдалъ. Саморучно на томъ росписался атаманъ Василь Павелко.

»10. Гаврилу Герасимову, товарищеву сотнѣ Старосанжаровской, онъ же Спафарій учинилъ такую нужду, что взялъ у него меду полчварта вѣдерка, цѣною вѣдерко по два талари, а нѣ в чомъ ему не уплачуячи, въ награжденіе похвалку чинилъ—бить хотѣлъ. Правду сознавши, подписался за его дячокъ Прихора.

»11. Григорій Сухій прискорбень на Спафарія в томъ случаи: обесчестилъ 1725 году жену Романа Терещенка его Сухого тестя Івана Терещенка, нѣкоторыми урахливыми словами, и лгать ему велѣла, и за то, по предложению на оную сказки Спафарию по суду его жъ Спафаріемъ, zostала виновата в подъ арештъ взята, а пришедшему ночью времени, якъ оную Спафарій с подарешту взявши в свой домъ, привелъ к плотскому ея с нимъ грѣху; то уже на утрій день Сухій с тестемъ своимъ сталъ виновать, а она права. На томъ самый пестецъ подписался; за его дячокъ Мойсеѣць.

»12. Леонтія Тузенка означенный же Спафарій с той причины, что, мѣвшеся неубогъ, не просилъ его Спафарія в домъ свой на честь, билъ смертно, отчего, болно немощень бывши, и умеръ. Истить тому сынъ его Григорій Тузвнокъ.

»13. Сестра родная Спафаріева, панѣ Семенова Чуйкевичева, бывши в гостяхъ у него Спафарія в Старомъ Сенжаровѣ, купила у вдови Ірины Балихи, обивателки старосанжаровской, бочку рыбы за три рубля и деньги Спафарию в отдачу оной отдала, а якъ стала она вдова у него тыхъ денегъ править, то не только не отдалъ, но еще безстужо и уразливо нѣсколько разъ ругалъ. Для чого вѣрно рѣчь свою сознавши, подписалась; за ѱ дячокъ Прихора.

»14. Докладаемъ при семь: означенный Спафарій дерево дубовое на цѣлый млищ на Ворсклу обивателями навоженное, тайнымъ образомъ, в битность сотникомъ, побралъ и что хотѣлъ з оногъ себѣ строилъ; пѣкогда трезвимъ не имѣлся, всегда корчемствовалъ, хотяпо ночамъ; з обивателей шапки знимавъ и пропивалъ; драки и сварчи чинилъ; гуся людскія по полю ловилъ и в палубъ свой, езда безпотребно и безпутно, ховалъ, и прошлого 1729 году в генваре мѣе поросятъ у Івана Боблого укралъ шестеро, а у Івана Середы семеро, якия поросята, по сознанію Івана Середы, онъ Середѣ з женою, зовемою Безлидскою, в его

Спафарія домъ и познаходили. Старосанжаровскій наказный сотникъ Михайло Карпенко. Городовой атаманъ Василь Павелко. Воштъ мѣсній Степанъ Волошиненко. Старосанжаровскій писарь Івашъ Панасевичъ. «

Що зрѣблено Спафарієві, що зъ нимъ сталося, де вінъ дівся, — незвісно.

ОЛЕКСАНДЕРЬ КОНІСЬКИЙ.

Полтава.

7 лютого

Р. Б. 1861.

ПРО КОНОТІНЬ.

I.

У Конотопі було три башти: (1) Пошівська, Путівльська и Підлипненська. Бувало, якъ ідешъ, зачинить заставу, дай два шагі, або наляницю, ато й не цустятъ. И три дороги було: Пошівська, Путівльська и Підлипненська. А валъ такий, що якъ глянешъ, до страшнѣ діло. Блякавецъ (2) зовѣться валъ, де Клепакі живуть. И замокъ бѣвъ, де тепѣрь Паламарѣва живѣ (Головіха). Шведи хотіли винять (3) гóродъ; у гóроді кулішъ варіли, та черпаками лили зъ валівъ на Шведівъ; дакъ воші й одійшли. Матуса мой, якъ ходила въ Київъ на богомілля, ще дівкою, дакъ її питали на дорозі: «А вітки ви?» — «Зъ Конотопа.» — «Чи крѣпкий же вінъ, що наші діди и батькі тамъ полягли?»

Лігъ п'ятдесятъ тому бѣде, мій рóдичъ, шіщъ, повізъ синівъ у Черніговъ; повернувшись, казавъ, що у Чернігові вали роскóпують; коли и въ насъ стали роскóпувать невольники. Річка Езучъ була чиста та гáрна, а тепѣрь заросла.

II.

У Конотопі були школи, при кожній цѣркві: що цѣрква, то й школа. Микільська школа, за грѣблею, була гáвна. Ще ся школа була до ревизіі. У тій школі бувъ дякъ, два піддѣчихъ и молодиківъ скіль-

(1) Застави и корбмісла.

(2) Блокгаузъ? Ред.

(3) Значить: добѣти сілою.

кось. Успенська школа була, да не такъ що глѣвна. Хто вѣчитця у Микільській школі, дакъ прѣмо на-попи. Школярі, лїть у 13, ходили безъ штанівъ у школу. Цѣрква Успенія була прѣже протїв соборі. Мой мати розказувала: несѣ дївчина сметану на базарь продаватъ, ви-скочивъ школяръ изъ Успенської школи: «Продай сметану!» — «Дай три шагі, та й бері!» — «Добре жъ, постій, винесу грѣші!» «Ухопивъ сметану, да й понїзъ у школу; та дївчина дождїдала, дождїдала, та давай и плакатъ; а тутъ її тїтка идѣ.» «Чогѣ ти плачешъ?» — «Ухопивъ школяръ, цѣтусю, сметану, и грѣшей и глѣчика не виносить!» Отъ вона й каже: «Ходїмъ же у школу!» Прийшли у школу, вона глѣвному й давай жалуватьця. Отъ той и каже: «Пїзнавай же, хто въ тебе взявъ?» и давай шуткуватъ. «Ну, на жъ тобі!» Вїнісѣ глѣчикъ и насипавъ пѣвешъ соли, вмїсто грѣшей. Школярі було изъ Микільської школи переправляютьця човнами черезъ Езучь, наберуть глеківъ, свѣрдликівъ и чопѣчківъ; а тутъ на плѣщадї стояли бочки зъ горїлкою; то оцѣ повертїть свѣрдликомъ бѣчку, нацѣстятъ горїлки, и чопѣчкомъ забьють; а тоді за грѣблю опятъ човнами махаютъ. Школярі, було, овечѣкъ тягаютъ и поросїятъ.

Ще я невеличкою була, у Пїдліиному, гѣдївъ тому шїстдесятъ: дивлюсь—бурса йде якїхсь харцизїякъ. Я думала, що людѣй рїжуть, та зъ двора узїла та й утїклá; а вони якъ пішли, я й вернүлася до-дому. А матуся каже: «Чогѣ ти, дурнá, утїклá? то були студенти; вони сївãли.» А тоді ходили студенти лїтомъ по сѣлахъ да й сївãли. Прѣже якїсь мандрївські полі служїли, тобъ-то такїй, що примандрүе незнãть вїтки; отъ було й кажутъ: «Сѣгѣднї мандрївський пїпъ служївъ. Успенїе погорїло давнѣ, гѣдївъ томү бѣде шїсдесятъ-чотїри, на Св. Недїлю, у сѣреду, якъ Конопїпъ горївъ. А тоді вже перенесли ѣго на се мїсто, де й тепѣрь. Якъ уменьїли попївъ, дакъ Варварський прихѣдъ и перечїсели до субѣору; а цѣрковъ продали у Сміле. Варварську цѣрковъ лїть 9, якъ продали. Цѣрковъ була слãвна, бїла да чїста.

Прѣже у Конопїпї не було судївъ, а була въ Попївцї сѣтенна канцїлярїя. Швѣди були ще за гатьманївъ, коли-то Швѣдчїна була, а Гатьманшїна була ужѣ посли. Було кажутъ: «и верзѣ, якъ дурнї люде Швѣдчїну.» Процãла Гатьманшїна. Пѣселї ужѣ була губѣрнїя у Нѣвгородку.

III.

Старѣнькая бабүсенька — лѣгко їй згадѣтця — розказуючи про Микільську школу, здумала й пїсню, зложену на дѣченьківъ Микільської школи.

Ой мандрували два дяденьки
 Зь Микільської школи,
 Написали да намалювали
 Марусини брови.
 »Ой вийди, вийди матусенько,
 Або вийшли Марусеньку, —
 Ой поцілую да помилую,
 Да впять и помандрую.
 — »Бодай же вась мандрувала
 Лихая година,
 Якъ я зь вами, пройдівіти,
 Літа погубила!«
 Пливé човенъ воді півенъ,
 Да колибъ не пролівся:
 Пішовъ мільи у Кримъ по сіль,
 Да колибъ не барівся!
 Ой пливé щука съ Кременчука
 Да прбитага зь лука:
 »Ой теперъ же намъ, дівчинонько,
 Съ тобою розлука!«
 Ой пливé човенъ, воді півенъ,
 Да малевані крильця.
 Ой не має и не буде
 Та могó чорнобрівця.

IV.

У Ковотоні, окроче тихъ пісень, котрі співають усюди по Україні, співають и такихъ, що по другіхъ місцяхъ за рідкість почути; тутъ почувешъ про жовнірівъ польськихъ, якъ вони живали на нашій Україні.

Ой ісь-підъ гаю, сь-підъ яліноньки,
 Іхали жовніри зь Україноньки:
 То въ тонкіхъ, то въ білихъ,
 То въ зелененькихъ,
 На коникахъ все вороненькихъ.
 Жовніръ у хату, — хазяїнъ пзь хати.
 Ставъ жовніръ хазійку реведовати:
 »Чогó въ тебе, хазійко, лічко біленьке?«
 — »Одъ холодочку, мій жовнірочку!«
 »Чогó въ тебе, хазійко, ніжки біленькі?«
 — »Одъ черевичокъ, мій жовнірочокъ!«
 »Чогó въ тебе, хазійко, рўчки біленькі?«
 — »Одъ рукавичокъ, мій жовнірочокъ!«
 »Чогó въ тебе, хазійко, уста солодєнькі?«
 — »Ой одъ медочку, мій жовнірочку!«
 Дявитця хазяїнъ шкарубїною,

Що рббитъ жбвнїръ изъ господїнею;
 Дївнця, дївнця, та все толкѣ,
 Та на своїо мїлу прўтти готѣ.
 »Ой тї, мужїче-невїрїиченьку,
 Да не вїришь моєму бїлому лїченьку,
 Що невїльно стати, пожартувати,
 Молодбого жбвнїра поцїлувати!
 Купї, мужїче, ключь-колбодчку,
 Зачнїй, замкїй у комїрочку!
 Якъ схоче жбвнїръ менє любїти,
 Бўде твої замкї ломїти.
*Якъ пшмарїюся солонїною,
 Вїскочу къ жбвнїру шкарубїною!*
 Купї жь, мужїче, срїбнїй звїнчочокъ,
 Привяжї мїнї до подїмочокъ,
 Да кудї я рўшу, то дзвотїти мўшу,
 За твою проклїату, мужїче, дўшу.»

Що воно значить оцї слова про солонїну? Вїдно, прїмха якї-небудь, або-що; теперь про такї прїмху не чўтно. Мабуть, воно такї сїлу мїло, якъ тещерь те, що якъ слїду' вїзьмешь нє-пїд' парубка, то бўде такъ любить, такъ любїть, такъ слїдомъ бўде й ходїть! Отъ їще коптїшська пїсня.

Ой у Кїївї да на рїпочку
 Пилї Ляхї да горїлочку,
 Да пилї воїї, выпивали,
 Изъ соббю Марўсеньку пїдмовляли:
 »Да ходїмъ, Марўсенько, зь нїми,
 Зь нїми, молодцїми!«
 Ой кїнетця старєнькая мїти,
 Ажъ немїе Марўсеньки вь хїтї.
 Кїнетця до комбрі,
 Ажъ немїе нї Марўсеньки, нї худбї.
 »Снїї якъ мої молодїї!
 Сїдлайте конї воронї,
 Да поїдте шлїхомъ,
 Да наженїть Марўсеньку зь Лїхомъ!«
 Тїлько Марўсенька братївъ вздрїла,
 Такъ на пїженькахъ изомлїла.
 »Да братї жь мої молодїї!
 Да що хоче, те й берїте,
 Тїлько менє изъ Лїшенькомъ не губїте!«
 Срїбло, злато — все забрїли,
 Да й Лїшенька зарубїли.
 »Теперь же я не Марўся,
 Да немї жь мого Лїха чорноўса;
 Теперь же я не вдовїця, —
 Немї Лїха-чорнобрївця...«

V.

У Конотоні народъ знає про Горкúшу, Кахánчика, котрі дебуширили въ самому́ городі и по окóлі; сі́ случаі́ не остáлися безъ то́го, щобъ народъ не виливъ їхъ у пісняхъ; багáто такіхъ пісень и прівістей но́ситця поміжъ тутéшніми людьмі́.

Ма́ти мо́я роскáзувала мені́ (говорівъ мені́ оди́нь), що у Підлі́нному розби́шака залі́зимъ веретено́мъ, тимъ що цівки́ сучу́ть, замучи́въ жінку, ути́къ у Карабу́товъ, да тамъ и живъ́.

У Коно́то́нському́ суді́ е «ді́ло» 1784 ро́ку про Горкúшу. Ви́пишемо съ то́го ді́ла допрóсні речі́. Мо́же, вони́ кому-небу́дь здаду́тця.

«А на третій́ день, съ нихъ Рома́нъ Басенко и Проко́пъ Коровченко отлучили́ся отъ нихъ въ Самаръ, для поку́пки рыбы, съ которою на́мѣрены́ были́ їхати́ въ Малороссію́ для прода́жи, а особливо́ въ Лубни, къ́ же́нѣ́ и дѣ́тямъ она́го Коровченка, ко́п тамъ домо́мъ жили́. А на послѣ́докъ и они́, въ-четыре́хъ: Горку́ша (Семенъ́ Ива́новъ сы́нь), Кравченко, Пики́неръ и Хмѣ́ловскій, поѣ́хали въ степь Запоро́жскій, къ́ Павель-гра́ду; и, проѣ́зжая къ́ Калму́су, прожива́я по степа́мъ, провели́ време́ни мѣ́сяца два; а на послѣ́докъ прі́ѣхали въ Ахтырку́ въ де́нь Пресвяты́х Трои́цы. Проѣ́зжая къ́ оной́ степа́ми, и остано́вились подь́ Ахтырко́ю въ бере́зняку, гдѣ́ и монасти́ръ, подь́ ко́нмъ то́гда́ была́ ярмонка, и простоя́вши тамъ́ дней́ четы́ре, на пя́тый де́нь поѣ́хали въ Коно́то́нь, для ограбле́нія Парцу́рихи; и, проѣ́зжая къ́ оному́ все степа́ми, остано́вились уже́ за Константи́новымъ—къ́ Смѣ́лому, на полѣ́, въ око́цѣ́ Гуса́ковомъ, ко́зака смѣ́ли́скаго́ Гуса́ка, не въ-одта́ль ху́тора Барда́кового, до кото́раго́ они́ и посла́ли Фе́дора Кравченка́ съ увѣ́домле́ніемъ, что́ они́ прі́ѣхали. По́чему́ оный́ Барда́къ къ́ нимъ́ туда́ въ око́ць и прі́ѣхаль; и они́, напиви́шись съ нимъ́ горѣ́лки, ночева́ли тамо́, а ме́жду тѣ́мъ посла́ли Кравченка́ въ Сухо́верховку́ къ́ Пухло́му и Шевченку́ съ увѣ́домле́ніемъ, что́ они́ прі́ѣхали, и ихъ́ къ́ себѣ́ при́глася́л. По́чему́ они́ на друго́й де́нь прі́ѣхали и съ со́бою́ привезли́ тамо́шняго́ жителя́ Макси́ма, а по прозвані́ю не вѣ́даеть; а за тѣ́мъ, согла́сивши́ и ихъ́, поѣ́хали къ́ Коно́тону́ черезъ́ Гру́зьку́ и Ко́зацьку́ю, ни́гдѣ́ не остано́вля́ваясь. Ме́жду тѣ́мъ оный́ Барда́къ отда́лъ его́, Горку́ши, черво́нцы на се́мь-со́тъ ру́блей, у него́́ храни́вшіе́ся отъ́ ограбле́нія́ Холодо́вича. Подь́ѣ́хавши́ жъ́ подь́ Коно́то́нь, остано́вились при́ греблѣ́ Луги́нки, и, оста́вля́я она́го Макси́ма при́ пово́зкахъ, по́шли са́ми́ боло́томъ отъ́ Ка́нды-

биной гребли до самого Конотона для осмотра двора оной Пурпурли, жены тамошняго городничаго Петра Базилевича; и какъ оноу дому съ того болота узнать не могли, то и воротились назадъ, и поѣхали въ лѣса, къ Сейму и къ селу Жолдакамъ; и въ близъ лежащихъ тамо лѣсахъ проводили дней съ четыре, по причинѣ великихъ бывшихъ тогда дождей; а на пятый день, оставя возлѣ повозокъ въ бору Пухлаго, сами въ-шести человекъ, съ однимъ ружьемъ, пароу пистолетовъ, сокироу и ратищемъ, на одной пароконной повозкѣ поѣхали въ Конотонъ и, подѣхавши подъ оный, оставя повозку съ лошадьми въ житахъ, сами все въ-шести пошли въ дворъ къ оной Пурпурли, и, перелѣзши въ садъ черезъ заборъ, оставили въ саду Максима, а надворъ—Хмеловского и Шевченка, а онъ, Гаркуша, съ Кравченкомъ и Пикиперомъ, пошли въ кухню и, повязавши въ оной двоихъ женщинъ и двухъ же мальчиковъ, пошли къ покоямъ, гдѣ на крильцѣ спали два человекъ козаковъ, отъ коихъ онъ, Гаркуша съ Кравченкомъ, забравши стоявшія два ружья и двѣ сабли и двѣ ладунки, поставили въ-отдаль, подъ хатоу, а ихъ, козаковъ, повязавши ихъ же поясами, отвели въ кухню же; а за тѣмъ и на конюшнѣ троихъ же сторожей, связавши жъ, отвели въ кухню жъ, откуда взявши одного мальчика, пошли въ комнаты, гдѣ дочь оной Пурпуриной дѣвица тогда спала и при ней двѣ дѣвки, и, забравши и ихъ, повели въ кухню невязаныхъ и, заперши въ оной, поставили на караулъ Хмеловскаго и Максима, а сами: онъ, Гаркуша, Кравченко, Шевченко и Пикиперъ, пошли въ комнату къ оной Пурпурлѣ, гдѣ и свѣча еще горѣла, а на кровати лежалъ мужъ ея, Пурпуриной, городничій Базилевичъ, а жена его въ другой комнатѣ спала. И они, вошедши въ хату, сказали ему, городничему: »Здорѣвъ! чи радъ гостѣвъ?« На что онъ городничій сказалъ: »Здрѣстуйте!« Послѣ чего, сказавши ему, что не до его дѣло касается, то чтобъ онъ лежалъ, сами пошли въ другую комнату къ оной женѣ его, Пурпурли; которую розбудя и одѣвши въ юпку и надѣвши на голову колнакъ, повели къ оному ея мужу и тако спросили, гдѣ ея деньги сорокъ тысячь рублей? Послѣ чего она, отперши одинъ сундукъ, въ которомъ было серебряной посуды весьма много и мѣшокъ серебряныхъ денегъ, объявила имъ, что тутъ-де все ея сокровище. И они, взявши съ оноу мѣшокъ серебряныхъ денегъ, а съ другого сундука маленькаго—въ трехъ связочкахъ жемчуга, имперіаловъ четыре и сверхъ того мѣлкихъ два мѣшка денегъ, шубу лисью мужеску подъ краснымъ сукномъ, одинъ кусокъ локтей въ четыре парчи, а другой въ такую жъ мѣру бархату зеленаго венецкаго, голанскаго и простаго,

всего штукъ съ шесть, но сколько именно котораго штучокъ, онъ знать не можетъ; ружей двое: одно венецкое, а другое тульское; шаблю подь еребромъ, лошадей трое вороныхъ; да въ городничяго сундучокъ собственныхъ его денегъ мѣлкихъ серебрянныхъ сѣмъ рублей. Между тѣмъ Федоръ Кравченю ударилъ оную городничюю разовъ съ четыре барбарою, говоря, чтобы она, по постамъ мяса не ѣла. А Никита Пикнеръ, взявши у него тую же барбару, билъ ея же городничюю, говоря, чтобы она не понижала своего мужа. А за тѣмъ Кравченко, Хмеловской и Шевченко, забравши вышеписанныя вещи и, сѣвши на тѣ три лошади, поѣхавши впереди къ оставленной у житахъ повозкѣ Максима, поѣхали за нимъ, а онъ, Горкуша съ Пиканеромъ, пошли пѣшіе велѣдъ же за ними. Пришедши жъ на то мѣсто, гдѣ оставили повозку, такъ какъ и оные Кравченко, Хмеловскій и Шевченко, не застали и оной тамо, ни посланнаго къ ней Максима, то и поѣхали тѣ на лошадяхъ, а онъ Горкуша съ Пиканеромъ пѣшіе, но всѣ вмѣстѣ къ повозкамъ, оставленнымъ ими въ бору. Идучи жъ туды, нашли на дорогѣ чумаковъ, человекъ зъ десять, но отколь и кто они таковы, не вѣдаетъ, ишовшихъ зъ горѣлкою изъ Глухова; къ которымъ они присовокупясь, пили у нихъ горѣлку и притомъ объявили имъ, что они гайдамаки; и онъ, Семень Горкуша, давалъ имъ деньги мѣдные мѣлкіе пригорщей съ три, и за тѣмъ они, отставши отъ тѣхъ чумаковъ, пошли черезъ греблю городничяго Базилевича, съ краю отъ Конотопа состоящую, и, перейшовши оную, нашли въ лѣсу стоявшихъ Литвиновъ человекъ зъ десять; но кто они таковы, они не спрашивали. Насыпавши имъ съ кашука денегъ мѣлкихъ, скотили съ одной изъ повозокъ бочку съ горѣлкою, объявляя имъ, Литвинамъ, чтобы они ихъ отвезли до ихъ повозокъ; почему оные Литвины на то и согласилися, и они, взявши одного съ нихъ на повозку, на которую поскладали всѣ оные вещи и сѣлъ онъ, Горкуша и Пикнеръ, а Литвины поганялъ. Поѣхали вмѣстѣ съ тѣми, что и верхомъ, и, отѣхавши отъ ихъ Литовскихъ повозокъ, съ одми гоны, нагналъ ихъ на песку Парпура, но кто онъ, Горкуша, знать не можетъ, съ однимъ козакомъ, верхами на тѣхъ лошадяхъ, что были въ нихъ повозки, оставленной ими подь городомъ Конотопомъ въ житахъ, и какъ оные его товарищи, что на лошадяхъ, за нимъ, Парпурою, погнались, а онъ, Парпура, съ козакомъ началъ отъ нихъ убѣгать, то лошади ихъ и позбивали съ себя, съ конихъ козакъ ушолъ въ очереть, а Парпуру они поймали и, связавши его жъ поясомъ, посадили къ нему, Горкушѣ, на повозку, и поѣхали трактомъ къ повозкамъ своимъ,

что въ бору, и, ѣдучи туда, настигли на дорогѣ онаго ихъ Макенма, къ повозкѣ было отпавленнаго, и заѣхали въ хуторъ Лободинъ, но котораго, — онъ знать не можетъ, и, въѣхавши въ дворъ, пострѣчали въ ономъ его жену Лободы, въ которой и начали они требовать подводы; но какъ она начала ихъ бранить, то съ нихъ Кравченко хотѣлъ ея застрѣлить съ ружья, однакъ онъ, Горкуша, до того его, отнявши въ него ружье, не допустилъ. И затѣмъ онъ, Гаркуша, съ Кравченкомъ, оставя прочихъ своихъ товарищей и Парпуру на дворѣ, пошли въ избу къ оному Лободѣ, и какъ тогда Лобода еще спалъ, то они его разбудя, начали у него требовать лошадей. Когда же онъ спросилъ ихъ: «кто ѣдетъ?», то онъ, Гаркуша, отвѣчалъ, что разбойники и что взяли съ собою въ ясырь Парпуру; почему онъ и далъ имъ штофъ водки, трое лошадей верховыхъ и служителя для взятя у нихъ обратно тѣхъ лошадей, какъ доѣдутъ до своихъ повозокъ, и сверхъ того, взяли они у него двое ружьевъ. Въ ономъ же хуторѣ было людей его, Лободы, по примѣчанію его, Горкуши, человекъ съ шесть и затѣмъ они оттуда все вмѣстѣ верхами — а на повозкѣ ѣхалъ Парпура связанный, Макенъ и Литвинъ — поѣхали; а отѣхавши отъ хутора, только верстовъ три, настигла команда козацья конная человекъ въ пятьдесятъ, и начали по нихъ стрелять съ ружьевъ, при чемъ и онаго ихъ товарища Кравченка застрѣлили, и онъ тамъ же упалъ; а они: Горкуша, Шевченко, Макенъ, Хмеловскій и Пикинеръ ушли къ своимъ повозкамъ, и съ ними Лободинъ служитель съ лошадьми, и застали при оныхъ Пухлаго и повозки свои запряжены, на которыхъ съ одной выпрягли лошади и оставили порожнюю въ бору, сами поѣхали верхами, а Пухлый на повозкѣ, а Никита Пикинеръ верхомъ отлучился одинъ съ ружьемъ и взятыми якобы имъ тайно отъ нихъ у Базилевича ассигнаціи, коихъ однакожъ онъ, Гаркуша, не видалъ, и Лободиного человекъ принудили жъ съ собою ѣхать, и поѣхали пуцею, и остановились въ лозѣ, подъ селомъ Трибинскаго, гдѣ опять настигла ихъ та жъ команда и отняла у нихъ все лошади, и повозку также, и забрали они всехъ его товарищей, кромѣ его, Горкуши, и все взятое ими у городничаго, а у него, Горкуши, остался только жемчугъ да сабля, которые онъ послѣ оставилъ въ Степана Крамера, жителя села Чертоватаго, что на Кильчинѣ; ибо онъ укрылся въ болотѣ, гдѣ до вечера и сидѣлъ, а въ вечеру, вышедши съ онаго, пошолъ лѣсами и степомъ къ Бардаку, куда на другой день въ ночи и пришелъ, и объявилъ ему о своемъ приключеніи; почему онъ, сожа-

лѣя объ немъ, отдалъ ему, Горкушѣ, всѣ деньги, оставшіяся у него, и отвезъ его на своей подводѣ въ Роменской уѣздъ въ хуторъ, прозываемый Ракова Січъ, куда приѣхавши, онъ его и оставилъ, и продалъ ему лошадь свою, клячъ мастю сивую, за 22 рубля. Онъ же, Горкуша, нанявши тамошняго жителя, ему неизвѣтнаго, и объявивши, что онъ оставшійся отъ своихъ возовъ, на которыхъ онъ рыбу привозилъ, и нанявши его одну лошадь съ повозкою, а свою припрегъ на пристяжку, поѣхалъ съ онымъ жителемъ, въ свободу Бригадировку, положила въ повозку свои деньги съ мѣшкомъ.»

Тенѣрь послухаймо якъ народъ почитуе Горкушу въ своїй пісні:

Да хотів Бардакъ, да хотів Кіндратъ,
 Зъ Тарапѣмъ (*) зрівнятьця...
 Дала жъ ёму вража мати
 Зъ Горкушею знатьця!
 Що въ Бардака у Кіндрата
 Весь двіръ на помѣсті,
 Наїхали до Бардака
 Не веселі гості:
 »Здоровъ, Бардакъ, здоровъ, Кіндрате!
 Якъ ти поживаєшь?
 Зъ далѣкого краю гбсті,—
 Чимъ ти їхъ вітаєшь?
 Ой чи мѣдомъ, ой чи вишѣмъ,
 Ой чи горілкою?
 Попрощайся, Бардакъ Кіндрате,
 Зъ дітками и зъ жінкою!«
 —»Отъ вамъ, братця Запорѣзці,
 Грѣшей по корѣзці,
 Та не ведіть ви Бардака,
 Въ Конотинъ въ колѣзці!
 — —
 Позаймали шевці вівці, Неплибевці коні,
 Та вдарились Тарапѣнки рукамі объ пліи.

Пісня, якъ бачите, не доведена до кінця, бо той, хто розказувавъ, не знає далі.

СТЕПАНЪ НІСЬ.

Черніговъ.
 Березоль, 1860 року.

(*) Таранъ — сотникъ смілянський (Лубенського полку).

СКАЖІТЬ МІНІ, ДОБРІ ЛЮДЕ.

Скажіть міні, добрі люде,
 Въ ко́го я вроділась:
 Що на світі жилá ма́ло,
 А вже й зажурилась.

Чи вийду я у садочокъ, —
 Важенько вздихаю;
 Чи співала бь, чи летіла бь —
 И сама не знаю.

Чи вийду я до річеньки, —
 Изно́въ зажури́ся.
 Все дивлю́ся въ степь ширóкий,
 Та й не надивлю́ся.

За філею філя дру́га
 Шумить и женéтця,
 А у мене душа́ тужить,
 И се́рденько бьéтця.

Місяць ясний зь зіронька́ми
 Ті́хо розмовля́е;
 А у мене молодóї
 Розмо́ви нема́е.

Скажіть міні, добрі люде,
 Що́ міні робі́ти:
 Ой якъ міні на сімъ світі
 Безъ коха́ння жи́ти?

Коли́ бь міні дали́ кри́ла,
 То я бь полеті́ла,
 Голу́бкою на рúченьку
 Милéнькому бь сі́ла.

Оттоді́ бь я, добрі люде,
 Васъ би не пита́ла;
 Жилá бь собі, співа́ючи,
 И го́ря бь не зна́ла!

Л. ГЛІБОВЪ.

ВИГОВЩИНА. (*)

I.

Поховали Богдана Хмельницького, и нещаслива заздрость уряду гетьманського заразъ почала ёго порядокъ по-своёму перероблювати. Не одинъ зъ старшихъ генеральнихъ до гетманування квапився, тільки боявся явне съ тимъ одкритися. Тимъ-то, по́тай ради козацької, хитрі лю́де намóвили молодого Хмельниченка, щобъ не брався до старшинування надъ поважними полковниками, бо вони тогó не стéрилять и віку ёму вкорóтять весéлого. Учинили жъ вони шби раду и, зібравши собі зичливыхъ козаківъ у двіръ до Хмельницького, ворóта замкнули и бильшъ нікого не пускали. Вийшовъ Юрасъ Хмельниченко зъ світлиці на тую раду; дякуе козакамъ за урядъ гетьманства и молоді літа свої прекладае, що не ёму такіми справами великими керувати и сивими полковниками, лицарями славними, правити; булаву, бунчукъ и всі клейноди гетьманські на стілець покладае, нízько вклоняетца и одіхóдить у будіноць. Зумілося козацтво прóсте, побáчивши такé й почúвши, бо тільки самі полковники таємницю знали; и дóвго та булава въ тій раді на стільці лежала. Старшина́ черезъ осау́лівъ не разъ и не два оклика́ла військо, яка бъ була ёго во́ля, кому́ ту булаву до рукъ узяти. Вісько бажае, щобъ

(*) Поміщаемъ эту статью вмѣсто литературнаго извѣстія о продолженіи полезнаго труда П. А. Кулиша по предмету общедоступной исторіи Украины. Въ настоящее время подобный трудъ, представляющій, кромѣ историческаго содержанія, образецъ литературной обработки народнаго языка, долженъ стоять наравнѣ съ высокими творческими произведеніями.

тільки та була слава, що Хмельницький гетманує, а нехай би його порадці всіма речами до повного його зросту справували. Тоді вже Хмельниченка козакі в раду з світлиці силоміць вивели и булаву при собі держати упросили, а як у військо йти, то щоб тоді з своїх рук Вигóвському давъ, а вернувшись из походу, зновъ щобъ йому Вигóвський вертавъ гетьманські клейноди. Се вже приятелі Вигóвського пробітихъ козаків такъ наладили, а до того ще усовітували, щобъ Вигóвський, маючи въ себе булаву, *гетьманомъ на той часъ* на листахъ писався. Взівши жъ Вигóвський булаву, вже її молодому Хмельниченку не вертавъ; вінъ його до Києва у науку випровадивъ, а самъ гетьманство опанувавъ уже безпечно. Не мисливъ Вигóвський Москві голдувати; мисливъ вінъ річъ посполіту Польску козаками підперти и Україну на рівному праві з усіма воеводствами поставити. Були въ старого Хмельницького великі скарби въ землі заховані. Вінъ ті скарби зъ землі добуває и до війни, потай царя, готуєтця. А тимъ часомъ цареві листівне радить, щобъ вінъ сілою короля Яна Казимира змусивъ своє королівство за Московськимъ царемъ на вольному сеймі ствердити, и тою порадою царські очі одъ України одвертає. Царъ же думає, що Вигóвський йому на помічъ протівъ Ляхів готуєтця, ажъ тутъ Пушкаръ Полтавський до його піше, що вже въ Вигóвського зъ Ляхами положено и військо чужоземне вже грішми Хмельницького понаймаю, щобъ на Москву разомъ изъ Ляхами несподівано вдарити. Одиімъ же ухомъ царъ Вигóвського слухає, а друге Пушкарєнкові настиляє и самъ не знає, кому зъ нихъ віри няти. Вінъ свого боїрина Богдана Хитрого на Україну въ Переяславъ посилає, а Вигóвський собі туди жъ притягъє Чигриня зъ старшиною, п лестивими словами и подарунками великими боїрина Хитрого до себе прихляє. Той йому на раді булаву одъ царя и грамоту на гетьманство подає, и вже почавъ Вигóвський вповні гетьманомъ писатись.

II.

Рада жъ була въ Переяславі зъ самої старшини козацької, безъ черні військової, и Пушкаръ полковникъ на раду не приїхавъ. То прості козакі зъ сотниками не вважають Вигóвського

за зуполного гетьмана, а Пушкаръ ёго пройдісвітомъ на всю Україну оглашає и всю чернь військову городову до ра́ди генеральної зъ черню низовою заохочує, підмо́ги противъ вора́га отчизного и похлібці Лядського зъ Запоріжжя про́сить — и допевняєтця. Ще жъ Низовé військо зъ Запоріжжя не вигреблося и зъ городовімъ військомъ до-купи и до ра́ди генеральної не зняло́ся, ще тільки шістьсотъ до́брихъ молодцівъ на підмо́гу Пушка́реві въ Полта́ву прийшло́, а тамъ уже ханъ у Криму́ посла́мъ Виговського обітницю чинить, що на ёго при́зивъ зо всіма́ крилатими о́рдами на Україні става́тима. Се жъ уже дру́гі послі́ мусивъ Виговський до хана ви́правити, бо першихъ Запорі́зці переняли́, у Дніпрі́ потопі́ли, листі́ Виговського зпа́ли и до ца́ря посла́ли, та ще й приписа́въ кошовий ота́манъ Барабаше́нко, що ти, ца́рю, не здо́лєшь на Україні городовé коза́цтво підъ своєю́ рукою вде́ржати, а зроби́ ти гетьма́нщину за Поро́гами та мене́ вчини́ гетьма́номъ, а городі́ всі у поспі́льство поверта́й. Така́-то була́ за́здрість у Низовцівъ на старшинну́ городову́ и на роскішне городовé коза́цтво; такъ-то вони́ звикли городи́нцямъ я́му копа́ти, и коли́ не ца́реві на старшинну́ наговорова́ти, то військову́ й сі́льську чернь бунтува́ти. Убезпечивши себе́ съ Криму́, Виговський ще усло́вуєтця безъ кривавихъ бучь на Україні загетьма́нити. Вбача́ючи військово́ї черні́ до себе́ незичли́вость, а прихильно́сть до Пушка́ря, вінъ че́сти ёго́ й сла́ви не уносла́ждає, листі́ ёму́ лагідні́ й ласка́ві пи́ше, ви́ступокъ ёго́ пер́ший проща́ючи и до при́язні́ й зго́ди ёго́ нкъ собі́ нахля́ючи, що незго́да и непри́язнь спі́льнєму до́бру́ Українському́ зашко́дять, а ворога́мъ си́ли надъ козака́ми прибавля́ть. А Пушка́рь, я́ко простота́, на ті́ листі́ гіркі́мъ сло́вомъ Виговському́ дорекáє, Ляхо́мъ Виговського́, зъ ві́ду и зъ ді́ль ёго́, лає. Тоді́ Виговський, не дойма́ючи віри козака́мъ Українскимъ, ви́правивъ до Полта́ви полкъ́ Сёрбської́ компа́нії своєї́ грошово́ї, щобъ Пушка́ря́ взяти́ и до ёго́ припрова́дити. Та́я жъ Сёрбська́ компа́нія, не дійшо́вши до Полта́ви, підъ Дика́нькою́ коло́ Буди́щъ, противъ Жу́кового Байра́ку, обідати́ въ полі́ заходила́сь, а тутъ коза́кі Пушка́ренкови́ зъ Січови́ми бра́тчиками́ на її́ па́літають, січу́ть, руба́ють, якъ́ поло́ву розмета́ють. То пер́ше пра́вий Дніпро́вий бе́регъ Чигиринський́ найбо́льшъ огне́мъ воєннимъ пала́въ и кро́втю обли́вався, а се вже почина́єтця зва́да на лівому́ бе́резі́, на на́шій

Полтавській Україні, та не зъ Ляхами, не зъ жовнірами, не зъ отчизними ворогами, а міжъ самими вже козаками, міщанами й селянами. Іще жъ по Вкраїні біліли скрізь косякі Лядські, Татарські, козацькі; іще очі въ матірокъ по синахъ, у женъ по мужахъ одъ слізъ не пообсихали, а вже козакі зновъ почали одъ Пушкаря й Вигóвського трúпомъ падати. Пушкаръ бо, сподівáючись на себе одъ Вигóвського великої помсти, військову чернь зъ України до себе скликає, волоцігъ, дейнекъ, вінниківъ, броварниківъ, пастухівъ и наймитівъ людськихъ на козаківъ значнихъ заохоче и, назвавши їхъ усіхъ дейнеками, величєнный полкъ зъ нихъ утворює. Зъ рогатинами, косами й киями хіжа голота кругъ Пушкаря у Полтаві стóвпилась, а багáто й по іншихъ городáхъ за Пушкаря обизвалося и въ сóтні кúпились. Хочъ же й мáло міжъ тими дейнеками було лóду ору́жного (найбільшъ съ коляками та косами збігáлись), та запєклимъ и метівимъ сєрцемъ вони лейстрóвому козацтву, а найбільшъ старшині, не малóї тревóги завдавали.

III.

Отъ же гетьманъ Вигóвський собóю не вóнтпить. Вінъ піхóту Німецьку коло свого бóку має и Орді дєсятъ тїсячъ коней съ Крїму викликає. Перейшовъ Дніпрó передъ Вознесєннямъ, рúшивъ на Пушкаря до Полтави, и полкóвникамъ сєгобóчнімъ звелївъ до себе съ потúгами прибувати. И полкóвники, всюди по городáхъ съ Пушкарівцями сирáвившись и голóту потлумівши, до бóку свого гетьмана схóдились. Оцє жъ ужє до Сокóлїхъ байрáківъ Вигóвський съ полковниками своїми прибуває, Орду про запáсь коло байрáківъ кїдає, а далі на долині Полúзорь два полкі Німецької зятяжної піхóти Хмельницького станóвить, а самъ зъ обóзомъ до Полтави рúшивъ и втаборився міжъ Жукáми и Рибцями, на горі, підъ Полтавою. Ще жъ Вигóвський хїтримъ рóзумомъ роскидає, корóтку весилу́ пічъ у полі почує, на Пушкаря вдáрити наміряючись, а съ Полтави Пушкарівці густими лавами двинули, до табору єго на схóді сóнца гúчно припáли, військо стрівóжили. Тутъ Січові молодці вїхромъ налітали и въ таборъ повсáкували; а дейнеки Вигóвцівъ киями съ табору вїперли и зáразъ на горільчанихъ кúфахъ гуляти засіли,

а козаки зъ Запорозцями кинулись Вигóвського возі зъ салáми, съ пшона́ми, съ запасною збро́єю й одéжею жакува́ти. Вони жъ тутъ порáютця и въ та́борі бенкету́ють, а Вигóвський, справившись и вхопивши Орду́ та Німецьку піхóту свою́, несподівано на нихъ удáривъ. Тоді́ дейнеки, на Німцівъ зъ дубíнами вели́кою кúпою кинувшись, заразъ Німцівъ зломіли, погна́ли и на-бі́къ осорóмили; а Вигóвський тимъ часомъ съ Татáрами й коза́цтвомъ на безпéчнихъ Пушка́рівцівъ до́бре насівъ и до справи прийти́ імъ не дава́въ. Бі́лися жъ Пушка́рівці завзято; па́ло трупомъ коза́цтва не ма́ло зъ обо́хъ бо́ківъ, ажъ тутъ коза́къ до Вигóвського на́мету приска́кує и вже го́лову Пушка́реву на спису́ показує. Тоді́ Січові́ бра́тчики вте́комъ заразъ ру́шили и до Січи́ мані́вцемъ чимчикува́ли. А Вигóвський Пушка́рівцівъ доки́нчавъ, безъ оща́дку рубáвъ и на всі́ стóрони, якъ отáру, роспу́дивъ. Тоді́ вже до Полта́ви дві́нувъ и заразъ її́ огнемъ приви́тавъ, коза́цькі́ й міща́нські́ двори́ пожакува́въ, и, постоявши днівъ зо́ два, до Чигринá верну́вся, се́гобóчні полкі́ по до́мівкахъ пороспу́скавши и до но́вої во́йни яко́сь готóвитися імъ запові́давши. Яка́ жъ се но́ва бу́ла въ ёго́ війна́ на думці́? Се́ вже вінъ Пушка́ря зломі́вши и Запорозцямъ но́са вте́рши, задума́въ одъ ца́ря оді́рва́тися. Не зна́ли жъ то́го ёго́ ўмислу ще́ й полко́вники всі́, бо пота́ємне Вигóвський, черезъ прихильнихъ собі́ люде́й, зъ Ордо́ю змовився; а хочъ прися́гу на брата́рство старшина́ генерáльна́ Орді́ викона́ла и одъ Орді́ тако́ї жъ прися́ги доперні́лася, та вва́жали, що то́ для впоко́ю Украї́нського ро́битця. Тільки́ чернь во́йсько́ва на Вигóвського мі́ркала, та сотники́ за че́рню ру́ку тягну́ли, ёго́ таємни́ць домисля́лися и пого́лосу́ вже таку́ по Вкраї́ні пуска́ли, що́ хоче Вигóвський Москву́ воюва́ти.

IV.

Справді́ притя́гъ Вигóвський въ-осені́ 1658 ро́ку зъ вели́кими поту́гами на се́й бі́къ Дніпра́, щобъ и впорядкува́ти ёго́, и супроти́внихъ собі́ люде́й до оста́нку ві́тлумити. Ніхто́ не зва́живсь прогивъ ёго́ зве́рхности озва́тися, а котóрі́ вте́комъ пішли́ за гра́ницю́ у Моско́вські́ городі́, и за́ тимъ Вигóвський во́йскомъ своі́мъ ганя́въ, а по́слі́ въ Га́дячі́ осівся́ и ра́ду вели́ку зъ стар-

шпиюю радивъ. Вбачала ёго старшина, що чернь війскова й сільскá важкимъ дѣхомъ на козаківъ значнихъ и людѣй замѣжнихъ дѣше, — тѣи, що козаки зъ войни червѣно покорѣстувались, а сѣ, що въ реєстрѣ ихъ не повписувано, — отъ и вигукували по шивка́хъ незвичайни на козаківъ значнихъ рѣчи и завѣдливимъ окомъ на займанщини людѣй замѣжнихъ поглядували. Отожъ и дейнеки тѣ сѣ такихъ людѣй сердѣтихъ, то зъ опѣякъ и гольтяякъ завзятихъ позбѣрались, що насѣду статѣчни козаки ихъ розгромѣли и по всѣй Украѣні роспѣдили. Хочъ же й ущѣхнули Пушкарѣвци, вбачаючи за Вигѣвськимъ потѣги великі, а про-тѣ Вигѣвци дѣмали й гадали, якъ себѣ на-дальшъ забезпѣчити. Отъ и на-дѣмались, щобъ ужѣ зъ Украѣни вчинѣти особну рѣчь посполѣту зъ своєю шляхтою, маршалками и всѣкими дигнитарями, на-взѣръ Литѣвського князтва, и до рѣчи посполѣтої Пѣльскої по-вѣими пактами примкнѣтися. Мабуть, сѣ дѣмка давнѣ вже въ голові въ Вигѣвського кѣблилась, та не знавъ вѣпъ, до чо́го ще дѣйдетца; тимъ за живота Хмельницького передъ царьскѣими бойрами лисѣцею звивався и самъ на бойрство й вѣтчѣни Москѣвські въ царя квѣпився, и колибъ на Вкраѣні ёму не повелѣся, то до царя бѣ зъ рѣдичами й приятелями на даровѣй хлѣбъ одѣхавъ. Якъ же побачивъ, що старшина козацька шляхѣцьку наѣцію на Вкраѣні завести рада и головою своєю ёго до того дѣла вважае, вѣнъ тодѣ царя тѣльки лѣдою лѣдѣвъ, щобъ наоѣве Ляхѣ лѣску царьскѣ збоку вбачали, бо кажуць: *гарна дѣвка засвѣтана*, такъ ужѣ щобъ, якѣ вѣнъ схѣче, правѣ ёму поступѣли. Такъ же й стѣлось тепѣрь, бо корѣль, запобѣгаючи, щобъ царь Москѣвський на всѣ вѣольности козацькѣ не згодѣвся, прислѣвъ у Га-дѣляч до Вигѣвського покѣрливѣ послѣи, а сѣ тѣми вже послѣами старшина козацька такѣ пѣункти у Га-дѣлячѣ написала: щобъ унѣи мѣжъ двѣма вѣрами посерѣдинѣ не було, а нехай якѣи хто хѣче вѣри держѣтца, чи Рѣмьскої, чи Грѣцької; щобъ митрополѣтъ Кѣївський зъ чѣтирьма владѣками своѣими мавъ мѣсце въ сенѣтѣ Пѣльському; щобъ гетьманъ мавъ найвищу звѣрхѣнѣсть у вѣйсковѣихъ и въ зѣмьскихъ рѣчахъ по Вкраѣні, и щобъ ужѣ самъ бувъ воѣводою Кѣївськимъ; щобъ вѣйська козацького було шѣдѣсѣтъ тѣсячъ; щобъ ма-ла Украѣна своѣ трибуна-ли, академіи, науки, архѣиви и друкѣрнѣи, а панамъ корѣннимъ у всѣ тѣ справѣ не втручѣтѣся; щобъ усѣ подѣтки йшли въ скарбъ Украѣнський, а не

въ коронний; щобъ сто осібъ зъ гетьманського рейменту король з'аразъ нобилітувавъ на шляхецтво, а потімъ щобъ на всякому с'їмї стільки жъ, когô гетьманъ вибере, до шляхецтва приймавъ; щобъ королівське військо, якé въ погребизні на Україну прийде, було підъ гетьманською звérхністю; щобъ на заплату козацькому війську ковати на Україні козацьку монету; щобъ вовати Москвѣ вкѹпї съ Поляками було до вподоби козакамъ оставлено, а якъ не схочуть воувати, то нехай Польша самá зъ Москвою розправляється; якъ же нападé на козаківъ Москва, то щобъ король з'аразъ їмъ давъ підмогу.

V.

Впокоївши сегобóчию Україну и Гадяцькими тайними пунктами себе вбезпечивши, вернувся Виговський до Чигиринá и полкї свої по домівкахъ пороспускавъ, а самъ уже съ Польскими комисарями то про добра церковні и свіцькі, котрі підъ часъ війни позахоплювано, розбїравъ, що комѹ и якъ вернути, то вольні по-давнїму торгї Дніпрóмъ и Чóрнимъ моремъ обраховувавъ, то про судї, академії, друки зъ людми письменними радився. Вінъ-то неборáкъ нєвну надїю собі мавъ, що Україною якъ хотя теперъ поверне и нóву шляхецьку націю зъ неї вчинить, бо вже и на с'їмї горді панї коронні міжъ собою рахували, що козакї не зóлотомъ и поклóнами, а хорóбримъ сєрцемъ и шáблею добулі собі тогó гóнору и шляхецтва, бо и Македонци, мовлявъ, були спєршу завзятими розбишáками, и Римляне съ чабанівъ и бурлакъ лóветали. А тимъ часомъ дїло Виговського безъ народнеї вподоби зроблене, пóтай громади и всєгó Низовóго війська Запорóзького респорáжене, слідомъ за Виговськимъ рвалося, рѹшилось и пєреду вєсти єму въ отчїзні нашії не давало. Гадяцькі пункти з'аразъ дейнецькі пронóзи пронóхали и Москві обвєстїли. Стрївóжилась Москва, и з'аразъ двїнула князя Ромодановського зъ війскомъ — Виговського дїло на Україні пєувати. Оглашає князь Ромоданъ на Україні Виговського недоляшкомъ, — унїєю, державцями, жовнірами народъ полóхає. З'аразъ и почалї нóві дейнеки до єгó бóку горнѹтись и вкѹпї зъ єгó Москалями дворї и всякі добра значнихъ козаківъ жакувати. Перейшовъ князь Ромоданъ рїчку Псєль, тягнуци одъ Москóвського Бїлгорода, вдá-

ривъ на Міргородъ несподівано; всіхъ Миргородянъ зрабувала ёго орда до нитки. Одъ Міргорода до Лубень дейнецька згрѣя зъ Москалями Ромодановими простувала. Почули Лубенські козаки, які гості хочуть до нихъ завітати, — заразъ усє своє добро почали на возі рштувати, худобу, коней зъ Засулля въ таборъ зганяти и, хто бувъ заможнѣйшии и до Виговського прихильнии, всі зъ Лубень якъ мѳга повихоплювались и по дѣкихъ простѳрахъ Українськихъ порозволикались, самѳ убожество въ Лубняхъ покинувши. Кѳна жъ козацтва грошовитого, що ще зъ Плявської здѳбичи скарби въ себе мѳла, вимурувала собі нѣдъ сю завірюху скарбовню въ монастирському винограді за Лубими и тамъ своє срібло, злѳто и коштовну одѳжу у мѳрі замурувало. Насѳнувъ Ромоданъ на Луби — пѳсто въ Лубняхъ, нічого жакувати. Винъ мѳсто вѳпалвъ дощѳнту, тѳльки одну цѳркву Трѳйцю покинувъ, а тутъ ѳму про монастирські скарби донѳсено, що ченці Лубенське добро въ себе перехѳвують. Кицунись туди хѳжѳ дейнеки зъ Москалями, весь монастир розжакували, а замуруваний скарбъ у винограді знаишли, за малѳмъ и саму цѳркву велику не обѳбрано, та вже самъ Ромоданъ спѳнивъ и своє драгище вѳйсько одъ рабѳнку одвернувъ.

VI.

Тимъ часомъ козацкі полковники: Гуляницький Ниженський, Петро Дорошенко Прилѳцький, Опікий Сѳличъ Чернѳсівський, скѳпили своє вѳйско, людѳй статѳчнихъ, заможнихъ и до Виговського прихильнихъ, почали рабѳнкамъ Ромодановимъ запобѳгати, городѳ и сѳла одъ ѳго одбивати. А все жъ уваливъ Ромоданъ у Пирѳтинъ и, стѳючи въ Пирѳтинѳ, посилавъ свої загѳни по ѳншихъ городѳхъ и сѳлахъ дѳбра людѳй заможнихъ пустошити. Побѳли бѳ самѳго Ромодана козацкі полковники хѳтко, та знавъ Ромоданъ, якъ ѳхъ посередъ рѳдного ѳхъ краю прѳтѳснути: винъ усѳо червь, усѳи злѳднѳ, увѳсь голодѳшии и завзѳтѳии людѳ прѳтивъ лѳду знѳчного и багатѳго пѳдѳивъ, та ще ѳ слѳобѳдѳськихъ козакѳвъ, що ще за Хмельницького зъ України посѳбдили и вже нѳби на чужѳу зѳмлю на неѳ поглядѳли, и тихъ винъ до спѳльнѳй робѳти заклѳкавъ, и тѳ помагалѳ жерѳтокимъ и злѳдѳнимъ дейнекамъ сѳла и хуторѳ шарпати и въ-нѳвець обертѳти;

а далі й самъ, надпалівши Пирятина и по-Татарській обідравши, на Гуляницького и на іншихъ полковниківъ рúшивъ, та нічого ёго війську, яко праведно козацькому, хорóброму и исправному, не вдіявъ. Тимъ часомъ коло ёго бóку зібраюся зъ різнихъ полківъ військової чёрни вкупі зъ дейнеками тисячъ до пяти, чи й більшъ. Бачить Ромоданъ, що Вигóвці дóбре на своїхъ мисляхъ упялися, надумавсь хочъ по Дніпрó Україну одъ Пóльщи одірвати и особного гетьмана надъ сёгобóчнёю Україною огласити. Козакі й дейнеки на те згоділися, абі одъ Вигóвського вікрутитись и одъ кáри за свої розбишáцькі похóди заховáтися підъ нóве гетьманство. Отъ и настановили змíждо сéбе гетьмана знáчного товарища військового Івана Безпáлого, підъ Вáрвою, въ Пили́півку 1658 року. Тимъ часомъ Вигóвський по той бiкъ Дніпра съ княземъ Шеремéтомъ завівся, бо Шеремéтъ, прихавши на воівóдство въ Кíївъ, почáвъ по Москóвськимъ звичáямъ речáми керувáти, скáрбу мiського допитуватись и одъ сéбе мiншихъ воівóдъ зъ ору́жнимъ лю́домъ по іншихъ городáхъ для грошового збóру розсилáти. Вигóвський підступíвъ підъ Кíївъ и бiйку немалú зъ Шеремéтомъ звiвъ; а далі звiхались, помпрілись и до царя посланцівъ своїхъ послáли. Вигóвський послáвъ одъ сéбе Білоцерківського полковника Кравчénка, що вінъ не прóтивъ царськóї звёрхности воiбе, а тiльки своєюлю гультьáйську по Вкраiні ускромляе и на тихъ військомъ бiе, хто тiю своєюлю пiддёржуе. »Не на те ми«, кáже, »царéвi присягáли, щобъ у своїхъ мужикiвъ пiдъ неволею бiти и щобъ насъ нáшi мужикi за ши́юку водiли: ми думали, що намъ воля бiльша одъ дáвнiей бiде, а тепёръ« кáже, »воiводи Москóвські, пiддёржуючи своєюлю, по Вкраiні велiкi бiчi счиняють.«

VII.

Тамъ же въ Москвi Кравчénко царськiй гнiвъ митигуе, щобъ не послáвъ царь бiльшихъ потúгъ на Вкраiну, а тутъ Вигóвський, одно мáючи въ мисляхъ, послáе своёму прiятелевi Гуляницькому въ помiчъ наказного свого гетьмана Скоробагáтенка зъ заднiпрáнськими трёмá полкáми, а зъ нимъ Полякá Грúшу зъ грошовими Пóльскими корогвáми, та ще й Ордi тiсячей скiльки.

Самъ же за Дніпрómъ своє діло рóбить и ще більшихъ потугъ съ Крїму наджидає. Кїнувсь квязь Ромоданъ до гóрода Лóхвиці втїкати, а Виговщане зъ Ордою ёго гнати, рубати, у полонь ору́жний людъ ёго брати. Не вдєржавсь би и въ Лóхвиці, та зайшла чўтка, що зъ Москóвської землі ёму на підмогу ще три воїводи зъ ратами вислапо, а тутъ и Запорóзці, не люблячи Виговського, цїлимъ полкомъ помагати дейнєкамъ причвалали, а тутъ ще де-які недóбитки Полтавці, Пушкареви приятелї. значні козаки, завихрїлись и скрізь по Україні прóсте козацтво на Виговського піднімали. Добувавъ Виговський Лóхвиці довго, тїсно сидївъ Ромоданъ у голодному гóроді. Бїлись Виговщане й під Ромиомъ, де зїмувавъ Безпалїй, добували й Зїнькóва, де Запорóзці зъ голотою засїли, та вся та війна на самїхъ сєлахъ та гóродахъ Украинських окошилася: пєрше бо їхъ Москалі зъ дейнєками пустóшили, а пóслї Татаре та Виговського жолнїре рабували и на Виговщанъ въ убогихъ людяхъ сєрце роздражнювали. «Се все старшинї лїхо коїть и нóву войнў підїймає», козаки-чернь вкўпї зъ сєлянами й мїщанами, набравшись бїди, гукали. «Колибъ їхъ царські ратнї людє де-нєбудь застўкали, то ми бъ їхъ самї перевязали и царєві въ рўки вїдали!» Оцє жъ и въ полкахъ Виговського сторонї козаки по своїхъ двóрахъ одъ вїйськóвої слўжби тулялись, а старшинї неволею козакїв у полки виганяли, а хто, мовлявъ, буде измінникъ и въ полкї не пїде, у тихъ жїнокъ и дїтєй позабїрають и Орді попрóдають. Оцє же сєгобóчня Полтавська Україна на двї стóронї роспадалася: однї стóронї — козаки вбогї, зъ недóбитками значними Пушкарївцями то зъ братчїнками Запорóзцями до Москви нахїлилася, а дрўга, багатирї, на шляхту закандзїобившись, до Пóльци, на пóвихъ таємнихъ пактахъ, вернўтися надўмалася. Отъ же дарємне Виговський, пїслї воєнного рóзруху, поставити на нóги старосвїтєську Україну сплкувавсь, дарємне дўмавъ козакїв прóстїхъ шаблею до згóднї зъ Ляхами и недоляшками нахїлїти и всю Україну на взїръ Корóнної и Литóвськóї рєчи посполїтої впорядкувати. Прóстї бо людє, сєляне й козаки-чернь, Ляхїв жахалися, не няли Лїдєському братєрєству вїри, а старшинї козацкóвї не любїли; Запорóзці жъ, бачивши ёго напїбрáтєство сь ханомъ, давнó вже на ёго рємєствували: не ходївши бо мóремъ и пóлемъ на Татаръ, їмъ нїчимъ булó пропїтуватнєсь, а на самїй рїбї та на полюваннї вїйськóвому

людові не всідіти; тимъ вони й дейнєкъ підпрáli п голоту на Виговеського підіймали, щобъ ёго стóрону, людєй замо́жнихъ, зъ маєтківъ віругувати п їх надбáнимъ поживітися. Зъ сєго часу починаєтця довга незгóда міжъ людьмі вбóгими п козáками значніми на Вкраїні, ажъ пóкп вся Вкраїна обнищála п великі скáрби, що на войні козакі въ Ляхівъ поздобувáli, по чужіхъ скрїняхъ та кишєняхъ ростекліся, а козакі значні- тільки вже зємлі собі позахóплювали, одїнъ одногó потїснїючи п сь тихъ зємель почалї зновъ багатїти. На провесні 1659 року почáвъ зновъ Виговеськїй сєгобóчню Вкраїну до сєбе єдиáти, п вже на-прямоту Скоробагáтенка зъ универсáлами своїми розсплáє, щобъ усї становїлись одностáйно противъ Москóвьського війська, бо, кáже, царьскї комисáрі ще за Хмельницького договорїлись пзъ панáми Ляхáми, щобъ царєві, якъ умрє корóль, назвáтись королємъ Польськимъ, а за те панáмъ Ляхáмъ ору́дувати якъ хотї Україною. »Тимъ-то«, кáже, »ми зъ старшиною розсудїли лúчче доброхїть прихїлїтись до Польци на правáхъ вóльного нарóду, нїжъ ма́гїме насъ оддавати Ляхáмъ царь Москóвьскїй, мовъ своє надбáне.«

VIII.

Тимъ часомъ прихїлні до Виговеського полковникї: Дорошенко Прилуцькїй ставъ у гóроді Срібному, а Гуляницькїй Ніженськїй у гóроді Конотопї, щобъ ужє бїльшъ підмóги князєві Ромодáну зъ гóродїв Москóвьськихъ не допускáти. Спráвді рúшила нóва царьскá рáть одъ Путївля, а чолóмъ її бувъ князь Олексїй Трубецькїй. Прочўвши царь, що Ляхї дóбре підъ Виговеського підмóщуютця, наказáвъ Трубецькóму, щобъ, не завóдячи бóю зъ Виговеськимъ, потаємне зъ нимъ зьїхався п новї правá єму поступївъ: пехáй берє собі, опірчъ гетьманства, воївóдство Кїевске; рóдичїв ёго п приятелїв дóбре вгнобїти, а колї унїєтця, то п сь Кїєва Москóвьску залóгу зъ воївóдою вївести, тільки вже пехáй Орду́ до Крїму одєлáє п бїльше зъ нєю не брáтаєтця. Такъ-то въ Москві здавáлось царьскїй дўмі лєгко булó Виговеського стóрону одъ Ляхівъ одманїти. А тутъ ужє навáжилась старшина́ до ногї Москвú вїбити. Почўвши, чимъ воно пáхне, князь Трубецькїй, стáвши на Сўлі въ Бостянтїновї, стягнўвъ до сєбе Москóвьськихъ воївóдъ зъ Лóхвиці, а Безпáлого зъ

Ромѣнъ, и оцѣ вже, апрѣля 19-го, до Конопотона підступає. Самъ же Трубецькій зъ Ромоданомъ Гуляницького въ Конопотоні облягають, а на Дорошѣнка підъ Срібне князя Пожарського виправляють. Пожарський Дорошѣнка зъ Срібного віругувавъ, и Срібне, за прихильность до Вигівського, вірізавъ и спіндрувавъ дощенту; а Трубецькій зъ Ромоданомъ одъ проводної цедлі ажъ до Петра державъ Гуляницького въ обложѣнню, нічого ѣму въ Конопотоні не вдіявши. Було въ Гуляницького тільки півъ-третя тисячи війська, та все то були бувальці, що й підъ Берестечкомъ Пляшову вміли загати, и на Дрижиполі здолали одъ Ляхівъ и Татаръ изза мѣрзлого трюну одбиватись. Ані щодѣнні приступи, ані підкопи, ані бѣмби й гранати козаківъ не лякали. Козакі добре зъ самоналівъ стріляли, рукопашъ гарно Трубецькій, Ромоданцівъ и Безнальцівъ сікли й рубали, зъ гарматъ гармати підбивали и кругъ свого валу багато війська Московського трюномъ положили. Якъ же взялися Москалі валъ передъ собою гнати, щобъ кругомъ Конопотона глибокий ривъ землею засипати, тоді обложѣнці вилазками їхъ добре одбивали, ту зѣмлю въ Конопотпъ носили и собі валъ прибильшували. Воіюють Москалі тутъ безпѣчне, Гуляницького добуваючи, а на нихъ Вигівський съ потугами Польскими й Татарськими звеняцька наступає. Надблизившись Вигівський до Конопоту, не всіма потугами разомъ на князя Трубецького и козаківъ Безналого вдіривъ: вінъ хана Кримського про запасъ за річкою Соснівкою у захисті поставивъ, а самъ на безпѣчнихъ Москалівъ и дейцѣкъ ринувся и заразъ коні въ нихъ одігнавъ, а потімъ самихъ розгромивъ, роспудивъ и трюномъ Московськимъ и дейцѣцькимъ поле одъ села Соснівки до Конопотона вєлавъ; тільки тѣмна нічъ Москалівъ и Безналовцівъ одъ Виговцянъ закрила. Въ-ночі Москалі поправились, у одній табѣрь изійшлися, валомъ обєшались, гарматами обриштувались. Все вони думали, що въ Вигівського невелика задіпріанська сила и на сто тисячъ свого війська вповали. Ранѣнько 28 юля вони князя Пожарського зъ знатними потугами на Вигівського виправили. Віхромъ налетівъ на Виговцянъ Пожарський, и заразъ Виговцяне назадъ подалися. Уже й за річку Соснівку Пожарський їхъ переганяє, вже й язика достає князь Пожарський. »Не вганійся, княже, за Вигівськимъ!«, ѣму кажуть: »у Вигівського Татаръ стоять у засадці!« — »Давай сюді Татаръ!« крикне

Пожарський: «всіх їх сякихъ-такіхъ синівъ вірубемо й виполнимо!» та й по-Московській ще загнувъ. Ажъ тутъ, якъ вихоръ, налетіли на ёго Татаре й козакі-Чигиринці зъ засадки. За малу годіну вже поле трупомъ укрите, и річка Сосівка Московськими головами загачена. Самого Пожарського живцемъ ухопили и передъ хана привели. Вінъ и тутъ лаєтця и въ вічі ханові плює. Махнувъ рукою ханъ — покотилась Пожарського голова вихровата. Тоді всі Виговщане и Ордінці зъ веселимъ духомъ наступили на Ромодана и Безпалого. Не десять же, та й не двадцять тисячъ Московського війська лягло тоді підъ Конотопомъ. Тягнуци воеводи втекомъ за Московську гряницю до Путівля, разъ-по-разъ въ полі отаборювались и валоми обсипались, ажъ поки віругувавши їхъ зъ України, переставъ Виговський гнати. Тоді вже тільки Татарва осинимъ роємъ навкруги того війська Московського увівалась и, догнавши ёго до Путівля, довго ще по Московськихъ селахъ грасувала и людей у неволю ханала.

IX.

Отъ же даремне пролилась и Московська кровъ на Україні. Наше козацтво само по собі важкимъ ярмомъ на шиї въ міщанъ и въ поспільства лежало. По городахъ на Україні козакі охочи, гайдамаки, затізці, коліі, левенці, дейнеки, чи якъ тамъ вони ще звались, на козаківъ реєстровихъ важкимъ духомъ дихали, а въ поляхъ на Запоріжжі Низове військо тільки себе праведними козаками и лицарями вважало, само себе «коренемъ и твердиною чести и вікономної слави всього товариства воєнного Українського» величало, и мислі почало вже на те хилити, щобъ царь Московський усі козацькі села на Україні повернувъ у мужицтво, а тільки на Запоріжжі козацьке гетьманство собі вчинивъ. Тимъ вонъ зъ самого початку посланцівъ Виговського до хана Кримського, перенівши на Дніпрі, потопило, а листи ёго до царя одіслали; тимъ вонъ зразу підмогу Пушкареві й дейнекамъ вислали; тимъ вонъ й надалішъ протівъ городового лейстрового козацтва, наче протівъ якої шляхти невірної, криваві бучі замишляло. Справді бо въ городовое козацтво багато народу шляхецького повнісувалось и въ полковники, въ сотники, въ хорунжі й осаули повні-

скакувало. Вони, сі панове, підъ велику завіроху за Хмельницького, свого дідизного шляхетства зрекалися и всі козацькі звичаї собі переймали и козацькимъ робомъ ходили, громадської ласки й повáги запобігáючи; якъ же вщúхла та бúра, що весь старій порядокъ догорі перевернула, вони помáлу-мáлу зновъ почалі Україну на старій ладъ навертáти и побилитáції черезъ Виговського въ короля випрошувати, щобъ завести зновъ шляхецьку націю на Україні, а самімъ рóцциною тій новій нації вчинитися. Робилось дiло те стiха и до Гáдяцькихъ пúнктiвъ самiхъ не вся старшина донусkáлась. Дúмалось-то такъ, щобъ перше зъ Ордою та зъ жовцiрами Пушкарiвцiвъ вiбити та злякáти, Низовцiвъ зъ Пороги попроганiти, Ромодáновцiвъ за грáницю виругувати, та тодi вже повi пакта, новi права, новi гонiри на Україні огласiти и багáтихъ, розумнiйшихъ, статечнихъ людей вдовольнити. Та не підъ силу було Виговському здержати Україну одъ остáтнiого рóзруху. Винъ-то вповáвъ, що лiвоберэжня Україна вже надто ослабла, бо Пушкарiвцi, Виговщáне зъ Ордою й Ромодáнiвцi зъ слобожáнами, оди за дрúгими, мовъ сериомъ iй вижали: вже бо найбільшi полкi, що на почáтку Хмельниччини по тридцять и по сóрокъ тiсячъ козацтва въ собi мáли, всі перэгiнули, — Полтавський, Миргородський, Прилúцький, Пркáливський, а городi й сéла кропивою позаростáли и навкругi людськими костикáми бiли. Котóри козакi трúномъ нáли, а котóрихъ зъ жiнками й дiтьми до Крiму одвэдено, та и всі сусiднi зéмлi, підъ ту руiну велику, въ Пóльцi й на Україні, пóвнi були полоу́ обóхъ варóдiвъ, а що зостáлося лóду пiсля Конотопського пóгрому, въ тихъ городáхъ, що за Безпáлого стояли, то й тихъ звелiвъ Виговський за Дiппро зганяти, а городi попалити, а дéкотрi сéла Татáре рoсхпáли й сплiндрувáли. Зникло абó спустiло въ Виговщину багáто люднихъ мiстъ: Зiнькiвъ, Гáдячъ, Ромéпъ, Мiргородъ, Лóхвиця (котóру Москалi знищили, а Татáре доiли), Вéприкъ, Рáшевка, Лiотенка, Сорóчинци, Ковалiвка, Барáнiвка, Обухiвъ, Багáчка, Устивiця, Яреска, Шпшáкъ, Бúрка и iншi, — все те пúстками и пожарицáми довго стояло. Пiдупáвши самъ тогó жъ рóку, Виговський всéго тiльки тiсячъ изъ сóрокъ супротiвъ сéбе королéви Пóльскому валичувавъ. Тимъ винъ, наiявши своiмъ коштомъ чотiри тiсячi затязцивъ зъ Сéрбiвъ, Нiмцивъ, Ляхiвъ и зо всякого лóду, та втáборивши Татáрську залóгу

підъ Чорнимъ гаємъ, поблизу Чигрина, та визиваючи одъ королі жовнірську помічъ, думавъ силоміць на Україні панувати и тільки людей значнихъ до себе нобилітацією и хлібними урядами прихилити. Оце жъ вінъ роспустивъ прихильні собі полкі по сей бікъ Дніпра, а самъ, вернувшись у Чигиринъ, Гадяцькі пункти вислаае до королі на скріпу съ послами своїми: Неміричемъ, Верещакою, Сулімою, людьми ученими и вельможними, а брата Давіла підъ Київъ, съ пятьма полками тогобочими и съ Татарамми, шле, щобъ съ Києва Московську залогу зъ княземъ Шереметомъ віругувати, и такъ уже всю Україну очістити.

II. Кулішъ.

СВЯТІННЯ.

Мовчки струни на бандури

Я перебіраю.

Заснівавъ би я до тебе —

Голось замірає.

Не почувешъ мого слова

Серцемъ молоденькимъ, —

Квітчаною головою

Схилився до пеньки.

»Песті мене, моя пене,

Якъ малу дитину.

Я твого, пене, лоня

До-віку не кину.»

—»Ой покинешъ, мой доню,

Далебі покинешъ,

У чужий край, въ чужі люде

Шташкою полинешъ.

Прийде, прийде, моя доню,
 Такáя годíна,
 Що рíднiйша нéвñки бóде
 Лóбля дру́жiна.»

И я чýю тiхi рéчi,
 Голоснiйше граю.
 Я душéю молодóю
 Красú обiймáю.

Ой бандúро, рiдна сéстро,
 Золотiй струни! (¹)
 Вложи в неi моé сéрце,
 Висóкнi дúми.

Пехáй iй в вi снi приснiтця,
 Щó я чýю й знаю,
 Про щó сéрцемъ одинóкнiмъ
 Гóспода благáю.

Нехáй iй в вi снi приснiтця
 Мáти Україна,
 Нáше гóре, нáша рáдiсть,
 Надiя едiна.

Святé слóво — *рiдна мáти;*
 Есть iнцé святiвля,
 Вища, Бóговi милiйша —
Рiдная Вкраiна.

Зрозумiй, моé кохáння,
 Чiстою душéю,
 Щó люблю я, чимъ живú я, —
 Бúдешъ ти моéю.

П. К у л i ш ь.

(¹) Изъ запорозької пісні:

Струни мої, струни золотіі
 Зайграйте мені стiха...

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

СКАРБЪ.

Бувъ собі чоловікъ та жінка. Були вони люде заможнієнькі; усєго въ їхъ доволі: и поля, и єкотинки и худоби, и хата простора зъ садочкомъ и левадою. Пославъ їмъ Господь на втіху одного тільки снїка, — Павлусємъ звали. Та вже жъ и шанували и пестували вони тогò одінчика! не такъ батько, якъ мати. И щò то вже за мати булá! міжъ матірками, на вдивовіжу мати! Уже Павлусь бувъ чимáлпий пахóлокъ, а вона ще возілася зъ нимъ, якъ зъ малєнькою дитинкою. Було власними рукама годує єгò, а вінъ, тєлєчень, тільки глїтá та, якъ той пúцвїринокъ, зновъ ротъ роззівлює. Усєю зиму и осєнь єъ хати не випустить: «Не ходи, снїнку, каже: холодно, змєрзнєшь, та ще, крий Бóже, занєдужаєшь, то и й умрú, не дїждú, поки ти й одужаєшь.» Приїде весна або лїто, — зновъ не пуска. «Не ходи, снїнку: дúшно, сонце наичє головку, голова болїтимє.» Цїлєсєнький рїзъ не дасть ємú порòга переступить, хїбá у недїлю поведє до цєрквї, та за нимъ и не молїтця, такъ обомá рукама за єгò й держитця, щòбъ хто, не то що штовхнúвъ, а й не доторкнúвся бь. Дє-коли, якъ обрїдне ємú стоїти, то такїй гáласъ пидїмє на всєю цєркву, бúцїмъ зъ єгò чортяка лика дерє. «Ходїмъ, мáмо, до-дóму, хáнна: їсти хочу!» То мати и ведє єгò до дóму, не дїждáвшись кінця слúжби и благословєнїя. А якъ кладє єгò спáти, то самá и стєлє, и роздягáє, и хрєствть, и ще й коткá спївáє, нешáче надъ годовичкòмъ. Часомъ, батько, дивлячись на се юрòдство, єтанє грїмáти на жінку и похвалятєсь, щò вінъ Павлуся вїддаєть у шкòлу до дякá ажъ у дрúге сєлò, такъ кудї!.. и не важї... Такá зъ неї дóбра и повїрна жінка, а якъ дїйдє дїло до єї Павлуся, то якъ скажєна стá-

не: и очі вітрищитъ, и завітниця, и за ніжъ хапаетця; крий Бóже, щó виробляє!... Кажу жъ вамъ, що й міжъ матерями навдивовіжжу була мати.

Дорієс Павлуєс до парубка. Такъ ёго вігнало та роспёрло, такий ставъ гладкий та оцєцькуватий! Ніка широка та одутлўвата, якъ у того салогуба, а рўки білі, та ніжні, якъ у панючки. Та одъ чо́го бь імъ и пошерхнуть? зь—ро́ду, не то щобъ щіць або ко́су у рука́хъ подєржавъ, не взявся й за лопату, щобъ одгребти снігъ одъ поро́га, або за віникъ, щобъ вимести ха́ту. Було старий и стáne докázувать жінці:

— На яку радість ми ёго вігодували? Який зь ёго хазяїнъ б́уде? Щó зь нимъ стáнетця, якъ ми помремó?... Остáнетця вінъ на світі, мовъ сліпий безъ поводáтера!

— Э, чоловіче! одкаже жінка:—якъ Богъ милосєрдний пошлє ёму щáстя, то безъ насъ житиме ще лўчче, якъ тепєрїчка!

Ужє Павлусєві минўвъ и двацáтний, вже бь вінъ и на вечїрницї пішóвъ, такъ мати не пускá.

— Не ходї тудї, сїрку, каже:—на вечїрницяхъ збїраютьца самї пъяниці та розбишáки; тамъ тєбє обїдять, віку тобі збáвлять. Почекай трóшки, я самá знайдў тобі дівчїну, саму найкращу на всєму світі, саму роботящу; вона б́уде тєбє и годувáть, и зодягáть, и доглядáть, якъ рідна мати.

Такъ не привївъ же їй Богъ и оженїти сїна. Разъ у ночї розведувáвсь Павлуєс, якъ на живїть кричїть: »Мєду та й мєду!« У старїхъ на ту пору не було мєду. Щó тутъ на світі робїти?.. Устáла мати, накинўла на сєбе свитїну, не схотїла будїть наймичку, и самá мотнўлася по селу шукáти того мєду. А на той часъ такá пїдвля́лась фўга, що, не то що у ночї, а въ день не побáчила бь свїту Бóжого. Бїгала сердєйна, бїгала одъ хáти до хáти (у ко́го й є, то каже нема: не хочетця уставáть), та я́кось ужє вищєсила у поцá. За одїнь сцїльничóкъ обїщала б́узївка подарувáти. Трóхи не замєрзла, та такї-принєслá, и щó жь?.. Павлусєві вже не до мєду; заснўвъ манєсєнький, пїякъ ёго и не розбўркасшь. Такъ черезъ той-то медъ занедўжала небóга, та и вмєрла. За нею вслїдъ и бáтько нóги простягъ, и нашъ Павлуєс и не схаменўвєся, якъ зостáвсь крўглимъ сиротóю.

Щó жь зь нимъ стáлось?.. Правду казала мати: Якъ Богъ милосєрдний пошлє ёму щáстя, то безъ бáтька и безъ мáтери житиме ще лўчче, якъ за їхъ. У покїйникївъ,— звїсно, якъ у замóжнихъ хазяїнївъ—бувъ дáймвть и наймичка. Нáймвть—парубокъ ще молодий, працєвїтий, не

читушій, а наймичка тежъ чесного роду, осталась бідною сиротою, и покійниця приняла її до себе, якъ рідну дитину. За Павлусемъ и імъ добре жилось: було чимъ-небудь йому угодють, то стара и дякуе и грошей імъ дає, и добру одѣжу, а часомъ за наймита скотину у поле віжне, а за наймичку хату вімете и воді принесє. Отожъ якъ умірала стара, то благословила наймита зъ наймичкою побратись, наділила їх худобою и ажъ рѹки імъ цілувала та просила, щобъ вони не обіжали її Павлусєй, доглядали бь єго и були єму ріднимъ батькомъ и матірью, а вже вона на тїмъ світі буде благати Господа, щобъ вінъ милосєрдний, пославь імъ усякого шастя и талану.

Отожъ після смєрти старіхъ, пайमितь оженився зъ наймичкою и стали собі господарювати. Шастя, якъ горохъ зъ мшкєй, такъ и сїплетця на нашого Павлусєй: и урожай у єго дѹччий, якъ у другіхъ, и корівь немє яловихъ. Накупили волівъ и послали кілька хуръ у Крїмъ за сілля, на Дїнь за рїбою, пострїли шинювъ зъ лєвкою, та й годють скрїню карбіванцями, якъ свиню горохомъ. Кругомъ у сусїдів талїй давить скотину а у Павлусєй, якъ на смїхъ, хочъ бї одїнь тобї вїль здохъ.

Разъ найमितь пїймавъ у садочку ройкєй, такъ сь тогє одного розроїлось колодокъ сь тридцять. Наймичка доглядала Павлусєй, якъ рідна мати: и годѹє єго, и голову єму змїє, и росчєше, и одягає, и роздягає, и стєле, такъ єму у вїчі й дивитця, дѹмку єго відгадає, бо Павлусъ за весь день и парї зъ рота не вѹєтить; хочъ бї часомъ чогє и схотївъ, вже не попросить: якоесь єму и слєво важко вимовити. Тїльки єму и робїти, що цілєсїнький день їсть (а лєпавъ здорово) та спить. Було прокїнетця вранцї—зєразь наймичка и стєвить передъ єго душєю жарєну кѹрку, абє качку, абє повнєсїньку макїтру варєнниківъ зъ сметєною; їсть неборєкъ, ажъ за ушима ляцїть. Не вєсила наймичка єго утерти, а вїнь вже й уклєвся спєти. Поспить на перїні, лєзе на дїчъ поснєти ще у прїсї. Пообїдає и зновъ кунєй; колї зимєю, то зновъ у прїсо, а колї лїтомъ, то вїйде у садокъ, лєже нїдъ грѹшею, а часомъ, глянувши угору, трїшки й росєєрдитця: «Бїсовї грѹші! пробубонїть: якї спїлі, и надъ самїєсїнькою головою висїть а нї однє жъ то не впадє у ротъ.» И що бь то дригнѹть ногою та штовхнѹть объ цївку! то и поєйшалєсь бп, такъ, важѹ жъ, єму важко и поворухнѹтись. Лєжїть, лєжїть, та й засне. Пополѹдне —изновъ идє у комєру спєти, и спить вже ажъ до захїдъ сонця. Розбѹдить єго наймичка вечєрати, нагодѹє, здїйме свитїну, чєботи, покладє на перїну, а вїнь тїльки вже

самъ засне. Лучалоєсь, наймить верьцетця съ поля и навідаєтця до Павлуся, а томѹ ѣ голову вѣжко держати на плечахъ.

— А чи не смикну́ли бѣ, пане Павле, люльки? свитає наймить.

— Смикну́въ би, пробелькоче Павлусь, — такъ люльки не знайдѹ.

— Та ось же вона біля васъ на лавці!

— Такъ хто жъ її набѣ?

— Та вона жъ набита, а жъ її вамъ и набивъ, якъ їхавъ у цѣрину. Одже біля васъ и справу положивъ!

Та ви́креше воги́о, роспалить люльку и устрѳмить ёму у рогъ, то вінъ и смѳкче.

Було прійдуть до Павлуся парубкі, та ѣ намовляють ёго, щобъ пішовъ зъ ними на вечірниці.

— Не підѹ, пробунонить, та ѣ очі зашлющить.

— Чомъ? питають.

— Далѣко. Якъ-би вечірниці збірались біля моєї хати, то може бѣ и пішовъ.

— Э, пане Павле! кажутъ ёму парубкі, якъ-би ти побачивъ нашихъ дівчатъ, то не казавъ би, що далѣко!

— Бачивъ, доволі бачивъ... озиваєтця Павлусь.

— Де жъ ти їх бачивъ? ти жъ изъ хати ніколи носа не витянешъ?

— Такъ коли жъ снітця, щобъ вони показались! ажъ обридли!.. одкаже Павлусь, та ѣ перевѣрцетця на другий бѣкъ.

Засміютця парубкі, та ѣ підуть відъ ёго. Разъ, на зелѣну недѣлю, зібралось парубѳцтво шукати скарба. Узяли зъ собою заступі, лѳгати и горілочки не забули, та ѣ пішли у степъ. Пдуть біля Павлусевої хати, отъ одинъ парубѳкъ и каже.

— Знаєте, що, хлопці! Візьмемо зъ собою на щастя Павла Лѣжня (такѣ дали ёму прізвище), то вже певно знайдемо скарбъ: вінъ такий щасливий, що тако́го и на всѣмѹ свѣті не знайдешъ!

Підійшли парубкі до вікна (вікно було одчине), дивлятця, а Павлусь росплатѣвся на перині и хронѣ на всю хату.

— Пане Павле, о пане Павле! гуки́ли парубкі.—Ходіть лишѣнь зъ нами скарба шукати!

— Не підѹ! одрізавъ Павлусь.

— Ходіть бо! просять парубкі, ажъ кланяютця. Ми тебѣ такъ съ

періною на рукахъ и понесемо; не тебѣ намъ треба, а твого щастя. Якъ ти зъ нами бѣдешь, то, може, Богъ дасть, и знайдемо скарбѣ.

— Эгѣ!.. якъ Богъ дасть, то й у вікно вкїне... не піду!

— Дожидайся жь, поки тобі Богъ у вікно вкїне, а ми підемо шукати.

Зареготались, та й пішли собі, заспівавши чумака.

Ходили, ходили по стенѣ, ажъ до вечора. Шукали, розсѣдували могили, до всього приглядувались и нічогосінько не знайшли. Розказують люде, що часомъ свѣрби и самі вилізять на верхъ землі, перекинувшись у яку-небудь пазюсть: у старого шолудивого діла, або у міршавеньке козеня, або у дохлу кішку. Кому щастя, той и низія скарбѣ. Такъ, кажуть жь, до всього приглядались и нічого не побачили. Вже вертаючись, якъ смѣрклось, нечалецько отъ села, дівляця — лежить край дороги дохлий хортъ. Мабуть, давно издохъ, гідко до ёго и близько підступити. Отъ одінь парубокъ и каже:

— Слѣхайте, хлопці: візьемо сѣго хорта та шпурнѣмъ Лежнєві въ хату; нехай се бѣде той скарбѣ, що Богъ ёму у вікно вкїне.

Парубкамъ подобалась ся вигадка; отъ вони підняли того хорта на дрючокъ и понесли. Підійшовши тихенько до Павлусєвої хати, розмахали хорта, та й шпурнули въ вікно, а вінъ якъ бѣдѣхуетця обѣ помість! такъ и брязнувъ, и зазвенївъ, и, якъ жаръ, по всій хаті розсипався дукатами.

— Тривай, не рушь! закричали парубки: се нашъ скарбѣ, се наші гроші.

— Брехня! каже Павлусь: — се мій скарбѣ: се мій Богъ у вікно вкїнувъ! А що? Я жь вамъ казавъ — не вірили?

Парубки не слѣхають ёго та товпляця въ хату, а тутъ на той галасъ де не взялись наймитъ зъ наймичкою, убігли въ хату, за рогачъ та замагоїнь, якъ штурхнуть одного, другого, такъ вони й угамувались.

— Будь ласкавъ, кажуть парубки, — хочъ що-небудь дай за те, що принесли твому хазїїну скарбѣ!

Наймитъ вїнувъ їмъ кілька дукатівъ, та й каже:

— Пате вамъ за працю, а се наші гроші, бо самі-такі розсудїте: хто бѣ їхъ у чужу хату вкїнувъ, якъ-би не самъ Богъ того схотївъ!

Та, сѣе кажучи, позбїравъ наймитъ гарненько дукати и сховавъ їхъ у скріпю.

Оттакий-то бувъ щасливий нашъ Павлусь! Сказано: якъ кому Богъ дасть щастя, то не треба ёму и рїдної маґері, не треба и скарба шукати.

ти: самъ ёго знайде. А другому неборакови на бездолі, у те жь саме вікно, у котре вкїнувся скарбъ, улізе злодій и останню сорочку вітягне; не поробить день, то на другий и їсти нічого.

Щаслива нитка до смерти не ввірвалає Павлусєві. Найшлає и дівчина, що, якъ той скарбъ, сама до ёго лицялає. Послаєвъ ёму Господь в діточокъ, покїрнихъ, слухнянихъ, працєвитихъ, не такихъ, якъ вінъ пудофєтъ, а у матірѣ, бо жінка у ёго була невєщуща господїня. И віку ёму таки-чимало протягъ Господь: до білого волоса доспавєя. Спавъ, спавъ, ажъ поки на-віки не заснєвъ.

Що такє на свїті щастя? снитавъ бп я у дїже письмєннихъ. Частєнько чєшє, люди кажутъ: отой щасливий; глянешъ на того щасливого, а вінъ тобі показує на другого, а самъ жалуетця на свою недолу. Зовуть щасливими и тихъ, що увєсь свїй вікъ нічого не дбають, якъ мій Павлєсь. Богъ їмъ усє дає, а вони нїдїятця свїтомъ, не знають, що у нихъ є и чоґо їмъ трєба. Зовуть и єкупого щасливимъ, бо у ёго баґацько гршєй, а вінъ неборакъ, увєсь свїй вікъ стережє тихъ гршєй, якъ рибко на ланьцюґу, нїякої корїсти зъ нихъ не має, и голодний и холодний, ще гїршє одъ якоґо-небудъ бїдолахи. Ні, панове, по моєму той тїльки щасливий, хто другому не завїдує, а дякує Бога за те, що вінъ ёму послаєвъ, — той, коґо Господь благословїєвъ на добрі діла, що роскїнулись вони по свїту, якъ розрослає шєнїця на добре виоранїй нїві. Нагодє вона и пахаря и ёго єусїдїєвъ, понаде одъ цєї скїбка и старцєві вь торбѣ. Не той тїльки щасливий, що самъ натрїскаєтця и вїєпитця, а той, що и другого нагодє и заспокоїть, бо у такоґо и душа бѣде не голодїна.

Оцєжъ такъ загвоздїєвъ вамъ зписьмєньєска, щобъ самї одґадали, чи мій Павлєсь єсправдї щасливий, чи, мѡже, такимъ тїльки прозвали ёго завїєсливі люде? Гледїть же, щобъ не було по прїказцї: хвалить шинкаръ пьнянїцю, а дочкї своєї за ёго не вїдаєт! Завїдуєтє щастю моґо Павлуся, а нїхто бѣ не схогїєвъ бѣти Павлєсемъ.

О Л Е К С А С Т О Р О Ж Е Н К О .

ЖОНАТНІЙ ЧОРТЬ.

Давно вже люде кажутъ: що и самъ чортъ не пізна, яка зъ дівчини вийде молодиця. Дівчиною вона и смірна и покірна; слуха матірѣ, батька боігця, старшихъ поважа; вийде на вулицю, то й очей не зведе, а коли зачепить її який парубокъ, то й вілає або заплаче. Подвітця жъ яка зъ неї молодиця, що вона виробляє зъ бідолашнимъ чоловікомъ! И мёркву скромадить, и кірцу гне, и одъ завійницъ гедзаецця, а де-коли рогачемъ и тьху дасть неборакові, и цибулькою нагодѹе. Пизъ парубоками вже не та: не пасулюецця, а зѹби до нихъ скалять и бісики пуска; міжъ людьми не сидить мовчки, а цокотить, кого поцало и коренить и ганить, а часомъ и москаля підвезе, та ще й очей у рябка не позича, — жива на небо лізе. Такъ що будешъ робити съ такою жінкою?... Швидче тикай до чорта зъ рогами, коли не хочешъ дѹтеля ззісти.

Не брешуть же й люде, кажучи, що и самъ чортъ не пізна, яка зъ дівчини вийде молодиця, бо такъ воно и справді вийшло. Оженився чортъ, та й добѹвъ собі таку жінку, якъ ся молодиця, що я розказувавъ. Заразъ побачивъ сердешний, бо не дурно бувъ чортомъ, що втявъ до гапліка, — не переливця, бачите: и місяця зъ пєю не проживъ, ухопивъ шиломъ цатоки, та й давъ одъ неї драма не оглядуючись.

Плентаецця чортяка по світу и некла одцѹравсь, бо добре зна, що жінка и тамъ ёго знайде, и відтіля зза пєчи витягне, и вже такъ ёго налякала, що и чужихъ живокъ жахаецця; де ші вздрить очінокъ або плахту, то й ховаецця, а очі заплощує, якъ жайворонокъ, ўглядівши шульнику. Разъ, якъ ховався вінъ по забамаркахъ, нахопився на ёго якийсь чоловікъ, трѹхи зъ нігъ не зваливъ.

— Тю, на твого батька! скрикнувъ чортъ. — Відкіль се нечїста мати тебе пре?

— Втикаю одъ жінки, одказавъ чоловікъ, — нехай вона сказитця!

— Одъ жінки? спитавъ чортъ. — Куди жъ ти тикаешъ? скажи й мнї, будь ласкавъ.

— До чорта зъ рогами! Теперъ и вінъ мнї не страшній.

— Шу, коли такъ, то не ходи жъ далєко ёго шукати: я тобі чортъ!

Чоловікъ, почувши се, дѹже злякавъ, хотївъ бувъ уже пятами ёму наживати, а чортъ ёго зупинивъ, та й каже:

— Не жахайся, голубчику: я й самъ утікъ одъ жінки; далась вона й міні у знакі!

Люде кажутъ: біда одна — людеї одна. Отъ вони й пішли собі у-двохъ, якъ добрі товариші. Чоловікъ розказує чортові про свою жінку, а чортъ про свою. Нічого казати — обидві добрі, годилось би обохъ на одну осіку повісити. Далі чортъ й каже чоловікові:

— Ти міні, чоловіче, ні якої поради не даси, а я тобі у великій пригоді стану.

— У якій же ти міні пригоді станеш?

— Отъ у якій: я буду ускакувать въ утробу жінкамъ, та й буду їхъ мордувати; а ти мені вигавий, та й загрибай гроші лонагою, огь що!

— Добре! тільки не вскакуй въ утробу мої жінки: тамъ така гаспедьска утроба, що ти й кінці краю не знайдешъ; тамъ самі пекло, та, мабуть, тамъ вже и безъ тебе сто кінь чортівъ сидить, коли не більш!...

— Еть, хибá опрiчъ нашихъ жiнокъ и людеї на свiтi нема?..

Якъ згодились, такъ и рблять: ускочить чортъ въ утробу якій-небудь бідолашній и зачне мордувати, а чоловікъ прийде, поворожить, пошхрує и вижене чорта. Не пройшло й місяця, якъ у чоловіка пови-сінький кашубъ зóлога и сріблá. Якъ тутъ не расприндитись и не зачванитись? Зъ грошіма вже ёму и жінки не страшно: одъ нового очіпка, плахти, наміста зъ дубачами хочъ яка притихне, хочъ якій пельку заткинешъ. Отъ вінъ за щось заспоривъ съ чортомъ, полáвсь, та й накликавъ на себе лихо: чортъ розсердився, та й каже:

— Э, тривай же, продивъ си́ну! не зміє мені шанувати, такъ по-коштуйешъ же ти въ мене жару!

Розійшовся чоловікъ съ чортомъ и байдуже собі: гуляє по шинкахъ, розхóжує зъ музiкою по армаркахъ, а чортяка тичь-часомъ готує ёму добру халазію. Та й не хитрий же дiявольскiй свiя! забрався въ утробу якійсь княгiвнi, оди́нь-оди́й дощi у ба́гька, та й мордує небóгу, такъ-що князь, глiючи ва ii мiки, ажъ слiзми умивáетця, ажъ волóсса на собi рве. (А се ще дiялось, коли хочете знати, ще за Польщi, якъ Украiною князi орудували.) Зо всёго свого князтва зiбравъ князь лiкарiвъ, знахурiвъ, — такъ ни оди́нь нiчого не вдiє, нiхтó порáди не дасть. Ажъ хтось и ка́же князевi, що е такiй чоловікъ, що чортiвъ изъ утроби випрíжує. Якъ се почувъ князь, зáразъ и розислáвъ за нимъ гонцивъ, щобъ хочъ щiдъ землiю ёго знайшли, щобъ безъ ёго и не вертáлись. Недóвно й шукали нáшого неборáка: десь у шинку знайшли

п помчали до князя. Якъ побачивъ ёго князь, то ажъ кланяетця та просить: а звісно, якъ ті магнати чого просять, то хочъ вінъ п кланяетця, а за шабельку берётця: коли не зробишь, чого бажá, то й голову одчеше; якъ кажуть: и гроші дае, и шкуру дерé.

— Віратуй, каже князь, — мою дитину, то я тобі пів-князтва мого віддамъ, а якъ не віратуешъ, то спалю тебе на тихому вогнію!

— *Поіано Теміно!* подумавъ неборакъ: — якось прхóлитця не до чмиги. Заразъ пізнавъ, що се бісяка налагодивсь ёму оддѣчити: нічого робити: до чорта; сюди-туди. круть-верть — чого не робивъ, якъ ні цанькавъ и перепрошувавъ чортику, — не хоче гаспедівъ спить.

— Князь обіцявъ міні пів-князтва, каже чоловікъ, — то и тобі оддамъ ту половину: тільки покіннь княгівну!

— Этъ, каже чортъ: — магнати шедри на обіцянки; вони тоді тільки и не зорешуть, якъ обіцяють кару. Залле вінъ тобі за шкуру сала!

Не вилазить диявольскій снить пзъ княгівні, та й не вилазить, — що гіршъ її мордѹе. Не радъ ужé бідолáшний чоловікъ и тямъ грошамъ, що зібравъ: ужé бъ и до жінки вернѹвсь. Хотівъ-бувъ утекти, такъ не можна жъ: пристáвили за нимъ калавѹръ и такъ ёго пильнѹють, якъ óка.

Пройшовъ тиждень, дрѹгий, а княгівні усé гіршъ та гіршъ. Отъ князь и розлютувавсь:

— Тв, каже, — усіхъ вилічувавъ, а моєі дочкі не хочешъ? Отъ тобі сроку одні сѹтки. Якъ не виженешъ чорта, то я сь тебе зроблю вишварки.

Нічого робити бідному чоловікові; взявъ, та й признався князеві, якъ на словіді: «Оттакъ и такъ, каже: се чортъ міні на цáкостъ забравъ у твою дочку, щобъ мене зъ світа зігнати. Ёму того тільки й хочетця, щобъ ти мене жаромъ нагодувавъ.» Такъ щó жъ? не йме віри князь!

— Брешешъ, сакій-такій! Якъ не виженешъ, то бѹде, якъ и тобі сказавъ. Вже для тебе не переміню свогó слова: я, каже, люблю правду!

— А щобъ тебе сь правдою! подумавъ чоловікъ, почѹхавши потилицю. Не твоя се правда, а чортова!

Минули сѹтки, княгівні ще гіршъ стáло. Отъ князь и звелівъ неборáка спалити, бо, бачите, любивъ правду. ✕ Скрутилъ бідолáшному рѹки и нóги и положили на коестёръ. ✕ Якъ пришекли сердéшого, такъ де въ ёго и рóзумъ узавсь! вигдавъ, якимъ побитомъ протѹрпити чорта.

— Вижену, ренетѹе, — вижену диявольского сина, тільки розважить... батечки, голѹбчяки!

Розв'язали, вінч и побігъ у будинки, прямо у ту світлицю, де чортъ мордѣе княгівну. Якъ убіжить, якъ крикне не своїмъ голосомъ:

— Тікай, чорте, жінка йде!!

А чортъ навтікача, такъ прожогомъ у вікно, тільки шибка забря-
чала, зъ собою и кватірку вінчєсь!

О Л Е К С А С Т О Р О Ж Е Н К О .

П А С І Ш Н И К Ъ .

...Одже ви кажете, що не можна пасікою придбати худоби й грошей; ось послухайте про одного давнього пасішника. Я його дуже добре знавъ. Отъ у тихъ пущахъ, що теперъ пошвечили, повирублювали, на долиниці поміжъ старими гіллястими дубами живъ той пасішникъ. А прозивався вінч Чічіобаба.

Якъ теперъ дивлюсь на ёго: старезний дідуганъ, літь, мабуть, дев'яностъ, височений, сухорлявий, білий якъ молоко, борода ёму по поясъ, апро-тє при здоров'ї и силі; поглядъ завжди веселенький, ходивъ вінч повагомъ, мовъ усє щось дума; неговіркий бувъ: подивитця на тебе, подума, та тоді вже промовить своєю річъ, мовъ съ книжки. А якъ що смутнє прийде на думку, то заразъ навколїшки, помолився — ніби й заспокоївся. Дє-коли, то й такє бувало, що сїде на моріжку, обшрєтця на пєпєкъ, та й задумаєтця; сидить нерухомо мовъ неживий; дарма, що й сонце печє, або дощ обіллє.

Першъ мавъ вінч хутіръ коло лісу, а якъ поховавъ жінку та трєхъ синівъ, то й забрався у саму пущу, хутіръ віддавъ невісткамъ та унїкамъ, а самъ завівъ пасіку. Що жъ то за пасіка була! не надивєсєся на нєй: пивъ було пять-сотъ, а може й бїльшъ; вўлики стояли радочками, чистєнькі, гладєнькі, покриті поливнївми мисками; скрізь повикошувано, попідчїшувано. Посерєдині стоявъ у гарнімъ кивотї образъ святого Зосєма, тутъ же и свачєна вода; а ззяду хатїна невеличка, чепурнєнька.

Живъ той дїдъ самъ-собї, не боївся ні звїря, ні злодія; ніщю у ёго не було пїдъ замкомъ. Опє якъ трєба було ёму кудї-нєбудь пїтї, то бзьме, та й кїне постїль свою пїдъ дубомъ; отгю думка така: побачять, що постїль не прибрана, подумаютъ, що дїдъ де-нєбудь близєнько вєштаєтця по пасїці. Унїки рїдко ходили до дїда, бо не любивъ їхъ за те,

що скільки вінъ ні дававъ їмъ грóшей — протрінькають, хазяйствечко звели, ні ва що. Вся їжа въ діда була *сіра каша*: такъ звавъ вінъ кулішъ *пшоняний*. Натовкмаче було туди сухарівъ житніхъ, попоість трішки, закріе казанокъ, та й повісить на гілляці, щобъ було й на другий день. А якъ хто прийде до ёго, то вінъ постановить на дерев'яній талірці спільниківъ гáрнихъ, що ажъ пáльці пообсмóктуешъ, та хлїбъ святий.

Нікуди вінъ я не одвертався съ пасіки, окрїчъ дому Бóжого. Не бувъ же дідъ и скупий, — грїхъ сказати. Якъ-то въ містєдці Коломаці будували цєрку, не доставало казни, приходилось покинути. Порішили йти до діда, повідали ёму свою біду. Довго думавъ дідъ, а потїмъ вставъ мовчки, пішовъ по пасіці, та й приїсє тисячі зо дві, звелївши записати въ книжку такъ: «Получено відъ *Богу звісного*.» Не хотївъ вінъ, бáчите, слави. Опє вбє сóтню й другу, продáсть медъ и вїскъ, наберє такі-чмáло грóшей, то щó на домъ Бóжий, на біднихъ, а остáнні заховá.

Разъ приїхавъ я до ёго, щобъ-то позичити грóшей. Першъ дідъ розсптáвъ менє: на вїщо? «Нá що тобі, батьківъ сїну, грóші?» каже дідъ, чи не на витребєньки пáнські? Не дамъ, дáлебі не дамъ! — «Та ні, дїдусю! трапляєтця по вигóді прикупити лїску й земєльки.» — Дідъ довгєнько балакавъ зо мною, усє допїтувався, щó я б́ду робити съ тимъ лїсомъ та землєю, а далї й каже: «Підї жь, сїну, розгромáдь у сїняхъ въ кутóчку пóвїль; що найдешъ — принесєшь.» Порївся, знайшовъ ўзликъ зъ стомá червїнцями. — Не лишєнь глекъ, щó у запїчку. Взявъ я и той глекъ, повнісїньвий вїхтївъ, трїсóкъ и гліни, витрусивъ — покотилось ще зъ сóтню.» — «Щє жь шідшїи, спасибї тобі, оттої крáпшїи вўликъ.» — И тамъ налáпавъ я съ пятдєсáть. «Б́де съ тебе?» — Квитківъ дідъ не бравъ; каже: «Якъ ти Бóга боїєся, то віддасї, коли б́дешъ мáти.»

Бáче дідъ, щó не настáче грóшей для уцўківъ, розсудївъ купити ґрунтá и лїскї. Поїхавъ вінъ б́рати кўпчу у губєрнію. Та й довго вінъ збрáвся у ту дáльню дорогó, верстъ за 50: дужє не хотїлось ёму покидати пасіку! Перегледївъ ко́жний вўлвкъ по дєсáть разъ; мовъ прощáвся. Посадївъ менє, та й довгєнько минї роскáзувавъ, щó и якъ робити. Ажъ тїжко зїхнўвъ, якъ сївъ на вїзъ: такъ-то вінъ кохáвся у тихъ бжóлахъ. У Хáрьковї сказáли дїдовї, щó трєба дати якóмусь судовикóви палáцькому пятдєсáть карбóванцївъ за кўпчу. «Зá що?» гукнўвъ дідъ. «Не дїжде! та я лўчче тї грóші де-небудь дїну.» Жде та же, обрїдло ёму; а бїльшъ того — засумувáвъ за пасікою. Купивъ б́лку, та й пішовъ досудовикá; вклонївся ёму, положївъ на стїль

бўлку и звёрху карбóванця. Судовікъ якъ побачивъ те, такъ и визирився на дїда. «Що ти, каже, глузувати зъ мене, сякій та такий жуване! Якъ не сто рублівъ, то й кўпчої не матиметь.» — «Нехай я й жувань, одвітує дїдъ, та зъ своєї праці; а въ твоїмъ каптанці не одна кровопийка!» — Узївъ бўлку и карбóванця, та мовъ про себе й каже: «Піду до старшого; сунтаю: коли воно закономъ постановлено давати отгичъ драпікамъ, то я й дамъ, сількись.» Баче судовікъ, що сей дїдъ не абї-якій, що хто ёго зна! може, й справді парóбе халеси; вернўвъ ёго, віддавъ кўпчу та вже не взявъ ні хлїба, ні карбóванця... «Нї, каже дїдъ: другїй разъ не виманншь мене зъ моєї пасіки: тамъ тільки я й у-довóлі. Цуръ їмъ отгичъ городамъ та драпікамъ!»

Алєжъ ще разъ пришло́сь дїдові возитись изъ драпіками. Підбївъ ёго одїнь сутїга до по́зву. Недалєчко відъ пасіки бувъ лїсь одного пана, звався вінъ Чичебóевимъ. Той сутїга натўрвавъ дїдові, що той лїсь належить до ёго роду, такъ для того вінъ мўсить ёго одтягати відъ пана, щобъ овїсля унўки не рѣмствували, що дїдъ унуствївъ родову дїдвщїну, бо не нїтше звѣтця той лїсь Чичебóевимъ. Довго мїй дїдъ мїався, радївся; а потїмъ каже томۇ сутїзі: «Колї ти мене не дўришь, то починай дїло. Зъ мене бўде й пасіки; а це для унўківъ.» — «Добре, каже сутїга, тільки треба грóшей» — «А скїльки?» — «Та на першїй разъ карбóванцївъ зъ сóтню.» — «Дарма, на тобі двадцять червїнчикївъ, та гляди мїя!» — Пішло дїло та, мабудъ, лїгъ зъ дѣсять волочїлось. Панъ, якъ мавъ бумаги на той лїсь, то й вїгравъ, а дїдъ потративъ тільки червїнчикївъ чимало. Сутїга прощавъ десь, якъ у воду впавъ. Не дўже сумувавъ дїдъ: пасіка вернўла ёму ті грóші.

Оттакъ живъ собі дїдъ Чичба: лишїего не тративъ, обдїлявъ и церкві, и бїднихъ; нїхтó на ёго не жалкувавъ. Ажъ-ось, позвавъ мене дїдъ та й каже: «Отъ колї пришло́сь мїяї покидати зовсїмъ и пасіку, и свїтъ!» Пославъ я за попомъ: свовїдали, прпчастїли ёго... Показавъ вінъ ўзлигъ, завїзаний въ сорóці: давнó вїпъ ёго носївъ. «Оцїмъ, каже, поховайте мене: не ті грóші, що одїнь бїдолаха позичавъ у мене на хазїйствечко, та черезъ двадцять лїтъ віддавъ мїяї. А все останне моїмъ унўкамъ.» — Якъ умеръ вінъ, то знайшли въ тїмъ ўзлиці дѣсять червїнцївъ. Кїнувши унўки дїлити пасіку, та переносити, — не осталося и слїду. Не швидко шїля того, одїнь изъ унўківъ дїдовихъ хотївъ узїти дóшку, де стоявъ имшенїкъ, піднявъ її и знайшовъ пятьдѣсять червїнцївъ. Прожили унўки того Чичбаби и своо, и

лідову худобу, та й зледацїли. А діда и досї згадують и молять Бога за ёго дїшу...

Отъ теперъ, коли хочете, и нема такихъ пасішниківъ. Такі одно тє, що не вміють пильнувати коло бжїль; а друге—лєдвє заворушитца кошика у кишені, заразъ-такі на рєкшъ; щобъ и смашно ззісти, гарино зодігатись; відкіль візьму гя прїмхи городяньскі. Дивїсь—я переведѣтца пасїка ні на що. Теперъ хто має пивъ зъ согтню, оттой и багатїрь. »Нейде въ рўку, кажуть, та й годї!»

Довго шукали грошей діловихъ по тїй нїщі, де була ёго пасїка; порїли лєдвє не всю зємлю, по-підъ дубами, скрїзь вїлазили—не знайшли нїодного червінчика. »Заклявъ, кажуть, щобъ нікому не досталоєсь; абѣ положивъ зарїкъ, черезъ кїлькїсь рїкъ той знайде, кому дїдъ назначивъ.« Та мнї здаѣтца, що й сиравдї лўчче, щобъ дїгамъ досталиєсь грунтá, лїєь абѣ пасїка, нїжъ ті гроші; то якъ даремні, то швідко розвіютца....

КУЗЬМА ШАПОВАЛЬ.

Записано въ м. Коломаці, 12 апрїля 1861 року.)

СЕМЕНЬ ПАЛІЙ.

(Записано одъ Тараса Ярового, изъ селá Красної, Васильківського повіту, 1847 р. Яровому було тоді 83 годъ.)

Въ Мотовилівці колись живъ собі зъ жінкою, зъ діточками чоловічокъ. Разъ виїхавъ вінъ орати. Орє вінъ да прєситъ Бога, щобъ хѣрпє вродїло. Жінка обїдать ёму принесла; чоловікъ и пообїдавъ, да все працює. Отъ, надъ-вечїрь, чїє вінъ, що плугъ ёго за щось задѣржавєя. Дивитца—якãсь здоровєнна трупья голова. »Гѣсподи Бѣже мїй! се, відно, якá-небѣдъ лицарєька голова«, подумавъ чоловікъ. »Не добре, якъ вона бѣдє валятись по полю; трѣба їй закопати на цвинтарі и одєслужитъ панахїду за дїшу умѣршого«.

Подумавъ-погадавъ, а тимъ часомъ сонєчко зайшло. Чоловікъ обережно положивъ голову въ хўстку и пішовъ до-дому, а дома положивъ голову на лавку и сївъ вечєрати. Сїли коло ёго и діти и жінка; поцїли вони галушѣкъ чи чогѣ Богъ пославъ,—може, и нічѣго, опрїчъ хлїба

святото, не дучилось. — повечеряли, ветають, а жінка подвиглась на голу, да й сказала:

— Оця голова, мабуть, на своєму віку багачко хліба переїла.

— Буде вона ще їсти, одказала голова.

— Эге, так ти таківська! говорить чоловік. — Не треба ж тебе нести на цвинтарь да служити панахиду. Знаю я, що єь тобою робить.

Узяв її, вінись за свій вишнєвий садокъ, у чисте поле, розіклав багаття, и давай палить. А голова горіла-горіла, поки стала порохцею, такъ якъ отъ сахарь. Подвигсьє чоловік и, Богъ знає єь чоґо, взяв ту білу порохню въ хустину (наче насміявся надъ нею), принись до-дому и мовчки положивъ на полицю.

Незабаромъ, може, черезъ день, пішовъ вінъ єь жінкою до цєркви, а въ господі осталиєь тільки дочка да малий хлопець. Дочка вже и борщъ заставила въ пічь, уже и локшину зварила: сказано — день воскресний; оставалосєь тільки посолить страву, — такъ нема жєь соли.

— Оттамъ, Галю, на полиці лежить у хустині щосєь біле; мабуть сіль, говорить братъ.

Сестра стала на лавку, взяла хустину, подвиглась и говорить братові:

— Не знаю, чи се сіль.

— Лизні, то и визнаєшь, каже братъ.

Вона покоштувала разъ — нічоґо, вдрўге, втрєте, и говорить:

— Оце якєь нуднє! и положила зновъ на полиці.

Отъ, минає неділь дєсять, а може и більше, — упала дочка въ ноги батьку-матері и говорить:

— Я въ тяжю; оттакъ було и такъ.

Почухавъ батько гіжку, поморщилєя: треба йти до пана да розказать усєь, якъ було. (Тоді за такой соромъ дўже карали). Розказавъ усєь, якъ було. Панъ одібравъ одъ єґо хустку, а черезъ півъ-року дочка привела уже сїна. Охрестїли єґо и назвали Семєномъ Безбятченкомъ.

Хлопець рісєь; уже и за волами ходивъ; якъ осєь їхали въ Мотовилівку Запорозці, що приїжджали говить въ Осокірки, и зманили хлопця въ Великий Лугъ. А въ Січі кошовий, замїтивши хлопця, взявъ єґо до сєбе въ молодпкї. Служить Семєнь, служить, а гонору єму все-такї нема. «Постойте, буде и мїні гоноръ!» подумавъ собі Семєнь. Узявъ, спаливъ отаманєський курїнь и втік до-дому.

— Эге! такъ ти такой! говорить кошовий: — захотїлосєь тобі гонору! Буде єь хлопця лицарь, буде!... А ну, панове-молодці, говорить вінъ

тимъ, що вивезли Семéна,—рушáйте за Семéномъ туди, звідкіля ёго взяли, и привозьте назадъ.

А Семéнь тимъ-часомъ сидить дома на печі.

— Мáмо! говорить, — спилось міні, що прийдуть до мене изъ Січі козаки, привезу́ть міні гóноръ и візьмуть изъ собою.

Мáти зіркъ у кватірку, ажъ уже Запорóзці и коней на дворі підъ повіткою привізають.

— Дóбрий тобі, говорить, сінку, сонъ спився!

Семéнь тільки засміявся.

Отъ, явъ приїхали вони въ Січъ, то кошовий и сказавъ ёму:

— Ти, Семéне, еси козакъ дóбрий; тепёръ мáешъ ти и гóноръ; б́удешъ прозивáтисъ Паліёмъ.

Рáзь виїхавъ кошовий на охóту, зъ Семéномъ; їздили вони довго и заїхали въ такé мѣсто, що тільки одні скéлі да ц́ща. Ставъ при сонці и ч́стому нéбї гриміти гримъ; а се архáнгель Гавриль хотівъ уби́ти пóлоза. Гримъ удáрить, а пóлозь вилізе зъ скéлі, та й засміється.

— Эгé! оттакá ловивсь! сказавъ Палій, ухопивъ съ плечá янчáрку, приложився, в́паливъ—и на тимъ мѣстї, де показувався пóлозь, потекла смола.

— Иди жъ ти тепёръ, куди знаешъ, сказавъ ёму кошовий: — иди у свою країну и рижъ усїку нéхристь, бо ти еси чоловікъ угóдний Бóгу.

— Пі, бáтьку! ка́же Палій—не одпускай мене оди́го, а цуети зо мною Искру, Кочубéя и Шмалька.

— Дóбре, сказавъ кошовий, и одпустивъ їхъ трéхъ изъ Січі.

А навпóслї вже Семéнь Палій зробився пáномъ полковникомъ Хвáстовеки́мъ, дóбре ризавъ Орлу́ и Ляхівъ, да Мазéна ёго стрáтивъ изъ завідности, що Палій величали коза́цькимъ бáтькомъ.

Оттáкъ народня невгамована фантазія залплá въ мїоу свого кохáнца Палій, що про ёго ще й досі виспівують наші ліри́ки, нікчéмні пъяні́чки, не схóжі зъ своїми протоплáстами, котрїхъ самї жъ вони зову́ть *селі́чкими старцáми*. Палі́еві и родитисъ бу́ла не честь, не подóба такъ, якъ усї люде... Разъ тільки я чувъ сю мїоу одъ одного мáло не столітнёго дїда, що бувъ у насъ пáсїшикомъ, одъ Тарáса Яровóго. Вінъ зазна́въ и Запорóзцівъ, якъ бу́ло вони наїздáть у Богусла́въ на я́рмарокъ та, въ са́етовихъ штáняхъ, чи то въ гандéверахъ, кїдаютьця бу́ло у цé-

беръ зъ дiгтемъ, — знайте мовъ мепé, що мiнi всiяке багатство — дурниця!

— Слiвнi були лицарi! говорить було, жалкiючи: — такi моторнi! Кiнi у нихъ дiбрi, одéжа знiтна, червiнци, дукати есть. Хоть и повисить котiрого, по своéму Мадабiрському закiпу, губернiторъ — все гуляють. Одiнъ танцюе, другий iдопрéтця вь бiки руками да присiпуе: »Усь балабiацький, чуприна черкеська, — не уважай, мiсци-пiаино, же фортiна кепеська!« Ну, зруйнували Сiчъ, прийшло, виходить, врéмя, и всiхъ Запорiзцiвъ скасували, а пiслi зновъ збiрали, дали iмъ Тамiнь на вiчнi часи сiсти. Та се (говорить було Тарасъ Яровий съ притиекомъ), се зробивъ Головiтний. Винъ передъ царiцею три днi и три нiчi на одiнiй нозi стоявъ, пiки брiтчикамъ вiпросивъ зéмлю. Отъ и пiсня есть: »1792 року прийшовъ укiзъ зъ инцiрни Петенбiрха-гiрода, щобъ панъ Чапiга и панъ Головiтний збiрали всiхъ Запорiзцiвъ на Тамiнь сiсти.« Не памятаю бiльше: втекло багiто часу; да у васъ, панiчу, все те вь книжкахъ есть.

II. Ревякинъ.

СТАРИННЫЙ ЮЖНОРУССКИЙ ПЕРЕВОДЪ

ПѢСНИ ПѢСНЕЙ

СЪ ПОСЛѢСЛОВІЯМИ О ЛЮБВИ.

Это одинъ изъ немногихъ старинныхъ памятниковъ нашей литературы, списанный Н. И. Костомаровымъ изъ сборника, хранящагося въ Московской Синодальной Библіотекѣ, почерка XV или начала XVI вѣка.

Блаженъ чловѣкъъ тое, иже будетъ чести книги сія, а вес слова тоя духовно разумѣваючи, а въ любовь Божию зъ нихъ ся запалаючи, ани што свѣтскаго, ани на похоти тѣлесныя своего ума, ани мыслей оборочаючи. Проклятъ тотъ, который бы тыи книги чолъ, а тые бы слова на похоти женски собѣ складалъ а оборочалъ, запалаючи зъ нихъ къ нимъ въ милость, а говорячи зъ ними тыми словы, проводячи ихъ а розмвляючи на блудную похоть. Бѣда и горе чловѣку тому! Лучше бы ему не родити, нижли того допустити. Но сама премудрость Бога, который же есть Сынъ Божій, складалъ есть самъ тыи книги черезъ уста мудрого Соломона, для милости своее, абы душа съ нимъ такъ умиловала, бо есть его невѣста и Онъ ее безсмертный небесный женихъ милый, самъ Христосъ Богъ. А 3-й книги царя премудрого рекомыи Пѣсь Пѣсень Соломона, о милости Божіи и любви.

Глава 1.

Гласъ невѣсты-души къ любимому жениху Христуу, отъ велико палимовъ любви въспіеть къ нему, глаголя:

Цѣлуй мя цѣлованіемъ оустъ своихъ, бо лѣпши оустъ перси твои надъ вино, благоухнѣйши нижли ароматы мастіи налѣвшихъ, олеи изліаннии имя твое; про то молодци миловали суть тебѣ, тягни мя по собѣ, побѣгнемъ въ добровонности мастѣи твоихъ. Оувелъ мя есть царь до винищъ твоихъ; радоватись будемъ а веселитсь въ тебѣ. Памятливый будучи персен твоихъ надъ вино; прави и милоуютъ тебѣ.

Гласъ души къ събору святыхъ:

Чорна есмь, але красна дѣрѣи Иерусалимскихъ, яко стапы кедра, якоже то кожа Соломонова. Недбайте мя знаменати, же смѣда есмь(?); бо мя естъ слице на бервѣ промѣнило. Сынове матере моее боіговали соуть противно менѣ, поставили мя соуть сторожемъ оу винницахъ; винници мои не оустерегала есмь.

Гласъ святой церкви а набожной души къ жениху Христу:

Рна же ми, егоже милуеть душа моя, гдѣ насѣшь, гдѣ отпочиваеши о полудне? Ать ся тулять не потноу по стадахъ товаришювъ твоихъ.

Гласъ Христовъ къ церкви святой а невѣсте миллион души:

Не знаешь ли себѣ, о прекрасная межи жонами? выиди, иди и послѣди стада, а паси козлы твои подле стап пастырскихъ. Ездьдомъ монмъ оу возехъ фараоновыхъ прировнала есмь тобѣ, пріетелко моя; красны соуть ягодки лица твоего, яко горьлинка, шіа твоя яко златое монисто; сноурки золотыи оучинимо тобѣ перевяныи серебромъ.

Гласъ церкви а души о Христе:

Коли есь былъ царь оу ѣдлѣ, нардусъ мой далъ естъ вонность свою, спопокъ мирры милыи мои мплѣ, межи персей моихъ пребывати будеть; грезнь кипреки милыи мои мплѣ оу винницахъ Екгади.

Гласъ Христовъ къ церкви а къ души:

Ой, красна еси ты, пріетелко моя милая, очи твои голубиныи.

Гласъ церкви а души къ Христу:

Ой красны еси ты, милыи мои витежный! Постеля наша красна свѣтлостію, покрытье домовъ нашихъ кедрово, склепове наши кипарисовы.

Глава 2.

Гласъ Христовъ акъ церкви святой а души боголюбимой:

Я квѣтъ полныи а лилія оудольняя! яко лиліа межи терніемъ, такъ милая моя межи дщерями.

Гласъ церкви къ Христу, своему милому жениху:

Яко же то яблонь межи дрѣвемъ леснымъ, такъ милыи мои межи стапы подь тѣніемъ, его же то есмь жадала. Съдела есми, а оwoцїе его сладко горлу моему. Оувель мя естъ царь до винничного покоя, изрядилъ естъ въ мплѣ любовь. Отгнайте мя квѣтїемъ и осыпайте мя яблоки, бо отъ великое милости не могу; левица его подь главою моею, а правица его обометь мя.

Гласъ Христовъ.

Заклинаю васъ, дщери Ерусалимскія, черезъ олеи а сериы полныи, абы-
сте не боудили, ани прочютиити казали милое мое, докуль сама въсхочеть.

Гласъ церкви Божее, всякая душа любящая Бога, того дѣля
зоветься невѣста Христова.

Голосъ много моего; а и тотъ то есть пришлоъ, скачючи по горахъ а перескакиваючи погорки и холмы; подобныи есть мильи мои серие а лапяти еленему. А и онъ то стоить за стѣною нашею, смотрячи сквозе окна а преглядаючи черезъ боронки. А мильи мои мовилъ ко мнѣ: встань, поспешись, прістелко моя милая, голубичко моя красная, а поиди; бо оуже зима помшоула, превалъ лютоости отшолъ и отступилъ, квѣтіе оуказалось оу нашей земли, часъ обрезыванія вишниць оуже есть пришлоъ; голосъ горьливчиць слышанъ есть въ земли нашей; ѳеникъ выдалъ есть первые овощи свои, вишници квітучи дали суть воинность свою.

Гласъ Христовъ къ церкви святой души, къ своей милои невѣсте:

Встань, милая моя красная, а поиди въ дѣрахъ скальныхъ а въ печеркахъ камня, оукажь ми тварь твою; ать звинить голосъ твой въ оушю мою, бо голосъ твой сладкии, а тварь твоя красна.

Гласъ церкви святой противъ кацкромъ а еретикомъ:

Зымайте намъ лисенята малии, которыи жъ то казять вишници, бо вишница наша квітла есть.

Гласъ церкви святое души къ своему жениху Христу:

Мильи мои мнѣ, а я ему, ежь ся пасеть межн лиліями, докоуль ся день не наклонить а не оухляться тѣневе; не враться, мильи мои, подобешъ буди серие алюбю лапятьку еленему на горахъ Веилъ.

(Глава 3.)

Гласъ церкви и святыхъ душъ выбранныхъ съ погановъ въ невѣсты къ своему милому жениху Христу, обручены жъ ему вѣрою и любовію:

На ложн моемъ въ ноци глѣдала есмь, егоже милоуетъ душа моя; искала есмн его, а не нашла. Встану а обоиду мѣсто по рынцѣхъ, а по оулицяхъ искати буду его, егоже милоуетъ душа моя. Искала есмн его а не нашла есмн; знашли мя соуть стороже, которыи жъ то остерегали мѣста.

Въ церквахъ невѣстныхъ души по Христе ся пытають:

Ци выдали есте, егоже милоуетъ душа моя маленько? Коли жъ есмн промнула есмн? Нашла есмн, егоже милоуетъ душа моя, держала есмн его анижъ его пуцоу, алижъ его въведу до дому матерѣ моея.

Гласъ Христовъ о своей невѣсти души:

Заклинаю васъ, дочки Иерусалимскія, черезъ серны а елени полные, абысте не будили, ани прочюгити казали милое моее, докуль бы сама олижъ хотѣла.

Съборъ святыхъ пытаеть о души а о церкви святой въ рекучи:

Которая есть то тая, жъ то оуступаетъ чересь поустыню, какъ бы сполпъ домпыи зъ добровонныхъ рѣчей мирры а ливана а всякого порохоу миро-положного апатекарева, зложеного зъ разнолистныхъ зеленъ?

Гласъ церковный а души о Христвъ, о своемъ милomъ женихъ.

Ложе Соломоново 60-ть мощныхъ обѣступили изъ насплифѣйшихъ Израильскихъ. А вси держачи мечи а къ боемъ велми оумѣлыи, а единого кожного мечъ на бедрахъ его про страхи ночныи.

О Христвъ душа говоритъ, повѣдаючи:

Престоль, вечерядло оучинилъ собѣ царь Соломонъ зъ древа ливанова, столпы его серебряны, оучинилъ опочивало золотое, ступени златые зъ особное милости и любовное, роспростерлъ есть про дщери Иерусалимскіи.

Гласъ церкви святое о Христе:

Выидете, дщери Иерусалимскія, а огладайте царя Соломона въ коруиѣ, которю жъ есть короновала мати его въ день веселія сердца его.

Глава 4.

Гласъ Христовъ къ своей милон невѣсте церкви души, похваляючи и говорячи къ ней такъ:

О коль красна еси милая моя, коль красна еси! Очи твои годубинны кромъ того, што ся внутрь таять, волосы твои яко стадо козъ, которыи жъ ступали зъ горы Галаадъ; зубы твои яко стадо остриженныхъ овецъ, котори жъ суть вышли зъ мытели, вси маючи по двою ягнятокъ, а ялова не есть ни жадна межи ими; яко споурокъ черленыи оуста твоя, сладка, якоже то оуломокъ райского яблока, такъ ягодки твоего лица кромѣе того, штожъ ся оупутрь таять; яко вежа Давидова шіа твоя, которая жъ то есть оудѣлана зъ дѣлы пушечными, а щитовъ висить изъ нее и всякіи горнашъ мощныхъ; два сесца твоя яко два телятъка дикои козы близнятка, яжъ ся то пасутъ на къринохъ лиловыхъ. Докуль ся день не наклонить а не схилиться тѣневе, понду на гору мирры а на погорохъ кадила Ливанова. Вся красна милая моя, а поскверны пѣтъ на тобѣ. Подъ отъ Ливана, милая моя невѣста, подъ отъ Ливана, подъ а будешь корунована, поченши отъ головы а маючи на верху Саниръ а Гермонъ зъ отъпочивалъ львовыхъ. Уранила еси сердце мое, сестро моя милая невѣсто, оуранила еси сердце мое однимъ възглядненіемъ очію твоихъ а оудномъ влосу шіи твоеи. Коль красны суть

перси твои надъ вино, а воия мирра масти твоихъ надъ вси добровонныи рѣчи, стѣнникъ жъ каплють оуста твоя, милая невѣсто, медь и млеко подъ языкомъ твоимъ, а воия одѣяи твоего яко воия кадила Ливанова. Огородокъ замкненный а источникъ запечатанный; выпуканія твоя раи зернятыхъ яблокъ со овоцомъ яблоннымъ, куврове съ шардомъ, нарды съ сахаромъ, фистула а цинномъ со всякимъ древомъ Ливановымъ, мирра, аллое съ всеми первыми мастями; колодязъ затверженныи про глубину водъ живыхъ, которыи жъ текутъ быстрями прудкостію отъ Ливана.

Гласъ церкви, невѣсты Христовы милои души.

Встань, вѣтре, отъ полночи, а встань, вѣтре полуденныи, провеите огорокъ мой, мироположныхъ апатѣкъ добровонныхъ рѣчей ея.

Глава ѿ.

Душа опять ко Христу говорить:

Приди, милыи мой, до заграды своея, а ежъ овоци яблоней своихъ.

Христосъ къ души говорить:

Подъ до огорода моего, сестро моя милая невѣсто, пожалъ еси мирру мою зъ добровонными рѣчи моими. Ель есмь стѣнникъ меду моего, плъ еси вино мое съ молокомъ моимъ.

Голосъ Христовъ посполито къ всемъ вѣрнымъ:

Еште, пріетели мои, а оупиваетеся, намилейшии мои; я сплю, а сердце мое чюеть.

Опять душа ко Христу говорить:

Голосъ милого моего, толкучего до менѣ: отвори ми, сестро моя милая, голубичко моя непоскверненная! бо голова моя полна есть росы, а челюсти мои кропей почныхъ.

Сволокла еси къ себѣ сукню мою, какъ ся въ нее оболочу? оумыла еси ноги мои, какъ ихъ измараю?

Тоу опять душа съ великою жаждостію ко Христу говорить, исповедуючи свои пригоды:

Милыи мои стигнулъ есть руку свою сквозе дирю, а брюхо мое задржалъ есть зъ дотѣкненія его. Встала есмь, абыхъ отворила милому моему; рuce мои капали суть мирру препскушеноу, заклепъ дверей моихъ отворила еси милому моему; але сонъ ся оуже былъ оухилнлъ, отошолъ; душа моя расплылася есть, коли мовилъ къ миѣ милыи мой, глядала еси, а не нашла еси его, кликала еси, а не озвалъ, ми ся. Знашли мя суть сторожеве, которыи жъ то суть обхоживали мѣсте, били мя суть и ранили, и взяли ми плящъ мой сторожеве мура. Заклинаю васъ, дщери Церусалимскія, знайдете ми моего милого, абыте ему оузъявили, же отъ великое милости по немъ не могу.

Гласъ збору святыхъ къ невѣсте Христове церкви святоѣ и милои души:

Таковыи есть милыи твои любимыи, о накрашшая жъ жонь, каковыи есть любимыи твои, же еси насъ такъ заклала?

Душа отповѣдаетъ святому збору о своемъ миломъ женисѣ Христвѣ, выведуючи его крототу и сличность во подобенствахъ размонтыхъ рѣчей:

Милыи мои бѣлыи а червеныи, выборныи нсѣ тисячей; голова его золота, налѣбшее чело его, яко листіе палмовое, черныи яко гавраицъ, очи его яко голубиныи надъ потокии водными, которыи жъ суть молокомъ обомыты а сѣдять подде полныхъ быстриинъ, ягодки лица его яко заградкии добровонныхъ рѣчей, посажены отъ апатекаревъ. Оуста его лиліа капаяча мирру первую, рудѣ его оуглаженыи златы, полныи циптковъ; брюхо его слоновое, передѣлено шаверми, голени его столнове морморяны, которыи жъ то соуть оуставлены на подкладахъ златыхъ, тварность его свѣтлость Ливанова, выборныи яко кедръ, горло его пресладко, а весь възжаданыи, Таковыи и ти есть мои милыи, а тотъ то есть любимыи мой, дщери Перусалимскіа!

Глава 6.

Гласъ збору святого къ невѣсте Христове а къ милои души:

Камъ есть отшолъ милыи твои, о накрашшая зъ жонь, камъ ся есть оухпиль милыи твои, а будемъ его глядати съ тобою?

Душа отповѣдаетъ напротивъ збору святому у своемъ миломъ женихѣ Христвѣ:

Милыи мои ступилъ есть до заградыи своеи, на мѣстѣхъ благовонныхъ рѣчей, бы ся паслъ у заградахъ а лиліе збиралъ, а милому моему, а милыи мои миѣ, еже ся пасътъ межн крыныи лиліами.

Тотъ оицѣ Христвѣ говоритъ къ своей милои невѣстѣ церкви души, похваляючи ю зъ ея добрыхъ дѣлъ а приподобляючи ю многимъ размонтымъ рѣчамъ:

Красна си, милая мой, сладка и витяжна, яко Перусалимъ, грозна, яко силица къ бою сряжена! Отврати очи твои отъ менѣ, бо тыи соуть ми учинили, абыхъ улѣтель; волосы твои яко стадо козъ, котороеиъ то ся оуказало зъ Галаадъ, зубове твои яко стадо овецъ, которыи жъ суть вышлии изъ мытели оумывальное, вси по двою агнатовъ имуще, а яловое иѣтъ межн ими; яко кожа рапскаго яблока, такъ ягодки лица твоего, кромѣ танныхъ рѣчей твоихъ. 60 есть царевень а 80 моужнихъ жонь, а молодежии иѣтъ числа, одна есь, голубко моя доконалая моя, едина есть материи своеи, выбранаи родителниции своеи (1). Видѣли соуть дщери Перусалимскіа есть а

(1) На полъ противъ этихъ словъ приписано: Пречестѣй Дѣвци Маріи разоумнѣй.

преблагословеную соуть ю взывали царевны, а мужиіи жоны хвалили соуть ю. Которая есть то та южь, ся береть яко зря поустоваючи, красна яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа?

Душа говорить отъ великой радости къ збору святому:

Стоупила есмь до заграды орѣховое, абыхъ оглядала яблока оудольная и осмотрела, кьвитуть ли виници а распложають ли ся ябьлока ранска? Не вѣдала есми, душа моя засмутила мя про возы Амиподавовы.

Христось къ души говорить а къ церкви, въ бѣдахъ, въ напастьхъ и въ покусехъ будоучей отъ свѣта, отъ тѣла, отъ диавола, приводячию опять къ собѣ а рѣкучи:

Навроться, навроться, Суманьянони, навроться, навроться, ать на тебе смотрю.

Глава 7.

Душа отповѣдаетъ ему велми жалобне; Богъ бо такъ хотѣлъ кого онъ милуетъ, того и казнить тоуть, на томъ свѣте; яко зло то оу огни, тако ю искушаетъ здѣсь многими скорбьми и бѣдами розмонтыми и печальми, а про тежь она повѣдаетъ а рѣкучи такъ:

То много видишь на Соумянтяниши, одно заступы боюющихъ?

Тоу Христось опять отповѣдалъ ей, тѣшачи ю а милыми словы похваляючи ю за то, што его ради миле вси бѣды тыя и напасти и покусы на нее пренущоуныи зъ доброю волею, то все есть претерпѣла; а мовячи къ ней такъ:

Коль красны суть ходы и ступанія твоя увъ обуви, дщери княжати! Связкове бедръ твоихъ якоже то запонки, которыи жь то соуть скованы руками золотарьскими, и поупокъ твои яко рѣшечка оуглаженаа, николи не требуючи наповевъ, брюхо твое яко стогъ пшеничный, обложенныи лиліями, два сосца переѣи твоихъ яко двое телятокъ близкитокъ дикое козы, шіа твоя яко вежа слонова, очи твои яко рыбники оу Зевоне, которыи жь то соуть оу брони дщерь множества, носъ твои яко вежа Ливанова, якъ то зреть противу Дамашку; голова твоя яко Бармилъ, а волосы головы твоеи якъ багоръ златъ-тканьи царевъ, причинены къ жолобомъ. Коль красна и витякна намилешная оу роскошахъ! а постава твоя приподобана есть палмѣ, а сесца персеи твоихъ грезнови винному. Рекъ есми: оуступилю на палму а похвачю овошіе ее; и боудуть персеи ее яко гронове виннишии, а воши оустъ твоихъ яко расскихъ яблोकъ, горло твое яко вино напленшее.

Свѣста Христова душа тоуть о своему милому женись
Христѣ такъ говорить:

Годио милому купити, а оустемъ и зобомъ его къ пережюванію. Я милому моему, а ко мѣ оборочаніе его.

Тоуть душа он ть, познавши милость а любовь своего милого жениха Христа къ собѣ, тыми словы говорить къ нему.

Поиди, милыи мои, а выидимо на поле пребыва въ селехъ, рапо встаньмо до винницъ а осмотремо, сквитла ли есть винница, расплодили ли соуть квѣтъя овощїи, заветли ли соуть оуже ранская яблока? Тоуть дамъ тобѣ перси мон. Мацдрагоры дали чуть вошу свою, оу броняхъ пашнхъ вся яблока повая, и ветхая, милыи мои, сховала емь тобѣ.

Глава 8 а остаточная тыхъ то милыхъ книжокъ.

Тоуть то душа, милая невеста Христова, распалившися великою любовїю а горячею милостїю къ своему милому жениху Христу, желаючи оуже съ нимъ быти на вѣки въ небѣ а хотячи его видѣти лицемъ въ лице, а про то жь чересъ наборное размышление а оумное боговидѣние къ нему тыми словы говорить, просячи а молячися ему:

Кто ми тя дасть братца милого моего, есучего перси матки моея, абыхъ ты знашла на дворѣ а поцеловала тя; а оуже мною тогда ни жодинь не погордить, а оухвачю тя и поведу до дому матери моея а да покоинка родительниця моея: такъ ми будешь оучити, а я дамъ тобѣ напои зъ вина складанаго а смакъ раискихъ яблокъ моихъ; левица есть подъ главою моею, а правица его обонметъ мя.

Голосъ Христовъ къ збору святыхъ о своей милой невестѣ души:

Заклинаю васъ, дщери Перусалимскви, абы есте не будили, ани прочютити казали милое моея, докуль бы олижъ сама хотѣла.

Голосъ збору святого къ невесте Христове, дивячися о ней а таючися, тыми слова рекоучи:

О которая есть тая, жь то оуступаетъ съ пустыни, роскошми ся размогаючи, возлегши на милого своего (1)?

Голосъ жениховъ къ невесте:

Подъ деревомъ яблонвымъ оубудилъ есмь тебѣ; тоуть порушена есть matka твоа, тоуть растлѣна есть (2) родительница твоа.

Къ души Христосъ говорить, выповѣдаючи ея, какъ есть моцна милость его съ нею, какъ пожиточна есть ея къ спасенїю ея:

Положъ мя яко печать на сердци своемъ а яко знамя на рамени твоемъ, бо есть силна яко смерть милость, а твердо яко пекло желанїе, лампы ея

(1) По славян. «утвержаема о братья своемъ».

(2) По славян. «поболь тобою».

яко лампы пламенные а огнены; воды многи не могли соуть оугасити любви, ани рѣки затопити ее; коли дастъ человекъ все што имѣеть за лю(бо)вь — и будетъ яко же бы ничтоже погубивъ.

Церковь святая говоритъ къ душамъ, которыи теперь ново починають миловати Христа, въ вѣръ еще боудучи несовершени, ани досконали, а рекучи:

Сестра наша маленька а персеи не имать; што оучинимъ сестре нашей въ день, коли жь то маеть быти намовлена алюбо смовлена?

Самъ Христось отповѣдаетъ за нее, а рекучи:

Если муръ, вланмо жь(?) на ней пушки серебряныи, пакъ ли суть двери, огородъмъ же ихъ порканы кедровыми.

Душа невѣста Христова, которая жь ся Бога размиловала, говоритъ:

Я есмь муръ, а перси мои яко вежда; занеже есмь оучинена предъ нимъ яко покои наденены.

Святини о церкви Христове и его милои невѣсте говорить тыми словы, рекучи:

Винница была есть покойному, которая же то маеть люди; даль есть ю сторожемъ. Мужъ приносить за овощи еѣ 1000 сребрениковъ.

Христось говоритъ о своен невѣстѣ святой церкви:

Винница моя предъ мною есть: 1000 твоихъ мирныхъ а съ тыхъ, остерегають которыи овощей еѣ.

Голосъ Христовъ къ блаженной а къ святой души, которая ему набожне безпрестани служитъ, во дни и въ ноци молячись ему въ псалмѣхъ и въ пѣснехъ и въ пѣнгахъ духовныхъ, а въ всемъ волю его чинячи, а надъ все толко его самого вѣрне милуючи, ани о што о иное на томъ свѣтъ дѣлаючи:

Которая живешь оу виноградѣхъ милого, послухаю голоса твоего; дай ми его слышати.

Душа отповѣдаетъ къ своему милому жениху, просячи его, абы еѣ оуже съ того свѣта взялъ къ собѣ въ горнее царство небесное, гдѣ есть солодость всякия во ни благоуханія божественного и великая радость, небесное веселіе неизрѣченное и вѣчнаго живота оутѣшеніе, и милости божіа и любьви его сладкое насыщеніе а конечнее съ милымъ Богомъ, своимъ милымъ женихомъ, вѣчное съ нимъ милованіе и оутѣшеніе:

Понди, милыи мои, а опириванся дикой козе а лаятку еленему на горахъ благовонныхъ рѣчен.

Потомъ конецъ тымъ милостивымъ книжкамъ. Кто ли хочеть съ милымъ Богомъ вѣчно ся случити въ милости его а въ любви, а съ нимъ ся вѣчне миловати а радовати въ его небесномъ царствіи, то каждый радуяся то прочитан и тыи святыи милыи книжки его, а разумѣи тыи слова вси духовно, а ничего тѣлесно, а што ниболши можеть — распайся тыи словы въ его святую божественую милость и любовь въ размышленіи своего богомышленія, въ его боговидѣніи многозрѣніа. Такъ будешь оумъ зряй Бога, и будешь ему милъ, а онъ тому сладокъ; бо ништо есть такъ оудачно Богу отъ насъ, яко милость а любовь къ нему имѣти, а съ того приходитъ и къ ближнему любовь и до оубогихъ милосердіе. Бо въ тои заповѣди зъодной любви весь законъ ся Божий исполняеть и его воля и хотѣніе въ насъ. Запеже вси святыи оу ветхому законѣ и въ новому оугодили ему тымъ, ижъ его вѣрне миловали и съ правои души. А то все брали науку съ тыхъ святыхъ книжокъ его, распаливаючися къ нему въ его милость и любовь, а про тожъ нынѣ суть съ нимъ въ его небесномъ царствіи, съ нимъ радующися а веселячися, а его сладкія милости поживаючи въ вѣчномъ утѣшеніи живота вѣчнаго на вѣки вѣковъ.

То чего то для писано: иже самъ Богъ любовь а милость, а хто коли пребываеть въ любви, тои въ Бозѣ пребываеть, а Богъ въ немъ; а гдѣ есть самъ Богъ, и онъ съ нимъ маеть на вѣки жити; гдѣ есть наболшая радость вся, наболшее веселіе, наболшая оутѣха, великая милость, соладкаа любовь, вѣчное оутѣшеніе, вѣчное радование и вѣчное житіе а вѣчное зъ Богомъ милованіе а всего доиспольненіе добраго и вѣчныхъ благъ наслаженіе, опловитая роскошь, безмѣрная свѣтлость, любезная ясность, любезное житіе, воли досыть оучиненіе, хотѣнію и конецъ, желанію полученіе милое, съ всеми святыми миловаше, а съ своими любовными знаемыми други, которыхъ тамъ Богъ сподобитъ, любовное любованіе а вѣчное съ ними оутѣшеніе, а милости Божія и любви его безконечное сладкое насыщеніе; и што еще о семъ, подолживая, слова многа говорю? Гдѣ есть Богъ, тамъ всего добра полно и опловито, » все въ всемъ, всего воѣхъ въ семъ единомъ Господи нашемъ Иисусѣ Христѣ, миломъ небесномъ женисѣ, найдемъ всякого добра полность, радости и веселія, оутѣшеніе, наслаженіе, милованіе любви, а желанія насыщенія, просвѣщенія прославленіе, хваленія, славословленія, шѣнія, « (1) благодаренія, благословенія, чит. съ величіа, вѣчного утѣшенія, боговидѣнія, боголюбленія, богонаслажденія а конечного богонасыщенія. О великая радость а

(1) Слова отъ имениныи кованками, написаны въ рукописи по черкомъ отъ личнымъ отъ того, котрымъ писано все сочиненіе. Н. К.

невѣроятная доброто! О безмѣрная сладкая оутѣха того милого небесного жениха, прекрасного, возжелѣннаго, сладко-любимаго, милого Иисуса! Котороеждо радости а милости ни око видало, ни оухо слышало, ни на сердце челоуѣку въсхоживало, што Богъ оуготовалъ однимъ только любящимъ его, котори его здѣ на семь свѣте миловали вѣрне. Нужь оуже, милая невѣсто Христова, набожная, вѣрная, боголюбимая душе! Колижъ ся его такъ велико розмиловала своего милого прекрасного жениха, того любимаго небеснаго царя, желаемаго сладкого милого Иисуса, милоуючи его съ правою души, со всего сердца и всимъ помышленіемъ твоимъ, — ропсали жъ ся оуже къ нему великимъ твоимъ любленіемъ а горячимъ твоимъ сердечнымъ милованіемъ а сладко рачительнымъ желаніемъ, тужачи по немъ и жадаючи велико къ нему съ великимъ бо-лестнымъ въздыханіемъ сердца твоего, говорячи къ нему съ теми словы милыми, а рекучи такъ:

Сладкая молба. О Иисусе сладкій, души моя оутѣшеніе и моя великая милосердная надѣже, помилуй мя! О милосердіе твое, души моеи радость и веселіе, спаси менѣ! О оутѣхо мая милая, души моеи сладкая любви и милости моя ненасытная, обрадоуй мя, своего раба, радостію неизрѣченною въ небесномъ твоємъ царствіи, достойно ми дароуй тамо ясно оузрѣти твое святое божественное пресвѣтлое, любимое, сладко-въжелѣнное милое лицѣ, ибо внутри менѣ сердце мое всегда горитъ къ тобѣ и тужачи по тобѣ, милостію любовною къ тобѣ всегда полагаючи Боже мои, желая насладитися сладкіа твоя любви и милости насыщенія твоего, божественнаго предивнаго насыщенія и всесладкаго твоего любленія. О всемилостивыи мои, прекрасныи и възжелѣныи, сладко милыи мои, миѣ вѣрно милыи Иисусе, яко ты еси все желаніе мое, весь еси сладость моя а милость моя ненасытнаа. О всемогущаго Бога Отца Божіе слово Дѣвы Маріа прекрасныи милыи Боже, Боже богомъ, Господи святыхъ, святыи, пресвятыи, любовныи мои, милыи, прекрасныи женише! приими же отъ менѣ сіе хваленіе и моленіе, мое словесное служеніе, плодъ оустень нашихъ тебѣ въ жертву живу, святу, богоугодну, въ волю благоуханія, и освяти ю духомъ твоимъ святымъ, и прости мя за то и освяти, прослави въ небесномъ твоємъ царствіи; достойно ми даруй тамо ясно оузрѣти ми твое святое божественное пресвѣтлое лице, и насыти мя сладости твоя, божественныи сладкіа любви, наслажденіемъ, оутѣшеніемъ милости въ насыщеніи оныхъ твоихъ вѣчныхъ благъ, наслажденія сладкаго мира и любви, живота вѣчнаго и радости великои, и въ веселіи мноземъ

съ мудрыми твоими дѣвами въ ономъ твоємъ прекрасномъ, небесномъ, пресвѣтломъ, ясномъ божественномъ чертозѣ, съ ними ми вкупѣ ликовати и царствовати и вѣчно ся оутѣшати даруи, въ твоєи великои, премирнои и въ сладколюбивои любви, сдинодушно сподоби и вѣчно ся съ ними слоучити. О всемилостивии мои прекрасныи, возжеленныи, сладколюбимыи Иисусе, въ непрестанныи и въ превѣчныи и въ безконечныи вѣки, аминь.

О душе милаа, невѣсте Христова любимая! естли ся будешь такъ вѣрно молитися къ нему а съ нимъ ся такъ вѣрными словы оумовляти, за вѣрно тобѣ поведая а слюбити могу, же тебѣ выслушаетъ въ томъ а въ всемъ волю твою наполнить, о што коли его просишь а жадати будешь. А естли бы ся тобѣ еще мало видѣло такихъ милыхъ словъ оумовлянія съ нимъ, бо милость сыти не имать, ани мѣры знати, и хто кого больши милуетъ, тымъ больши ся къ нему любовію распалаетя а сладкими милыми словы съ нимъ ся часто разоумовляетъ, — рци же къ нему, милая душе, такъ:

О великоутѣшний милый Сыне Божій, женише мои сладчайшей Христе! Не трудно ми теши въ слѣдъ тебе, ибо сладость любви твоея душу мою надѣжею оупери, и красота милости твоея сердце мое оуслади, желаніе сердца моего влечеть мя всегда къ тобѣ и любви твоея всегда палитлива, Владыко, о источниче жизни и просвѣщеніе мое и живота моего! Есть бо милость твоя въ сердци моемъ, раба твоего, свѣтъ и радость и веселіе, и сладчайше паче медвянаго соту оустомъ моимъ есть милость твоя, рабу твоему прибѣжище и сила, заступленіе и похвала, полна живота вѣчнаго и всякія оутѣхи небесныя! Како бо помолчить рабъ твой, Владыко, отъ многія сладости ея, милости твоея и любви, оутѣхи живота моего, ли отверзеть оуста своя зможялая, ли како претерпѣти языкъ мои ещце не глаголати, нежели паче въспоеть и славить всегда безпрестанидат ея пользы благихъ. О и како паки зотворю въ себѣ волны милостей твоихъ и како паки истекающихъ изъ моего помышленія исполнѣ суща сладости и великихъ даровъ? Но прославить рабъ твой, Владыко святыи; отъ избытка бо сердцю оустомъ поужа глаголати, обыкоша и самыи тои, языкъ о бличитель есть всехъ вноутреннихъ тапнѣ сердечныхъ: аще кого иного кромѣ тебѣ любимаго сердце мое любить! Сего ради во многомъ огнемъ палимои любви рожденъ есмь, не могши оуже терпѣти кому, по отъ великожелаемыи любви вѣпно и кричу, рыдаю и плачу съ многія туги и болѣзни сердца моего, распаленіель тужачи по тобѣ, не могуо кому жити, ани хочю безъ тебе, дыханія моего и живота моего. Славлю тебе небесного владыку,

давшаго ми, своему угоднику, милости небесныя вкусити многими дарами; о семь величаю милость твою, Владыко Иисусе Спасе мой! вже бо величаю тя, рачительно сердце твое самое я величаю; не престаешь бо языкъ мой и всегда пѣни а хвалами слава милость твою. О Владыко! не оумолкнуть гусли моя, поюще пѣсни духовныя, любви твоя влечеть мя къ тебѣ, Спасе мой, радости сердца его, милость твоя палить мя, желанія влека на просвѣщеніе разумное. Боуди же ты сердце мое земля блага, приемлющи съма доброе во сторичныи плодъ възращенія, и да оброситъ милость твоя верху менѣ росу жизни вѣчныя, яко да ся обрящеть душа моя въ свѣте ономъ, идѣже жадеють ангели оупикнути. О молю тя еще, Спасе всего мира Христе, оумножься на мнѣ милость твоя и насытитъ алканіе мое, жажду мою палимую оуставить и сердце мое огнемъ жгомо прохладить и просвѣтитъ омраченую мысль мою, да събереть и помыслы моя вся къ тебѣ и желанія моя исполнить. Не терплю бо безъ нея быти, Владыко, поне ни на малъ часъ, аки безъ душа, лучши бо есть милость твоя паче живота моего, нѣсть бо къ тебѣ безсумнѣнія, понѣжь бо паче мѣры и вѣры и моего достоинства оумножилась во мнѣ и на мнѣ милость твоя; сіа дивно сладка сердцу моему, языкъ бо мой изнеможе, не достиги ея изрѣщи; оудиви же ся и оумъ мой, не терпя многихъ чудесъ и дивныхъ зраковъ воли ея. О образе и заре небеснаго царя! да имію здѣ обилно до насыщенія; якоже бо огонь палитъ оуды моя и сердце мое желаніе мое, влека къ тебѣ всегда, Боже мой, и тако ми здѣ съ нею и при ней и въ ней и добре поживши, да тамо паки въ небесномъ царствіи твоимъ даси ми ея съ великимъ оутѣшеніемъ съвершеніе обилно довольно въ великосладкомъ насыщеніи ея любовныя милости съ великою радостію и веселіемъ въ чти и хвалѣ, въ блаженствѣ и въ прославленіи, въ величїи и въ просвѣщенїи и вѣчныхъ благъ и наслажденїи въ утѣшенїи, живота вѣчнаго твоего божественнаго сладкаго насыщенія, на вѣки и въ вѣки вѣкомъ не имоущаго конца.

Сіе тебѣ отъ менѣ, моя милая любви, хваленіе и славословленіе, благодареніе, сладколюбимое богословіе. Дай же ми, своему оугоднику, идѣже сама живешь, дабы и я съ тобою тамъ былъ, идѣже есть совершеніе всего множества, всякого блага любовнаго любящихъ тя:

Похвала любви.

О любви любимая Божїа любви есть, сладка еси милостію въ милости любящимъ тя, неизреченная радостію, ласкосердечна оутѣшеніемъ, милостивна любленіемъ милующимъ тя, неизглаголанна веселіемъ, пречюдна

сіяніемъ, пресладка наслажденіемъ, предивна благословеніемъ, пречестна веселіемъ, прехвална благословеніемъ, пречестна величіемъ, пресвята святиною, пречестна достоиніемъ, преблагословенна великолѣбіемъ, пренеистошима благоподаваніемъ, пресладка нѣбіемъ, превозлюбленна божественнымъ благолѣбіемъ, премногомилосердна обдарованіемъ, край желаніемъ, милости исполненіе, сердцю оутѣшеніе, души насыщеніе, оуму просвѣщеніе, мысли очищеніе, хотѣнію полученіе, воли наполненіе, желанію наслажденіе, всесъвершено спасеніе, премирное прославленіе, небесное радованіе, духовное озареніе, божественное сіаніе, ангельское оудивленіе, всехъ святыхъ вѣчное утѣшеніе, праведныхъ душъ радостное отпочиваніе, благоуханное благовоніе, неизрѣченное веселіе, безмѣрное радованіе, безчисленное милосердіе, неисчетное оущедреніе, невыможное милованіе, безконечное житіе, тихи покой, вѣчныи миръ твоимъ любовникомъ, твоимъ оугодникомъ, твоимъ рачителемъ, твоимъ миловникамъ, твоимъ желателемъ, вѣчнаго живота до насыщенія ихъ довольное наслажденіе, оутѣшеніе, насыщеніе, и всякого есть добра имъ заплаченіе достаточное. О ты едина прекрасная сладкая любви, чюдная милости Божія! откуда ты похвалю, како ли ты вспою, коимъ ли ты словомъ прославлю, каковымъ ли ты языкомъ высловлю? ты бо владѣши державою морьскою, възмущеніе жъ волнъ его ты оукрочаешь. Ты смиришь еси яко язвена гордаго мышцею силы своя, твоя суть небеса и твоя есть земля, вселенную и конци ея ты основа, сѣверъ и море ты създа, отъ востока солнца и до запада хвално имя твое, и вся тобою състояться и съдержаться, коупножь вся видимая и невидимая—вся твоя суть, вся о тобѣ състояться и живуть и двигаться, а безъ тебе ничтоже ачь и что есть; и сего ради тобѣ всяко колѣню покланяется небесныхъ и земныхъ и преисподнихъ, и неволю за повинувшаго тобѣ всяческая на оупованіе, и всякъ языкъ исповѣсть се, яко ты Господь Иисусъ Христосъ самъ есть тая милость и любви въ славъ Бога Отца, съ нимъ царствующи вкупѣ съ святымъ духомъ во вѣки, аминь.

О любви и о ластцѣ и о дарахъ благодати Его прославляти должно.

Превозлюбленный мой мирныи а милыи брате! Синце Бога твоего възлюбилъ оти всея душа твоя и всеимъ сердцемъ твоимъ и всеимъ помышленіемъ твоимъ и всею крѣпостію твоею, якоже и тебѣ Богъ возлюбилъ есть, давъ за тебя душу и животь свой. Будь же ему церковь духовная, и вселиться въ ти Богъ вышній. Душа бо, имѣющія Бога въ собѣ, церква на-

рицається жива, свята и честна Богу, и божественныя тайны елужать ся въ ней и сиѣшать ся всегда силы небесныя посѣтити ю; понеже бо Богъ вселилъ ся есть въ душу твою, ангели и небеса веселяться о пей, оублажающе душу и честь велику ей творяще, имъжь наречеться владыка ихъ (?). Блаженъ человекъ, иже ты возлюби отъ всея души своея и възненавидѣ мира и якъ въ немъ вся, а токмо имать святаго Владыку добраго и бисера съкровища животнаго ненасытнаго — Бога, и иже еще любить Бога всеимъ сердцемъ! Тому на земли нѣсть оумъ, но горѣ всегда, идѣже и възлюбиль есть, и душа и възхотѣла есть, и жаждеть оумъ отуду и възхищена есть сладости ради любви Божіа, понеже бо сладости и радости любви Божіа исполнена есть. Вълетшу блаженъ есть вкусивши ея и не нас(ыт)ився. О сладости и любви и милости Божіа! кто оубо можетъ изрѣчи твоя достойная? Навель оубо апостолъ, възкусивши отъ нея и не насытився ея, самъ възпѣть о пей глаголетъ, яко ни горѣ выеота, ни долу глубина, ни сама та жизнь, ни хотячая быти паки, ни смерть, ни вси ангели, ни начала, ни власти, ниже тварь никоторая — все вкушѣ немогутъ разлучити палимыя души отъ любви Божіа. Да и вкушеніе ея сладости огнь безсмертенъ есть, любви бо Божіа Богъ есть, съдѣловать же въ души любимой свѣтлая дѣла и чюветвіа ея възноситъ отъ земля на небо, и ненавидитъ земныхъ, самого токмо зрѣть Бога, егоже възлюби. Но оучать ны святи мученицы, възкусивши ея и не нас(ыт)ившіяся отъ нея: съоузъ мяккій есть любви Божіа, не можетъ мечь обоюду острѣ ея отѣщи. Отѣцаху бо мучители оуды святыхъ, любовь же ихъ не можаху отѣщи. О мяккіи съоузе любви Божіа, неполни сыи чудесь! Не могши ея отрѣшати, мечь ея не отѣче, огнь ея не растая! Оудове отѣцаху, любви же не отѣщашеся: поляху оудове, любви же не згораше; потопляхуся паки тѣлеса святыхъ, любви же ихъ не потопляшеся; вяжутъ паки тѣлеса святыхъ, любви жь не связана бысть всема. Кто оубо не дивиться мяккому сему сооузу любовному а зѣло чюдному, иже не отѣкается никогдаже, ниже паки рѣшиться! Иже бо кто возлюбитъ Бога всеимъ сердцемъ, такову любовь къ нему имать. Сію любовь дасть Богъ своей церкви, яже есть невѣста его любимая прекрасная душа оукрашенни быти всеи любви. Сіа бо любви начнетъ Бога нарицати, въ души столпъ и оутверженіе святыхъ, святая наричеться любви въ души святѣй. Сіа паки любви единачднаго сына Божіа съ небеси къ намъ привлече; сеа ради любви Богъ възчеловѣчися. Сеа ради любви стати ея безплотны, сеа ради любви видимъ бысть невидимы, сеа ради любви Богъ человекъ бысть, сеа ради любви человекъ Богъ съдѣлалъ. О сило великая и непостижимая оуму! сеа ради

любве отверзе ся рай, сеа ради любве дано есть царство небесное чловѣкомъ, сеа ради любве оуже есть миръ на небеси и на земли. Сеа ради любве связанъ былъ крѣпкій. Сеа ради любве невѣста есть душа безсмертному жениху Христу, да того ради водить свою красоту душа вноуть себе дѣлы благими съ любовію. Сеа ради любве пострада безсмертныи женихъ за свою любимую невѣсту душу. Кромѣ бо любви сеа аще и есть души благое, не благовольть о пей небесныи Владыка, нудити жь воля ея не хочеть, единою бо дасть ей власть ходити и итти якоже хочеть. Кто оубо можеть исповѣдати или кто довольнѣ всегда прославити и воспѣти Бога и Спаса о дарѣхъ ея? Сеа бо ради вси пріахомъ даръ его божества. Слава и хвала и поклоненіе о семъ благоволенію его!

Послушанмо, братіе, добраго оученія и свѣта сего и потщимся всегда ходити въ сеи святой любви чисто и достойно, дондеже время имамы, да вселиться въ насъ Духъ святыи и любви Божіа объемши, спасеть насъ! Не имѣемо, братіе, иноя вещи честѣйши развѣ сеа святаи любви, яко да душа наша чиста невѣста обряцется Христу. Не привяжемъ ся никакоже земныхъ вещей, ни печалей, еще не пещись о стяжаніи и богатествѣ — суетѣ мира сего. Оукрасимъ же ся молитвами и постомъ, бдѣніемъ же и слезами и святою милостынею, яко да тамо обряцеть душа наша дерзновеніе предъ Богомъ на страшномъ его судѣ и честь предъ всеми святыми, и приметъ вѣнецъ жизни, иже оуготоваль Господь всемъ любящимъ его, и будеть едина едино въ единомъ же Бозѣ любима, любимому своему жениху, на вѣки вѣкомъ съ нимъ, царствующимъ въ безконечныи вѣки.

ОБЗОРЪ УКРАИНСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ.

VI.

ГОГОЛЬ,

КАКЪ АВТОРЪ ПОВѢСТЕЙ ИЗЪ УКРАИНСКОЙ ЖИЗНИ И ИСТОРИИ.

Статья четвертая.

Въ повѣсти *Майская Ночь или Утопленница*, Гоголь является попеременно то великимъ живописцемъ того, что онъ видѣлъ, или могъ живо себѣ представить, то фальшивымъ рассказчикомъ о томъ, чего никакъ не возможно вообразить безъ предварительнаго изученія. Блистательны у него описанія природы украинской, хороши небольшія сцены, которыхъ свидѣтелемъ не трудно быть въ Украинѣ; но все, что относится къ чувствамъ, обыкновенно таиннымъ въ душѣ каждаго, къ чертамъ характера внутреннимъ, а также къ правамъ и обычаямъ народнымъ,—все это такъ слабо, сбивчиво и даже вовсе невѣрно, какъ всегда бываетъ у писателей, болѣе воображающихъ дѣйствительность жизни, чѣмъ ее знающихъ. Проидемъ по всей повѣсти, съ начала до конца.

Вторая и третья строки ея обнаруживаютъ, что Гоголю были извѣстны ночныя забавы сельской молодежи только по наслышкѣ. Онъ говоритъ, что »утомленные дневными трудами и заботами парубки и дѣвушки собирались въ кружокъ, въ блескѣ чистаго вечера.« Если бы онъ умолчалъ хоть о дневныхъ трудахъ, то можно было бы еще подумать, что дѣло происходитъ въ праздничный день. Въ будни же »блескомъ чистаго вечера« пользуются наши поселяне, чтобы окончить

заботы о домашнем скотѣ и приготовить вечеръ для трудившейся цѣлый день семьи. Последний стевѣтъ дня на небѣ служить имъ вмѣсто лампы за вечерю, какъ изображено и въ одномъ изъ стихотвореній Шевченка:

Сім'я вечѣра коло хати,
Вечірна зіронька встає.

Уличныя пѣсни начинаются только тогда ужъ, какъ все старое и малое, все степенное и удержанное дома заботами о дѣтихъ, уляжется спать. Вотъ почему у Шевченка, въ томъ же стихотвореніи, говорится:

Затихло все,—тільки дівчата
Та соловійко не зати́хъ.

У Гоголя, напротивъ, читаемъ: «Уже и сумерки, а пѣсни всё не утихали». Да онѣ едва начинаются въ сумерки! Серенада же въ сумерки, передъ дверью хаты, въ которой живетъ *кохана дівчина*, какъ представлено у Гоголя, не возможна, потому что родители вообще съ неудовольствіемъ смотрятъ на уличныя ночныя забавы дочерей, а тутъ вызовъ дочери на тайное свиданье былъ бы слишкомъ для нихъ явентъ. Какъ бы ни были они сами по себѣ поблажливы, да побоялись бы за добрую славу дочери-невѣсты со стороны соседей. Поэтому-то, въ народной пѣснѣ, о влюбленномъ парубкѣ поется такъ:

До віконця припадає,
Стіха промовляє:
»Вийди, вийди, дівчинонько,
Зъ рубленої хати:
Теперъ нічка темнінькая —
Не знатиме мати.»

Гоголь построилъ свою любовную сцену на пѣснѣ:

Сонце низенько,
Вечір' близьенько,
Вийди до мене,
Моє серденько,

которую и вложилъ въ уста парубка-бандуриста; но, не зная, какъ именно это дѣлается у поселанъ, онъ не понималъ, что здѣсь говорится о близости вечера въ томъ смыслѣ, что, когда вечеръ погаснетъ,

можно будетъ любящейся четѣ повидаться безъ свидѣтелей (въ чемъ и состоитъ прелесть свиданія). Странно было бы вообразить въ виду всѣхъ поселенъ такую сцену, о какой мечтаетъ влюбленный парубокъ, нетерпѣливо слѣдящій за садящимся ниже и ниже солнцемъ:

Ой вийди, вийди,
 Не бійсь морозу:
 Я твої ніженьки
 Въ шапочку вложу, и пр.

Упомянутое о *морозъ* должно было бы перенести воображеніе Гоголя въ ту пору года, которая особенно благопріятствуетъ ночнымъ свиданіямъ—и потому, что кончены полевые работы, и потому, что ночи тогда очень длинны; но у него молодежь тѣшится уличными забавами въ майскую ночь, а влюбленные толкуютъ въ эту пору года о близкой свадьбѣ, которая возможна для поселенъ только осенью, зимою и раннею весною, но никакъ не въ *косовицю*. Въ это время и одинъ потерянный день много значить въ простомъ сельскомъ хозяйствѣ, гдѣ каждый членъ семьи долженъ работать изо всѣхъ силъ. Но положимъ, что молодежь, изъ любви къ ночнымъ удовольствіямъ, обходится самымъ кратковременнымъ сномъ, что въ самомъ дѣлѣ случается; только, не зная, какъ именно распоряжается поселенный лѣтнимъ временемъ, Гоголь заставляетъ волостного голову бесѣдовать у себя въ хатѣ съ винокуромъ, спустя долгое время послѣ ужина, безъ всякой экстренной надобности: это—осень, а не май, когда ужинаютъ обыкновенно при «блискѣ чистаго вечера», въ хаты, и ни въ одномъ окнѣ на селѣ не увидите ночью огня. Впечатлѣніе осенняго времени неумышленно усиливаетъ авторъ, упомянувъ, что свояченица головы въ это время сидѣла на лежанкѣ, поджавши подъ себя ноги. Еще большая выходитъ несообразность, когда пыльный Калѣнигъ, понавъ къ головѣ въ хату, воображаетъ свою жінку лежащею на печи. Поселене лѣтомъ рѣдко спятъ и въ хатѣ, не только на печи. Но это мелочи, а вотъ черта правовъ, обнаруживающая въ Гоголѣ рѣшительное непониманіе простонародныхъ украинскихъ нравовъ.

У него голова представленъ отъявленнымъ волокитою. Положимъ, что старикъ, у котораго есть взрослыя дѣти, былъ «нохотливъ», какъ поютъ о немъ въ своей цѣпѣ парубки; но такъ ли онъ выразить этотъ порокъ, какъ какой-нибудь отставной капитанъ или про-

сто помѣщикъ, отецъ взрослыхъ дѣтей? Мы пропустимъ безъ вниманія, что Гоголевъ голова заглядывается на всякое смазливенькое личико, и даже то, что онъ «шатается подь окнами молодыхъ дѣвушекъ»; но вотъ что по-истинѣ странно. Въ майскій вечеръ, послѣ того, какъ его сынъ вызвалъ серенадою любящую его дѣвушку, наговорился и нацѣловался съ нею досыта, голова вызываетъ на тайное свиданіе ту же самую дѣвушку, и между ними повторяется разговоръ о сватовствѣ, который составлялъ цѣль свиданія молодыхъ людей. Ганпа говорила сыну, между прочимъ, вотъ что:

«Я тебя люблю, чернобровый козакъ! За то люблю, что у тебя карія очи, и какъ поглядишь ты ими—у меня какъ-будто на душѣ усмѣхается: и весело и хорошо ей; что привѣтливо моргаешь ты чернымъ усомъ своимъ; что ты идешь по улицѣ, поешь и играешь на бандурѣ, и любо слушать тебя!»

Потомъ она допрашиваетъ его: говорилъ ли онъ съ отцомъ объ условленной между ними женитьбѣ?

Въ тотъ же вечеръ та же самая дѣвушка говоритъ отцу, въ темнотѣ, подь деревьями:

«Ты лжешь, ты обманываешь меня; ты меня не любишь; я никогда не повѣрю, чтобы ты меня любилъ.»

Ни однимъ словомъ не предувѣдомилъ Гоголь своего читателя, что его красавица, исполненная дѣтскою мечтательности и простодушной поэзіи, способна играть роль самой лукавой гризетки. Но голова въ роли Ловеласа еще у него интереснѣе. Видите ли, старикъ захотѣлось жениться на возлюбленной своего сына, какъ Филиппу Второму на невѣстѣ Донъ-Карлоса, и онъ добивается этого счастья самымъ удобнымъ для него способомъ. Недоставало ему еще одного: свѣтъ подь бандуру въ сумерки:

Сонце низенько,
Вѣчиръ близенько,
Вийди до мене,
Моѣ серденько!

Московскій *День* нашель по себѣ критика для обороны украинскихъ повѣстей Гоголя отъ моихъ указаній на его погрѣшности противъ народоописанія. Можетъ быть, глядя глазами Москвичей на нашу сельскую жизнь, г. Максимовичъ оборонить и эту, какъ онъ, безъ сомнѣнія, скажетъ, «поэтическую, высоко художественную сцену»;

но намъ, не разорвавшимъ живой связи съ нашимъ народомъ, жаль, что повѣсти Гоголя цустили о немъ въ русское читающее общество столько превратныхъ понятій. Почтенному, уважаемому уже за одну его власть поселянину могло придти въ голову—отбить у сына невѣсту, какъ и королю Филиппу Второму; но для этого онъ и обратился бы къ своимъ преимуществамъ передъ сыномъ, а вовсе не къ тому, въ чемъ ему мудрено соперничать съ молодымъ любовникомъ. Въ одной только московской газетѣ подобныя соображенія не имѣютъ мѣста и вызываютъ *оборону Гоголя* отъ здраваго смысла людей, которые, указывая на погрѣшности молодого таланта, высоко цѣнятъ этотъ талантъ въ его дальнѣйшемъ развитіи.

Но посмотрите, какою игрушкою представлялись Гоголю поселяне, какъ онъ похвастался на нихъ смотрѣть, какъ мало похожи они на людей! Влюбленный парубокъ, попавъ на сцену тайнаго свиданія своей нѣжной голубки съ отцомъ, и не помыслилъ о ревности, которая, сколько мы понимаемъ свойства души человѣческой вообще и характеръ нашихъ сельскихъ любовниковъ въ особенности, должна бы быть у него господствующимъ чувствомъ на ту пору. «Невольное покачиваніе головою и легкій сквозъ зубы свистъ одни только выразили его *изумленіе*» (*),—вотъ первое впечатлѣніе, произведенное на молодую душу возмутительною сценою женскаго лукавства.

«Ай да батько!» говорилъ Левко, очнувшись отъ своего изумленія (продолжаетъ Гоголь) и глядя вельдѣ уходившему съ ругательствомъ головѣ. «Вотъ какія за тобою водятся проказы! Славно! Поистой же, старый хрѣвъ, ты у меня будешь знать, какъ шататься подъ окнами молодыхъ дѣвушекъ! будешь знать, какъ отбивать чужихъ невѣсть! Гей, хлопцы! сюда! сюда! кричалъ онъ, махая рукою парубкамъ, которые снова собирались въ кучу: ступайте сюда! Я увѣщевалъ васъ идти спать, но теперь раздумалъ и готовъ, хоть цѣлую ночь, самъ гулять съ вами. Согласны ли вы побѣсить хорошенько сегодня голову? Что онъ въ самомъ дѣлѣ задумалъ? Онъ управляетъ у насъ, какъ-будто гетманъ какой. Мало того, что помышляетъ, какъ своими холопьями, еще подѣзжаетъ къ дівчатамъ нашимъ. Вѣдь, я думаю, на всемъ селѣ нѣтъ смазливой дѣвки, за которою бы не волочился голова.» (**)

(*) Соч. и П. Гоголя. I, 66.

(**) Тамъ же, 67.

Эта выписка поражает нас двойною неестественностью: отсутствием въ любовникѣ хотя бы малѣйшаго чувства неудовольствія къ возлюбленной и полнымъ забвеніемъ съ его стороны, что голова всё-таки отецъ его. Левко во всемъ разговорѣ съ товарищами даже не назвалъ голову отцомъ. Хотя бы онъ сказалъ, что не признаетъ его больше за отца. Итъ, онъ просто относится къ нему, какъ «вольный козакъ» къ головѣ и говоритъ о старческихъ его проказахъ такимъ тономъ, какъ-будто въ нихъ для сына итъ ничего особенно поразительнаго. Какое! онъ тутъ же сложилъ про отца водевильную пѣсенку.

»А у меня, какъ нарочно, сложилась въ умѣ славная пѣсня про голову. Пойдемте, я васъ выучу, продолжалъ Левко, ударивъ рукою по струнамъ бандуры.« (*)

У писателя, болѣе близкаго къ украинскому народу, невольно явилась бы мысль, что дѣло вѣдь идетъ объ отцѣ, и пусть ужъ Левко—самый безпутный изъ парубковъ (тогда какъ у Гоголя, напротивъ, онъ опоэтизирована насколько это было для автора возможно); но вѣдь у тѣхъ, къ кому онъ обращался, были тоже отцы. Неужели же ни въ одной душѣ не явился упрекъ товарищу: »Левко, а всё-таки онъ тебѣ отецъ!« Ни тѣши чего-нибудь подобнаго не явилось въ умѣ живописца украинскихъ нравовъ, обороняемаго г. Максимовичемъ. Его парубки съ восторгомъ приняли предложеніе Левка и хоромъ распѣвали слѣдующій во вѣсѣхъ отношеніяхъ безобразный насмѣвъ, сложенный сыномъ на родного отца:

Хлопцы, слышали ли вы?
 Наши ль головы не крѣпки!
 У кривого головы
 Вдругъ разсыпались все клепки.
 Набей, бондарь, голову
 Ты стальными обручами!
 Вепрысни, бондарь, голову
 Батогами, батогами!
 Голова нашъ съдъ и кривъ,
 Старъ, какъ бѣсъ, а что за дурень!

(*) Тамъ же, 68.

Прихотливъ и похотливъ:

Жмется къ дѣвкамъ.... Дурень, дурень!

И тебѣ лѣзть къ парубкамъ!

Тебя бѣ нужно въ домовину,

По усамъ да по шеямъ!

За чуприцу, за чуприцу! (*)

Когда перечитываешь теперь первыя сочиненія Гоголя и находишь въ нихъ мѣстами такое поразительное отечественіе ума, чувства и вкуса, становится отчасти понятною излишняя строгость къ нему такихъ критиковъ, какъ Полевой. Но, точно такъ, какъ порицатели Гоголя, изъ-за его погрѣшностей противъ природы человѣческой, не видѣли достоинствъ молодой, слишкомъ неопытной его фантазіи, почитатели его, ради свѣжихъ, оригинальныхъ красотъ новаго таланта, не хотѣли видѣть поразительныхъ для насъ его недостатковъ. Таковъ почти всегда бываетъ судъ современниковъ надъ первыми произведеніями литературнаго гениа. Горячій споръ за него оканчивается обыкновенно взаимными уступками. Только умы неподвижныя, неспособныя развиваться ходомъ науки и самой жизни, остаются до конца вѣрны первоначальнымъ убѣжденіямъ.

Чтобы не возмутиться поступкомъ Гоголевой героини Ганны и находить естественнымъ спокойствіемъ ея любовника, заставшаго ее на тайномъ свиданіи съ «неожиданнымъ соперникомъ», надобно быть или очень, очень юнымъ, или очень, очень ветхимъ. Пропѣвъ хоромъ свой ласквилъ подъ окномъ родной хаты и пустивъ въ отцовское окно увѣсеннымъ камнемъ (не извѣстно, впрочемъ, своеручно ли), Левко долго дразнить еще отца переодѣваньями, наконецъ успокоивается и засыпаетъ въ сладкихъ мечтахъ о возлюбленной, а послѣ развязки повѣсти видитъ ее спящею подъ отвореннымъ окномъ, говоритъ ей сонной чувствительныя шѣпканія, креститъ и радуется, что будетъ мужемъ той дѣвушки, которая въ одну и ту же ночь выходила изъ хаты на тайное свиданье съ сыномъ и отцомъ. «Какая незлобная, какая простосердечная натура украинская!» могутъ заключить изъ всего этого изучающіе нашъ народъ по повѣстямъ Гоголя. «Въ этомъ народѣ автору *Отелло* нечего было бы дѣлать.» А между тѣмъ.

(*) Тамъ же, 72.

пѣсни этого народа часто говорятъ объ отравахъ и убійствахъ изъ ревности, да и уголовныя преступленія въ украинскомъ простонародіи едвали не чаще всего совершаются въ безуміи ревности. По какое дѣло обороняющимъ Гоголя критикамъ до подобныхъ фактовъ? Они рѣшились оборонять Гоголя героически...

Такимъ-образомъ, мы находимъ противуестественными отношенія любящаго парубка къ его возлюбленной и сына къ отцу, а на этихъ-то отношеніяхъ и основана вся повѣсть. Въ предыдущей статьѣ мы говорили о натянутости у Гоголя разговоровъ между влюбленными. Въ *Майской Ночи*—то же самое, какъ это видно изъ приведенной выше риторической тирады, въ видѣ рѣчи влюбленной сельской дѣвушки. Гоголю, повидимому, такъ же трудно было придумывать рѣчи въ описаніи любовнаго свиданія, какъ и его Ивану Федоровичу Шпонокъ. Тотъ заговорилъ съ барышнею о мухахъ; у Гоголя сельская красавица отъ сомнѣній въ возможности счастья, отъ задушевной бесѣды съ милымъ парубкомъ, переходитъ по-дѣтски къ счету звѣздъ.

»... Да тебѣ только стоить, Левко, слово сказать—и все будетъ по-твоему. Я знаю это по себѣ: иной разъ не послушала бы тебя, а скажешь слово—и невольно дѣлаю, что тебѣ хочется. Посмотри, посмотри! продолжала она, etc. Посмотри: вонъ, вонъ далеко мелькнули звѣздочки: одна, другая, третья, четвертая, пятая...« (*) и начинается дѣйствительно дѣтскій разговоръ, что дескать ни одинъ дубъ не достанетъ до неба, что Богъ спускаетъ съ неба лѣстницу передъ свѣтлымъ воскресеньемъ... До того ли имъ въ ихъ затруднительномъ положеніи? Все это похоже у Гоголя на то, что говоритъ ся въ пословицѣ: *Чувъ, що дзвонять, та не знавъ, у якій церкві*. Вся эта сцена не создана, а слѣплена изъ того, что сохранилось въ памяти автора отъ бесѣдъ съ нянками-украинками. Можетъ быть, даже и самый счетъ звѣздъ взятъ Гоголемъ изъ извѣстной пѣсни:

Ой ти въ хаті, я на-дворі;
Вийди, сѣрце, злічимъ зорі.

(*) Тамъ же, 38.

Но, въ такомъ случаѣ, онъ упустилъ изъ виду слѣдующій за этимъ стихъ, опредѣляющій смыслъ пѣсни:

Не лічила и не бѣду...

Сліяніе чудеснаго съ дѣйствительностію въ *Майской Почы* сдѣлано Гоголемъ по образцу Готмановыхъ повѣстей, но безъ Готмановскаго искусства. Какимъ образомъ очутилась въ рукѣ успѣвшаго парубка записка комиссара? на этотъ вопросъ можно отвѣчать только: такъ было угодно автору. Но и самая записка, независимо отъ чудесности ея полученія, исполнена невѣроятности, которую можно объявить только молодостию автора и его незнаемъ, какъ стоятъ вещи въ украинской сельской жизни. Гоголь представляетъ комиссара неограниченнымъ деспотомъ, котораго прихоть принимается, какъ абсолютный законъ, волостнымъ головою въ такомъ чисто семейномъ, неподлежащемъ полицейскому вѣдѣнію дѣлѣ, какъ женитьба сына. Стоить намъ прочесть эту записку, чтобы судить, до какой степени читатели и критики Гоголя вѣрили ему во всемъ, что бы онъ ни сказалъ о своей родинѣ.

»Приказъ головѣ, Евтуху Макогоненку. Дошло до насъ, что ты, старый дуракъ, вмѣсто того, чтобы собрать прежнія недоимки и вести на селѣ порядокъ, одурѣлъ и строишь пакости; а велѣдствіе того, приказываю тебѣ сей же часъ женить твоего сына, Левкѣ Макогоненка, на козачкѣ изъ вашего же села, Ганнѣ Петрыченковой, а также починить мосты на столбовой дорогѣ и не давать обывательскихъ лошадей безъ моего вѣдома судовымъ паничамъ, хотя бы они ѣхали прямо изъ казенной палаты. Если же, по прїездѣ моемъ, найду оное приказаніе мое неприведеннымъ въ исполненіе, то тебя одного потребую къ отвѣту. Комиссаръ, отставной поручикъ Козьма Деркачъ—Дришпановскій. а (*)

Смѣшно, но не сообразно съ дѣйствительностію. Гоголь, вѣроятно, зналъ, что въ какомъ—нибудь тридесятомъ царствѣ приближенные къ деспоту люди не только готовы исполнить всякую прихоть своего владыки, но даже стараются предупредительно угадать ее. Иначе дѣлаются дѣла въ сельскомъ мірѣ относительно нелѣпаго вѣдательства полицейскаго чиновника въ дѣла семейныя, о которыхъ онъ пишетъ на-ряду съ починкою мостовъ и выдачею обывательскихъ лоша-

(*) Тамъ же, 83.

дей. Гдѣ Украина, изображенная Гоголемъ, обороняемымъ отъ насъ московскимъ *Днемъ*, мы не знаемъ. У насъ, по обѣимъ сторонамъ Днѣпра, такой Украины нѣтъ, развѣ отыщеть ее, собственно для московской газеты, г. Максимовичъ...

Незнаніе правовъ и обычаевъ украинскихъ, неуваженіе къ чело-вѣческой личности украинскаго простолюдина такъ и разить на каж-домъ шагѣ въ первыхъ повѣстяхъ Гоголя. Волостной голова, которо-му влетѣлъ въ окошко увѣсенный камень, который былъ орамленъ павлинемъ и при этомъ влюбленъ въ молодую дѣвушку, — по запискѣ комиссара тотчасъ женить на этой дѣвушкѣ своего сына, буяна и соперника!

»Ну, да для именитаго гостя... завтра васъ попь и обвѣнчаютъ. Чортъ съ вами! Пусть комиссаръ увидить, чтó значить исправ-ность!« (*)

Еслибы животныя имѣли даръ слова, можетъ быть, они въ по-добныхъ случаяхъ такъ и говорили бы; но люди, да еще украинцы, да еще казаки, въ лицѣ почетнѣйшаго между ними, могутъ говорить этакъ только на страницахъ украинскихъ повѣстей, написанныхъ для такихъ читателей и судей, какимъ является, спустя тридцать лѣтъ, г. Максимовичъ. *Чортъ съ вами!* Это папугатвенноо благословеніе отца, сказанное сыну, въ присутствіи писаря и другихъ членовъ сельской громады! Подавленный, деморализованный рабствомъ индійскій наріи, и тотъ иначе выражается въ подобныхъ случаяхъ. Волостной голова въ Украинѣ слишкомъ далекъ отъ Гоголева типа, въ какой бы зависности ни находился отъ полицейскаго своего начальника.

И какой легковѣрный этотъ голова! Вечеромъ, въ потемкахъ, столкнулся, въ роль Донъ-Жуана, съ сыномъ, а черезъ часъ, мно-го черезъ два (судя по ходу повѣсти), вѣрить словамъ сына, что будто бы онъ »отлучался вчера ввечеру еще въ городъ и встрѣтилъ комиссара« (**). Но такихъ несообразностей, обнаруживающихъ автор-скую небрежность къ сущности искусства, много у Гоголя въ пер-выхъ его повѣстяхъ. Ему, наприимѣръ, нужно, чтобы голова и двое спутниковъ его столкнулись въ потемкахъ лбами съ писаремъ и дву-мя его провожатыми, но тутъ же онъ говорить, что писарь былъ

(*) Тамъ же, 84.

(**) Тамъ же, 84.

въ жилетѣ цвѣта вишневыхъ дрождей (*). Ему нужно женить Левкѣ черезъ нѣсколько часовъ по полученіи комиссарской записки, — свадьба къ услугамъ читателя. Не говоря ужъ о томъ, что дѣло проходило въ маѣ, когда женятся только паны, живущіе готовымъ хлѣбомъ; не говоря о пренебреженіи къ обряду сватовства, дѣвичь-вечера, приготовленья коровай, безъ котораго сельская свадьба немыслима, хоть бы о томъ подумалъ авторъ, что и въ самомъ богатомъ домѣ необходимы разныя приготовленія къ пріему свадебныхъ гостей. Все это соображенія ненужныя для живописца украинскихъ поселенъ, по мнѣнію устарѣвшей, ветхой, отупѣлой критики. Невольно вспомнишь карикатуру Квитки: »Емѹ кажешъ: блакитна, а вінъ товчѣ: *сін-ста*. Емѹ кажешъ: не годітця, а вінъ чухаетця та каже: *Нічаво-ста: для Халхлѣвъ и тавої Богъ брядіѣ.*» (**)

Но у Гоголя нелѣпности въ изображеніи нравовъ, обычаевъ и характеровъ украинскихъ выкупаются по крайней мѣрѣ прекрасными описаніями природы и комическою стороною явленій жизни, представленныхъ у него болѣе или менѣе въ карикатурномъ видѣ. Чѣмъ же выкупить себя оборона его украинскихъ повѣстей отъ критики, которая ищетъ въ нихъ истинности изображеній, вдохновенія отъ глубоко-почувствованной жизни и наконецъ пользы, какая необходимо должна для насъ простекать отъ уразумѣнія извѣстной сферы явленій при посредствѣ поэтическаго ясновидѣнія?

II. Кулішъ.

22 ноября 1861 г.

Петербургъ.

(*) Тамъ же, 74.

(**) *Повісті Квитки*, 1, 126.

КРАТКОЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ ЮЖНОРУССКАГО КРАЯ.

III.

Всѣмъ извѣстно, что лучшая для растительности почва есть черноземъ, а въ этомъ отношеніи Украина, конечно, не уступаетъ ни одной странѣ въ мірѣ. Полоса, начинающаяся отъ Карпатскихъ горъ и кончающаяся въ Сибири, Барабинскою степью, большею - частию покрыта этою почвой. Она, произведеніями своими, не только удовлетворяетъ потребностямъ жителей, но и доставляетъ избытки, которые изъ Южнорусскаго края отпращиваются за границу чрезъ порты Чернаго и Азовскаго морей.

Эта черноземная полоса начинается въ Галиціи, восточнѣе Львовскихъ песчаныхъ возвышеній, и идетъ двумя полосами: одна, чрезъ Буковину, входитъ въ Бессарабію и кончается на сѣверозападъ отъ г. Кишинева; другая, широкою полосою, направляется на востоко-сѣверо-востокъ, захватываетъ часть Люблинской губерніи и входитъ по этому направленію въ русскіе предѣлы. Въ Россіи, сѣверная граница чернозема идетъ на Житомиръ, Кіевъ, Черниговъ, Чернь (Тульск. губ.), Рязань и Казань. На югъ, черноземъ не касается низовьевъ рѣкъ, впадающихъ въ Черное и Азовское моря, но близко подходитъ къ берегамъ этихъ морей, и оканчивается среднимъ теченіемъ р. Маныча. Съ востока, отъ этой рѣки, граница полосы идетъ на сѣверъ почти до Саратова, откуда переходитъ на лѣвый берегъ Волги и тянется на востокъ. Наибольшая ширина черноземнаго пространства, отъ Оки до Маныча, достигаетъ 945 верстъ. Мы не говоримъ, что все это пространство сплошь покрыто черноземомъ, но здѣсь онъ составляетъ преобладающую почву. Для лучшаго разсмотрѣнія про-

изводительной почвы нашего края, мы разберемъ её по губерніямъ и, гдѣ потребуется, по уѣздамъ.

Происхожденіе чернозема составляетъ еще спорный вопросъ между учеными. По общенародному мнѣнію, черноземъ образовался чрезъ гніеніе растений и чрезъ смѣшеніе ихъ съ землею, на которой они выросли. Иѣкоторые ученые согласны съ этимъ мнѣніемъ, предполагая, что прежде страна была покрыта лѣсами; другіе отвергаютъ существованіе здѣсь лѣсовъ, потому что нынѣ не осталось никакого ихъ слѣда, а приписываютъ происхожденіе чернозема образованію водному и полагаютъ, что море, покрывая прежде всю страну, осаждало илъ, подобный тому, какой осаждастъ нынѣ Средиземное море. По какъ въ черноземѣ не найдено нигдѣ раковинъ—всегдашней принадлежности морей, то и это мнѣніе отвергается. При разложеніи чернозема на составныя его части, найдено, что въ немъ заключается: минеральныхъ частей отъ 85 до 88, перегнойныхъ отъ $10\frac{1}{2}$ до 8,—и воды отъ 4 до $3\frac{3}{4}$ на сто частей; обилію перегной и азотныхъ частей приписываютъ его плодородіе. Выгоды чернозема въ сельскомъ хозяйствѣ состоятъ въ томъ, что онъ не требуетъ тщательной обработки и даже она можетъ быть ему вредна тѣмъ, что заглушаетъ посѣяныя сѣмена; не требуетъ удобренія, заключаая въ составѣ своемъ не менѣе 12-й части естественнаго перегноя. Невыгоды же черноземной почвы состоятъ: въ совершенныхъ неурожаихъ во время сильныхъ засухъ, неурожаихъ, достигающихъ иногда до того, что не родится ни одинъ стебель на посѣянномъ полѣ; для паханья эта почва требуетъ значительной силы, не менѣе пары воловъ; сельскохозяйственныя дороги, пролегающія по этой почвѣ, въ дождливое время бываютъ трудно проходимы, потому что въ то время черноземъ распускается гораздо глубже всякаго другаго грунта, а липкость его увеличиваетъ иногда тяжесть колесъ въ пять разъ и болѣе.

Теперь приступимъ къ обозрѣнію разнаго рода почвъ, залегающихъ на пространствѣ южной Руси. Въ Люблинской губерніи плодородіемъ отличаются уѣзды Грубешовскій, Замоецскій и Люблинскій, но только первый изъ нихъ имѣетъ настоящій черноземъ, и въ иѣкоторыхъ мѣстахъ замѣняютъ его жирная глина и мѣловой рухлякъ. Эта послѣдняя почва покрываетъ и среднюю часть губерніи; она, по наружному виду, похожа на черноземъ, но требуетъ однакоже удобренія. Къ западу, земля состоитъ изъ глины, смѣшанной съ пескомъ, но производитъ при хорошемъ удобреніи, пшеницу въ изобиліи. Въ сѣверной ча-

ети губернии грунтъ земли частію илистый, частію болотный. На пространствѣ между г. Люблиномъ и м. Пясны почва песчаная; она же покрываетъ и значительную часть Луковскаго уѣзда. Люблинская губ., во всемъ Царствѣ Польскомъ, есть плодороднѣйшая; въ ней остается отъ продовольствія жителей, среднимъ челомъ, до 600 тыс. четвертей разнаго рода хлѣба, который и вывозится частію въ Варшаву, частію въ Пруссію. Лугами изобильны уѣзды Грубешовскій, Красноставскій, Хелмскій, Радзынскій и Замойскій. Луга расположены по низовьямъ рѣкъ, высоты же заняты или лѣсами, или пахатными полями, оттого здѣшнее сѣно не бываетъ отличнаго качества; травосѣяніе почти неупотребительно; но какъ скотъ и лошади находятся около десяти мѣсяцевъ на подножномъ корму, то и сѣна остается для продажи много; оно сбывается частію въ Варшаву, а частію на мѣстѣ, кавалеріи, постоянно въ губерніи квартирующей.

Восточная Галиція, страна по преимуществу земледѣльческая; почва ея, за исключеніемъ нѣкоторыхъ мѣстъ, вообще плодородна. Сѣверная полоса имѣетъ грунтъ земли суглинистый, весьма способный для произрастанія зерноваго хлѣба, въ-особенности пшеницы. Полоса, проходящая съ запада на востокъ, чрезъ Львовъ, болышею частію песчана, а нѣкоторые холмы подъ этимъ городомъ покрыты чистымъ пескомъ. Чѣмъ южнѣе и ближе къ Карпатамъ, тѣмъ почва разнообразнѣе; къ востоку же и въ Буковинѣ она состоитъ изъ чернозема отъ $\frac{1}{2}$ до 1-го аршина глубины. Земледѣліе здѣсь стоитъ не на высокой степени; трехпольное хозяйство почти повсемѣстно. Несмотря на удобства къ разведенію луговъ, въ прекраснѣйшихъ долинахъ страны, и значительное количество пастбищъ въ горахъ, скотоводство мало развито въ Галиціи, такъ-что на всю эту страну приходится рогатаго скота менѣе $4\frac{1}{2}$ милліона и $\frac{1}{2}$ милл. головъ лошадей; какъ то, такъ и другое не высокаго качества. (Жителей въ ней болѣе 6 милліоновъ).

Въ Венгріи, Русинами заселены какъ гребень Карпатскихъ горъ, такъ и часть южной ихъ пологости, а потому здѣсь богатство жителей зависитъ не столько отъ почвы, сколько отъ возвышенія воздѣлываемаго поля надъ поверхностію океана. На самомъ гребнѣ горъ, грунтъ земли каменистый, прикрытый въ иныхъ мѣстахъ мергелемъ, въ другихъ—мѣловымъ рухлакомъ; по суровости климата производитъ только овесъ, ячмень, картофель и рѣпу, но каждая углубленная долина, закрытая отъ сѣверныхъ вѣтровъ, даетъ уже рожь; южнѣе же,

милахъ въ десяти отъ гребня, растетъ и пшеница, а южный склонъ горы даетъ виноградъ отличнаго достоинства, перенки и винныя ягоды.

Южноруссы въ Минской губерніи заселяютъ самую неблагопріятную для земледѣлія, песчаную и болотистую, полосу. Почва песчаная залегаетъ здѣсь между Пинскомъ и Кобриномъ, и, вообще, въ Полѣсьѣ, въ Приплетскихъ болотахъ, часто, среди открытыхъ болотъ, встрѣчаются пески, въ видѣ обнаженныхъ холмовъ, какъ напр. около м. Любашева и въ другихъ мѣстахъ. Чѣмъ болѣе мѣстность отдалается на сѣверъ отъ Припечи, тѣмъ грунтъ земли становится глинистѣе, или обращается въ суглесь и, слѣдственно, плодороднѣе, такъ что, съ помощію хорошаго удобрения, производитъ пшеницу. Около самой рѣки почва болотная, илистая и въ восточной части такъ же песчана, какъ и въ западной. Разумѣется, что при такой дурной землѣ хлѣбопашество не можетъ быть успѣшно; въ пшыхъ мѣстахъ, даже сильное удобриваніе полей производитъ только слабый урожай. Сѣна въ этихъ мѣстахъ собирается болѣе, чѣмъ нужно для прокормленія скота, но сбытъ его невозможенъ, по причинѣ дурнаго качества и недостатка дорогъ. Только обиліе лѣса поддерживаетъ здѣсь земледѣльца и дозволяетъ ему, за проданный лѣсъ, покупать въ сѣверныхъ частяхъ губерніи и, преимущественно на Волыни, хлѣбъ, въ которомъ онъ всегда чувствуетъ недостатокъ.

Сѣверная часть Волынской губерніи во всемъ подобна Минской: песчанія пространства, въ видѣ дюнъ, лежатъ между низовьями р. р. Случи и Горыни; илистый грунтъ находится въ болотахъ Владимірскаго и Ковельскаго уѣздовъ, по низовью р. Стыра и почти во всемъ лѣвостомъ Овручскомъ уѣздѣ. Въ этихъ же мѣстахъ попадаются острова торфу, который употребляется иногда на удобреніе полей. Южная часть губерніи, въ особенности верховья Случи и Горыни, покрыты черноземомъ, хотя неглубокимъ, но дающимъ обильную жатву; остальное же возвышенное пространство на сѣверъ до припеческой долины состоитъ изъ суглинка и суглеси. Хотя каменныя мѣста попадаются часто въ обрывахъ лощинъ и берегахъ рѣкъ, но на возвышенностяхъ ихъ почти не видно. Наибольшимъ плодородіемъ отличаются уѣзды: Старо-Константиновскій, Заславскій, Острогскій и Кременецкій. Такимъ образомъ, въ отношеніи доброты почвы, Волынская губернія представляетъ три полосы: сѣверная, едва вознаграждающая трудъ земледѣльца; средняя, дающая средний урожай приблизительно

около 4-хъ зеренъ, и южная, приносящая около 8 зеренъ; средний же сборъ по губерніи полагается слишкомъ въ $4\frac{1}{2}$ четверти на одну посѣянную, что составитъ излишку отъ продовольствія жителей отъ 400 до 800 тыс. четвертей хлѣба, смотря по урожаю. За исключеніемъ степныхъ — въ Старо-Константиновскомъ уѣздѣ, луга въ губерніи заливные и лежатъ по долинамъ рѣкъ и въ болотахъ; собираемое сѣно перемѣшано съ осокою и молодымъ камышемъ; но какъ сѣнокошеніе производится два раза въ годъ, то сѣна въ губерніи недостаточно.

Въ Кіевской губерніи почва чрезвычайно разнообразна, а потому мы разберемъ её по уѣздамъ. Въ Радомысльскомъ уѣздѣ подпочва почти вездѣ состоитъ изъ глины, поверхность же покрыта пескомъ въ различномъ смѣшеніи съ глиною. Сѣверозападная часть заключаетъ почти чистый песокъ; въ южной песку отъ 25 до 60 процентовъ; низменныя же мѣста покрыты глеевато-песчанюю почвою, иногда въ смѣси съ мергелемъ, а чаще съ болотистымъ торфомъ. Песчаная полоса по прибрежью Днѣпра въ Кіевскомъ уѣздѣ продолжается, заключая въ себѣ не болѣе 20 проц. глины; въ западной сторонѣ этого уѣзда черноземъ съ глиною и пескомъ; первый лежитъ болѣе по отлогостямъ; въ южной же полосѣ черноземъ покрываетъ и возвышенности. Въ Васильковскомъ уѣздѣ, чѣмъ южнѣе, тѣмъ черноземъ тучнѣе; по р. Роси къ нему примѣшанъ песокъ. Въ гористыхъ мѣстахъ Каневского уѣзда, черноземъ смѣшанъ съ глиною, а на остальномъ пространствѣ залегаетъ тучный черноземъ. По лѣвому берегу р. Тясмина, близъ м. Смѣлы, Черкаскаго уѣзда, есть пространство, оставшееся послѣ вырубленнаго сосноваго лѣса: покрытое зыбучимъ пескомъ, оно совершенно бесплодно и вредитъ еще соседнимъ пахатнымъ полямъ, засыпая ихъ мало-помалу пескомъ. Берега Днѣпра въ этомъ уѣздѣ тоже песчаны; въ прочихъ же мѣстахъ то глинистый, то черноземный грунтъ земли. Почва Чигиринскаго уѣзда дѣлится на три полосы; ближайшая къ Днѣпру — иловата и песчана; слѣдующая за нею, шириною въ 3 — 4 версты, состоитъ изъ зыбучаго песку, потомъ черноземъ, смѣшанный съ пескомъ и глиною, при границахъ уѣзда постепенно переходящій въ чистый черноземъ. Въ Бердичевскомъ уѣздѣ преобладаетъ черноземъ, но къ границамъ губерніи въ составъ почвы примѣшивается песокъ и глей. Въ сѣверозападной части Липовецкаго уѣзда, обширныя черноземныя равнины; такой же грунтъ имѣетъ и юговосточная, лѣснстая, часть; по рѣкѣ же Собѣ,

правая сторона съ примѣсю глины, а лѣвая съ пескомъ; долина рѣки совершенно песчана. Въ Таращанскомъ у. почва черноземная, въ составъ которой входятъ также песокъ и глина въ разныхъ пропорціяхъ, но вообще для растительности благоприятная. Чистый черноземъ покрываетъ и Звенигородскій уѣздъ; только въ южной части песчаная подпочва выходитъ на поверхность. Изъ этого обзора почвы Кіевской губерніи видно, что она на $\frac{3}{4}$ пространства плодородна, а производительность ея весьма разнообразна. Такъ, въ Радомыльскомъ уѣздѣ, при общемъ неурожаѣ 1841 года, не собрано и половины посѣяннаго, — тогда какъ въ Бердичевскомъ и Липовецкомъ урожаи были самъ—четверть. Въ урожайные года, Радомыльскій уѣздъ не даетъ и пяти зеренъ, тогда какъ прочіе уѣзды даютъ отъ 8 до 9 разъ болѣе посѣяннаго. Три рода луговъ существуетъ въ Кіевской губерніи: болотные, луговые и степные; болотные—въ Полѣсьи, луговые на долинахъ рѣкъ и степные въ югозападныхъ уѣздахъ. Эти послѣдніе, по произрастенію въ нихъ горошковыхъ и злачныхъ травъ, считаются самыми выгодными. Во всей губерніи, приблизительно, сѣна собирается около 32 милліоновъ пудовъ; а какъ рогатаго скота здѣсь считается отъ 500 до 600 тыс. головъ, и лошадей отъ 95 до 110 тыс., то и корму для нихъ весьма достаточно, хотя бы прибавить мелкаго скота до 900 тысячъ. —

Въ Каменецъ—Подольской губерніи почва гораздо однообразнѣе, чѣмъ въ Кіевской. Въ Каменецкомъ и Проскуровскомъ уѣздахъ, она состоитъ изъ жирнаго чернозема, за исключеніемъ незначительнаго пространства каменистыхъ мѣстъ, по нагорному берегу Днѣстра. Въ Винницкомъ у. почти вездѣ также черноземъ; около праваго берега Буга, грунтъ земли, послѣ вырубленнаго лѣса, состоитъ изъ сѣроватой глины, требующей сильнаго удобренія. Ямпольскій, Брацлавскій и Ушицкій уѣзды покрыты черноземомъ; въ первомъ только глина съ пескомъ на югѣ, а въ послѣднемъ возвышенныя мѣста суглинистыя. Въ Летическомъ, Ольгопольскомъ и въ сѣверной части Литинскаго уѣздовъ залегаетъ суглинокъ, способный для произрастенія пшеницы, но въ послѣднемъ, на сѣверѣ, находится чрезвычайно тучный черноземъ. Наконецъ Балтскій у. покрытъ клейкимъ черноземомъ, но въ иныхъ мѣстахъ онъ лежитъ такъ тонко, что въ жаркое лѣто обращается въ пыль; въ дождливое время здѣсь бывають превосходные урожаи. У крестьянъ этой губерніи хозяйство трехпольное: многіе же помѣщики, по недостатку луговъ, ввели у себя многопольное

и сѣютъ кормовыя травы. Вообще Подольская губернія весьма плодородна, и, несмотря на густое населеніе, она сбываетъ въ Одессу значительное количество пшеницы. Луговъ въ губерніи мало и занимаютъ они только $\frac{1}{3}$ часть всего пространства; оттого и скота здѣсь не много, несмотря на то, что значительнымъ подспорьемъ корму служитъ здѣсь барда съ винокуренныхъ заводовъ, на которыхъ затирается болѣе чѣмъ 30 тыс. четвертей хлѣба.

Въ Херсонской губерніи почти вся страна покрыта черноземомъ, за исключеніемъ долинъ, рѣкъ и лимановъ и морскаго побережья, которыя состоятъ изъ супеси, или суглинка, или въ рѣдкихъ мѣстахъ изъ чистаго песку; но плодородіе почвы здѣсь весьма различно, что зависитъ болѣе отъ климата, нежели отъ грунта земли. Сѣверная полоса, сохранившая еще небольшое количество лѣсовъ, рѣдко имѣетъ плохіе урожаи, тогда—какъ южная, открытая, необозримая степь, весьма часто подвержена засухамъ, и не будучи закрыта отъ сѣверовосточныхъ вѣтровъ, даже и въ не очень жаркое лѣто, даетъ посредственные урожаи; при мокромъ лѣтѣ они бывають, впрочемъ, обильны. Система здѣшняго крестьянскаго хозяйства переложная: послѣ четырехлѣтняго посѣва, обыкновенно поле оставляется подъ паръ на 9—10 лѣтъ; по прошествіи двухъ, трехъ лѣтъ поле зарастаетъ травою и обращается въ сѣнокосъ. Впрочемъ, въ Александрійскомъ и Бобринецкомъ уѣздахъ перелоговъ не существуетъ. Здѣшніе луга все почти степные; пользуясь обиліемъ ихъ, жители разводятъ много скота и овецъ. Пахатныхъ полей здѣсь четвертая часть противъ всего пространства; при урожаѣ съ нихъ собирается до 4-хъ милліоновъ четвертей хлѣба, и тогда излишекъ простирается до 12 тыс. четвертей. Сбываемый хлѣбъ въ портахъ Чернаго моря состоитъ изъ арнаутки, гирки и озимой пшеницы; ржи въ губерніи сѣютъ мало и для винокуренныхъ заводовъ она получается изъ сосѣднихъ, сѣверныхъ, губерній.

Черноземъ преобладаетъ и въ Курской губерніи, но онъ тамъ находится болѣе или менѣе въ смѣси съ глиною и пескомъ. Толщина этого чернозема здѣсь различна: въ Суджанскомъ у. она не болѣе 3-хъ вершковъ, а между рѣками Псіоль и Семь достигаетъ до $4\frac{1}{2}$ аршина. Менѣе плодородные уѣзды Старооскольскій и Ново-Оскольскій. Сыпучіе пески находятся: на лѣвомъ берегу р. Оскола, за с. Ржавцомъ, по лѣвую сторону Сѣвернаго Донца, при слияніи р.р. Усожа и Свапы, и вдоль Обоянской дороги къ Курску. Суг-

липокъ залегаютъ почти по всемъ ярамъ, а въ особенности по правой сторонѣ р.р. Донца и Корочи, и почти по всему правому нагорному берегу Семи. Каменистая почва попадается только въ нѣкоторыхъ оврагахъ и во многихъ рѣкахъ. Супесь, въ этой губерніи, встрѣчается рѣже другихъ почвъ; наибольшее ею занимаемое пространство, по правому берегу Семи, имѣетъ въ ширину отъ 1-й до 3-хъ верстъ. Несмотря на то, что Курская губернія считается степною, дуга въ ней почти все заливные и составляютъ менѣе $\frac{1}{7}$ всего пространства; травосѣяніе здѣсь не въ употребленіи, но сѣна на прокормленіе домашняго скота достаточно. Зерновой хлѣбъ родится въ изобиліи; неурожайные года рѣдки и средній сборъ считается въ 5 четвертей на одну посѣянную. Избытки, происходящіе въ урожайные годы, доставляются въ сосѣднія губерніи на пристани, которыхъ Курская не имѣетъ, по той причинѣ, что въ ней находятся только верховья большихъ рѣкъ и судоходства поэтому въ ней быть не можетъ.

Воронежская губ., раздѣленная р. Дономъ почти на двѣ равныя половины, имѣетъ почву, по правую сторону этой рѣки, большею частію черноземную; на лѣвой же сторонѣ преобладаютъ супесь и суглинокъ, а черноземъ залегаютъ полосами и островами. Сѣверная часть Павловскаго уѣзда, въ-особенности по р. Толучѣвкѣ, покрыта мѣловымъ рухлякомъ. Большихъ песчаныхъ пространствъ въ губерніи не имѣется, а незначительныя полосы пролегаютъ по долинамъ лѣвыхъ притоковъ Дона. Изъ всего пространства пахатной земли половина требуетъ удобренія, сильнѣйшаго въ сѣверныхъ, слабѣйшаго въ южныхъ частяхъ губерніи. По десятилѣтней сложности, средній урожай здѣсь высчитанъ въ самъ-четверть, но въ урожайные годы избытокъ отъ продовольствія жителей бываетъ очень значителенъ; случалось, что онъ достигалъ до 3-хъ миллионъ четвертей. Хлѣбъ, преимущественно пшеница, сбывается въ Ростовъ, по Дону, чрезъ Волгу, для войскъ Кавказскаго корпуса и въ Елецъ для перемолки и доставки оттуда въ Москву. Дуга здѣсь степные и заливные; первыхъ больше, потому-что долины рѣкъ здѣсь узкія; сѣна собирается достаточно для прокормленія скота, тѣмъ болѣе, что здѣсь его зимою прокармливаютъ яровою соломою.

Въ отношеніи почвы, Черниговскую губернію можно раздѣлить на три полосы: сѣверная, т. е. уѣзды Мглинскій и Суражскій, покрыты сѣропесчаною землею, рѣдко вознаграждающую трудъ хлѣбопашца;

здѣсь урожай самъ—третьей считается хорошимъ. Средняя полоса состоитъ изъ Глуховскаго, Кролевецкаго, Сосницкаго, Стародубскаго и Новозыбковскаго уѣздовъ, въ которыхъ верхняя почва покрыта весьма тонкимъ слоемъ чернозема, смѣшаннаго преимущественно съ глиною и отчасти съ пескомъ. Южная полоса, или уѣзды Конотопскій, Борзенскій, Нѣжинскій и южныя части Глуховскаго и Кролевецкаго, имѣютъ почву черноземную, съ незначительною подмѣсью глины; южная часть гораздо плодороднѣе двухъ первыхъ, и у жителей остается хлѣбъ для продажи; средняя, большею частію, обходится своимъ сборомъ; сѣверная же, обильная лѣсами, промѣшиваетъ ихъ на недостающій хлѣбъ. Кромѣ многихъ лѣсомъ поросшихъ впадинъ, илистыхъ и болотистый грунтъ покрываетъ нижнее теченіе праваго берега р. Десны, до впаденія ея въ Днѣпръ³, откуда начинаются пески, тянущіеся по длинѣ Днѣпра, на сѣверъ слишкомъ на 120 верстъ. Не считая лѣсныхъ и болотистыхъ пространствъ, луга занимаютъ $\frac{1}{14}$ часть губерніи, но ихъ весьма достаточно для прокормленія малоросялаго и худаго скота. Сѣно же здѣсь рѣдко превышаетъ цѣну въ 15 коп. серебромъ пудъ.

На подпочвѣ глинистой, плотнаго сложенія, въ Полтавской губерніи лежатъ преимущественно черноземъ, а также супесь, суглинокъ и песокъ. По теченію р. р. Днѣпра, Вореклы, Орели и Псіола, залегаютъ полосами пески, которые островами находятся также въ Кременчугскомъ и Золотоношскомъ уѣздахъ. Каменистая почва рѣдко встрѣчается на поверхности; можно указать только на окрестности Кременчуга и около с. Исачекъ, на р. Сулѣ. Уѣзды Гадячскій, Полтавскій, Кобеляцкій и Лохвицкій, а также возвышенности, по теченію Сулы, имѣютъ суглинокъ, но черноземъ вездѣ преобладаетъ, залегая большими полосами и островами; остальные уѣзды губерніи покрыты тучнымъ черноземомъ, глубиною отъ $\frac{1}{2}$ до 2-хъ аршинъ. Вообще же почва Полтавской губерніи одна изъ самыхъ плодородныхъ, по тучности чернозема, и удобреніе употребляется только подъ конопляники. Сѣно собирается здѣсь съ заливныхъ луговъ и степей; послѣднія даютъ обильнѣйшій сборъ и питательнѣйшую пищу для скота; трава въ степяхъ достигаетъ иногда до 2-хъ аршинъ высоты. Зерноваго хлѣба и сѣна не только достаточно, для прокормленія жителей и скота, но остается и того и другаго значительный излишекъ, который и сохраняется въ большихъ скирахъ, на случай неурожаяевъ. Сбытъ земледѣльческихъ произведеній отсюда весьма затруднителенъ, по отдаленности отъ портовъ Чернаго моря и отъ пристаней на

тѣхъ рѣкахъ, которыя доставляютъ продукты въ Москву, Петербургъ и Ригу; Лѣбрь же весьма неудобенъ для сплава громоздкихъ товаровъ, по причинѣ пороговъ.

Харьковская губ., орошенная рѣками лучше сосѣднихъ съ нею губерній, имѣетъ $\frac{2}{3}$ всего пространства подъ черноземною почвою, требующаго удобренія только подъ коноплю и табакъ. Въ уѣздахъ Старобѣльскомъ, Зміевскомъ и Ахтырскомъ, кромѣ наносной въ долинахъ рѣкъ, вся почва состоитъ изъ жирнаго чернозема, прочіе уѣзды нѣсколько бѣднѣе въ этомъ отношеніи. Песчанія пространства залегаютъ въ Волчанскомъ, Харьковскомъ и Богодуховскомъ уѣздахъ длинными, но узкими полосами. Солонцеватая почва встрѣчается въ южной оконечности Изюмскаго уѣзда, а каменистая только на берегу Донца, около Изюма. Черноземъ, смѣшанный съ глиною, находится на югѣ отъ Харькова, по дорогѣ на Екатеринославъ и по р. Лопани. Этотъ грунтъ земли даетъ пшеницу обильнѣе и добροкачественнѣе даже той, которая произрастаетъ на чистомъ черноземѣ, которому больше вредятъ засухи. Система хлѣбопашества въ губерніи трехпольная, но существуютъ и перелогы, тамъ, гдѣ много земли. Хлѣба родится достаточно и излишекъ простирается до 300 тыс. четвертей, который былъ бы еще болѣе, если бы работники не уходили на лѣто въ Донскую землю. Здѣсь случаются и неурожайные годы; во время конхъ хлѣбъ привозится изъ Курской и Екатеринославской губерній. Луга на сѣверѣ заливные, на югѣ степные и сѣна собирается болѣе, чѣмъ надобно.

Въ Екатеринославской губерніи преобладающая почва черноземная; ею обильны Новомосковскій, Павлоградскій, почти весь Бахмутскій и части Александровскаго, Верхнеднѣпровскаго и Екатеринославскаго уѣздовъ. Чѣмъ болѣе подвигаться на югъ, тѣмъ толщина черноземнаго слоя уменьшается и въ южной части сперва залегаютъ черноземъ съ глиною, а потомъ еще южнѣе суглинокъ и чистая глина. Сѣверныя части Славяносербскаго и Бахмутскаго уѣздовъ имѣютъ почву мѣловатую. Пески залегаютъ: по лѣвому берегу Днѣпра, отъ устья Самары до устья Орели; по лѣвому берегу послѣдней до с. Гуналовки; по лѣвому берегу Самары и вверхъ по р. Волчьей до с. Воскресенскаго. Каменистый грунтъ проходитъ отъ Днѣпровскихъ пороговъ на востокъ до р. Калміуса, но онъ на поверхности прикрытъ другими почвами, а видѣнъ только въ обрывахъ рѣкъ и нѣкоторыхъ оврагахъ; хрящеватой и солонцеватой земли встрѣчается весьма мало.

Плодородіе земли здѣсь необыкновенно; безъ всякаго удобряванія одно и то-же поле даетъ три года сряду хорошій урожай; потомъ оставляется подъ парь, а черезъ два года на немъ косится отличное сѣно. Зерноваго хлѣба въ губерніи собирается до 3-хъ милліоновъ четвертей и пшеница разнаго рода сбывается въ Таганрогъ, Мариуполь, Бердянскъ и Ростовъ. По причинѣ переложной системы, количество сѣнокосныхъ луговъ опредѣлить нельзя, но сѣна въ степяхъ собирается такъ много, что только въ сухія лѣта косится сѣно на заливныхъ лугахъ, по долинамъ рѣкъ.

Таврическая губернія состоитъ изъ трехъ частей: горной, степной и степной—черноземной. Въ горной части, которая составляетъ $\frac{1}{13}$ часть губ., почва весьма разнообразна: каменистая, глинистая, известковая, песчаная и хорошо удобренный суглинокъ. Все степное пространство Крымскаго полуострова покрыто глиною, смѣшанною съ пескомъ въ разныхъ пропорціяхъ; есть нѣсколько полосъ и сѣрой земли; вся эта степь достаточно хлѣбородна, исключеніе составляютъ глинисто-солонцеватія полосы въ уѣздахъ Евпаторійскомъ и Перекопскомъ, окраины морскихъ береговъ по Сивашу и небольшія пространства въ уѣздахъ Феодосійскомъ и Симферопольскомъ. Этотъ грунтъ совершенно не удобенъ для хлѣбопашества, а рѣдкія, солонцеватія, на немъ растущія травы доставляютъ пастбище для скота, преимущественно овецъ и верблюдовъ. Песчаная полоса идетъ по всему низменному берегу Днѣпра и отъ Кинбурна до Каховки и далѣе, эта послѣдняя занимаетъ собою пространство въ длину на 160, а въ ширину на 33 верстѣ; въ нѣкоторыхъ мѣстахъ эти пески образуютъ дюны, называемыя здѣсь кучугурами. Степная черноземная полоса находится въ трехъ сѣверныхъ уѣздахъ губерніи, на материкѣ; здѣсь залегаютъ черноземъ глубиною около аршина, исключеніе составляютъ: описанная песчаная полоса, глинистосолончаковый берегъ Сиваша и подпочва, выказывающаяся на возвышенностяхъ, которая по р. Токмаку состоитъ изъ кристаллическихъ породъ, въ Бердянскомъ уѣздѣ изъ твердой, красной глины и около Таганрога изъ твердаго известняка. На южномъ берегу Крыма жители занимаются винодѣліемъ и садоводствомъ, пахатныхъ же полей тамъ весьма мало; вся же остальная часть губерніи удобна для хлѣбопашества и скотоводства. Земледѣіе здѣсь было на различныхъ степеняхъ совершенства: начиная отъ переложной системы Ногайскихъ татаръ (нынѣ переселившихся въ Турцію), до прекрасно примѣняемой къ мѣстности четырехпольной системы нѣ-

мецких колонистовъ — съ садами, удобренными лугами и засаживаемымъ лѣсомъ. До переселенія татаръ изъ сѣверныхъ уѣздовъ губерніи отпускалось за границу до 100 тыс. четвертей зерноваго хлѣба; нынѣ, по переселеніи всего мусульманскаго народа въ Турцію (слишкомъ 200 тыс. человѣкъ), поля останутся невоздѣланными; страна же можетъ прокормить вдвое болѣе прежняго населенія (687,000).

По добротѣ почвы, Землю Войска Донскаго можно раздѣлить на слѣдующія полосы: сѣверную, состоящую изъ округа Хонерскаго и частію Усть-медвѣдickaго, въ которой грунтъ земли черноземный, смѣшанный то съ глиною, то съ пескомъ и имѣетъ много прогалинъ суглинка и супеси. Это пространство оканчивается на востокѣ спадомъ, перерѣзаннымъ многими оврагами, называемыми здѣсь ериками; на западной, возвышенной сторонѣ этой плоскости и по ерикамъ преимущественно лежитъ черноземъ; на восточной же сторонѣ, внизу, почти вездѣ глинистые и отчасти песчаные солончаки, поглощающіе всю прѣсную воду, стекающую по ерикамъ съ горной части. Эта полоса тянется черезъ округа Черкасскій и первый и второй Донскіе, сохраняя тотъ же характеръ мѣстности и почвы, но по маловодью она гораздо менѣе плодородна первой полосы. Третью полосу составляетъ вся правая сторона Дона; за исключеніемъ долинъ всѣхъ рѣкъ, она покрыта черноземомъ; тучнѣйшій залегаєтъ въ Міускомъ и Черноморскомъ окр. Песчанья полосы находятся въ долинахъ рѣкъ Дона, Доцца, Хопра, Бузулука и Медвѣдицы. Каменистый грунтъ выходитъ на поверхность около р.р. Міуса, Крынки, Севастьяновки и нѣкоторыхъ другихъ. Какъ въ Донской Землѣ удобреніе полей не въ употребленіи, то изъ 144 тыс. квадратныхъ веретъ всего пространства считается неудобной земли 7880 веретъ, которыя впрочемъ и при небольшомъ уходѣ могли бы также производить зерновые хлѣба. Система хозяйства здѣсь въ самомъ плохомъ состояніи; существуютъ единственно одни перелогн, но по плодородію и обилію земли, за исключеніемъ сильныхъ неурожаевъ, жители Земли Войска Донскаго обходятся собственнымъ хлѣбомъ, а пшеницу нѣсколькихъ сортовъ отпускаютъ за границу. Степныхъ и заливныхъ луговъ въ странѣ весьма много, такъ что со всей земли собирается, приблизительно, до 122 милліоновъ пудовъ сѣна; но это огромное количество употребляется безъ остатка въ краю на кормъ рогатому скоту и лошадямъ, которыя составляютъ здѣсь неисчерпаемое богатство.

Исключая Тамань, Земля Черноморскихъ Козаковъ, (нынѣ состав-

ляетъ Кубанскую область, т. е. ея сѣверную часть; закубанская же еще вовсе не изслѣдована, потому что она находилась въ рукахъ непокорныхъ горцевъ), состоитъ изъ сплошнаго чернозема; къ югу, т. е. близъ Кубани, толщина около аршина; чѣмъ сѣвернѣе, тѣмъ онъ лежитъ тошшимъ слоемъ и на самомъ сѣверѣ проникнуть солончаками. На Тамани земля сѣрая, чрезвычайно легкая, смѣшана съ пескомъ и во многихъ мѣстахъ согрѣта подземнымъ жаромъ дѣйствующихъ грязныхъ вулкановъ. Таманская почва чрезвычайно плодородна, но легко истощается и требуетъ значительнаго времени для поправленія. Урожай на земляхъ, по сѣверную сторону Кубани лежащихъ, достигаетъ до самъ—тринадцати; а на Тамани зерно, посѣянное въ дѣвственную почву, даетъ самъ—двадцать.—Въ степи черноморскаго войска нѣтъ ни песковъ, ни камней, ни другихъ минераловъ; на Тамани же есть камни и желѣзныя руды. Прикубанскія и приморскія заливыя болота имѣютъ грунтъ частію песчаный, частію илистый и солончаковый и въ нихъ залегаютъ большія пространства торфа, который здѣсь въ дѣло не идетъ. На всю черноморскую степь можно смотрѣть, какъ на обширный дугъ, съ превосходными злачными, разнообразными травами; засѣянное поле—рѣдкость, потому что козакъ сѣетъ только для своего обихода, а не на продажу; на продажу же онъ разводитъ скотъ. На 28 тыс. квадр. вестахъ всего пространства — степь прокармливаетъ до 200 тыс. рогатаго скота, овецъ болѣе полумилліона и около 50 тыс. лошадей. Этотъ скотъ и составляетъ главный предметъ торговли края; такъ - что, среднимъ числомъ, козаки продаютъ ежегодно рогатаго скота до 30 тыс., лошадей до 5 тыс. и овецъ около 150 тысячъ штукъ, на сумму отъ 800 тыс. до милліона рублей.

Въ заключеніе, мы должны сказать, что, несмотря на доброту почвы, Южная Русь не производитъ и третьей доли того, что бы она могла производить, еслибы не представлялись къ тому одолимыя и неодолимыя преграды. Этихъ главныхъ преградъ существуетъ двѣ: 1) климатъ: хотя его и называютъ умѣреннымъ, но это названіе справедливо только въ—отношеніи южнаго берега Крыма и малой югозападной части Подольской губерніи. Въ самомъ же дѣлѣ, переходы въ температурѣ здѣсь необыкновенно рѣзки и составляютъ до 40 градусовъ въ хорошихъ и до 70 въ худшихъ мѣстахъ, т. е. что въ самой умѣренной полосѣ, какъ напримѣръ въ Подольской губерніи, лѣтомъ жаръ превосходитъ, а зимою холодъ достигаетъ до 20 гр. Реомюра; въ Херсонской же губ. и восточнѣе Дона крайняя температура доходитъ

до 35 гр. Кромѣ этихъ годовыхъ измѣненій иногда бываютъ поразительны и суточные: разность температуръ въ одинъ день бываетъ въ 20 гр., что зависитъ отъ переменъ вѣтра; западный и югозападный приносятъ тепло и влажность, сѣверовосточный холодъ и сушу.

2) Недостатокъ сообщений. Вся Южная Русь, за исключеніемъ Галиціи и Люблинской губерніи, весьма мало имѣетъ устроенныхъ шоссе, — между тѣмъ благодатный черноземъ, по своей мягкости, въ дождливое время очень неудобенъ для движенія тяжестей, до-того, что повозки грузнуть въ немъ по ступицы, а колеса, увлекая грязь за собою, увеличиваются вдвое въ своемъ объемѣ. Водяныя сообщенія почти не подають надежды къ исправленію: извилистое теченіе Днѣстра, пороги на этой рѣкѣ, на Бугѣ и на Днѣпрѣ, измѣчивость фарватера всѣхъ этихъ рѣкъ и Дона, и, наконецъ мелководье лимановъ — надолго останутся значительными препятствіями къ плаванію судовъ. Единственная надежда остается на постройку сухопутныхъ сообщений, т. е. шоссе и желѣзныхъ дорогъ. Тогда только улучшится и сельское хозяйство, потому-что личная польза, не встрѣчая препятствій, будетъ лучшимъ двигателемъ къ его развитію; а теперь главная остановка за сбытомъ сельскихъ произведеній.

И. М.

ВЕЛИКДЕНЬ У ПОДОЛЯНЬ.

(По поводу «Быта Подолянъ» — Шейковскаго. Выпускъ I-й,
1860 г. Кіевъ.)

II.

Загадка. Сімь миль мѣсту, а на кінці мѣсту
квіточка зацвіла.—Сімь миль мѣсту, а на кін-
ці квітъ — на весь свѣтъ.

Отгадка. Великдень.

Кто захотѣлъ бы изучить народное одѣяніе Подолянъ, пусть по-
жалуетъ на Великдень на цвинтарь. Другого удобнаго случая видѣть
всѣхъ въ лучшихъ уборахъ, какіе только есть, не найдти; всѣ остальные
праздники не представляютъ ничего подобнаго: изъ церкви въ домъ —
та й годі; Великдень напротивъ собираетъ всѣхъ—и собираетъ тамъ,
гдѣ каждому быть можно. Вышедши на *цвинтарь*, мы увидимъ лицъ
обоего пола и всѣхъ возрастовъ, да притомъ, — въ самыхъ луч-
шихъ нарядахъ. Слово *нарядъ* представляетъ воображенію шелки,
атласы, пожалуй — жемчугъ, бархатъ... Напрасно!.. тѣ Укра-
илицы, которые могли бы одѣться богато, отказались отъ націо-
нальныхъ нарядовъ; а кто не отказался отъ нихъ, тотъ удержалъ са-
мое необходимое—*щобъ тільки голому не ходіти*. Лѣвая сторо-
на хоть кое-что имѣетъ; а на правой и особенно у Подо-
лянъ осталась только неразлучная спутница жизни—*світа*, и суще-
ствуетъ въ разныхъ ея измѣненіяхъ: *світа, ствітка, чугай, чу-
гайна*, и не только *съ прѣстоло сукніа*, но даже *съ портюмъ*. Бо-
гачи имѣютъ кожухи и *ярочкові свиті*, а очень богатые — *світу
крамьскю*. Ноги обувають *въ постолі*—самоходы (измѣненный видъ
постоловъ — *равлики*); сапоги встрѣчаются рѣдко, не только въ
будень, но и на Великдень,—а то и безъ постоловъ. Женская оде-
да отличается отъ мужской отсутствіемъ *кабки* (по-подольски—*капа*,
каптуръ) и *вилѣжистимъ коміромъ*. Но большею частію одна и та-

же свита грѣть всѣхъ: мужа и жену, отца и мать, сына и дочь. Мѣсто плахотъ заняли *мережані запаскѣ* и *спідниці*. *Жінки завиваютьця въ наміткѣ*, а въ платкѣ *срамъ вѣйти мѣже люди; заперѣджуютьця* большими платками, складывая ихъ по діагонали въ треугольникъ. Вмѣсто очинка служитъ *каптуръ* — тотъ же очинокъ, но съ круглымъ донышкомъ, и въ цвѣты. Лучшіе *каптурі* получаютъ ся изъ Одессы. Красный поясъ довершаетъ нарядъ. Ходятъ больше боешкомъ.

Для дѣвчатъ лучшимъ нарядомъ служитъ сорочка. Обобранныя до рубахи, Подолянки — дѣвицы умѣли сдѣлать *сорочку* щегольскою. Сколько времени проводятъ онѣ за *крѣслами! збирає, мережитъ, поликѣ вишиває...* Надъ шитьемъ рубашки проходитъ иногда полгода. Очевидно, этого не было бы, та *хѣба ідня сорочка въ голові, а більше роботи и нема! Тільки въ матері и послѣи, якъ дочка підросте*. Но зато ни въ какомъ нарядѣ Подолянки не бываютъ такъ прелестны, какъ въ *своі вишивані сорочці*. Широкая, бѣлая, какъ снѣгъ, небрежными складками она спадаетъ по плечамъ и груди, закрывая ихъ *одъ цикавого ока*; станъ туго охватченъ червоннымъ *поясомъ*. Тамъ не шьютъ рубашекъ *безъ коміра* (т. е. съ горсомъ), какъ въ Гетьманщинѣ; тамъ шея плотно охватывается узенькимъ, вышитымъ *заполочю, коміромъ*, который не пришивается, но есть *зашинка* самихъ *брѣжівъ*, состоитъ изъ мелкихъ складокъ. Оттого-то и сорочка въ высшей степени *распнѣ*, и чѣмъ *распнѣ*, тѣмъ признается лучше. Рукава, равнымъ образомъ, широкіе, собираются также въ *комірець* у кисти и подвязываются выше локтя, оставляя нижнюю часть руки открытою. Верхъ щегольства — *поликѣ*, т. е. шитье на рукавахъ. Головной уборъ дѣвчатъ-Подолянокъ также отличенъ отъ убора дѣвчатъ Полтавской, Черниговской и даже Кіевской губерній. *Заплітаютьця* тамъ въ *дрібниці* и косы повязываютъ, какъ на рисункѣ Ригельмана, (съ подписью, сколько мнѣ помнится, «крестьянская дѣвушка»). Въ Гетьманщинѣ, какъ извѣстно, заплетаютъ одну косу и та виситъ по плечамъ. Мѣщанки подолянки *заплітаютьця пошляхецький* — въ *рѣжкѣ* — двѣ косы на затылкѣ, каждая ближе къ уху; завиваютъ ихъ накрестъ: лѣвая коса идетъ затылкомъ къ правому уху, а правая къ лѣвому и такъ перекрещиваются; на темени онѣ связываются въ узелокъ маленькими *випліткѣми*. У которой мѣщанки малая коса, та носитъ *упліткѣ*, какъ всякія щеголихи высшего круга. Въ гетьманщинѣ нѣтъ такого разли-

чія: только пная мѣщаночка-кокетка ходитъ совѣмъ не заплетаясь. Если наблюдать дѣвичій уборъ по дорогѣ отъ Миргорода черезъ Кіевъ и Білу-Церкву на Подоль, то обычай заплетаться въ одну косу доходитъ до Білої-Церкви. Тамъ начинаютъ заплетаться уже *въ рѣжки* и завязанныя головы встрѣчаются рѣже и рѣже.

Стрічки въ Миргородѣ не въ употребленіи; только и лентъ на головѣ, что *підкісникъ* висеть. Чѣмъ ближе къ Кіеву, сколько я замѣтилъ, тѣмъ больше *стрижокъ* употребляютъ и первоначально увеличивается *підкісникъ*: вмѣсто одной *стѣжки*, влетаютъ ихъ понѣскольку. Попадаются и такія, которыя украшаютъ *стенжками*, и голову. По ту сторону Кіева *підкісникъ* съ одной косой теряется, являютъ двѣ косы (*рѣжки*) и *стѣжки* преобладаютъ надъ платкомъ. Но *стрічки* какъ — то навязываютъ по головѣ. *Квітки* также почти до *Білої-Церкви* затыкаютъ большія — спереди, а къ затылку все меньшія, — отчего *заквічана дівчина-чубата*. Вѣйки постепенно суживаются и *київські квітки* встрѣчаются рѣже и рѣже; *наміста чіпляють* все больше и больше, *платки* постепенно замѣняются *спідницями*; *червоні чоботи* постепенно преобладаютъ надъ желтыми, а *чорноголові* или *чорнобривці* совершенно пропадаютъ. На ярмаркахъ уборы представляютъ смѣсь, въ которой незамѣтно перевѣса на сторонѣ какого-либо обычая, но все идетъ *мішма*. Такую еще фізіономію имѣетъ ярмарка въ *Білій-Церкві*. Здѣсь еще встрѣчаются *скиндячки*, какъ и около Миргорода. *Жінки въ очіпкахъ* и въ *наміткахъ*; *чоловіки въ чумаркахъ*; юбки тоже есть и т. д. Но въ Умані не увидите *жінки безъ намітки*, развѣ шляхтянку или мѣщанку, да паню; все дѣвчата въ *дрібницяхъ*, кромѣ шляхтянокъ и мѣщанокъ, также *длгівенъ* и т. п. *Стрічки*, которыя тамъ называютъ *биндами* (*бинда*), прикалываются до *лубка* (родъ обичайки), который дѣлаютъ изъ бумаги, и снимаютъ его съ головы и накладываютъ на голову, какъ шапку. *Лубокъ* извѣстенъ также подъ именемъ *кички* (*кічка*). *Лубокъ безъ биндівъ* точь-въ-точь околышъ отъ фуражки, только выше—всего вершка въ два вышиною. *Бинди* не какъ попало цѣпляютъ къ лубку; но прежде всего самыя *лубокъ разъ коло-разу* обвиваютъ *биндою*, спирально, *щобъ и не знати, що тамъ папіръ*. Затѣмъ *чіпляють* и *бинди*—саму *ширшу на самій спідъ*, а которыя поуже, тѣ постепенно одну на другую *до самої вузенької*; *при кінці чорна оксамітка*—шириною въ палець или *биндочковий кісникъ*; *поверхъ него блищача*

вузѣсенка—мишурная. *Бинди до лубка* не пришиваются, но прикальваются (только сзади) *шпильками съ червоною голоскою*. Когда лубокъ наложить на голову, то *бинди* сзади спускаются *понижше пояса*, и застилаютъ всю заднюю часть головы отъ уха до уха, только двѣ верхнія — *блещана* и *оксамітка* обыкновенно коротки, только *обходять* лубокъ и *кінці сходяться*. Когда спять лубокъ, то голова украшается только косами, въ которыя вилетаютъ *кісники* или *шнуркові*—красныя плетенныя шнурочки, толщиною съ тонкое гушеное перо, или—*биндочкові*—красныя узенькія ленточки шириною въ палець. Какъ *шнуркові*, такъ и *биндочкові кісники*—шерстяные, нелиняючи. *Квічаються* тожь въ обратномъ порядкѣ—большіе цвѣты затыкаются на затылкѣ, а меньшіе въ постепенномъ порядкѣ *на передѣ*. Иногда употребляютъ только два цвѣтка, которые втыкаютъ за косу на затылкѣ, или по одному за каждое ухо. Любимые цвѣты подолянокъ:—*повлякъ*, называемый также *кунчакомъ* (гвоздика), *чорнобривецъ грецький чорнобривецъ* (*smutna wdowa*), *настурція* (красола), *рѣта*, *барвінокъ*, *мятка* (проста и ингѣльбека), *любістокъ*, *найдкі* (тожь *сердѣшникъ*), *зірка*, *страпанте зіля* и *сіре зіля*. Сюда же надо причислить *окладникъ*, *дівдерезо*, *разноцвітъ* или *острѣжки*, *маскавицю*, *байсаміну*, *марѹну* и т. д. Вѣнги тамъ плетутъ тонкіе изъ цвѣтовъ и листьевъ; зимою, вмѣсто того и другого, служатъ перья, окрашенныя въ зеленый, синій и красный цвѣтъ съ *позіткою*. Желтыхъ сапогъ совершенно нѣтъ, но и красные, даже черные, рѣдко попадаются: больше ходятъ *босикомъ*! Вмѣсто того, чтобы связывать голову, какъ больные, (какъ въ Гетьманщинѣ), *підвлязуютья*—черезъ уши и темя. Шлятянки и т. п. *закрѹтуютья*. Впрочемъ—это для защиты отъ холоду. Кромѣ косъ, сеютъ еще *міжки* (начобы), всего пальца въ два шириною. Идутъ они по бокамъ чела за уши и привязываются къ косамъ въ томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ онѣ начинаются—у самой головы. *Серѣжки* тамъ называются *ковтками*—*ковткы* (отъ *кóватися*—*болтаться*); сеютъ *дукачі*, а *намістомъ* богачки застилаютъ всю грудь.

Домашній уборъ отличается тѣмъ, что *молодїці завиваютья*, вм. *намітки*, въ хустку, нѣкоторыя въ *кашмірòву шаль*; *дівчата безъ биндівъ*, и какъ тѣ, такъ и другія въ запаскахъ и постоянно *босі*—даже зимою. Ходитъ босикомъ на Подоли вошло въ обычай и ту женщину, которая ходитъ босою ногою по снѣгу, называютъ *чепурухою* (бачъ якъ чепурїтця!). *Дівчата* и *молодїці*

отправляются босыми ногами по снѣгу и на довольно-значительное расстояние, требующее двухъ—трехъ и болѣе часовъ времени, лишь бы въ своей деревнѣ. До глубокой осени (до після Покрови) онѣ и не думаютъ о сапогахъ, даже до Параски и Смітра (до Смітра дівка хітра).

Играющіе, всегда, лѣтомъ и зимою въ хатѣ, и на Великдень подъ открытымъ небомъ, почти безъ исключенія въ сорочкахъ, развѣ ужъ большой холодъ.

Парубочі сорочки также вышиваются; такъ бывало въ старину и въ Гетманщинѣ, но теперь уже вывелось. На Великдень парубки тоже въ сорочкахъ. Вообще говоря, Подоляне только въ особенныхъ случаяхъ одѣваютъ *свиті*, кожухи и т. п., напр. на ярмарку, идучи до пона съ просьбою и т. п. По возвращаясь *изъ ярмарку*, если погода не мѣшасть, большею частію, остаются въ сорочкахъ. Лѣтомъ мужчины, большею частію, ходятъ съ открытою головою. (Здѣсь, разумѣется, высказаны не все особенности Подолянъ).

Великдень,—улица;—*діди съ чоловіками поділились на гурточки*; иные сидятъ, другіе стоятъ, кто опершись на палку, кто на *парканъ*, и *роздѣбеньдюють стиха*, поглядывая на рѣзвящуюся молодежь. Не та пора, чтобъ и имъ принять участіе въ игрѣ: *старікіости не ворущатця и сѣрце збучавіло*. Не то ужъ у нихъ и въ головѣ: *тому сина женити, у того внука на віддані, тому дочку дружити*. А хозяйство! Вотъ чѣмъ ихъ головы *турбуютьця*. Но бывало... *Э!* скажетъ *дідъ*, покачивая головою, *бувало и ми тѣе... ажъ земля движіть. Вміли до горі головою ходити; та що згадувати: поти вживати світа, поки служать літа. Отъ чіе теперь (ігало: покажетъ на парубковъ, на дѣвчатъ); послі оттихъ буде, укажетъ на дѣтей; а колісь и імъ відлетитъ, якъ будуть такі угодні въ Господа, що доживіть нашихъ літъ. О! тоді и вони стануть, якъ и ми, та тільки будуть поглядати, якъ молода кровь грае...*

А молода кровь грае! тамъ шіла бьютъ, тамъ кашу варятъ, тамъ *харлай* скачутъ; *онде въ чорта, въ довілі лозі...* Вотъ дівчина побѣжала, вотъ и другая—въ противоположную сторону. Это *дитинку продають*. И *горохъ*, и *гоірочки*, и *кривий танецъ*, и *зайько...* *Великдень та й годі*. Передадимъ же по порядку все эти игры, коснемся и другихъ, кавіи знаемъ... Хотя наше и *минуло* уже, хоть

намъ ужь и не участвовать въ играхъ,—такъ услужливое воображеніе поможетъ намъ...

Шила біти. Парубки прежде всего *виміраютьця*: берутъ пояс и за него каждый беретя рукою по порядку—одинъ, потомъ тѣсно возлѣ его руки беретъ другой, тамъ третій, четвертый и т. д. до послѣдняго. Выше руки послѣдняго беретъ первый, за первымъ второй и т. д. пока станетъ пояса. *Спідній* (т. е. тотъ, чья рука будетъ *на самімъ споді*—послѣднею, когда уже весь поясъ вымѣряютъ,) или, смотря по уговору, *вѣрхній*—(чья рука будетъ *на самімъ вѣрсі*, когда выше этой руки уже нельзя взяться за поясъ) идетъ въ кружокъ, который образуютъ остальные играющіе, плотно уѣвшись одинъ возлѣ другаго, чаще всего вокругъ ямки. Предварительно заготавливаютъ *шило-битку*. Вся сущность этой игры состоитъ въ томъ, что находящійся въ кружкѣ парубокъ долженъ поймать битку, а тѣ между тѣмъ, сколько могутъ, стараются не допустить его до этого, не силою, но хитростію, подавая шило по-за плечами другъ-другу. Тотъ, дѣйствительно, не знаетъ даже въ какой сторонѣ оно *обертаетця* и только ударъ по плечамъ—*сѣмий несподіваний* или, какъ говорятъ, *що не знаєшь зѣмки на тебе спѣде*, даетъ ему знать это. Но тѣмъ временемъ битка—*шило* снова *уже гень-гень* и новый ударъ, и снова *шило пошлось*. При неловкости своей и при ловкости кружка, середній можетъ и довольно долго пробыть въ кружкѣ, пока ему удастся поймать-таки это *шило*. Пойманный съ шиломъ, какъ бы въ наказаніе за свою неловкость, самъ идетъ *въ середину*, а тотъ садится на его мѣсто въ кружкѣ. И ужь дастъ же онъ за свое! Но судьба очень часто рѣшаетъ дѣло иначе: не успеетъ онъ и *замахнутись, якъ той ланъ! и спіймавъ. »А! сїного сина!« та й підеш зновъ на своє місце*—въ середину. А тутъ еще хохотъ, остроты... Вся цѣль игры—смѣхъ. Дѣйствительно, шило почти исключительно оканчивается тогда, когда ни играющіе, ни смотрящіе на нихъ уже не въ силахъ больше смѣяться.

Кашу варіти или вз коля грѣти. Парубки или *хлопці* въ четыремъ—(въ двѣ парі) прежде всего *виміраютьця*; но уже иначе: по два, и чаще всего *полдю*, а не поясомъ. Впрочемъ, то не законъ: *»на чимъ би не виміратись, аби виміратись.«* *Виміравшись, спідній* стаецъ *въ пару съ спіднімъ, а вѣрхній съ вѣрхнімъ*. Это еще не относится къ самой игрѣ, а составляетъ только преддверіе ея, какъ бы жребій: *кому ставати за коля, а кому іздити*. Во вѣхъ

играхъ, при которыхъ только *вимираютьця*, *спіднімъ* хуже; а *вѣрхні* *пацють*. Но обычай *вимираютьця*—въ ходу при каждой игрѣ, состоящей изъ двухъ половинокъ—разумѣется въ игрѣ парубочей. Такъ и здѣсь *спідні* стоятъ за коня, а *вѣрхні кашу варять, іздя, первертаютьця*.

Все это происходитъ такимъ образомъ:

Чтобы образовать коня, *спідні* стоятъ на колѣни, лицомъ одинъ къ другому, и потомъ наклоняются къ землѣ такъ, что и локтями стоятъ на землю. При этомъ наблюдается, чтобы, когда они *притуляютця* одинъ къ другому, плечо одного приходилось *въ перехваті* другого. Спины ихъ обоимъ находятся на одной площади и образуютъ одну сплошную поверхность; причемъ лѣвый или правый бокъ одного прикасается къ лѣвому же или правому боку другаго, ибо они лицомъ (передомъ) въ противныя стороны. Головы свои они оба *подають* къ землѣ, чтобы такимъ образомъ не мѣшать *вѣрхнімъ*—да и самимъ лучше. Когда *спідні* такимъ образомъ устроятся—*зроблять коня, стануть коня*, *вѣрхні* стоятъ одинъ по одну сторону его, а другой по другую, и который изъ нихъ безсильнѣе, тотъ начинаетъ игру; оборачивается спишою къ коню, слѣд. и къ товарищу, который тонтъ по ту сторону коня, и ложится *горішиці*—т. е. спишою на коня, поперегъ его *по самі середині*, наблюдал, чтобы не скатиться на землю. Другой, верхній, наклоняется на этого,—разумѣется со стороны головы,—береть его *за поперекъ* (по-підъ крѣжі) и поднимаетъ *до горі-погами*. Поднимаемый въ свою очередь охватываетъ руками поднимающаго, такъ же *за поперекъ*, и ноги поднимаетъ *до гори*, чтобы такимъ образомъ пособить товарищу и приготовиться стать на землю, какъ увидимъ ниже. Если тому удастся поднять этого (иногда *на самімъ початку спортитъ; не такъ возьме або-що, та її упуститъ; а поправлятися не годитця*), то голова поднявшаго очутится *въ самихъ рѣзсохахъ* поднятаго, который виситъ внизъ головою и ноги нагнувъ черезъ плечи своего товарища. Если въ этой позиціи посмотримъ на нихъ въ профиль, то увидимъ фигуру, нѣсколько похожую на букву Г, изображенную въ обратномъ видѣ (Г), т. е. отъ правой руки къ лѣвой, или на печатное прописное Т безъ праваго плеча, что одно и то же (Т). *Перехрѣстя* этой буквы поднято вверхъ и сверхъ того ломается (т. е. ноги въ колѣнахъ). Фигура эта не стоитъ, но тотчасъ же обращается на мѣстѣ, отчего получится изображеніе, похожее на настоящее Г, разумѣется съ тѣмъ же изьяномъ. Потомъ

это Г наклоняется, ложится через коня и, такимъ образомъ, своимъ носомъ достаетъ земли и тотчасъ же поднимается въ обратномъ видѣ: очевидно, это играющіе *перекидаются—кашу варятъ*: поднявшій оборачивается спиною къ коню, ложится съ пошею, отчего тотъ, кто былъ поднять становится на землю и затѣмъ поднимаетъ своего товарища. Если это удастся, то получается снова та же фигура, только въ обратномъ видѣ, и уже по другую сторону коня. Затѣмъ происходитъ то же самое: поднявшій оборачивается, ложится; поднятый становится на землю и т. д. При этомъ нельзя поправляться; поэтому *вѣрхні* обыкновенно скоро *спортятъ*: который-нибудь *унуститъ* товарища, или оба скатятся, или одинъ не подниметъ другаго: *попробуе—цикъ! та лишь засміється*. Когда *спортятъ*, тогда *вѣрхні* становятся за коня (*коня стаиеть*), а *спідні* уже *кашу варятъ*. Варящіе кашу всѣми силами держатся одинъ другаго и напрягаютъ всѣ усилія, чтобы не испортить; но тяжесть ноши, при напряженности положенія, скоро утомляетъ. *Спіднімъ* въ этой игрѣ легче, нежели *верхнімъ*, но *верхнімъ* больше удовольствія, нежели *спіднімъ*. «А що? поноіздилн?» — А ми по вась!

Харлай грати, или скакати харлай, или же просто *харлая*. Названіе предыдущихъ игръ понятно: *шило*—оттого, что ередній постоянно шьется, вьется. Существуетъ и поговорка, напоминающая эту игру: *вѣстця, якъ шило*. Другая игра: *кашу варити*, равнымъ образомъ имѣетъ для себя объяснительную поговорку: *каші наварити* — тоже, что надѣлать *колотки*, какъ *пива наварити* значить накуралесить. Другое названіе этой игры понятно безъ объясненій. Но откуда произошло названіе харлай? Въ языкѣ существуетъ слово *харлай* или *харлань* — тоже, что и *харнакъ* — ничего немущій. Харлай — названіе относительное: въ сравненіи съ Ротшильдомъ, всѣ наши богачи — *харлай*; но, въ свою очередь, найдется очень-очень много и такихъ, которые будутъ дѣйствительными харлаями въ сравненіи съ послѣднимъ харлаемъ изъ нашихъ богачей. Но едвали можно допустить, чтобы *игра въ харлая* имѣла что-либо общее съ харлаями. А впрочемъ—*что ёго скаже...* Однако сомнительно: здѣсь одна половина играющихъ представляетъ собою копей, а другая скачетъ на нихъ. Это очевидно не харлацкое дѣло. Развѣ пастышка надъ шими, что они не умѣютъ ѣздить *верхи*; потому что роли играющихъ переменяются съ паденіемъ на землю кого-либо изъ первыхъ. Самая игра состоитъ въ слѣдующемъ:

Виміравшись, парубки— не болѣе десяти (т. е. всего четыре, пять паръ)— дѣлятся на двѣ половины— верхніе *къ верхнімъ*, а *спідні* *къ спіднімъ*. *Спідні* идутъ къ церковной стѣнкѣ и становятся *коня*: первый въ половину нагибается и опирается объ стѣнку плечомъ, причемъ, очевидно, туловище его должно изогнуться, — иначе оперея бы головой, а не плечомъ. Второй такимъ же образомъ становится позади первого и на него опирается, но уже не какъ тотъ— объ стѣнку, а слѣдующимъ образомъ: животомъ нѣсколько какъ бы ложится ему на спину *наздовжь* и *наскось*, потомъ нагибается къ землѣ и голову прячетъ тому подъ грудь. Третій такимъ же образомъ поступаетъ въ отношеніи ко второму, четвертый въ отношеніи къ третьему и т. д. Если посмотрѣть на этихъ коней съ высоты, то увидимъ родъ *кіски* — какъ если бы обыкновенную женскую косу, заплетенную *въ три паслі*, срисовать *наздовжь* не цѣликомъ, а только лѣвую ея половину. Когда такимъ—образомъ устроится конь, *вѣрхні* одинъ за другимъ *розбіаютьця* и скачутъ на нихъ въ длину: скачущій опирается руками на крайняго и сразмаху скачетъ, пропуская— ловкій скакунъ — промежъ своихъ ногъ всѣхъ коней и садится на послѣдняго. За первымъ другой, стараясь сѣсть возлѣ первого, если онъ удачно скочивъ, тамъ третій и д. Прежде всѣхъ скачетъ тотъ, кто скачетъ лучше всѣхъ, потому-что отъ того, гдѣ онъ сядетъ, зависить успѣхъ ихъ роли. Если первый сядетъ очень близко, то для второго, — а для третьяго непременно— не хватить мѣста, развѣ перескочить первого. — Для этого первый можетъ и нагнуться. Но рѣдко находятя такіе *митці*, которые могли бы перескочить такимъ образомъ, однако бывають. И если участвуютъ въ игрѣ, то скачутъ послѣ всѣхъ: *якъ гицне, то ажъ підь самісінькою стіною следе*. *Щебъ дальше залетивъ, та нікуди*.

— *Не поправляйсь, не поправляйсь*, кричатъ *зісподу*.

— *Говори!* отвѣтитъ онъ, *та ногами въ боки, паче острогами*. — *Ось лишъ везіть добре; а я не впаду*.

Такъ *вѣрхні* скачутъ до тѣхъ поръ, пока кто изъ нихъ не свалится на землю *до гасла*. *Гасло* дають *зісподу*: *годі*, кричатъ, или *злазь*, и т. п. Если же не выскочить, а только *гицне*, или же, выскочивши, *зсунетьця* и т. п. *до гасла*, такъ-что ногами коснется земли, то *спідні* идутъ скакать, а *вѣрхні* стануть за коня. Если замѣтятъ, что кто изъ вскочившихъ не твердо сѣлъ, то *гасло* нарочно не скоро *подіають*. И сколько суматохи при этомъ! *Держись, дер-*

жись-держись! кричать *спідні на своїхъ; держись-держись!* кричать *верхні на свого*. А той *причепитця и держитця, ажъ руки мліють*. Въ крайнихъ случаяхъ и зубами схватится, не разбирая мѣста, да въ азартѣ понадетъ, вмѣстѣ съ полотномъ, и *тіла шматъ*.

— *Не кусайся!* завопитъ укушенный: *што-тамъ? який тамъ сучий синъ заходивъ зъ зубами коло купра!.. Ай а-й! годі! хай вамъ цуръ!* А тѣ, знай, смѣются; *А!.. крикнетъ укушенный-послѣ всего:—ну добрі має зуби. Якъ собака вкусивъ. Білімѣ, шо півне, и тіло вирвавъ...* Да вотъ тѣ ужъ готовы, пора становитись. И становятся снова въ прежнюю позицію не забывъ сказать: *та не кусайтесь, бо віскочу; ви жъ не вовки, щобъ живцемъ істи. А кому мало свяченого, кобили шукай, або біжи зайця злови... Глядіть же! не кусайтесь-гей собачня! ви чуєте? не кусайтесь, говору вамъ!* прибавить, уже спрятавъ голову. Да тѣ, къ кому рѣчь относилась, и не разслышатъ: они рады, что скакать пора, и *гайда*—одинъ за другимъ.

Довгої лозі. Эта игра не имѣетъ сама по себѣ ничего замѣчательнаго; играющіе ложатся на землю въ рядъ, одинъ отъ другаго на нѣсколько шаговъ, и послѣдній поднимается, бѣжитъ и перескакиваетъ черезъ всѣхъ лежащихъ. На другомъ концѣ и самъ! ложится. То же дѣлаетъ и слѣдующій, и т. д. Бѣгутъ не поодиночкѣ, но едва первый перешагнетъ двухъ-трехъ, какъ начинается слѣдующій, тамъ слѣдующій и т. д. Вся прелесть *довгої лози* состоитъ въ живости, съ какою парубки бѣгають, и въ плавности. Для-шутки нпой лежащій *гиче, щобъ бѣгущій носомъ запоровъ*. Если это удастся, то общій смѣхъ наградитъ его выходку; но случается, что зтотъ *не піде кумилѣмъ* (клубкомъ), и дастъ тому *пляскача* и поскачетъ далѣе. Тогда смѣхъ имѣетъ для него обратное значеніе; а кромѣ того *ще й нашить*.

Есть и *дівоча довга лоза*. Эта уже съ пѣсню. Дѣвцы берутся за руки по-парно и становятся пара отъ пары въ нѣкоторомъ разстояніи. Руки онѣ поднимаютъ *до гори* и образуютъ родъ *одвірцівъ* (что-то въ родѣ буквы П, только перекладина на серединѣ выше, а по краямъ ниже; головы, разумѣется, выдаются). Число паръ неопредѣленно. Въ образованную такимъ образомъ цѣль дверей, послѣдняя пара пробѣгаетъ и всѣ поютъ:

А въ довгої лози

Скакали дівки, якъ кози.

Пробъжавши подъ всѣми руками, эта пара останавливается и поднимаетъ руки, въ свою очередь, а слѣдующая бѣжить и т. д.

Въ парубочей довгой лозѣ число играющихъ также не опредѣляется.

Замѣчательнѣйшая и послѣдняя парубоча игра, это — *Чортъ* (*въ чорта гра́ти*). Она довольно сложна и имѣетъ мнѣшескій характеръ. — — —

Кромѣ этихъ игръ, парубки иногда *гра́ютъ въ мячѣ*. Но игры въ мячъ не *великодні*; изъ нихъ употребляются только тѣ, которыя не требуютъ много мѣста, какъ-то: *въ коня*, *въ каші*, *въ середінки*, *въ горіи́ка*, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ *въ тарапа́ти* — игра, имѣющая двѣнадцать частей (колінь). По желанію играющихъ, число колѣнь уменьшается до шести, но можетъ и увеличиваться (вподвійні) вдвое, (впотрійні) втрое, даже вчетверо и вшестеро. Существуетъ еще игра, называемая *сті́нкою* (сті́нка), и нѣкоторыя другія.

Заключительно парубочью игрою надо поставить искусство *стро́ити дзві́ницю*: становится пять, на нихъ—на плечахъ—четыре, на четырехъ три, тамъ два и наконецъ одинъ. Чтobъ *дзві́ниця не впа-ла*, берутъ длинный шестъ, за который держатся руками средніе въ каждомъ этажѣ и верхній. Такъ они удаляются *зъ цвинтара*, *щобъ уже не вертатись* для игры *до прішого року*. *Дзві́ниця* подвигается и поетъ, за нею идутъ остальные парубки и также поютъ; сверхъ того, *той навприсідки*, *той ко́лиса*... *Якъ пішла вже дзві́ниця*, *то зъ цвинтара всі-наче їхъ віникомъ замівъ*. Какъ-то грустно становится, когда видишь уходящую *дзві́ницю*: она будто символизируетъ удаляющійся Великдень. Самая веселость удаляющихся кажется натянутою, искусственною; ихъ пѣсни—не пѣсни, по прощанье, *голосі́ня*, и, не смотря на веселья, большую частію, напѣвъ, возбуждаютъ въ душѣ противоположныя чувства... Такъ—какъ силачи перевелись, то *дзві́ницю* не въ каждомъ селѣ и не каждый годъ можно видѣть.

Къ великоднимъ играмъ, кажется, надо отнести и нѣкоторыя дѣтскія игры, какъ-то: *въ проса*, *въ дзвона*, *въ баштана*, *въ*

німця и въ *жмўрки* (шжмурки) (*). Ни въ одну, впрочемъ, изъ этихъ игръ на Великдень не играютъ, и я отношу ихъ къ великоднимъ по соотношенію ихъ съ послѣдними: — *просо* потому, что существуетъ гайвка (и танокъ): *просо сіяти* (въ этой игрѣ, впрочемъ, уже приглашаютъ *жати просо*). Игру въ *дзвона*, по сходству обрядовой стороны ея со многими гайвками: играющіе образуютъ цѣльный кругъ (какъ въ *занькѣ* и др.) и въ *серѣдині, сѣрце бѣтця, и все: бамъ! бамъ!*, пока не проскочитъ подъ руками, и пр. *Баштанъ роблятъ* — *грають въ баштана* — цѣлое лѣто. Игра эта своеобразна и сложна; въ ней участвуютъ хозяинъ (иногда съ семействомъ), собаки и *злодій*. *Німець* походитъ на *шило*, только играютъ стоя, и битку носить одинъ съ внѣшней стороны кружка; онъ подбрасываетъ битку и если тотъ, подъ кого она подброшена не спохватится, то подбросившій обходитъ весь кругъ, беретъ битку и бьетъ неосмотрительнаго *наздогнѣ*, вокругъ всего кружка. Если же этотъ осмотрится, то самъ хватаетъ битку и *наздогнѣ* за подбросившимъ. Право бить оканчивается съ занятіемъ опустѣвшаго мѣста въ кружкѣ, которое долженъ занять уходящій. Впрочемъ, эти игры могутъ и не принадлежать къ Великодню. Что же касается *жмурокъ*, то эта игра, по всей вѣроятности, есть великодная. Разскажемъ ее въ подробности.

Въ *жмўрки* на Подоли играютъ двоякимъ образомъ: *на дворі* и *въ хаті*. *Надвірні жмурки* требуютъ много пространства, нуждаются въ городкѣ и т. п. *Жмурятъ* здѣсь обыкновенно два, по добровольному согласію, остальные *ховаються*. Одинъ изъ прячущихся даетъ знать словомъ *ужѣ*, что значить пора искать. Тогда жмурающіе въ одинъ голосъ кричатъ: «*кобле-кобле!* (или *бобре-бобре*) *ховай-же-ся добре: бо я хорти маю, по полі пускāju: якъ піймутъ, роздеруть, — Я вишень не буду*». Прокричавши всѣ эти слова, одинъ идетъ гонять, а другой наблюдаетъ, чтобы кого изъ ховавшихся *покицяти*—ударить, или хоть прикоснуться виѣ городка. *Кицѣ* и тотъ, который ходитъ гонять. Кого гоняющій застанетъ нетронутымъ съ мѣста, тотъ кричитъ: *цуръ!.. на гарачімъ місці, —* и получаетъ уступки нѣсколько шаговъ. Гоняющій тогда только можетъ *покинути* этого, когда догонитъ послѣ данной уступки. *Цуръ* кричатъ и въ томъ случаѣ, если по какой-либо причинѣ, а не по неумѣнью

(*) 6-я кн. Основы—ціці—баба (стр. 36 Рідзвнї святкі.

и т. п. случится, что нельзя уходить. Иногда еще и плюют на землю: *тэху! цурь...* Тоже дѣлаютъ и на *гарачіи мѣсці: тэху! цурь! на гарачіи мѣсці*. Кого *покицями*, тотъ начинаетъ жмурить. Въ жмуркахъ съ большимъ городкомъ обыкновенно дѣлается на пары, и если *покицями* одного, то и другой идетъ жмурить. Игра въ томъ только и состоитъ, что жмураютъ, прячутся и *кицяють*.

Хатні жмурки отбиваются въ *хаті*; стѣны хаты замѣняютъ городокъ. Если же эти жмурки устроятся подъ открытымъ небомъ, то дѣлается городокъ: *забиваемъ кілківисоченьки и обводимо матузомъ, чи поясами—паче кошару чи обару зробимо*. Въ этомъ-то городкѣ должны находиться всѣ играющіе; выходъ за ограду равносильнъ *покицянню*.

Кто первый долженъ *жмурити*, выбираютъ слѣдующимъ образомъ: кто нибудь одинъ садится и всѣ ставятъ ему на колѣно третій палецъ правой руки, образуя такимъ образомъ звѣздочку. Когда всѣ это сдѣлаютъ, сидящій (наибольшій въ игрѣ говоритъ слѣдующее (и съ каждымъ словомъ, своимъ пальцемъ — тоже третьимъ — прикасается къ пальцу каждого по порядку (*): *дзень передзѣнь коти котудзѣй, коні купувавъ, ноги покувавъ срібломъ, злѣтомъ підъ копѣтомъ — бразь! великодний клязь; кісточки, пьавочки, чикъ?* На чьемъ пальцѣ придется *чикъ*, тому завязываютъ глаза и онъ, значитъ, жмурить. Въмѣсто этихъ словъ иногда считаютъ до десяти слѣдующими словами: *единой, другоной, трѣйца, лойца, пьданъ, ладанъ, сукнамъ, бѣкнамъ, деревѣнь, декусъ (**)*. На чьемъ пальцѣ придется *дѣкусь*, тотъ жмурить.

Когда завязжутъ глаза, то приводятъ его къ дверямъ, если играютъ въ хатѣ если же на дворѣ, то къ какому-нибудь колышку, и между приведеннымъ и жмурающимъ идетъ слѣдующій разговоръ:

Приведшій: Панасъ—Панасъ! на чімъ ти стоїшь?

Жмур. На шпилькахъ, на голкахъ, у червонихъ чобіткахъ.

Прив. Хтожъ тобі купивъ?

Жмур. Панасъ.

(*) Пишу эти слова точно такъ, какъ они остались у меня въ головѣ отъ дѣтства; но никогда я не понималъ ихъ. Знаки я разставилъ только тамъ, гдѣ они слышатся въ живой рѣчи.

(**) Дальше этого счета нѣтъ.

Прив. Кінься до насъ не по... насъ (*), и затѣмъ уходитъ, а тотъ ощунью ловить играющихъ (навномаци). Кого поймаешь, тому уже завязываютъ глаза, приводятъ къ порогу и говорятъ: Панасъ—Панасъ! и проч.

Что значать всѣ эти слова и рѣчи, пусть объяснятъ другіе; я обращаюсь къ гаивкамъ.

III.

Очевидно, что слово *гаівка* происходитъ отъ гай; отсюда же (?) и *гайтись* — равносильное слову *барѣтись*, медлить, но не «проводить время» и тѣмъ менѣе «терять время по-пусту», какъ говорить г. Шейковскій (вып. 1. стр. 4 и 43). «*Терять время*» по-украински — *гаїти часъ*, терять время по-пусту — *дарма* (под. дарѣние, или надурійцю) *часъ гаїти*. Это первая ошибка въ «Бытѣ подолянцъ», которую мы должны исправить. Далѣе — г. Шейковскій производитъ отъ одного корня слѣд. слова: *гайтись*, *гайтись*, *гаїти*, *гаівка* и *гойтись*. Едва ли справедливо, будто *гойтись* происходитъ отъ того же корня, что и всѣ эти слова. Не лучше ли, для производста слова *гойтись*, обратиться намъ къ народному языку и остановить вниманіе на словѣ *гой* (и *гой* — то же самое, только повѣйшей формациі). Склоняется это слово: *гой*, *гоєві* (*гоєви*) и т. д. *і* переходитъ въ *о*. Въ настоящее время чаще употребляется *гой*: «якій же *гой*!» говорятъ простаку, — или «*идіи цюдіи дѳю!*» говорятъ тому, кто боится подступить — вообще *гой* значить почти тоже, что *бєвзъ*, на подоли неупотребляемое. Слово *гой* употребляется только въ слѣдующихъ выраженіяхъ: «*гаїи на тѣбе!*» «*гаїи на твою гѳлову!*» Эти выраженія — оскорбительны, и младшій старшему не говоритъ: *гаїи* и пр. Въ большей части случаевъ къ той и другой фразѣ прибавляется еще — *скажѣний* (**), или *навѣсний*. Смягченный смыслъ той и другой фразы можно выразить словомъ *схалапѣсь*,

(*) Пропущенное слово можно замѣнить русскимъ *не обезславь*.

(**) Я не имѣю возможности сравнить между собою слова *гаїи* или *гой* и *гой*, встречающіяся въ сѣверно-русскихъ памятникахъ, и *изгой*. Но они должны имѣть что-то общее.

ли *гаміўся* — ономнись, не сумашествуй. Употребительна также и слѣдующая фраза: *...ма гоя въ голові* — тоже, что по польски: *op ma fiha w głowie*. Какъ бы то ни было, по словомъ *гой*, *гій* выражаютъ больнаго, положимъ, что и душевно. Нельзя ли думать, что того же гоя посылали и на раны, чтобъ *загівъ*, — какъ посылаютъ его на головы сумашествующихъ? Если это такъ, то очевидно, что слово *гівитись* и *хвостомъ не обернулось до гаівокъ* и *гаю*. Если и носили больныхъ въ гай, если и теперь носятъ, то это едвали значитъ, что больныхъ исцѣляетъ гай; но, вѣроятно, духъ обитающій въ гаю имѣлъ такую силу. Если допустимъ, что слово *гой*, *гій* дало начало слову *гівити*, *гівитись*, а это кажется, не сомнѣнно, то можно допустить, что такой исцѣлитель былъ *гой* или *гій*, но не гай. Мысль о пребываніи духа-исцѣлителя въ гаяхъ могло породить и то обстоятельство, что цѣлебныя травы растутъ преимущественно въ гаяхъ; но кто же сѣялъ эти травы, если не самъ исцѣлитель? — Далѣе (стр. 45) г. Шейковскій говоритъ: «О сходствѣ нашихъ гаівокъ съ южно-русскими веснянками... и говорить нечего...» Съ словомъ *нашихъ* мы соединяемъ ту мысль, что онъ говоритъ отъ лица Подольца, но кого же разумѣть подъ Южно-Руссами? ужели Подоль не относится къ южной Руси?... Подоль вѣдь южнѣ Кіева, а въ Кіевѣ поются веснянки. Но Подольяне не Бѣлорусы, и не Поляки, а тѣ же Украинцы, что и въ Гетманщинѣ, и въ Запорожьѣ, и въ собственной Украинѣ, все они называются Южно-Руссами... Куда же относить г. Шейковскій Подольца?

Въ описаніи гаівокъ, г. Шейковскій мало или вовсе не даетъ понятія объ обрядовой сторонѣ нѣкоторыхъ гаівокъ. Возьмемъ напр. 12-ю: *кривій танецъ*. Все, что г. Шейковскій говоритъ объ этой гаівкѣ, состоитъ въ слѣдующемъ: «Это гаівка одноключевая и самая извѣстная, такъ-что вошла даже въ пословицу» (стр. 28). Между тѣмъ, по своей оригинальности, *кривій танецъ* имѣетъ право на подробное описаніе. Изъ всехъ гаівокъ только эта нуждается въ городкѣ и играющія дѣвчата (иногда участвуютъ и молоденькія женщины) прежде всего устрояютъ *городокъ*, обозначая его тремя камнями или тремя колышками. Если проведемъ прямыя линіи отъ одного камня къ другому и третьему, то получимъ тупой уголъ. Длина сторонъ его зависить отъ числа играющихъ. Потомъ играющія берутся за руки, составляютъ цѣльный ключъ и ходятъ возлѣ этого городка, притѣвая:

А въ кривого танца и пр...

Не могу оставить безъ вниманія еще того, что г. Шейковскій относить гаивки къ двумъ культамъ — именно — къ эпохѣ «боготворенія лѣсовъ и рощей, (стр. 41) и видитъ въ нихъ слѣды некромантического культа «(42). Съ мнѣніемъ о некромантизмѣ въ гаивкахъ мы рѣшительно не согласны. Не касаясь мнѣнія о сходствѣ гаивокъ съ ро-салками, мы скажемъ, что доказательствомъ некромантизма въ гаивкахъ не можетъ служить то, что онѣ «отправляются только на цвинтарѣ.»

Словомъ *цвинтаръ* на Подоли означаютъ мѣсто въ церковной оградѣ и *кладбище*. Православныя кладбища у Подолянъ заведены отдѣльно отъ цвинтаря, сравнительно въ недавнее время; до тѣхъ же поръ Подоляне погребали своихъ мертвецовъ въ церковной оградѣ — *на цвинтарі*.—Но не исключительно «на цвинтарі,» а иногда въ церкви, иногда въ саду, подъ любимымъ деревомъ, иногда и просто на полѣ. Такія могилы въ нѣкоторыхъ мѣстахъ можно видѣть и теперь, равнымъ образомъ какъ въ большей части селъ нѣтъ *старыхъ* кладбищъ, а только новыя; что очевидно доказываетъ недавность обычая хоронить покойниковъ на кладбищѣ. Но это ничего не говоритъ въ пользу некромантизма, такъ какъ названіе кладбища цвинтаремъ произошло случайно, а для означенія мѣста погребенія умершихъ существуютъ ему только свойственныя имена,—именно: *могилки, гробки; жидівське окопище* или *окописько, турецьке кладовище* или *кладовисько*. Употребляется еще—*гробовище* для означенія православнаго кладбища—и самое слово *кладбище*. Если бы *цвинтаремъ* называлось мѣсто погребенія правильно, то всякое мѣсто, на которомъ погребаютъ или погребали, носило бы такое же названіе;—чего мы не видимъ. Но ни однимъ изъ именъ, присвоенныхъ кладбищамъ, не называется *цвинтаръ*, напротивъ очень часто можно слышать, что *въ давнину гробовище* (и т. п.) *було на цвинтарі*. Такое раздѣленіе именъ указываетъ и различіе понятій, ими выражаемыхъ. Слѣдовательно, повторимъ, слово *цвинтаръ* ничего не говоритъ въ пользу некромантизма.

Какъ не говоритъ въ пользу некромантизма слово, такъ не говоритъ въ пользу его и мѣсто. Хотя гаивки поются только въ церковной оградѣ, гдѣ погребались мертвыя тѣла; но не это ссывало *на цвинтаръ* пѣть гаивки,—праздновать Великдень. Если бы мы имѣли возможность узнать, разсмотрѣть празднованіе Великодня въ ту

пору, когда еще мертвых не погребали *на цвинтарі*, т. е. въ церковной оградѣ,—то нѣтъ сомнѣнія, что увидѣли бы гайвки въ числѣ празднованій, такъ какъ Великдень есть праздникъ весны. Что же тогда сзывало на цвинтарь? Весна, мы должны отвѣтить. Слѣдовательно, она же была причиною цѣнія гайвокъ *на цвинтарі* и тогда, когда у церкви стали погребать. Обычай остался и послѣ того, когда перестали погребать покойниковъ *на цвинтарі*, потому—что не имѣлъ никакой связи съ похоронами, съ гробами. Производство слова отъ *gai* подтверждаетъ это же мнѣніе; ибо мы знаемъ, что славяне мертвыхъ сожигали и ставили *на роздорѣжахъ*, но не знаемъ, чтобы они выносили ихъ въ гай. Можетъ быть, была и такая пора, но гайвка новѣе ея, какъ увидимъ изъ значенія ихъ въ годовомъ циклѣ празднованій, и относятся къ порѣ обожанія силъ природы.

Еслибы гайвки относились къ некромагикѣ, то очевидно имѣли бы связь съ *проводами*. Но проводы не имѣютъ никакого сходства съ гайвками: на проводы пьютъ, ѣдятъ, ладанъ курятъ, а на Великдень, на цвинтарі, не пьютъ, не ѣдятъ, не курятъ; на проводахъ нѣтъ никакихъ игръ, на Великдень игры, куда ни глянь—и т. д. Далѣе проводы совершаютъ на кладбищѣ, а Великдень празднуется въ церковной оградѣ. Если посмотримъ на цвинтарь, какъ на мѣсто погребенія мертвыхъ, то увидимъ, что проводы праздновали *на цвинтарі*: и теперь первая *чѣта*, первая чарка *за упокой дуиъ помершихъ*, выпивается *на цвинтарі* (въ дзвиніці); тамъ же, въ колокольнѣ, выпиваютъ и послѣднюю *проводнѣю чарку*; но нѣтъ никакихъ признаковъ гайвокъ на кладбищѣ. Отсюда слѣдуетъ, что проводы были связаны съ цвинтаремъ, какъ мѣстомъ погребенія и до тѣхъ поръ совершались исключительно на цвинтарѣ, пока *на цвинтарі* погребали. Но какъ только стали погребать на кладбищѣ, то и проводы переведены туда же. Отчего же гайвки не потянулись за проводами, если и онѣ, какъ проводы, относятся къ некромагическому культу? Если бы онѣ хоть *чѣточку* вязались съ *цвинтаремъ*, какъ мѣстомъ погребенія мертвыхъ, то непременно, *бодай чѣточку*, привязались бы къ кладбищу, хоть на столько, насколько проводы остались *на цвинтарі*, въ память пржняго значенія его. Но этого нѣтъ, а потому нѣтъ и въ гайвкахъ *слѣдовъ некромагического культа*.

На этомъ можно бы и покончить рѣчь о Великднѣ; въ *бытъ Подольнѣ* о немъ больше не говорится. Но какъ мы обѣщали, въ

началъ этой статьи, указать мѣсто Великодня въ годовомъ циклѣ празднованій, то и должны обозрѣть весь годовой кругъ празднованій. При этомъ само собою откроется и то мѣсто, которое Великдень, по характеру своему, занимаетъ въ году. Начнемъ съ самого Великодня.

Такъ-какъ мужскія игры не имѣютъ словъ, и физиономія ихъ неопределенна, то, оставивъ эти игры въ сторонѣ, займемся ганвками. Внутренній смыслъ ихъ еще болѣе докажетъ, что онѣ не относятся къ некромантическому культу.

Уже было говорено объ обычаѣ *відавати колодки*, о связи Великодня съ колодѣмъ. Тогда мы сказали, что *колодйи были заключительнымъ праздникомъ любви, а весна—начальнымъ*, и, говоря это, сослались на содержаніе «нѣкоторыхъ ганвокъ.» Эти-то нѣкоторыя ганвки и отнесемъ къ первому отдѣлу ихъ. Всѣхъ отдѣловъ три: *первый* относится къ безбрачной жизни, *второй* воспѣваетъ темную (и свѣтлую) стороны жизни семейной для женщины; *третій* относится къ земледѣлю.

Прослѣдимъ это по ганвкамъ, напечатаннымъ въ *Быть Подолянъ*. Скажемъ предварительно, что нѣтъ доказательствъ въ пользу первоначальной полноты извѣстныхъ теперь ганвокъ, что они подверглись порчѣ. Это доказываютъ слова, вставленные въ ганвки уже послѣ крещенія: *Исусъ Христосъ, церква* и др. Ганвки съ примѣсью христіанскихъ понятій оставимъ въ сторонѣ.

По порядку изложенія, въ *Быть Подолянъ*, первой по нашей мысли будетъ:

3 Горóшокъ (стр. 13—14).

Вийся, горóшку, въ два стручкй,
Зароді, Бóже, чотірі,
Шобъ ся парубкй жепіли,
Та насъ на висіля просіли.

Цѣль—то едвали такова! Какимъ образомъ съ урожаемъ гороху соединена женитьба парубковъ, рѣшить трудно; развѣ предположимъ, что было время, когда предки наши не знали другаго збóжа, кромѣ гороха. Въ такомъ случаѣ очень легко объяснить, почему парубки могли жениться подь условіемъ урожая гороха: *а чимъ жінку гудувати?*

Гречаної полóвиці
 Не захоче їсти,
 А ячмінна зъ остюка́ми —
 Бúде въ зúби лізти.

Такъ поетея *въ коломе́нці*.

Четвертая гаївка, вѣроятно, безъ конца. Пятую, *Явіръ* (Яворикъ, стр. 15) должно признать также неоконченною. Но потому, что въ ней есть, ее можно причислить къ первому отдѣлу. Вотъ она, безъ припѣва.

Коло млинá—мли́на (1),
 Тамъ дівчина ходила,
 Ажъ тамъ (2) вийшло
 Три місяці яєнихъ —
 Три парубкі краснихъ;
 Ажъ тамъ вийшло
 Три зіроньки яєнихъ—
 Три дівчині краснихъ... (3)

Тамъ оканчивается эта гаївка. Но мы спросимъ: чтожь дальше? Оутетвiе отвѣта наводитъ на мысль, что она безъ конца.

Шестая гаївка, равно какъ и тринадцатая, сатирическія противъ парубковъ; но сатира молода и отзывается грубостію. Впрочемъ шестая гаївка въ такомъ видѣ, какъ она напечатана г. Шейковскимъ, поетея рѣдко, а большею частію измѣняется—и именно въ слѣдующемъ:

Кілько въ решеті водіці,
 Тільки парубкámъ *правдіці* (изм. кривдіці)
 Кілько въ решеті дірочокъ (или дюрочокъ) (4)
 Тільки парубкámъ *боллчокъ* (изм. сорочокъ).

(1) Я слышалъ: *Коло млинá каліна*.

(2) т. е. *носль*, такъ и говорятъ на Подоли, преимущественно—въ повѣствованіяхъ.

(3) Слич. Полт. губ. Вѣд. 1861 г. № 23 — Стояла тополя и пр. стр. 187.

(4) Я бывалъ въ с. Шарановкѣ, но не слышалъ, чтобы тамъ говорили *дзюрка*, какъ пишутъ г. Шейковскій. Это отзывается Бѣлоруссией или Польшею, но украинскаго ничего въ себѣ не имѣетъ. Возлѣ самаго Каменца, гдѣ живутъ *вiштякі*, гдѣ наша народность сильно пострадала подъ вліяніемъ Польши, какъ въ гетманщинѣ подъ вліяніемъ *москаліи* дворянъ, тамъ только

Поминають и болячки, но, сколько я слышалъ, въ томъ только случаѣ, если поминають пановъ или въ хороводѣ участвуетъ *бѣй-дівка*.—Эту гаввку также должно отнести къ первому отдѣлу, такъ какъ въ ней представлены только *парубки* и *дівчата*.

Въ седмой—(Зайнко, а не заїнік, какъ пишетъ г. Шейковский) подъ именемъ зайнко представляется, очевидно, дѣвушка въ какихъ-то трудныхъ обстоятельствахъ:

«А—ні тобі, зайнку,

А—ні віскочити;

А—ні тобі, зайшку,

А—ні віглянути!»

Быть-можетъ, это—затворничество женщинъ, или послѣдствіе ревности. Въ этомъ случаѣ:

«Зайнку! обернися,

Кого любишь, обіймися» —

будетъ наставленіемъ презирать свое неприятное положеніе и жить по влеченію любви. Но, вѣроятноже, здѣсь представлена обыкновенная дѣвчина, влюбленная; она тужитъ, что неимѣетъ возможности *ні вискочити* до милаго, *а ні виглянути*; а не видитъ, что милый тутъ же, — что стоитъ только *обернутись*, чтобы *обійтись*. Поэтому, только эта гаввка относится къ первому отдѣлу.

Первый стихъ: *Зайнку! за головоньку!*.. выраженіе самой сильной печали, величайшаго горя. Когда поютъ его, это еще разительнѣе, вы видите, что *зайнко* хватается обѣими руками за голову, на ваше ожиданіе роздается вольнымъ *crescendo* каждый стихъ:

А—ні тобі, зайнку,

А—ні віскочити;

А—ні тобі, зайнку,

А—ні віглянути!»

Неоцѣнимая свобода! о тебѣ такъ горюють.

это, пожалуй, и можно слышать. Неслѣдовало такихъ словъ навязывать Подолянамъ вообще. Вообще языкъ въ Бытѣ Подолянъ до крайности *перечищенъ* г. Шейковскимъ: онъ хотѣлъ подвести языкъ подъ выдуманные имъ законы ассимиляціи звуковъ въ языкѣ Подолянъ.

Ой ти, зайчику—бідолáйчику!
 Та поплíнь—поплíнь по Дуна́йчику.
 Розчеси́ росу—кóсу,
 Пригладь чóрні брóви;
 Возьми́ся по—пíдь на́шки,
 Шукáй собі товаришки.

9) Шумъ (стр. 21).

Въ этой гаивкѣ представлено положеніе дѣвушки, мать которой пьянствуетъ: *дочці шуба трéба*, а мать, *«що наловила (рiби), то й пропила»* и только утѣшаетъ дочку обѣщаніями:

*Почка́й, говоритъ, до́ню до субóти,
 Бúде шуба и чóботи.»*

«Субóта ми́нає,

А чобіть не має.»

— Почка́й, говоритъ, до́ню, до вiвтірка

Бúде шуба и сiбiрка. —

Миѣ какъ будто помнится еще двустипіе изъ этой гаивки:

Ми́нувъ вiвтóрокъ,

Ми́не и сóрокъ...

Эту гаивку мы отнесемъ тоже къ первому отдѣлу. Слово — *Шумъ* можетъ быть прозвищемъ *гультай*, который

..не рóбе, тiлько пье,

Прiйде до дóму — жiнку бье.

Пьяные поднимаютъ шумъ въ семьѣ. Есть стихъ въ народной пѣснѣ: *Ой у шúма зелéная шуба*. Шубы, покрытыя сукномъ или чѣмъ-либо другимъ зелеленаго цвѣта, и теперь можно видѣть на старикахъ мѣщанахъ и шляхтичахъ.

Отъ одной гаивки, не знаю подъ какимъ именемъ она извѣстна, у меня осталось въ памяти слѣдующее двустипіе:

Ой дiвки, якъ кiтки!

Жени́теся, парубки!...

На рубежѣ между первымъ и вторымъ отдѣломъ стоитъ гаивка *Жельманъ*.

Объ этой гайвкѣ г. Шейковскій говоритъ: «Преданіе гласитъ, что во время уніи Жельманъ — жидъ взялъ, въ арендное владѣніе, церкви. Когда онъ на великдень не хотѣлъ отворить ихъ, его стали упрашивать и будто бы съ этихъ поръ сохранилась пѣсня» (стр. 34—35). Не можетъ статься, чтобы Подоляне, между которыми разыгрались двѣ послѣднія драмы нашей исторіи—*ризаніна* (харківщина) и *колівщина* (колівщина), стали воспѣвать *орендаря*—и еще возлѣ церкви и на Великдень. Здѣсь двѣ невозможности: украинская — народная и религіозная. Жельманъ былъ не еврей, а кто-то другой. Не укажетъ ли намъ этого самая гайвка?

Жельманъ—*гайвка* двуключевая: одинъ ключъ сидитъ, накрывши чѣмъ попало одну *дѣвчину*, которая лежитъ или наклонится къ землѣ; другой подходитъ къ нему и начинаетъ пѣть. Г. Шейковскій говоритъ, что сидящій ключъ представляетъ собою семейство Жельмана, а дѣвушка, «у которой закрываютъ лице (не лице) платкомъ, представляетъ собою панну Жельманъ.» (стр. 35). Это объясненіе не можетъ быть принято даже и тогда, если согласиться, что эта гайвка относится къ временамъ уніи, потому что 1) въ такомъ случаѣ, для чего паннѣ прятаться? 2) Если бы дѣвушка представляла собою дочь Жельмана, то звалась бы Жельманівна, а не панна Жельманъ. Такое выраженіе совершенно не въ духѣ украинскаго языка. 3) Если бы Жельманъ былъ еврей, то звался бы Зельманъ, а не Жельманъ. Итакъ—Жельманъ не еврей, а дѣвушка— и пр. не его дочь и не еврейка. Но кто жъ они?

Извѣстно, что хороводы представляютъ начала сценическаго искусства; потому и въ Жельманѣ первый ключъ играетъ одну роль, а второй другую. Первый ключъ привѣтствуетъ (наишемъ такъ, какъ въ *Быть Подолянъ*):

Помога́й—Бігъ, Жельманъ,
Помога́й—Бігъ, ёго́ братъ,
Помога́й—Бігъ, Жельманова
И братова́ и вся Жельмановы родіна.

Второй ключъ отвѣчаетъ на это привѣтствіе:

Богда́й здоро́въ Жельманъ,
Богда́й здоро́въ, ёго́ братъ,

Богдай здоровъ, Жельманова
И братова зъ вшистковъ (1) родиповъ.

И затѣмъ спрашиваетъ:

За чимъ—за чимъ, Жельманъ?
За чимъ—за чимъ, Жельманова?
За чимъ—за чимъ, и пр...

По мѣсту знаковъ препинанія, должно заключать, что г. Шейковскій принималъ звательный падежъ всѣхъ слѣдующихъ словъ: *Жельманъ, ёго братъ, Жельманова и братова и вся родина*. Но это не звательный падежъ, и по формѣ и по смыслу.

На вопросъ сидящаго ключа: *за чимъ—за чимъ* и пр., пришедшій отвѣчаетъ: *за пѣнною*. Спросимъ еще отъ себя: кто пришелъ *за пѣнною*? На нашъ вопросъ отвѣчаетъ самъ пришедшій ключъ Онъ поетъ:

За пѣнною Жельманъ,
За пѣнною его братъ,
За пѣнною Жельманова (а не Жельмановы)
И братова (а не братовы) зъ вшистковъ родиновъ. (2)

Итакъ, Жельманъ былъ въ приходящемъ ключѣ — не одинъ, но и Жельманова — его жена и пр. Если же приходилъ Жельманъ и Жельманова и пр., то есть — если первый ключъ игралъ роль Жельмана и пр..., что очевидно, то онъ, привѣтствуя сидящихъ, не могъ видѣть въ нихъ себя — а потому и въ его рѣчи надо видѣть не *обращеніе*, выражаемое звательнымъ падежемъ, но простое повѣствованіе. Сценпческое искусство здѣсь еще въ младенствѣ: пришедшій ключъ, представляя собою семейство Жельмана, самъ и рассказываетъ, кто пришелъ, кто привѣтствуетъ. Первые слова его представляютъ простой рассказъ и должны быть понимаемы такъ:

Помогай Бигъ (каже) Жельманъ,
Помогай Бигъ (каже) Жельманова и пр.

(1) Окончаніе *овъ* есть стар. *юсъ* и въ Винницкомъ уѣздѣ эти слова произносили бы такъ: зъ вшистковъ родиноѣвъ — т. е. въ первомъ случаѣ юсъ простой (а), а во второмъ — йотированный (ја). *Вшистка* вм. *всл* — очевидно, полонизмъ.

(2) Г. Шейковскій въ этомъ мѣстѣ не точно передалъ гайвку. Я слышалъ, что ее поютъ именно такъ, какъ я здѣсь пишу.

Возстаповимъ же эту ганвку въ первоначальномъ ея смыслѣ:

Прих. ключъ: Помогай—Бігъ—Жельманъ,
Помогай—Бігъ—ёго братъ,
Помогай Бігъ—Жельманова
И братова и вся Жельманова родина.

Сид. ключъ: Богдай—здоровъ (т. е. бувъ) Жельманъ,
Богдай—здоровъ ёго братъ,
Богдай—здоровъ Жельманова
И братова зъ виштковъ родиновъ. и пр.

Предложенный выше вопросъ: кто былъ Жельманъ и панна?—начинаеть уясняться: мы видимъ, что Жельманъ былъ кто-то пришедшій за панною. Если мы рѣшимъ, для чего Жельманъ пришелъ за панною, то рѣшимъ и кто онъ былъ самъ, и кто была та панна, за которою онъ пришелъ.

За панною могутъ приходять *старости*, для сватанья.

На Подоли, (не знаю, такъ-ли и въ другихъ мѣстахъ), когда приходять *старости*, то *відданця* (разумеется, въ простомъ народѣ) прячется *на нічъ*. Но это теперь, когда есть печь; а въ то время, когда предки наши жили *въ бѣдахъ* ⁽⁵⁾—когда, стало-быть, печи не было, куда она пряталась? Кто поспорить, что ее не прикрывали чѣмъ-попало, какъ это и теперь представляется въ ганвкѣ? Очевидно, не блестящая будущность предстояла *відданци*, если она пряталась. Прикрывая свою дочь, родители хотѣли добра для своей дочери. Въ ганвкѣ видно, какъ родители допрашиваютъ пришедшаго: *на який ґрунтъ?* (чѣмъ ты будешь жить?)

— Я, говорить, *на жидівскій ґрунтъ* беру ее.

— *Ми панни не маємо, на такий ґрунтъ не даємо.*

Итакъ — *дівчина* — это панна *відданця*, а Жельманъ — *вірлянь* — *сватъ* њ, женихъ. Вѣроятное всего, эта ганвка представляетъ собою весь процессъ выхода замужъ *дівчини*, — отъ прихода *съ хлібомъ* и оканчивая *шлюбомъ*.

Для объясненія имени *Жельманъ*, представляемъ свою догадку. Можно, въ нашемъ языкѣ, найти много словъ гдѣ передъ м стоитъ *ль*—напр. *гальмо*—недостатокъ. Это слово я слышалъ въ слѣдующей фразѣ на ярмаркѣ: *а нічого собі шканіна, — безъ гальма*;

(*) На это указываетъ уцѣлѣвшее слово *бѣда* и дальше *будувати, будинокъ, будівля, забудівки*.

нізащо знанить. *Гальмó*, слѣд., происходитъ отъ корня ган, и слѣдовало бы сказать — ганьмó, но *нь* перешло, — смягчилось въ *ль* и вышло гальмó. По этому соображенію, слово Жельманъ — будетъ жельманъ. Извѣстно, что *ь* соответствуетъ звуку *e* — итакъ будетъ — Желеманъ — т. е. слово сложное изъ двухъ — *жена* и *манá*, манить, выманивать. Слѣдовательно, слово жельманъ означаетъ выманивающій жену. Смыслъ гаивки подтверждаетъ это значеніе слова: Жельманъ то такой, то иной *груить* сулить, — очевидно — обманыва-етъ. Итакъ *Жельманъ* — имя нарицательное — можетъ быть даже, общее, какъ теперь *сватáчъ*. И при теперешнихъ *свátаняхъ* стараются обманывать. Для этого употребляютъ даже *підбрéхаха*.

Иного значенія этой гаивкѣ и дать нельзя, потому самому что она гаивка.

Кострубоцько (стр. 23)

Если эта гаивка имѣетъ мѣстное значеніе, то для объясненія ея не пригодится ли слѣдующая *оповідка*:

Ишли собі втрохъ — сѣнце, вѣтеръ и морозъ, а дѣвчина перé шмáта:

— Здорóвъ, дѣвчино! заговорили.

— Здорóвъ, відказáла вона.

И пішли далі. Та не погодитця, — кому зъ нихъ дѣвчина здорóвлёмъ озвáлась. Сѣнце каже: мині; вѣтеръ каже: мині; морозъ каже: мині! — Трѣба самóи запитáтись. Вернулись.

— А кому зъ насъ, небóго, ти здорóвлёмъ озвáлась?

— Отóму *коштрубанéви*, — озвáлась вона, — що въ серéдні. —

А то бувъ вѣтеръ.

Разсѣрдилось сѣнце.

— Постій же! каже; — я жъ тебе спалóу, якъ вийдешъ въ поле лежáти.

— Не бійсь! озвáвъ вѣтеръ: сѣнце припечé, а я повію, то й прохолóдо.

— Я жъ тебе зморóзю, морозъ каже, — якъ вийдешъ на лідъ шмáта прáти.

— Не бійсь, озвáвъ вѣтеръ: що вартъ морозъ безъ мене!

Не будетъ ли *коштрубоцько* то же самое лице, чтó и въ этой *оповідкѣ коштрубань* — т. е. вѣтеръ?

Кострубоцько, по содержанію, едвали не вдовья гаивка; она кончается радостью жены, освободившейся отъ мужа. Содержаніе га-

ивки слѣдующее: въ началѣ ея представляется *дівчина* въ раскаяніи, *що Коструба не злобила* и проситъ его приѣхать, обѣщая стать съ нимъ *до шлюбоньку*. Потомъ постепенно отъ поѣздки *въ поле сіяти* переходятъ къ похорону Кострубонька, поминая болѣзнь его и т. д. Кончается она слѣдующими словами:

Слава тобі, Христе цару,
 Шо мій милий на цвинтарі!
 Ніженьками притоптала,
 Рученьками приплескала.

Причина этой радости высказана въ самой ганвкѣ.

.....Кострубоньку!
 Не лай не лай мої мамі!...

За этимъ ограничимся вышесказанною еще нѣсколькихъ мѣсть изъ ганвокъ.

Кому воля...

А жіпочкамъ не своей воля:
 Підь порогомъ поросі квичить,
 У печі казанъ біжить,
 У колісці дитя кричить,
 А на печі воркунъ ворчить.
 Перосія каже: на годуй мене;
 Окринъ каже: відеунъ мене;
 Дитя каже: заколиши мене;
 Воркунъ каже: пакрий мене.

Черезъ сѣни, черезъ хату

(А) я молоденька

Иду стихенька,

Шобъ ключами не бражчати,

Шобъ свекрухи не збудіти

.....

Нехай спить (шобъ не встала!)

Шобъ мої голдовоньки не клопотала.

Ганька, представляющая продажу дитяти, выражает весь ужас такого явления супружеской жизни: продающую проклинаятъ, вмѣсто уплаты за дитя. Продающая хочетъ —

Симъ кнѣзь
И свнѣзь,
Симъ мѣхивъ
Горѣхивъ,
Бѣчку водѣ
На три годѣ.

Покупающая отвѣчаетъ:

А я дамъ клубѣкъ вѣлу,
Шобъ тобѣ дорогѣ заспувало,
Черѣпъ и чересло,
Шобъ тебѣ въ очерѣтъ занесло.

Это, впрочемъ, не поется, но говорится, и послѣднѣя слова говорятъ разомъ продающая и покупающая.—Очевидно, эта игра относится къ глубокой древности: слова *черепъ* теперь нѣтъ въ языкѣ и мѣсто его заняло другое—*лемішъ*. —

Остановимся нѣсколько на пройденныхъ ганькахъ. Важное значеніе семьи у Славянъ возвышалось еще болѣе, вслѣдствіе религіозныхъ вѣрованій о загробной жизни. Оставивъ въ сторонѣ историческія свидѣтельства объ этомъ, обратимся къ народу. До сихъ поръ думаютъ, что для умирающихъ *безъ дружину* нѣтъ мѣста *на тѣмъ свѣтѣ* (6), и потому похоронъ нарубка нѣсколько походитъ на свадьбу: *кайтки, вѣнѣкъ, хустки*.. (7) Похоронъ дѣвушки въ этомъ отношеніи еще замѣчательнѣе. Кромѣ того, что умершей прикалываютъ два вѣнка и даютъ *хустки* несущимъ *корогви* (процесію, образство), для нея *на той свѣтѣ* назначается женихъ. Какой-нибудь изъ нарубковъ—большую частію любимшій покойницу, — *оббирѣтця за молодого*: ему перевязываютъ руку (*хусткою*) и въ такомъ видѣ онъ провожаетъ покойницу *до хати*. (8) Послѣ этого въ семействѣ умершей онъ считается

(6) Не отсюда ли вѣрованіе о росѣлкахъ.

(7) Мы помнимъ, что похоронъ нарубка или *дѣвки-відданиці* называютъ *висіллямъ*: *давъ богъ висілля*.

(8) Хатю на Подоли называютъ иногда могилу, а домъ *курнѣмъ*. «Хатѣ наші на цѣптарѣ» говорилъ мнѣ крестьянинъ во Ольгон. уѣздѣ: «а вась прѣсю до курнѣ.»

зятель и въ общемъ мѣтніи, кажется, вдовцомъ. Что породило это вѣрованіе, рѣшать не намъ; но для насъ важно то, что на *той-світѣ* нельзя было являться *безъ дружину*. Это вѣрованіе, быть можетъ, было причиною сожженія вдовъ.

Представляя себѣ брачную жизнь дѣломъ такой важности, предки наши, очевидно, всѣми силами должны были стараться о приисканіи *дружини*. Это стараніе до сихъ поръ замѣтно въ народныхъ празднованіяхъ. Нѣкоторые изъ этихъ празднованій одною только половиною сюда относятся, а другія и не имѣютъ иного значенія. Великденъ принадлежитъ къ первымъ,—не весь, а только частію отпоеется къ празднованіямъ, такъ—сказать, любви. Какое же именно мѣсто занимаетъ Великденъ въ ряду этихъ празднованій?

Прочитавши гайвки, отнесенныя нами къ первому отдѣлу, каждый легко можетъ замѣтить, что любовь здѣсь представлена, какъ мечта, какъ желаніе. Иныя гайвки покрайней мѣрѣ выражаются ясно (*шобъ парубкѣ жєнілись; жєнітєся, парубкѣ*); но въ другихъ и того нѣтъ: *когѣ любишь, обіймїся*. Мнѣ помнится еще одна гайвка, въ обрядовой сторонѣ которой одна изъ играющихъ представляетъ, *якъ на мїлого подивїтїсь, якъ колѣ мїлого стїти, якъ до мїлого притулїтїсь, якъ мїлого обїяти...* Но играющія словно не сочувствуютъ всему этому, будто ихъ дѣло — сторона. Въ остальныхъ празднованіяхъ оказывается не то: такъ на *Купїила* (ночь противъ 24 іюня) уже является имя парубка и родителя дѣвицы. Въ одной пѣснѣ представлено поле, на которомъ цвѣтетъ гречиха, и тѣмъ полемъ конь бѣжить, а за нимъ парубокъ съ уздою, и говорить коню:

Чєкаї, кѣню, загнудїаю
Та поїдимъ до Дунїаю —
До Дунїаю водї пїти,
До Карпа дївку любїти.

Какъ видно, здѣсь любовь уже ближе къ личностямъ, но все еще далека отъ опредѣленности и существуетъ только въ намѣреніи—*поїдемъ любїти*. Равнымъ образомъ и существующій обычай купаться, *шобъ вїнкї спїли*, не менѣе далекъ отъ опредѣленности и лицъ. Вѣнокъ—символь *дївовїння*, явственнѣе указываетъ на любовь, — тѣмъ не менѣе мы не видимъ здѣсь, желаетъ ли чего дѣвица, выря *шобъ вїнокъ спївѣ*, и только можемъ догадываться, что это

предназначеніе или родъ гаданья, быть ли ей молодоцею, или еще ходить въ вѣкъ. За то на Катерини (24 ноябра) и на Андрѣи (29 ноябра) видимъ стремленія къ супружеской жизни, съ прямьмъ указаніемъ лицъ: *чи ожѣнюсь я? чи віддѣмся я?* На Андрѣи первенствуетъ вопросъ: *кто перше* (*). Ночь противъ Екатерины назначается собственно для гаданія мужчинъ о невѣстахъ, а ночь противъ Андрея для гаданія дѣвицъ о женихахъ. Впрочемъ, нельзя сказать, что на Катерини гадаютъ только мужчины, а на Андрея только женщины: въ томъ и другомъ празднованіи участвуютъ оба пола. Вѣроятно, въ свое время существовало и рѣзкое разграниченіе, но теперь этого нѣтъ, и только при разказахъ о гаданіи спрашиваютъ: *а коли ворожівъ?* Если противъ Андрея, то замѣчаютъ: *проти Катерини було ворожити, а на Андрѣи дівоче грало.* Тоже самое замѣчаютъ и дѣвицамъ: *на Андрѣи було ворожити, а на Катерини—діло парубоцьке.* Вѣрованіе о вишневой вѣткѣ связываетъ праздникъ Катерини съ першимъ святимъ вечіромъ (багата кутя) «На Катерини,» рассказывала мнѣ дѣвчина, «ломимо вишневу гілку ідиолітку и садимо її въ черенку, або въ пляшці, та її кладемъ на теплімъ місці, а хто має, то въ лёху и що-дня, відъ Катерини ажъ до першого святого вечіра, поливаемъ зъ губи (изъ усть). Примічаютъ, якъ зацвіте на св. вечірѣ, то збѣдетця на що поминіла.» Скромность дівоча не дозволила ей сказать: «якъ зацвіте, то цвіте діля, — то віддасіся.» На Катерини до сходу-сонця наще починають плестъ вѣнокъ для першого святого вечіра (см. ниже).

На Андрея гадаютъ, сверхъ помянутаго, на слѣд. вопросы: *вдовецъ чи молодѣць буде сѣженій? якъ єго звати?* ходятъ подслушивать разговоры и замѣчаютъ, *чи доведѣтця сидіти, чи ні* и т. п.

На Рождество гаданья идутъ уже далѣе: *дівчина, котра на віддані, бире ідиу лѣжку підъ пахвѣ, а дрѣву на стілѣ кладѣ. Якъ покушає куті, то біжить на двірѣ—ни те місце, де кабані шмаляли, та її слушає. Зъ якої сторони собаки загавкають, съ тої бѣдуть старості. Якъ вертаѣтця до хати, то дивитця въ вікно крізь вѣрхню шибку. Кажуть, даѣтця бачити сѣженій, що сидіть за столѣмъ и киває на ню лѣж-*

(*) Вспомнимъ балѣбушки.

кою.» Подобное гаданье есть и на Андрея: «якъ повечерають, якъ міски заберуть зъ стола, дівка бیره скатерку зъ ложками, стае на сіннімъ порозі и три рази торокхоче ложками. Зъ якого боку озвутьця собаки, съ того буде сужений.» Но въ колядахъ *хлопці* и *дівчата* представляются уже имѣющими пару. Вотъ нѣкоторыя изъ такихъ колядокъ:

Молодцѣві.

1.

Въ славнімъ селі, въ багатімъ дворі,
 Ой дай Боже!
 Тамъ пьють молодці все добірні,
 Ой дай Боже! (*)
 Міже ними есть грѣшний молодецъ
 Грѣшний молодецъ» Н хлопець.
 Посилае вінъ *вірь* івирь (!) за дівку.
 Вона до ёго все листи пише:
 «Грѣшний молодче! не томі коней —
 Не томі коней, не турбуй людей;
 Тамъ я до тебе сама прибуду.»—
 Подемъ ишла, якъ чорна хмара;
 Въ село ввійшла, якъ дробень дощикъ;
 У сїни ввійшла, якъ зорá зійшла;
 До хати ввійшла, якъ паняночка.
 Ёго ненька ажъ ся зъуміла:
 Що миші Богъ давъ за паняночку? —
 За пояночку, за невісточку!
 По воду пішла, вина принесла;
 По вогонь пішла, злота припесла—и пр.

2.

А въ неділю рано-пораненько,
 Ой дай Боже!
 А загадали всімъ на війну йти: (**)

(*) Припѣвається за каждымъ стихомъ.

(!) Не *вірьяна* ли?—Ред.

(**) Ой заказано да й загадано (или зарадано)

У всімъ молодцямъ на війну йти.

«Хто сїна має, най виспїає,
 А хто не має, нехай наймає.»
 Вдова сїна мала, то й виспїала,
 Якъ виспїала, то й научала:
 Не їдь, сїнку, попередъ вїська,
 Алї їдь, сїнку, позаду вїська.
 А вінъ не слўхавъ, впередъ поїхавъ.
 Король питає: чїй-то снїъ грїе? —
 Вінъ конемъ повернўвъ, вїсько наvernўвъ:
 «Та рушай, вїсько, підъ Бендєрь мїсто.»
 Вїсько рушає, зъ гарматъ стрїляє,
 Ажъ четїрі пєчі росипаєтця, —
 Татарський городаръ издрпгаєтця, —
 Мїщанє ходя, радоньку рада:
 Що цєму дитяті подарувати.
 Вїнесли їмў сїбла, зблота.
 А вінъ на тєє не подивївся,
 Шапочкї не знявъ и не вклонївся;
 Конемъ повернўвъ, хўсткою махнўвъ —
 Хўсткою махнўвъ, вїсько наvernўвъ:
 »А рушай, вїсько, підъ Бендєрь мїсто!«
 Вїсько рушає зъ гарматъ стрїляє и пр., какъ и выше.

Только послѣ рады, купці
 Вївели їмў коня вороного.
 А вінъ на тєє не подивївся,
 Шапочкї не знявъ и не вклонївся;
 Конемъ повернўвъ, шаблею махнўвъ —
 Шаблею махнўвъ, на вїсько гукнўвъ:
 «А рушай, вїсько, підъ Бендєрь мїсто!»
 Вїсько рушає и пр. какъ и выше. Только здѣсь уже:
 Старшиня хїде, радоньку раде:
 Що цєму дитяті подарувати.
 Вївели емў панну вь парадї.
 А вінъ на цєє та й подивївся,
 Шапочку знявъ, низько вклонївся, и пр.

3.

Ой рано-рано кўри зашїли —

Ой дай Боже!

А ще раньше вставъ грѣшний молодѣць —

Грѣшний молодѣць, N хлопець —

Ой устáвъ-устáвъ, три свѣчки всукáвъ:

При ідні свѣчі ліченько вливáвъ,

При другі свѣчі кóшика сідлáвъ,

При треті свѣчі брáтя пробуджáвъ:

« Вставáйте, брáтá, кóні сідлáйте —

Кóні сідлáйте, хортівъ скликáйте,

Та поїдмо на полювáня:

Ой бо я називáвъ кúнку въ дѣреві —

Кúнку въ дѣреві, пáнну въ тѣремі.

А комú бúде кúнка на шúбу,

А мині бúде пáнна до шлюбу.

Відъ цѣго слóва бувáй же здоровъ —

Та не самъ собою, зъ отцѣмъ—зъ нѣнькою—

Зъ отцѣмъ — зъ нѣнькою и съ челядкою —

И съ челядкою, и съ колядкою,

Зо всімá нáми-приятелíми. (*)

Дівці.

У чистімъ полі покрай дорóги,

Ой дай, Боже!

Тамъ грѣшна пáнна пшеницю жáла;

Ой жáла жáла, не спочивáла;

За нею сніпки въ чотірі рáдки.

Прийшло-жъ до неі ажъ три вір'яни:

« Ой ви-вір'яни! ви, голублїята!

Не беріть мене изъ поля, зъ ниви,

Возьмѣте мене у бáтька зъ двора

У бáтька зъ двора, зъ хáти з-за столá.

Відъ цѣго слóва бувáй здорова, и пр.

Къ тому времени, значить, когда мы празднуемъ Рождество Христова, парубки и дѣвцы въ древности имѣли уже въ виду пары для

(*) Такъ оканчивается и всякая другая *молодецька* коляда и всякая *дівоча* съ *необходимою* перелібною для смысла,

себя, чтобы побрататься, когда наступит мѣсяць Просинець. Но, очевидно, не всёмъ это удавалось. Оттого и остался еще одинъ день для гаданій о женихахъ и невѣстахъ. Это новый годъ—и собственно ночь противъ нов. года. Въ это время можно гадать тому и другому полу безъ различія. Гадающіе сидятъ за зеркаломъ, думая увидѣть въ немъ *дѣло*. Также зовутъ суженаго крикомъ въ трубу: «сѣдженый нерозгуженный! йди до мене вечерати.» Думаютъ, что сѣдѣнье передъ зеркаломъ можетъ окончиться смертью. Только крайность можетъ вызвать такія ризкованья гаданья. Это наводитъ на мысль, что нынѣшній новый годъ былъ послѣднимъ временемъ гаданій и быть можетъ оканчивалъ собою пору еватовства, а покрайней мѣрѣ былъ недалекъ отъ этого. И въ самомъ дѣлѣ, за новымъ годомъ слѣдуетъ уже *Колодѣй*, когда, какъ мы видѣли, уже вяжутъ *колодки*, оставшимся безъ пары, какъ бы въ наказаніе за оплошность. Кто знаетъ, что означала въ свое время колодка? Быть можетъ, съ этимъ соединилось лишеніе какихъ-либо правъ, а можетъ быть это дѣлалось просто для того, да будетъ стыдно. Во всякомъ случаѣ, привязанная колодка не означала чести. За Колодѣемъ слѣдуетъ уже Великдень.

Такимъ образомъ, въ цѣломъ году, мы не находимъ ни одного празднованія, подходящаго къ ганвкамъ перваго отдѣла, гдѣ бы любовь была выражена болѣе обще, нежели на Великдень. Поэтому мы и ставимъ Великдень начальнымъ праздникомъ по отношенію къ любви.

Какъ будто для предостереженія отъ увлеченія любовью,—въ параллель съ первымъ отдѣломъ ганвокъ, даже совмѣстно, — *пѣмнѣ*, идутъ ганвки отнесенныя нами ко второму отдѣлу, въ которыхъ воспѣвается уже семейная жизнь и притомъ съ тайной своей стороны. Объ опытъ разбилась всѣ поэтическія прикрасы, и молодіиці какъ-будто говорятъ дѣвцамъ-мечтательницамъ: «не спѣшите, *подізійте!* Ужели васъ прельщаютъ ежедневныя хлопоты (Кому воли)? А *свекрѣха!* Не будете ходить, какъ вамъ угодно и пріятно, по *стихѣнька*, и не только *черезъ хату*, но и *черезъ сѣни*, остерегаясь и ключами брѣзнуть. И все только потому, что *свекрѣха* спитъ (шобъ не встала!), чтобъ не разбудить ее! А пожалуй, какой-нибудь Коstrубовько *лѣятиме коханій матуці*. Васъ прельщаетъ *свій хлѣбъ*? Вотъ продаютъ *дитинку!* конечно не изъ роскоши. Сверхъ всего и *кни* васъ ждуть! Не спѣшите же, неопытныя, *не лізьте въ воду, не спитавши брѣду.*»

Не можетъ статься, чтобы эти ганвки составились, какъ говорит-

ся, такъ-себѣ; но можетъ быть, что онѣ относились только къ молодымъ—и, быть можетъ, еще къ тѣмъ, которые только-что разстались съ *дівованнемъ* и грустятъ о потерянной волѣ, о житиѣ за *мáминими плечима*. Во всякомъ случаѣ мы не будемъ къ нимъ возвращаться, ибо не знаемъ остальныхъ *бабськихъ святъ*, съ которыми эти гайвки могутъ имѣть связь, если онѣ *жіночі*. Въ отношеніи къ мѣсту, занимаемому Великденемъ въ годовомъ кругѣ празднованій, гайвки втораго отдѣла могутъ имѣть самостоятельное значеніе только тогда, когда онѣ составляютъ собою одно изъ *жіночихъ* празднованій. Но объ этомъ мы ничего не можемъ сказать.

Не безъ основанія поставивъ Великдень первымъ въ ряду празднованій любви, перейдемъ къ третьему отдѣлу гайвокъ—къ гайвкамъ хозяйственнымъ. Послѣ укажемъ, какое мѣсто занимаетъ Великдень и въ ряду этихъ празднованій.

Одного оглавленія гайвокъ третьяго отдѣла достаточно для того, чтобы видѣть, къ какой порѣ хозяйственныхъ работъ относится Великдень: «макъ сіяти», просо сіяти.» Пора, очевидно, сѣянья—но поздняя; время теплое, когда просо сѣютъ. *Огірочки* въ то время уже стелются—уже *ся вьютъ*, и горохъ вьется. Теперь просо сѣютъ уже тогда, когда летаютъ *хруці*; но это всё еще весна—пора сѣянья. На Подолі, послѣ Великодня, встрѣчаемъ хозяйственный праздникъ въ Зеленыхъ святахъ, тогда какъ Гетманцы выходятъ на Юра, Подоляне ходятъ на поле съ крестнымъ ходомъ *збоже святити*. Пора, очевидно, позднѣе сѣянья. *На Купайла*, расхватавши *шльце*, несутъ схваченное каждый на свой огородъ, *шобъ дувъ вязъ на гоіркахъ*. *На Маковія* (Маковій 1-го августа:—не Макошь ли?) уже святятъ плоды лѣтнихъ трудовъ: сѣбый макъ въ головкахъ, подсолнечники въ цвѣтахъ, морковь (корни), пастернакъ, колосья и т. п. Повѣріе про *осѣтъ* (*) указываетъ, что Маковсемъ оканчиваются *сѣгоришні свята*: уже заботятся, *шобъ на-рікъ осѣтї не було*, и святятъ его. Но и кромѣ осета, освященіе плодовъ свидѣтельствуетъ, что *Маковій* былъ послѣднимъ хозяйственнымъ праздникомъ. Между-тѣмъ передъ нами еще есть Різдвані святки. Вспомнимъ, что происходитъ еще и этими святками.

(*) Вѣтки, вынувши изъ воды, бросаютъ *на хату*—на крышу, «шобъ морозъ горѣднии не побивъ;» послѣ снимаютъ ихъ и *вара литіль*.»

Время съ *першого святѣго вѣчіра* до *тіки-пратіки* (**)
(10 січня) на Подоли извѣстно подь именемъ *Різдваицхъ святѣкъ*.

Когда все уже готово, хата прибраца и т. д., Подоляне, впрочемъ не вездѣ, вносятъ въ хату *дѣбру вѣзку* соломы и разстилаютъ ее по всей комнатѣ, такъ-что земли, или полу, нигдѣ не видать. Это я видѣлъ, между-прочимъ, и въ домѣ своихъ родителей. На столѣ сыплютъ горсть проса, ставятъ нѣсколько *зубківъ* чесноку, немного отрубей (вісівокъ); все это накрываютъ лучшимъ, нарочно выбираемымъ, сѣномъ и потомъ столѣ накрываютъ скатертью. Такое же сѣно кладутъ и подь столѣ. На *пѣкуті* ставится сноць *жїта* или *сїржку* колосьями вгору; иногда этотъ сноць украшаютъ еще и обжигочнымъ вѣнкомъ. Именно этимъ пачинается Святый Вечеръ, а пока въ хатѣ ничего этого нѣтъ, нѣтъ еще и свят. вечера. Все это такъ и стойтъ до *Нового року*,—у кого и долѣе. Духовенство объяняетъ этотъ обычай яслями виолеемскими, а въ народѣ эта солома извѣстна подь именемъ *дїдуха дїдухъ* (см. ниже), и въ этой соломѣ дѣвнцы, или кто другой, квокчуть, какъ на сѣдкѣ, *шобъ кїри квоктали*; соломѣ изъ того сноца, что *ни пѣкуті*, употребляютъ для дѣланія гнѣздъ на сѣдкамъ, а зерномъ его кормятъ куръ, *шобъ дѣбре неслися*. Во время ужина, Подоляне *лѣвятъ рої*: хозяинъ, или кто занимаетъ его мѣсто, первый беретъ *куті* ложкою.—Подоляне пачинаютъ съ кутыи—поздравить всѣхъ съ праздникомъ, пожелаетъ дождать *прїшлого року*, съѣсть три ложки и наберетъ немного въ четвертый разъ; за этимъ разомъ набранное кидаетъ къ потолку и отскочившія зерна ловитъ обратно въ ложку; сколько поймаетъ зеренъ, столько поймаетъ роевъ. Это, кажется, дѣлаютъ только въ тѣхъ домахъ, у кого есть пасіка. Замѣчаютъ, если много кутыи останется у потолка, то будетъ *медный рікъ*. Кутыю на Подоли приготавливаютъ не изъ ячнхъ зеренъ, какъ въ Гетманщинѣ, в изъ ишеничныхъ, нарочно отбирая лучшія зерна. Зерно это варятъ такъ, чтобы оно не разквїло, но было цѣло. Пока зерно еще въ печкѣ, трутъ макъ, мѣшаютъ его съ медомъ, разведеннымъ теплою водою (літєнломъ), и потомъ съ этимъ макомъ мѣшаютъ вареную ишеницу; въ такомъ видѣ она получаетъ названіе кутыи. Ячная кутыя (изъ шѣстаного ячменю)

(**) Скорная трава; ее называютъ чортовымъ растеніемъ—*чѣртово зїля*. Не осогъ ли? см. *Очеркъ дом. жизни и правовъ Великорусскаго народа въ XVI и XVII стол.*, Костомарова. Спб. 1860. стр. 197.

на Подоли составляет родъ каши; ее называютъ *логáзою* (логáза) и ѣдятъ, когда вздумается, съ саломъ, съ молокомъ и т. д. Но на Рождество даже украине бѣдныхъ кутя непременно пшеничная. Г. Шейковекій смѣшалъ *кутію съ кóливомъ*—Это напрасно: *кóливо* готовится безъ маку и думаютъ, кто сколько съѣстъ зеренъ *кóлива*, столько разъ долженъ помолиться о душѣ. Ничего подобнаго о кутьѣ не думаютъ. Съ *кóливомъ*, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, неразлучна *помина* (**)—особый родъ куличей съ крестами; при кутьѣ этого индѣ пѣтъ.

Послѣ ужина въ ходу обычай *посилáти вечеру*: сыплютъ въ платокъ орѣховъ, иногда яблокъ, потомъ ставятъ три кулича или три *палійці*, или три *кшиш*; завязываютъ и отсылаютъ по такой вечерѣ попу, кумамъ, крестному отцу и матери, родителямъ, и т. д. Къ куличамъ и т. п. въ нѣкоторыхъ мѣстахъ прибавляется кутья въ тарелочкѣ, или два-три вареника. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ въ обычай при вечерѣ посылать живую курицу. Принесшіи вечеру, если онъ самъ глава семейства, говоритъ: *прóсимо на вечеру*; если же принесшіи будетъ сынъ или дочь, то говоритъ: «просіли тáто й нѣна (*) на вечеру, и я прóсю.» У пона, въ тотъ платокъ, въ которомъ принесли вечерю, въ замѣнъ ея, завязываютъ просфору; дѣтямъ, какъ и вездѣ, даютъ гостинца (нѣсколько грошей), а взрослымъ тутъ же бываетъ *ѣта*. Духовенство объясняетъ вечерю дарами волхвовъ, а народъ видитъ въ немъ простое засвидѣтельствованіе уваженія: *кобó поважáємо* (или *шанѣємо*), *тóму й вечерю шлемо*.

Подолане, на першій день Різдва, готовятъ обѣдъ, а Гетьманцы пѣтъ. Но это къ намъ не относится: прежде всего мы должны обратить вниманіе на *господáрські коладкі*. Вотъ нѣкоторыя изъ нихъ:

1.

Пáне господáру! На вáшимъ дворú золоті крієла —

Ой дай, Боже!

А на тихъ крієлахъ набоє сиді, рáдоньку рáда —

Ой дай, Боже!

Рáдоньку рáда старосвѣцкую:

(*) Подолане начинаютъ ужинъ съ куты, какъ обѣдъ на Великдень съ яйца.

(**) Огъ *помина*. Я видѣлъ это въ Балтскомъ уездѣ.

(***) На Подоли до-сихъ-поръ не вывелось изъ употребленія это слово.

Чомъ теперъ не такъ, якъ спрѣжа було —
 Якъ спрѣжа було, якъ ся діяло?
 Батько изъ синомъ до справи стае,
 Сестра на сестру чари готуе,
 А братъ на брата мечъ виготовляе...
 Якъ жидова Христа мучила
 Та на кудреві (*) ой роспинала;
 Гвѣздями ручки прибывала,
 Увсяке древо за *тисті* (**) гнала.
 Увсяке древо за гністі не йшло,
 Проклята гива та й проступила:
 Съ пальця мизинця та й кровь пустила.
 Де кривця капе,—церковця стане —
 Стане церковця съ тромá верхáми —
 Съ тромá верхáми, съ тромá хрестáми —
 Съ тромá хрестáми, съ шістьма вікнами.
 У першимъ верху дзвоник дзвоня,
 А въ другімъ верху свічі палають,
 А въ третімъ верху службоньки правля.
 Службоньки правля за господара,
 Свічі палають за господиню,
 Дзвоник дзвоня за діти вáші.
 Дай же вамъ, Бóже, здоровля въ вашъ двіръ —
 Здоровля въ вашъ двіръ, а щáстя на-двіръ —
 Щáстя на-двіръ на худібочку,
 Здоровля на васъ, на челидочку —
 На худібочку на роговую,
 На челидочку на молодую.
 Дай вамъ, Бóже, въ полі и въ двóрі —
 Въ двóрі и въ полі, въ пáсику, дóлі.
 Шобъ вáша бджолá все меднá булá,
 У поле ишла, вигравáючи,
 А съ поля ишла, спочивáючи,
 Въ тички ввійшла, сiла, спочила—
 Сiла, спочила, весь медъ зложила.

(*) Кудерь—кедръ. Говорять и кудиръ; кудревіи и кедровий.

(**) Теперъ говорять *пáнiсть* или просто *панiсть* — ноготь.

Відъ цего слова бўдьте здорові
 — Бўдьте здорові, напъ-госпóдару! (*)
 Ціи святки святкуйте здорові,
 Другихъ у Бóга дождіть въ здоровлі —
 Та не самі собою, зъ дідми, зъ жоною,
 Зъ Нйсусомъ Христóмъ, съ святімъ Рожествóмъ,
 Зо всіма нами-приятеліми,
 Зо всімъ собóромъ и Святімъ Бóгомъ.

2.

Пáне-госпóдару! Ви прославілись:
 Новімъ острогóмъ (**) обгороділись —
 Ой дай, Боже!
 Колó вáшої хáти чотірі сади —
 Чотірі сади все виногради —
 Ой дай, Боже!

Пáне-госпóдару! ми жъ васъ просімо —
 Ми жъ васъ прóсимо не прогнівайтесь:
 Ми вáші ворóта повічиняємъ
 И садъ-виноградъ повиломляємъ —
 Ой садъ-виноградъ повиломляємъ,
 Рáйскую птіцю порозганяємъ.
 Пáне-госпóдару! ми жъ бо васъ прóсимъ —
 Ми жъ бо васъ прóсимъ—не прогнівайтесь;
 Ми вáші ворóта позачиняємъ
 И садъ-виноградъ попідіймаємъ —
 Ой садъ-виноградъ попідіймаємъ,
 Рáйскую птіцю позаганяємъ
 Відъ цего слова — и пр.

3.

Пáне госпóдару! А съ тво́го двóру —
 Ой дай, Боже!
 А съ тво́го двору плужóкъ вихóде;

(*) Такъ оканчується всякая коляда *госпóдарові*.

(**) Остригъ — особаго рода тынъ съ *остришкоми* (стриха). Плетется оны почти всегда *кіскою*, красивый и сравнительно не дёшевъ.

Ой дай, Бóже!

А за тимъ плужкóмъ самъ Гóсподь хóде,

А святи́й Петро́ во́лі погóне,

Пресвята́ Діва

или

А Бóжа Ма́ти

} імъ істи по́се,

Імъ істи по́се, гарнінько прóсе:

Ой о́рїть, снїкї, гóри й доли́нкї,

Бúдемъ сї́яти жї́то, пше́ницю —

Жї́то, пше́ницю, вся́ку паші́нцю;

Збиремо́ жи́нцівъ сї́мьсотъ мо́лодцівъ,

А вяза́ничокъ сї́мьсотъ дї́воцокъ.

Закладемо́ стї́жкї, якъ землі́ вши́ркї —

Якъ землі́ вши́ркї, до не́ба вви́скї.

За цимъ же сло́вомъ и пр. . .

Замбчательно, что колядки *господинї* не имѣють хозяйственного значенія. Вотъ двѣ изъ нихъ:

1.

Въ чїстїмъ по́ді по-край Дуна́ю

Ой дай, Боже!

Тамъ три святи́и во́ду святи́ли —

Во́ду святи́ли, золоти́й хрестъ згубїли.

Тудї ишла́ че́сная жо́на, —

Якъ тудї ишла́, и той хрестъ знайшла́

Перейшли́ ї́ ажъ три святи́и:

»Ви, че́сна жо́но—господї́нечко!

Ви-жъ тудї ишли́, ви-жъ той хрестъ знайшли́.

А вручи́ть же намъ золоти́й хрестикъ,

Бúдете ма́ти доро́гý заплáту —

Доро́гý заплáту: три служ́би—Бо́жї —

Пе́рша служ́ба за ва́шого мў́жа,

А дру́га служ́ба за господа́нцку,

А тре́тя служ́ба за дї́тки ва́шї.»

Вї́д пего́ слова́ бúдьте здо́ровї,

Бúдьте здо́ровї, че́сная жо́но —

Че́сная жо́но—господї́нечко! и пр.

2.

Фалілась береза передь дубами

Ой дай, Боже!

Передь дубами своїми вітами.

Фалісь—не фалісь, не ти кохала:

Кохали тобі дрібні дощі.

Фалілась дівка передь дівками —

Передь дівками своїми косами.

Фалісь—не фалісь, не ти кохала;

Кохала тобі пенька старенька.

Відь цього слова и пр. —

Вечеромъ противъ Новаго года ходять *щедрувати*. Отъ этого ли вечеръ получилъ названіе *щедраго* (щедрий вечеръ), или его названіе распространено и на пісни того вечера (щедрівки) и на самый обычай пѣть эти пісни — (щедрувати)? Всѣ *щедрівки* имѣють чисто-хозяйственное значеніе. Въ одной изъ нихъ поется желаніе, чтобы господарь имѣлъ щастя до товару и

До всякого стѣтку (¹)

Шобъ не мавъ прищадку,

Якъ чашечка у меду,

Якъ барвінокъ у саду.

Одна изъ извѣстныхъ мнѣ щедривокъ представляетъ господаря гобачемъ. Онъ

...сидить въ конецъ стола,

На нѣмъ шуба шубадѣва (соболь),

А въ ті шубі дзінкаторі, (²)

А ті дзінкаторі сто червонихъ.

Утромъ на Новый годъ ходять *посівальники*: и старики и мальчики набирають всякаго зерна, большею частію, въ рукавицу, и ходять изъ дома въ домъ *посівати*. *Посівачи*, приговаривають:

(¹) Стѣтокъ—достатокъ. Слово *стѣтокъ* значитъ также хорошо ведущій себя, *стѣткувати*—хорошо вести себя, не быть разгульнымъ и т. п.

(²) Портмоне (?) но не кошелекъ — *камітка*. Словомъ кошелекъ Подоляне называютъ церковный *дзвінокъ*, въ который собирають «кошельковыя деньги».

«сійся, родіся жїто, пше́нїця, всяка пашнїца на щастя, на здорбля, на новїй рікъ, шобъ уродїла краще, якъ у-торїкъ.» Это зерно собираютъ и прячутъ. «*Якъ помїръ въ селї, это зерно сїлля по вікнахъ;—ніби-то помїръ скаже: не їдімъ цюди; тутъ Новий Рїкъ.*»

По выходѣ изъ церкви, слуги берутъ коня, вола и барана, гдѣ есть эта худоба, украшаютъ ихъ поясами, колосьемъ, калиной, барвинкомъ и въ такомъ видѣ вводятъ въ комнату поздравить господаря съ новымъ годомъ, новымъ счастьемъ. Замѣчаютъ при этомъ *чи цутє, чи рїдкє* счастье будетъ. — Это я видѣлъ въ домѣ родителей.

Еще раньше—не медля по отходѣ ввенощной—выходятъ въ садъ *дїдуха наліти*—т. е. ту солому, что была въ комнатѣ, собираютъ, выносятъ въ садъ и тамъ зажигаютъ, *шобъ садовїнї родила, шобъ осєлля* (гусеница) *не обгїдала*. Кромѣ этого, замѣчательнъ обычай на первый св. вечеръ: послѣ ужина одинъ кто-либо изъ мужчинъ беретъ сѣкиру (топоровъ на Подоли нѣтъ), зоветъ кого-либо съ собою въ садъ. Въ саду прошеходитъ слѣдующее: тотъ, что вышелъ безъ сѣкиры, садится за *неродючою деревїною*, а тотъ, что съ сѣкирой, будто хочеть рубить ее и *цїкне*.

— Не рубай мене! буду вже родїти, говорить сїдящїй.

— Ні, зрубайю, говорить второй: чомусь не родїла.—И другой разъ ударить сѣкирою.

— Не рубай! буду вже родїти!

— Ні, зрубайю—такі: чомусь не родїла!—И третїй разъ ударить сѣкирою.

— Бїйся Бѳга! не рубай! буду родїти лүче за всїхъ.

— Гляди жъ!—говорить тотъ и удаляется. А сїдѣвшїй перевяжетъ это дерево *перевєсломи* и также удаляется. Это прошеходитъ возлѣ каждаго дерева, которое не родить.

Около Новаго Года вымолачиваютъ и тотъ снопъ, что стоялъ на покутѣ. Вымолоченное зерно прячутъ до сѣвбы, а тогда мѣшаютъ въ сѣмена. (*)

(*) Противъ Нов. Года, ночью, послѣ щедрївокъ, парубки ходятъ по домамъ зъ Милакю. Это родъ маскарада: одинъ парубокъ одѣвается молодїцею—это Милакка, другой цыганомъ, третїй *дїдомъ* — старикомъ. Этотъ водитъ козу—тоже переодѣтаго парубка. Цыганъ иногда ходитъ съ медвѣдемъ (парубокъ), иногда бываетъ и лошадъ. Вся эта компанїя входитъ въ комнату. Подъ окномъ перелъ тѣмъ временемъ поютъ:

На другий св. вечір' (голодна кутя) поутру пекуть *підп'ялки*, и мажуть их медомъ. Передь ужиномъ, отець, или сынъ, или братъ отца идетъ, съ *підп'ялками на обору, на кошару*—вообще между

Ой учора изъ вѣчера
 Пасла Миланка два качурі —
 Пасла-пасла, загубила,
 Шукajúчи, заблудила,
 Приблудила въ чисте по́ле:
 Въ чистімъ полі Василь оре:
 •Васильчику-чичѣрчику (чѣбчику, вѣроятно)!
 Посію тебе въ горóдчику;
 Бúду тебе доглядати:
 По трічи на-день полівати,
 Що субóти проривати,
 За росу-кóсу затикати,
 До цѣрковци виражати,
 Наша Миланка ложкí мила,
 Лóжку, тарілку упустила: (*)
 Лóжку, тарілку доставала,
 Тонкий хвартúхъ замачала (или замочила):
 Повій, вітре буйієський,
 Вісуши хвартúхъ гонієський;
 Повій, вітре, кризь ворóта,
 Вісуши хвартúхъ краше злóта;
 Повій, вітре, сякъ-тáкъ, сякъ-тáкъ,
 Вісуши хвартúхъ, якъ макъ, якъ макъ.
 Пустить Миланку — пустить до хати;
 Наша Миланка змѣрзла въ п'яти;
 Ой у Миланки корóтка світка,
 Наша Миланка змѣрзла въ литкí.

Когда впускаютъ до хаты, тогда поочередно начинаютъ каждый свою роль, а прѣздыме выманяють что могутъ: *прадiва Миланци на памітку, св. Микóлі на оцкурз, сала и т. п.* Коза танцуетъ, а *дiдз* прип'ѣваетъ:

Ой козо-козо! козо-небóго!
 Поскачій жь ми́ні трóхи, немого:
 Дасть панъ господарь півзолотого,
 А подобріє, дасть и другóго;
 А хозяйчка—мірочку грѣчки—
 Наші козúні на варѣшчки.
 Ой козо-козо! поглянь на грáба!
 Поглянь на грáба, тамъ сидить зрада,
 Яка то зрада? Старая баба.
 Старая баба на печі сидить —

(*) Вм. згимъ двухъ стиховъ ипогда поють:
 Наша Миланка въ Дністрі була,
 Дністрову воду-воду піла —

чистыхъ животныхъ, кропитъ тамъ св. водою, пишетъ крестъ мѣломъ на дверяхъ, на воротахъ и ѣсть *підпáлокъ*, «*щобъ не приступивъ який злий духъ, якъ ото втікають вони зъ води.*» Кормъ для скота берутъ не вилами, но руками,—по той же причинѣ.

Бѣлоруссы, вмѣсто *підпáлка*, пекутъ пироги съ кашею и грибами, и съ этимъ пирогомъ ходять, какъ Подоляне съ *підпáлкомъ*. Бѣлоруссы, пиша крестъ, приговариваютъ:» пирога кусни, а хреста писни.« Это дѣлается во избѣженіе несчастія.

Стрѣльба во время водоосвященія у Подолянъ, кажется, не имѣетъ значенія. Но у Бѣлоруссовъ она значитъ *волковъ разгонять*: куда два побѣгутъ, куда три, такъ и будутъ ходить цѣлый годъ.

На печі сидіть, солóму сичé —
Солóму сичé, пироги́ печé;
А зъ нóса каптіть,
Пирогі́ мастіть.

Ой кóзо-кóзо! не огляда́йся!
На мéне-дiда не задивля́йся;
Бо въ мéне-дiда борода́ гнiда,
Борода́ гнiда, ажъ до колiна.

Ой на горі́ монасти́ръ,
До нéго дорiжка.
Вмёрла моя бабусенька,
Зостáлася кiзка.
А я дiдь, а я дiдь,
А я невели́чкий;
А я свої́ дзю́би-лю́би
Куплю́ череві́чки.
Череві́чки невели́чки,
Передóчки съ китáечки (2)
Закабу́ки съ каба́в (гарбузь).
А якъ піде́ж до орéнди (кóрнма).
То вдáримо тропака.

А дiдь ба́бці купи́въ кáнци,
Та корóткі бу́ли, товтя́въ пáльці.

Коза танцуетъ подь тактъ.

Полученное за коляду; щедривки и Миланку, за исключеніемъ расходовъ, постунаетъ въ церковь *на братство*. Братства на Подоли до-сихъ-поръ остались. Недавно только отпята у братствъ пасіка. Также, когда отдали на откупъ свѣчную продажу, *брачникамъ* и *сестричкамъ* запрещено дѣлать свѣчи въ 1859 году. Пасіки отпята раньше.

Кто первый наберетъ св. воды такая вода *добра для насі-ки*—*кропити, якъ бджола заідаєтця*.

Есть хозяева, которые до этого времени поить весь скотъ дома изъ ведеръ и теперь только начинаютъ гонять къ проруби—въ томъ убѣжденіи, что лучше онъ выдетъ изъ зимовки—*ситіиціи буде*—Бѣлоруссы, на Богоявленіе, по выходѣ изъ церкви, передъ обѣдомъ, бросаютъ въ огонь кусокъ желѣза и тамъ—въ печкѣ—онъ остается цѣлый годъ, въ предохраненіе скота отъ волковъ во время ночлеговъ на полѣ.

На Ордань Подоляне собираютъ со стола сѣно и все, что было подъ сѣномъ: отруби (висівки), чеснокъ, просо. Изъ отрубей дѣлаютъ припарки, когда болитъ подъ грудью. Въ случаѣ кражи, чеснокомъ мажутъ языкъ одного изъ церковныхъ колоколовъ и такимъ образомъ звонятъ. Вѣрятъ, что если воръ заслышитъ этотъ звонъ, то его Богъ выявитъ. Просо трутъ, и когда завидятъ, что идетъ попь съ кропиломъ, на скорую руку разводять эту муку водою и этою жижею пишутъ кресты на четырехъ стѣнкахъ въ комнатѣ—на каждой по одному, чтобы ихъ, еще мокрые, окропили святою водою. Эти кресты остаются на стѣнкахъ до Срѣтенія; тогда ихъ счищаютъ и прячутъ счищенное. Когда корова *не може счиститись*, то ей даютъ этихъ остатковъ креста. (Вѣрятъ, что ночью противъ Ордани вся тварь получаетъ даръ слова,—что вся вода на нѣкоторое время обращается въ вино.)

Изъ всего сказаннаго видно, что *Різдвяні Святки* отрываются отъ прошедшаго времени и имѣютъ значеніе только для будущаго. Следовательно, въ ряду хозяйственныхъ празднованій, они предшествуютъ Великодню. такимъ образомъ, Великдень есть весенній праздникъ и, въ настоящее время, второй относительно хозяйства. Последній между ними—т. е. заключительный—праздникъ есть *Маковѣя*, а первый—т. е. начальный—Різдвяні Святкі.

И такъ Великдень, по своему значенію, имѣетъ два мѣста между народными празднованіями, по двумъ сторонамъ самыхъ празднованій: въ отношеніи къ любви Великоднемъ празднованія начинаются, въ отношеніи къ хозяйству—Великдень есть продолженіе празднованій. Едвали можетъ быть, чтобы и въ древности съ Великоднемъ совпадали два эти празднованія; вѣроятно, любовь праздновалась раньше—въ началѣ весны, а сѣвба въ концѣ ея, когда *обсіютця*, какъ

теперь по окончаніи живвъ празднуютъ *обжирки*, гдѣ поются пѣсни про живво.

За этииъ мѣѣ остается только пожелать, чтобы тѣ, кто имѣетъ возможность повѣрить мои слова съ дѣйствительностію, дополнилъ недосказанное мною и исправилъ мои ошибки. *Ziagnko do ziagnka—bedzie miarka. Курча по зѣрни ключѣ, и то найдаетца.*

Надо сказать еще, что остатки *свѣчнаго* закапываютъ въ землю и вѣрятъ, что на который день, послѣ перваго дня Великодня, законать ихъ, черезъ столько лѣтъ на томъ мѣстѣ выростетъ *рута*, но не *маруна*, какъ бы слѣдовало, если бы Великдень относился къ некромантикѣ. — Изъ маруны (модапа?) дѣлаютъ для покойниковъ вѣшки.

Въ нѣкоторыхъ селахъ на Подоли говорятъ еще *вириши*. Въ награду за доставленное удовольствіе, составители, или, правильнѣе, декламаторы виршей получаютъ писанки и крашанки, которыя складываютъ для нихъ въ нарочно—поставленную шапку. Виришъ произносятся съ колокольни въ окно, а слушатели стоятъ на землѣ. Такихъ виршей у меня есть достаточное количество въ рукописи, очень древней. Составителями виршей почитаются *бакалары*. Имъ же приписываютъ и составленіе *пагласниковъ*. Бакаларство на Подоли существуетъ и теперь въ мизерныхъ остаткахъ; но давняго разгула школы не имѣютъ, и составителей виршей теперь нѣтъ: пользуются старинными. За бакаларами Подольиѣ жалуютъ, но въ самомъ дѣлѣ они не стоятъ того; рѣдко между бакаларами встрѣчался порядочный человѣкъ: кромѣ того, что обыкновенно ничѣмъ не занимался, они еще брали птицу, дрова, *звѣдрили дѣвчѣтъ* и т. п. Иначе и быть не могло; потому что ихъ было довольно много, жить было не чѣмъ. Одно, чѣмъ они приносили пользу, это—обученіе дѣтей. Въ самомъ дѣлѣ, съ паденіемъ бакаларовъ, число грамотныхъ до—того уменьшилось, что рѣдко встрѣчается одно грамотное лице изъ *підданнихъ* — на нѣсколько деревень подъ-рядъ. Все вириши отличаются юморомъ—иногда очень нескучнымъ. Кромѣ виршей, говорили еще *орациі*. Ораціи произносились были обыкновенно въ *господі*. Когда приходили съ ораціею, самый бойкій, который долженъ былъ произнести ее, входилъ въ комнату, а прочіе оставались въ сѣняхъ или, просто, подъ окномъ и пѣли—или тронарь—передъ виршею, а коидакъ послѣ нея, или то и другое передъ виршею, если хозяинъ долго не выходилъ слушать орацію. Иногда были пѣты пѣсни, похожія на церковныя, но соб-

ственного произведенія. Иногда вирша, или орація, дѣлилась между нѣсколькими отроками; тогда входили въ комнату все тѣ, которые должны были говорить. Языкъ въ виршахъ и въ ораціяхъ несравненно чище языка проповѣдей, хоть и здѣсь удерживается *л* въ прошед. времени, и много есть польскаго—особенно въ заключеніяхъ, которыя обыкновенно суть молитвы о многолѣтн *слухачовъ*, *жолитровъ*, *папства* и пр. Преимущественно поминаютъ *рицарство*—Теперь вирши уже вытѣснены изъ школы и бытуютъ между *пльнубжками* изъ шляхты, отставныхъ солдатъ и т. п. Иногда декламируютъ вирши пономари или *шутники* изъ поселянъ. Изъ дьячковъ развѣ старики занимаются ими, но молодое все не *відважується*—по застѣнчивости, хотя у многихъ хватило бы и охоты и способностей. Къ пельностямъ, которыя выдумала нужда бакаларская, относится такъ - называемый *Сонъ Богородицы*, который между Подолянами чрезвычайно распространенъ и считается молитвою. По преданію, *Сонъ Богородицы* бакалары переписывали и мѣняли на что могли: на прядиво, сало, крупу, пшено и т. д., для чего они ходили *по-пидъ вікна*, какъ теперь *щитинники* и т. п. Голь на выдумки хитра.

А. Свидницкій. (Патриченко).

ПО ВОПРОСУ О ЮЖНО-РУССКОМЪ ЯЗЫКѢ.

(Письмо къ редактору).

Къ статьѣ моей: *Отвѣтъ на письма г. Максимовича къ г. Погодину*, напечатанной въ августовской книжкѣ «Основы», редакция сдѣлала слѣдующее примѣчаніе»: Помѣщаемъ ее, (т. е. статью) не какъ выраженіе мнѣній редакціи по вопросу о южно-русскомъ языкѣ, а какъ личное мнѣніе автора, могущее вызвать возраженіе, а можетъ быть и разрѣшеніе вопроса, весьма любопытнаго въ настоящее время, когда—съ одной стороны—Великороссы, а съ другой—Поляки, въ древней южно-русской письменности усматриваютъ начатки своихъ собственныхъ языковъ и не признаютъ, въ тоже время, признаковъ языка мѣтнаго».

Это примѣчаніе, какъ ни кажется оно, *на первый взглядъ*, вѣрнымъ, прямо опредѣляющимъ результаты и моихъ собственныхъ наблюденій, приведенныхъ даже и въ настоящемъ «отвѣтѣ», и замѣтки г. Погодина, въ его спорахъ съ г. Максимовичемъ, поразило, однакоже, меня до такой степени *неточностью выражений и смѣшеніемъ предметовъ* (*), что я призналъ необходимымъ объясниться и, если возможно, устранить поводъ къ недоразумѣніямъ и неправильному взгляду тѣхъ читателей «Основы», которые питаютъ какое-нибудь сочувствіе къ рѣшаемому вопросу. Подобное объясненіе показалось мнѣ тѣмъ полезнѣе, чѣмъ желательнѣе надежда редакціи на возраженіе, а можетъ быть и на разрѣшеніе не только весьма любопытнаго, но и весьма важнаго въ наукѣ, вопроса. Последній относится прямо къ филологіи, а эта наука успѣла уже получить ту опредѣленность и точ-

(*) Какихъ—предметовъ?

ность, (конечно, въ глазахъ людей слѣдившихъ и слѣдящихъ за ея развитіемъ), какія во многомъ приближаютъ ее къ послѣдовательно—сти выводовъ математическихъ. Въ математикѣ же часто приходится начинать съизнова всю работу, какъ скоро въ предшествующихъ выкладкахъ вкралась хотя ничтожная, въ одной цифрѣ или въ одномъ знакѣ, ошибка.

Какъ ни коротко примѣчаніе редакціи, но въ немъ ярко отдѣляются двѣ мысли, одна съ другою, какъ увидимъ, не имѣющія ни малѣйшей связи: 1) Великоруссы въ древней южно-русской письменности видятъ зачатки собственного языка, отрицая признаки языка мѣстнаго; 2) Поляки въ древней южно-русской письменности видятъ зачатки собственного языка, отрицая также признаки языка мѣстнаго.

Что касается до первой мысли, то я бы желалъ знать, кого имѣете вы въ виду, говоря вообще о *Великоруссахъ*? Позвольте мнѣ, въ этомъ случаѣ, переимѣнить ваше *о* на *у*, потому что народъ знаетъ только *Русь*, *Русскъ*, прилагательное *русскій*; неправильность или чужеземность терминовъ *Росскъ*, *Великоросскъ*, встрѣчающихся въ письменномъ языкѣ торжественнаго слога одъ и иныхъ воззваній прошлаго вѣка ⁽¹⁾, всего нагляднѣе обнаруживается изъ отсутствія отъ нихъ прилагательныхъ *росскій* или *великоросскій*. Полякъ можетъ хвататься за случайно и въ позднюю уже пору явившееся названіе *Ros-cia*, чтобы, слѣдуя неумѣстнымъ и нелѣпымъ своимъ посягательствамъ, искусственно сколоченнымъ терминомъ *Rossianing* указать на совершенное отличіе народа сѣвернаго отъ южнаго, но намъ, *русскимъ*, неприлично съ такимъ же презрѣніемъ понирать ногами голосъ цѣлыхъ десятковъ миліоновъ народа ⁽²⁾ и положительныя свидѣтельства исторіи. Народъ русскій сѣверный, какъ я уже замѣтилъ, не знаетъ ни *Росса*, тѣмъ менѣе—*Великоросса*, а исторія, на самыхъ первыхъ страницахъ своихъ, отвѣтила для сѣвера названіе *Русь*, *Русская земля*, въ ту пору, когда югъ не успѣлъ еще и войти въ составъ одного государственнаго ^(?) цѣлага: «и избрашася 3 брата съ роды своими, пояша по себѣ всю Русь, и придоша; старѣйшій Рюрикъ

(1) Слово—*Россія*—употреблялось уже гораздо раньше. (2) Совершенно справедливо; но, вѣдь, народъ же говорить—*Ра(о)ссия*; это слово встрѣчается и въ народныхъ пѣсняхъ, — даже украинскихъ; одна изъ послѣднихъ начинается такъ: »Була Польща, була Польща, а егала Россія.» Ред.

сѣдѣ въ Повѣградѣ, а другій Синеусъ на Бѣльозерѣ, а третій, Изборетъ, Труворъ. Отъ тѣхъ прозвася *русская земля*, Новгородыци (Поли. Собр. Рус. Лѣт. I, 8—9).

Кто же эти—Великоруссы? Невольно придется отвѣчать на этотъ вопросъ русскою поговоркой: *первой, другой да и обчелся*; въ самомъ дѣлѣ, первой—*Погодинъ*, другой—*Лавровскій*, а больше нѣтъ. Но нѣтъ изъ Великоруссовъ, а есть и еще одинъ, самый важный, говорившій о томъ же дѣлѣ съ полнымъ знаніемъ его, отчетливостью и основательностью, говорившій, какъ истинный ученый, фактами, а не пустыми словами, подобно нѣкоторымъ фантастамъ-беллетристамъ, привыкшимъ, въ уместившемъ своемъ усиленіи, рѣшать все вопросы силою, развитого у нихъ бездѣятельностью, одного воображенія и даже отъ надутости самомирія бросающимся съ яростью на эти факты науки, свидѣтельствующіе такъ ясно объ ихъ грубѣйшемъ невѣжествѣ, а тотъ еще одинъ — *И. И. Срезневскій*. Къ какимъ его относите вы? Хотя и родился онъ въ великорусскомъ городѣ, Ярославѣ, но еще груднымъ ребенкомъ былъ привезенъ въ южную Русь, гдѣ воспитанъ, развился, образовался и всецѣло сроднился съ новою мѣтностью, ставшею для него вполне родною ⁽¹⁾. Такимъ образомъ, на двоихъ великоруссовъ приходится одинъ малоруссъ, въ рѣшеніи данного вопроса, о языкѣ южнорусскомъ, стоящій обоихъ первыхъ. А вы говорите *вообще* о великоруссахъ и даже сравниваете съ поляками. Не говоря, пока, ничего о характерѣ отзывовъ послѣднихъ, я останавливаюсь на *комическо-истинной* невѣрности сравненія. Въдѣ въ Познани, и Берлинѣ, и Парижѣ, и Краковѣ и Львовѣ, даже въ самомъ Царствѣ, трубятъ поляки десятки лѣтъ и цѣлыми легіонами объ отсутствіи малорусскаго нарѣчія,—тутъ можно обобщать; но какъ возможно обобщеніе

(1) Мы должны замѣтить, что такой взглядъ на г. Срезневскаго и его сродство съ южною Русью, которая будто бы стала для него *воплотъ родиною*, принадлежитъ собственно автору, но никакъ не нашему вѣстнику. Изъ чего виднѣтъ г. Лавровскій, что въ г. Срезневскомъ мы приобрѣли новаго соотечественника? Не изъ того ли, что, живя въ Харьковѣ, онъ находилъ для себя полезнымъ издавать сочиненія Котляревскаго и украинскія народныя пѣсни съ замѣтками въ духѣ тогдашняго, вовсе не критическаго, направленія, а перейдя на кафедру въ С.-петербургскій университетъ и Академію Наукъ, тотчасъ убѣдился, что гораздо полезнѣе отвергать возможность своеобразнаго развитія украинской литературы и народности?.. Нѣтъ, мы не досягаемъ на права города Ярославля.

великоруссовъ, на основаніи двоиъ лицъ, положенія которыхъ притомъ послѣдовали за учеными выводами малорусса (1)? Не будетъ ли въ этомъ много излишней чести великоруссамъ? Я думаю такъ, и вотъ почему.

Отзывы двоиъ великоруссовъ основаны исключительно на научныхъ данныхъ, выведены изъ наблюдешъ надъ языкомъ древнихъ памятниковъ шешменности русской; другими словами, явились они результатомъ ихъ филологическихъ, правильнѣе—лингвистическихъ, занятій довольно частнымъ вопросомъ—отличіями нарѣчій сѣвернаго русскаго и южнаго русскаго, отличіями въ звукахъ и этимологическихъ формахъ языка. Эта только исключительно лингвистическая сторона и послужила поводомъ отзывамъ ихъ; ничего посторонняго тутъ не примѣшивалось. Но, помилуйте, вѣдь такое занятіе въ современной великорусской литературѣ, сосредоточенной въ журналахъ, выставлено чуть не позорнымъ, заклеяемо бездарностью, совершенно бесполезностью; въ требованіяхъ ея рѣшеній *жизненныхъ вопросовъ*, вы встрѣчаете на каждомъ шагѣ непростительнѣйшее презрѣніе къ вопросамъ, составляющимъ основаніе, почву правильного рѣшенія и первыхъ; крикливымъ вожатаямъ этой литературы нѣсколько лѣтъ уже стали ненадобны вовсе трудъ, а съ нимъ и положительныя свѣдѣнія, которыя одни могутъ быть порукою вѣрности и основательности заключеній и по жизненнымъ вопросамъ; имъ необходимы только слова, гладко составленныя, перемѣшанныя съ извѣстнымъ количествомъ чужезычныхъ терминовъ для ходячихъ современныхъ понятій, которымъ часто не въ состояніи дать правильного и опредѣленія пишущій, схватывающій ихъ, какъ пѣвучая ивица, съ голосу другихъ. И въ вопросѣ объ отношеніи великорусскаго нарѣчія къ малорусскому, современная великорусская литература, въ лицѣ считающихъ себя представителями современныхъ прогрессивныхъ мнѣній въ Россіи, скорѣе бы допустила голословное и отвлеченное сужденіе, чѣмъ бы дозволила явиться на страницахъ своихъ подробному перечисленію фактовъ

(1) Московская газета *День* удостоиваетъ почтеннаго автора, что имя гг., рѣшающихъ сплеча подобныя вопросы—легіонъ. Они уногребляютъ все мнимо-научные приемы для убѣжденія своихъ читателей — «въ неаѣности украинской литературы»,—тогда какъ для этого было бы достаточно и одного книжно-національнаго самодозволенія и непониманія. *Ред.*

того или другого нарѣчія; другими словами, журнальная литература великорусская охотно дала бы у себя мѣсто самому нетлѣному мнѣнію, лишь бы оно затрогивало *живые вопросы*, т. е., въ вышеченныхъ фразахъ, высказывало бы досужую игру воображенія, безъ малѣйшей даже и претензіи на отношеніе этого мнѣнія къ истинѣ (1). Но относительно малорусскаго нарѣчія, великорусская литература не сдѣлала и того (2), а обобщеніе ваше двухъ слабыхъ примѣровъ, къ тому же—съ скучными филологическими данными, по моему мнѣнію, придаетъ много чести великоруссамъ.

Съ другой стороны, при такомъ характерѣ рѣшенія вопроса о малорусскомъ нарѣчіи, представленнаго двоими великоруссами, ваше обобщеніе оскорбляетъ и малоруссовъ. Ежели у великоруссовъ нашлось хотя два человека, которые обратили вниманіе, при чтеніи древней русской письменности, на ваше прекрасное нарѣчіе и представили свое мнѣніе о томъ, основанное не на голыхъ словахъ, а на фактическихъ данныхъ, то почему-же молчатъ сами малоруссы (3) и спокойно смотрятъ, какъ одинъ народъ за другимъ, великоруссы и поляки, вторгаются разомъ въ область ихъ языка? Согласитесь, вѣдь, это не къ чести малоруссовъ, ежели они понимаютъ невѣрность выводовъ вели-

(1) Еще разъ должны мы заявить свое разномысліе съ г. Лавровскимъ. Если между дѣятелями современной журнальной литературы не оказалось, положимъ, людей довольно сильныхъ въ его специальности, для того, чтобы признать жизненную полезность лингвистическихъ трудовъ, то изъ этого еще не слѣдуетъ, чтобы эта литература была до такой степени безправственна въ своихъ отношеніяхъ къ *живымъ вопросамъ*, какъ это представлено г. Лавровскимъ. Это выходитъ тоже, что въ пословицѣ: *разсердась — да и шубу въ печь*.
Ред.

(2) Такъ-какъ мы, въ объявленіи объ «Основѣ» на 1862 годъ, выразили нашу благодарность «образованнѣйшимъ великоруссамъ за трогательное для насъ доброжелательство», съ которымъ они смотрятъ на оживленіе украинской словесности, то печатая въ своемъ журналѣ упреки г. Лавровскаго, мы обязаны сказать, что слова наши преимущественно относились къ дѣятелямъ современной журнальной литературы, великорусской, которые и въ настоящее время почти единодушно вооружались противъ москвофильской исключительности, проповѣдуемой газетою *День*.
Ред.

(3) Они не молчали. Лишь только г. Погодинъ заселилъ великоруссами землю Кіевскую, г. Максимовичъ вступилъ съ нимъ въ *прю*, а мы слушали только, что изъ этой *прю* выйдетъ, вмѣсто того чтобы множествомъ голосовъ заглушать преширающихся. Что будетъ далѣе — увидите, но погодите оскорбляться (нашими замѣтками) за украинцевъ: у нихъ найдутся собственные голоса для выраженія своего оскорбленія.
Ред.

корусскихъ; о полякахъ пока умолчимъ. Но въ томъ-то и дѣло, что подобное заключеніе, вытекающее изъ вашихъ словъ, невѣрно, и именно потому, что вы о народности-то излагавшихъ научное мнѣніе о малорусскомъ нарѣчій судили по результатамъ этого мнѣнія; вотъ почему и попался г. Срезневскій въ число великоруссовъ, если только вы не оставили его, въ ту минуту, какъ дѣлали примѣчаніе, ни при чемъ, какъ будто онъ ничего и не говорилъ по этому вопросу. А между тѣмъ, г. Срезневскій раньше великоруссовъ высказалъ это мнѣніе, даже зашелъ нѣсколько дальше, до чего не рѣшились доходить послѣдніе, именно, будто и развитіе-то отличительныхъ чертъ *нынѣшняго* малорусскаго нарѣчія обязао своимъ происхожденіемъ не раньше, какъ времени послѣ XIII столѣтія. Слѣдовательно, не только два великорусса, но, что относится къ непризнанной вами чести малоруссовъ, и одинъ малорусъ, прежде всѣхъ, путемъ чисто научныхъ и самыхъ строгихъ ученыхъ наблюдений, заявилъ, что въ древней письменности-русской не выразились характеристическія свойства нарѣчія малорусскаго. Такимъ-образомъ, съ этой точки зрѣнія, вы, смѣю думать, не можете видѣть въ высказанномъ мнѣніи исключительной принадлежности великорусской, еще болѣе какого-либо непозволительнаго стремленія великоруссовъ, о чемъ можно догадываться изъ сопоставленія вашего послѣднихъ съ поляками (*).

Да и что говорится въ этомъ мнѣніи? По словамъ вашего примѣчанія, великоруссы видятъ *въ древней южно-русской письменности начатки собственного языка*. Какого своего собственного языка. Конечно не народнаго? потому что народный языкъ на сѣверѣ и югѣ существуетъ искони и развивался самъ-собою, то въ большей общности, какъ въ древнее время, въ еялу бѣльшаго общенія отъ единства государственнаго, то въ отдаленіи другъ отъ друга, влѣдствіе насильственнаго расторженія и подчиненія чужеземному господству, прошедшему также безъ вліянія на языкъ оторванной части. Безъ-сомнѣнія, вы разумѣете *собственный языкъ письменный*. И неужели же вы что-нибудь серьезно можете сказать противъ этого? неужели, въ самомъ дѣлѣ, вы думаете, что языкъ древней письменности русской, даже и южной, не былъ дѣйствительно начаткомъ нынѣшняго письменнаго или литературнаго языка русскаго? Сколько

(*) Вотъ въ вашихъ словахъ можно дѣйствительно видѣть смѣшеніе предметовъ.

ни известно намъ памятниковъ древней письменности, и южной и сѣверной, языкъ въ нихъ одинъ и тотъ же, за исключеніемъ развѣ мѣны взаимной *ч* и *ц* новгородцевъ. Да при единствѣ государственномъ, при единствѣ народа, иначе и быть не могло: раздѣленіе письменнаго языка, при такихъ условіяхъ и не мыслимо. Этотъ единый письменный языкъ настолько же былъ начаткомъ сѣвернаго литературнаго языка, насколько и южнаго, иначе онъ былъ начаткомъ литературнаго языка *русскаго*.

Въ XIII столѣтіи, югъ Руси разрушенъ Татарами; посредствомъ в. княжества литовскаго, въ XIV столѣтіи, онъ отошелъ къ Польшѣ: первое обстоятельство остановило на нѣкоторое время литературную дѣятельность, а послѣднее не могло не содѣйствовать новому обороту языка письменнаго на югѣ, и въ то время, какъ на сѣверѣ продолжалось самобытное развитіе древняго языка письменнаго, на югѣ, съ конца XIV, особенно въ XV и XVI вѣкахъ, мы уже находимъ отраженіе въ письменномъ языкѣ нѣкоторыхъ отличительныхъ свойствъ народнаго языка и примѣсь польскихъ особенностей. При возстановленіи, въ XVII вѣкѣ, снова единства между югомъ и сѣверомъ, обитатели перваго встрѣтили тотъ-же письменный языкъ на сѣверѣ, который, въ основаніи своемъ и въ развитіи до XIII вѣка, былъ и ихъ, въ такой же мѣрѣ, собственнымъ языкомъ; только въ теченіи четырехъ вѣковъ раздѣльности, онъ успѣлъ пойти дальше въ развитіи и кое-что выработать новаго. Да, древнюю письменность русскую, все равно, гдѣ бы ни была она, безъ всякой тѣни сомнѣнія, считаемъ мы положительнымъ начаткомъ *нашего языка*, признавая ее точно въ той же степени и начаткомъ *вашего*, потому, что онъ былъ одинъ для всѣхъ областей единаго государства, съ общими признаками выдѣливавшегося уже изъ среды остальныхъ Славянъ *языка русскаго*, безъ особенностей, которыя бы указывали на мѣстное нарѣчіе южное. Замѣтьте, съ *обще-русскими признаками*, какъ говорилось мною и въ 1852, и въ 1858, и въ 1859, наконецъ, и въ 1861 г., въ августовской книжкѣ «Основы». Только взаимная мѣна *ц* и *ч* Новгородцевъ составляетъ исключеніе. И при настоящемъ случаѣ, я рѣшаюсь выказать вамъ прямо и рѣшительно, не какъ аксіому, добытую вообще наукою, что и трудно при отсутствіи у насъ воздѣлывателей науки, а какъ личное мое убѣжденіе, вытекшее изъ долготѣхнихъ наблюденій, что это единство въ древней письменности языка и отсутствіе признаковъ въ ней мѣстнаго южнаго нарѣчія есть *фактъ*, котораго валичными

материалами никакимъ образомъ вы не опровергнете. Въ иныхъ обстоятельствахъ находится вопросъ, который можетъ возникнуть изъ этого факта и рѣшеніе котораго не только любопытно, но и въ высочайшей степени важно для науки, именно: заключается-ли причина отсутствія признаковъ малорусскаго нарѣчія въ древнѣйшей письменности южной въ томъ, что такіе признаки еще не успѣли развиться, но крайней мѣрѣ не успѣли еще охватить бѣльшей части народа, какъ, напр., и нынѣшній переходъ *о* въ *и*, или отсутствіе мѣстныхъ особенностей нарѣчія объясняется не первобытною большинствомъ массы южно-русскаго народа въ нынѣшнихъ предѣлахъ южной Руси, другими словами—видѣтъ ли причину въ мифіи г. Срезневскаго или въ мифіи г. Погодина. Такимъ образомъ, первая половина вашего примѣчанія разрѣшается слѣдующимъ образомъ: ученый знатокъ славянскихъ нарѣчій и въ частности малорусскаго нарѣчія, какъ ему роднаго, малоруссъ (*), а за нимъ *только два Великорусса*, въ древней письменности русскаго до XIII—XVI вѣковъ видятъ одинъ языкъ для всѣхъ областей государства и въ немъ *необходимо* справедливо усматриваютъ начатки *собственнаго* языка письменнаго, т. е. русскаго литературнаго, одинаковаго для сѣвера и для юга Россіи. Обратимся ко второй половинѣ вашего примѣчанія.

«Поляки въ древне-южно-русской письменности усматриваютъ начатки своего собственнаго языка и не признаютъ въ то же время признаковъ языка мѣстнаго». Прежде всего рождается вопросъ: къ какой древне-южно-русской письменности обратились Поляки? Къ той-ли, какую имѣли въ виду одинъ Малоруссъ и два Великорусса, при выводахъ своихъ о единствѣ языка письменнаго въ древнее время на Руси и объ отсутствіи въ немъ признаковъ малорусскаго нарѣчія, или къ другой? Вопросъ этотъ слишкомъ нетрудный, чтобы затрудняться немедленнымъ же его рѣшеніемъ. Къ древней письменности Поляки не обращаются и въ своей литературѣ; языкъ и собственныхъ ихъ начальныхъ памятниковъ, XIV—XV вѣковъ, становится имъ извѣстнымъ изъ запятій и выводовъ иноземныхъ ученыхъ, тѣмъ, естественно, менѣе можно ожидать вниманія отъ нихъ и еще менѣе изученія ими древне-кирилловской нашей письменности. И литература польская, несмотря на все ея громадное богатство въ объемѣ, не

(* Не Малоруссъ ни по происхожденію, ни по мѣсту рожденія, ни по образу литературной и общественной дѣятельности. *Ред.*

укажетъ ни на что въ пользу такого вниманія (1) и подобнаго изученія памятниковъ нашей письменности до XIII—XIV столѣтій. Одинъ почтенный Мацѣвскій вздумалъ—было доказывать полонизмъ языка въ словѣ о полку Игоревомъ, приводя какъ будто факты для подтвержденія своего мнѣнiя; но этотъ опытъ скорѣе похожъ на опредѣленіе красокъ слѣпымъ или звуковъ глухимъ, какъ имѣли мы случай пѣ-когда доказать это печатно. Итъ, Поляки взглянули на письменность южно-русскую совершенно иную, на ту письменность, о которой сказалъ я выше, по поводу насильственного отторженія юга Руси отъ сѣвера и подчиненія перваго господству польскому, письменность, во которой, на ряду съ выразившимися признаками малорусскаго говора, попадаются и свойства польскаго языка. Различіе, какъ видите, громадное. Поляки приняли въ соображеніе такую письменность, въ которой и Малоруссъ и два Великорусса отличили уже несомнѣнные слѣды нарѣчiя южно-русскаго, письменность такого времени, когда веѣ они трое сочли—бы безуміемъ не признавать фактически выявившимся нарѣчiе малорусское, какъ самостоятельное нарѣчiе въ ряду остальныхъ славянскихъ, и притомъ отстоящее отъ польскаго, за исключеніемъ вдавненныхъ временнымъ и случайнымъ польскимъ господствомъ словъ, системою звуковою и развитіемъ этимологическихъ формъ такъ-же далеко, какъ каждое юго-восточное нарѣчiе отъ нарѣчiй сѣверо-западныхъ. Слѣдовательно, сопоставленіе Великоруссовъ съ Поляками, въ вашемъ примѣчаніи, отзывается полнѣйшею несостоятельностью и неосновательностью. (2)

Но этого мало. Сопоставленіе ваше, убѣжденъ, безъ всякаго съ вашей стороны умысла, заключаетъ въ себѣ tacite и несправедливое оскорбленіе. Разсмотримъ обстоятельства.

Поляки обратилсь къ дикому заключенію о языкѣ письменности южно-русской, XVI—XVII столѣтій, не непосредственно, а ужъ какъ къ доказательству ихъ еще болѣе неслѣпыхъ сужденій о *нынѣшнемъ* малорусскомъ нарѣчiи. Вамъ, конечно, извѣстны давнишнія тенденціи Поляковъ выставить малорусское нарѣчiе въ смыслѣ провинціализма языка польскаго, на подобіе говора мазурскаго и другихъ поль-

(1) А въ *исторіи Польской литературы*, Вишневекаго, въ *Несторъ*, Бартошевича? Ред.

(2) Не ошибаетесь ли вы сами,—такъ-какъ вамъ извѣстно мнѣніе одного только Мацѣвскаго? Ред.

ско-народныхъ говоровъ (1); извѣстна и цѣль столь невѣжественнаго взгляда Поляковъ, противорѣчіе здравому смыслу котораго можно объяснить единственно лишь разгоряченною фантазією политиковъ польскихъ, перешедшею, въ этомъ случаѣ, какъ и во многихъ другихъ, за предѣлы самой простой и очевиднѣйшей истины. Объ этомъ имѣлъ уже случай говорить я гораздо прежде выхода августовской книжки Основы и гораздо подробнѣе, нежели въ примѣчаніи редакціи Основы къ статьѣ моей. Скажите теперь, нашелся-ли хотя одинъ Велико-русскій, который-бы, подобно Полякамъ, возставалъ противъ самобытности нынѣшняго малорусскаго нарѣчія (2)? Напротивъ, не каждый ли изъ *Русскихъ*, занимавшихся вопросомъ о древне-русскомъ языкѣ, ставилъ во главу угла самостоятельность южно-русскаго нарѣчія въ нынѣшнее время, и уже черезъ эту самостоятельность дѣлалъ поиски въ древности? Примѣчаніе ваше появилось по поводу моей статьи, слѣдовательно черезъ меня произошло и обобщеніе Велико-руссовъ и сопоставленіе ихъ съ Поляками, а потому я и вынужденъ остановиться на себѣ.

Сколько разъ ни случалось мнѣ говорить печатно о малорусскомъ нарѣчіи, въ статьяхъ-ли другаго содержанія, въ которое малорусское нарѣчіе входило стороною, случайно, или въ статьяхъ, касающихся специально этого нарѣчія, вездѣ, при всякомъ случаѣ, разсматривалъ я его, какъ особое нарѣчіе, — какъ объ особомъ самостоятельномъ нарѣчіи и отзывался. Не утомляя вашего вниманія приведеніемъ доказательствъ изъ старыхъ годовъ, за семь, за восемь лѣтъ и больше, я упомяну о самомъ недавнемъ времени. Вамъ, какъ истинному любителю всего малорусскаго, а слѣдовательно не неинтересующемуся веѣмъ, что относится въ литературѣ до южной Руси, конечно, извѣстна статейка 1861 года въ С. Петерб. Вѣдомостяхъ, подъ заглавіемъ «южно-русскій элементъ въ Австріи». Ежели она прошла вами не замѣченною въ свое время, то прошу взглянуть на нее теперь, и вы увидите, что какъ прежде, такъ и въ этой статейкѣ, со всею положительною высказано мною мнѣніе о самостоятельности вообще

(1) Ту же самую тенденцію нынѣ обнаруживаетъ — съ другой только стороны — московская газета *День*. *Ред.*

(2) Этотъ вопросъ поражаетъ насъ своею неожиданностію, особенно въ то время, когда новѣйшіе славянофилы производятъ въ представители Галицкой Руси такихъ людей, какъ г. Раковскій, — совершенно чуждый почтеннымъ дѣятелямъ галицко-украинской народности, — подобно тому, какъ г. Лавровскій произвелъ г. Срезневскаго въ Украинцы. *Ред.*

южно-русского нарѣчія; вы увидите, что и сама статейка, между прочимъ, вызвана именно нелѣпыми криками въ польскихъ газетахъ, журналахъ и брошюрахъ, отрицающими дѣйствительность такого значенія малорусскаго нарѣчія. Поднимитесь двумя годами по-выше, и пробѣгите въ Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія (1859, № 6) статью: «обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго, сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями». Тамъ, самыя первая строки укажутъ вамъ, какъ смотрѣлъ я и въ 1859 году на ваше родное нарѣчіе. Чтобы не утруждать васъ поисками, и выпишу первая четыре строчки, въ которыхъ явственно обозначился взглядъ мой, вотъ онѣ: «При современномъ вниманіи къ ученой разработкѣ языка славянскаго, по всѣмъ его нарѣчіямъ, нельзя не остановиться и на малорусскомъ нарѣчій, развившемъ въ себѣ *столь-же своеобразныя черты, какъ и остальные нарѣчія славянскія*». А вотъ и заключеніе, на страницѣ 39: «Пробѣгая мысленно всѣ приведенныя выше черты малорусскаго нарѣчія, легко замѣчаемъ, что между ними есть много такихъ, которые *неоспоримо даютъ этому нарѣчію право на такое-же самостоятельное мѣсто, какое занимаютъ и другія нарѣчія славянскія*».

Но независимо отъ всего этого, чѣмъ могла дать вамъ поводъ дѣлать посредствомъ меня сопоставленіе Великоруссовъ съ Поляками и отвѣтная статья моя, напечатанная въ Основѣ? Въ ней точно также, на почвѣ пылѣвшаго малорусскаго нарѣчія совершенно и весь процессъ опроверженія г. Максимовича, и подборъ и объясненіе моихъ доказательствъ.

И не смотря на все это, въ примѣчаніи редакціи Основы, по поводу отвѣтной статьи, обвиняюсь не только я, но и Великоруссы вообще въ отрицаніи самобытности нарѣчія малорусскаго, я, который имѣлъ случай едва-ли не больше и не положительнѣе другихъ утверждать, и притомъ не голословно, а разборомъ данныхъ языка, его самобытность, и какъ обвиняюсь?—сравненіемъ съ тѣми Поляками, противъ намѣренной и безобразной слѣпоты которыхъ, въ этомъ случаѣ, возставалъ-же самъ я, такъ еще недавно. Какъ понять, какъ объяснить это? Миѣ думается, что у васъ прежде уже, быть можетъ, издавна вертѣлась въ головѣ какая-нибудь сродная съ этимъ мысль, быть можетъ и истинная, и благородная, и благоразумная; вы иска-ли случая обнаружить ее, моя статья почему-то показала вамъ

пригодною для этого обнародованія и вы, не обративши вниманія, что въ ней идетъ дѣло объ отдаленной старинѣ и ограничено единственно поисками характеристическихъ чертъ нарѣчій въ древней письменности русской, впустили эту мысль; а забывши, что сродство не есть тождество, что $a \times b \times c$ не есть $a \times b \times d$, вернули и сравненіе съ Поляками.

Не считаю нужнымъ объяснять руководящую вами мысль, при этомъ сравненіи, но считаю для себя правомъ высказать свой взглядъ на это сравненіе. Оно въ моихъ глазахъ, такъ близко присмотрѣвшихся къ дикимъ бреднямъ большей части газетчиковъ и журналистовъ польскихъ о южно-русскомъ языкѣ, является синонимомъ укора въ абсолютномъ невѣжествѣ, въ привычкѣ говорить не знаіемъ и изученіемъ, а фантазією, необузданною въ полетѣ своемъ за идеями, не имѣющими вовсе прямаго отношенія къ поставленному предмету разговора — о языкѣ или нарѣчій, синонимомъ укора въ проведеніи въ общество понятій не истины, все созидающей, а лжи и обмана, все разрушающихъ. Можно-ли обвинять въ этомъ вообще Великоруссовъ, по отношенію къ взгляду на самостоятельность нарѣчій малорусскаго и въ частности обвинять меня, предоставляю рѣшить вамъ самимъ, хотя однимъ словомъ «да» или «нѣтъ», и хотя въ примѣчаніи подъ этимъ письмомъ, (*) которое прошу васъ напечатать, если вы дорожите истинными понятіями читателей вашей Основы, въ чемъ я не позволяю себѣ сомнѣваться.

Петръ Лавровскій.

Харьковъ, 4 ноября, 1861 года.

(*) Мы уже выше замѣтили, что авторъ самъ смѣшалъ предметы. *Ред.*

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЯ ПОСТАНОВЛЕНІЯ И РАСПОРЯЖЕНІЯ, КАСАЮЩІЯСЯ ЮЖНОРУССКАГО КРАЯ.

I.

ОБЩІЯ

ПОСТАНОВЛЕНІЯ И РАСПОРЯЖЕНІЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА.

Объ освобожденіи, въ некоторыхъ случаяхъ, отъ тѣлесныхъ наказаній временно—обязанныхъ крестьянъ, коимъ объявлено Высочайшее благоволеніе. Въ дополненіе 8 пункта прил. къ 19 ст. XV Т. улож. о наказ. постановлено, что тѣхъ крестьянъ, вышедшихъ изъ крѣпостной зависимости, которымъ лично, а не въ числѣ другихъ объявлено было высочайшее благоволеніе, если притомъ они не подвергались наказаніямъ по суду, въ прежнее время, могутъ быть подвергаемы тѣлесному наказанію только въ томъ случаѣ, когда они признаны виновными въ преступленіяхъ, за которыя въ законахъ опредѣлены или лишеніе всѣхъ правъ состоянія, или же лишеніе всѣхъ особенныхъ, лично и по состоянію присвоенныхъ правъ и преимуществъ, или заключеніе въ смирительномъ домѣ съ потерей нѣкоторыхъ особенныхъ правъ и преимуществъ, и не иначе, какъ по испрошеніи высочайшаго соизволенія на приведеніе приговора въ исполненіе. (Пол. глав. ком. объ устр. сельск. соср. 26 сент. 1861 г. въ сен. вѣд. 14 ноябр. 1861 г. № 91).

О введеніи взаимнаго страхованія отъ огня имуществъ въ городахъ и мѣстечкахъ имперіи. Положеніемъ комитета гг. министровъ 10 октября 1861 г. опредѣлено: разъяснивъ, черезъ начальниковъ губерній, домовладѣльцамъ городовъ, посадовъ и мѣстечекъ пользу взаимнаго страхованія имуществъ отъ огня и различныя системы этого страхованія, предложить имъ, не пожелаютъ ли они учредить общества взаимнаго страхованія на слѣдующихъ условіяхъ: а) участіе во взаимномъ страхованіи предоставляется на волю каждаго изъ владѣльцевъ; б) взаимное страхованіе можетъ быть учреждено отдѣльное по каждому городу, или общее по нѣсколькимъ городамъ; в) избраніе той или другой системы страхованія и начертаніе подробныхъ правилъ по страхованію, предоставляется усмотрѣнію самихъ владѣльцевъ и съ этою цѣлью имъ дозволяется составить изъ среды себя временную комиссію отъ 3 до 3 лицъ. При

желаніи же домовладѣльцевъ одного города учредить взаимное страхованіе въ соединеніи съ другими городами, заявляется о томъ губернскому начальству, которое, по полученіи подобныхъ заявленій отъ двухъ или болѣе городовъ, разрѣшаетъ присылку въ одинъ изъ нихъ уполномоченныхъ отъ прочихъ, для составленія проекта положенія; г) для покрытія убытковъ, превышающихъ годовую премію, можетъ быть испрашенъ кредитъ изъ городскихъ и общественныхъ суммъ, по приговору подлежащаго общества, а гдѣ сіе не представится возможнымъ, то изъ казны, въ размѣрѣ, соответствующемъ нынѣ производимымъ въ пожарныхъ случаяхъ ссудамъ, т. е. не свыше $\frac{1}{3}$ суммъ убытковъ, впродъ до составленія запаснаго капитала, равняющагося этому размѣру. (Пол. ком. мин. 10 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 28 ноябр. 1861 г. № 93).

О принятіи неизлѣчимо больныхъ и престарѣлыхъ солдатокъ, въ богадѣльни приказовъ общественнаго призрѣнія. Постановлено, что въ богадѣльни приказовъ общественнаго призрѣнія, по распоряженію губернскаго начальства, отсылаются солдатки, какъ замужнія, такъ и вдовы, неизлѣчимо больныя, умалишенныя, равно престарѣлыя, дряхлыя и калеки, съ производствомъ на сихъ женщинъ солдатскаго пайка отъ казны. (Ми. гос. сов. 23 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 28 ноябр. 1861 г. № 93).

Объ отмычѣ троекратной публикациі въ вѣдомостяхъ, при выѣздѣ частныхъ лицъ за границу. Отмыченъ пунктъ 2 ст. 436 устава о паспорт. и бѣгл. (св. зак. 1837 г. Т. XIV), въ коемъ содержится правило о троекратной публикациі въ вѣдомостяхъ объ отъѣздѣ за границу, и въ дополненіе подлежащихъ статей того же устава постановлено, что мѣсто и лица, отъ коихъ зависитъ выдача отъѣзжающимъ за границу, какъ русскимъ подданнымъ, такъ и иностранцамъ, свидѣтельствъ о немѣнѣнн къ тому препятствій, обязаны выдавать подобныя свидѣтельства, если на отбывающихъ за границу не были предъявлены или не поступили въ установленномъ порядкѣ въ сіи мѣста или къ симъ лицамъ, по день выдачи означенныхъ свидѣтельствъ, законныя требованія со стороны частныхъ кредиторовъ или со стороны правительственныхъ мѣстъ и лицъ. (Ми. гос. сов. 23 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 8 дек. 1861 г. № 98).

Объ учрежденіи совѣта министровъ. 12 Ноября 1861 г. послѣдовало высочайшее повелѣніе объ учрежденіи совѣта министровъ и о порядкѣ движенія дѣлъ въ ономъ. Цѣль учрежденія сего совѣта министровъ и главноуправляющихъ, подъ личнымъ предѣлательствомъ самаго Государя, видна изъ высочайшаго повелѣнія, въ которомъ сказано: «Государь Императоръ, имѣя въ виду, что кромѣ дѣлъ государственнаго управленія, требующихъ высочайшаго разрѣшенія или утвержденія, и представляемыхъ Его Величеству черезъ государственный совѣтъ, комитетъ министровъ и другія высшія государственныя учрежденія, есть много дѣлъ, по существу своему представляемыхъ Его Величеству непосредственно министрами и главноуправляющими отдѣльными частями государственнаго управленія, — изволилъ признать полезнымъ, для соблюденія общей системы и единства, при разрѣшеніи дѣлъ сего рода, подвергать предварительному, въ присутствіи Государя Императора, обсужденію и разсмотрѣнію всѣхъ министровъ и главноуправляющихъ тѣхъ изъ сихъ дѣлъ, кои по роду ихъ требуютъ общаго соображенія.»

Такимъ образомъ, на предварительное разсмотрѣніе совѣта министровъ, въ присутствіи Государя, поступающъ изъ министерствъ и главныхъ управле-

ній: а) виды и предположенія къ устройству и усовершенствованію разныхъ частей, ввѣренныхъ каждому министерству и главному управленію; б) свѣденія о ходѣ работъ по устройству и усовершенствованію разныхъ частей, завѣдываемыхъ министрами и главными управленіями, и предположенія, объ устраненіи тѣхъ затрудненій, кои при производствѣ сихъ работъ могутъ встрѣтиться; в) первоначальныя предположенія, возникающія въ министерствахъ и главныхъ управленіяхъ, о необходимости отмѣнить или измѣнить какой либо изъ дѣйствующихъ законовъ, съ тѣмъ, чтобы проектъ закона, составленный въ слѣдствіе разсмотрѣннаго такимъ порядкомъ предположенія, былъ министерствомъ или главнымъ управленіемъ внесенъ на разсмотрѣніе государственнаго совѣта; г) тѣ мѣры, требующія общаго содѣйствія разныхъ вѣдомствъ и управленій, кои по существу своему не подлежатъ разсмотрѣнію другихъ высшихъ государственныхъ учреждений; д) свѣдѣнія о важнѣйшихъ распоряженіяхъ каждаго министерства и главнаго управленія по его вѣдомству, требующихъ общаго соображенія. Свѣдѣнія сіи должны быть заявляемы въ совѣтъ министровъ съ тою цѣлю, чтобы каждому министру и главноуправляющему были извѣстны главнѣйшія дѣйствія и распоряженія другихъ министровъ и главныхъ управленій; е) заключенія особыхъ комиссій, учреждаемыхъ по высочайшимъ повелѣніямъ, для разсмотрѣнія отчетовъ министровъ и главныхъ управленій; и ж) тѣ дѣла, кои по особымъ повелѣніямъ Государя, будутъ назначены для предварительнаго разсмотрѣнія и обсужденія въ совѣтъ министровъ. (Выс. пов. 12 ноябр. 1861 г. въ сен. вѣд. 17 ноябр. 1861 г. № 92).

II.

МѢСТНЫЯ

ПОСТАНОВЛЕНІЯ И РАСПОРЯЖЕНІЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА.

Объ облегченіи владѣльцевъ крымскихъ имѣній при взысканіи казенныхъ долговъ. Относительно оказанія облегченій владѣльцамъ крымскихъ имѣній, при взысканіи съ нихъ казенныхъ долговъ за неисправныхъ подрядчиковъ, принимавшихъ разныя поставки для Черноморскаго вѣдомства въ 1807—1819 годахъ, — постановлено: отъ взысканія долговъ, по неисправнымъ подрядамъ для черноморскаго вѣдомства, въ количествѣ 91,480 руб. освободить, съ утвержденія генералъ-губернатора, тѣхъ владѣльцевъ заложенныхъ имѣній, которые представятъ доказательства, что имъ, при покупкѣ сихъ имѣній, не было извѣстно, что они состоятъ въ залогъ казны. (Пол. ком. мин-въ 20 іюня и 4 іюля 1861 г. въ сен. вѣд. 13 окт. 1861 г. № 82.)

Объ учрежденіи почетныхъ блюстителей приходскихъ училищъ войска Донскаго. Для ближайшаго попеченія о приходскихъ училищахъ войска Донскаго въ хозяйственномъ и нравственномъ отношеніи, учреждаются званіе почетныхъ блюстителей; въ почетные блюстители избираются станичными обществами отставные чиновники, урядники, и козаки войска Донскаго, по только тѣ, которые сами изъявятъ на это согласіе и готовность принимать особенное участіе въ благосостояніи училищъ; они утверждаются въ званіи наказнымъ атаманомъ и выбываютъ только по собственному желанію, или же, когда служъ

ба ихъ признана будетъ училищнымъ начальствомъ бесполезною для училища. Состоящіе въ званіи почетныхъ блюстителей освобождаются отъ всякой другой службы по войску. (Пол. воен. сов. 31 авг. 1861 г. въ сен. вѣд. 17 окт. 1861 г. № 83).

О продолженіи срока ярмарокъ въ городѣ Зеньковѣ. Продолженъ срокъ существующихъ въ г. Зеньковѣ (Полтавской губ.) ярмарокъ: Среднепостной, Успенской, Покровской и Николаевской на 7 дней. (Доп. мин. вѣд. д. 21 авг. 1861 г. въ сен. вѣд. 24 окт. 1861 г. № 83).

Учрежденіе новыхъ ярмарокъ. Разрѣшено учредить въ городахъ: Новой Ушицѣ (Подольской губ.) двѣ трехдневныя ярмарки, — первую съ 23 апрѣля, а вторую съ 26 сентября и Заславѣ (Волынской губ.) 13-ти-дневную ярмарку съ 1-го іюля. (Доп. мин. вѣд. д. 21 авг. 1861 г. въ сен. вѣд. 24 окт. 1861 г. № 83).

О замѣнѣ для козаковъ войска Донскаго безочередной службы—сылкою. Въ дополненіе подлежащихъ статей свода законовъ постановлено: козаковъ войска Донскаго, приговариваемыхъ на безочередную службу, въ случаѣ совершенной неспособности ихъ ни къ полевой, ни къ внутренней службѣ, — отправлять для подворенія въ Сибирь или отдаленныя, кромѣ Сибирскихъ, губерніи, не лишая правъ лично и по состоянію имъ присвоенныхъ. Приговоры станичныхъ обществъ объ удаленіи такого рода порочныхъ и неспособныхъ къ службѣ козаковъ въ Сибирь или отдаленныя губерніи, приводить въ исполненіе съ утвержденія войскаго правленія. (Пол. воен. сов. 20 сент. 1861 г. въ сен. вѣд. 7 ноябр. 1861 г. № 89.)

О предоставленіи начальникамъ губерній права назначать полиціймейстеровъ въ губернскіе и городничихъ въ уѣздные города. Предоставлено начальникамъ губерній право назначать полиціймейстеровъ въ губернскіе и городничихъ въ уѣздные города, значительные по торговлѣ, промышленности и населенію, безъ сношенія съ комитетомъ о раненыхъ, по непосредственному ихъ усмотрѣнію и подъ личною отвѣтственностію. Въ числѣ этихъ городовъ поминуются слѣдующіе: Екатеринославъ, Полтава, Симферополь, Харьковъ, Черниговъ, Одесса, Кременчугъ и Нѣжинъ. (Выс. пов. въ сен. вѣд. 7 ноябр. 1861 г. № 89.)

Учрежденіе общества для вспоможенія и чиновникамъ города Харькова. 1-го октября 1861 г. утвержденъ уставъ общества, имѣющаго главнѣйшею цѣлью вспоможеніе чиновникамъ въ г. Харьковѣ, служащимъ и отставнымъ, равно и семействамъ ихъ, выдачею ссудъ и пособій какъ денежныхъ, такъ и матеріальныхъ. При дальнѣйшемъ же развитіи своихъ средствъ, общество будетъ заботиться о доставленіи чиновникамъ и семействамъ ихъ способовъ къ образованію и приготовленію къ той дѣятельности, къ которой, по врожденному дарованію, они будутъ имѣть призваніе.

Учредители Общества суть депутаты отъ всѣхъ губернскихъ присутственныхъ мѣстъ въ Харьковѣ, а также отъ тамошнихъ: университета, попечителя учебнаго округа и конторы государственнаго банка.

Общество составляется а) изъ чиновниковъ служащихъ, которые обязаны вносить ежегодно извѣстный процентъ съ получаемого на службѣ содержанія, и изъ чиновниковъ, служащихъ, но не получающихъ содержанія, которые обязаны вносить въ годъ не менѣе 1 р. 50 коп., какъ процентъ съ

средняго оклада содержанія; лица эти называются дѣйствительными членами; б.) изъ лицъ обоюго пола, всѣхъ сословій, приглашаемыхъ обществомъ и называемыхъ почетными членами, и в) изъ лицъ обоюго пола всѣхъ сословій, вносящихъ ежегодно не менѣе определенной суммы деньгами, которые называются членами вспомогателями.

Средствами, составляющими вспомогательную кассу общества, служатъ: а.) ежегодные взносы дѣйствительными членами, получающими на службѣ содержаніе, одного процента изъ общей суммы содержанія и не получающими таковаго—одного процента со ста пятидесяти рублей, а также единовременные вычеты трехъ процентовъ изъ получаемыхъ дѣйствительными членами наградъ, какъ деньгами, такъ и подарками; б.) добровольные взносы почетныхъ членовъ; в) постоянные взносы членовъ—вспомогателей, не менѣе 10 р. въ годъ.

Лица, состоящіе дѣйствительными членами общества, въ теченіи не менѣе пяти лѣтъ, имѣютъ право, если пожелаютъ, при отставкѣ или при переходѣ на службу въ другой городъ, получить изъ кассы общества внесенныя ими однопроцентныя деньги, безъ начисленія на нихъ процентовъ.

Дѣйствія общества обусловливаются самою цѣлю его, именно вспомошествованіемъ чиновникамъ и ихъ семействамъ, посредствомъ выдачи ссудъ и пособій.

Кругъ дѣйствій общества обнимаетъ собою только чиновниковъ, служащихъ въ присутственныхъ мѣстахъ и вѣдомствахъ г. Харькова, а изъ служившихъ въ тѣхъ же мѣстахъ и вѣдомствахъ, тѣхъ, которые имѣютъ жительство въ самомъ городѣ Харьковѣ; отсюда не изъемяются ихъ семейства, вдовы и сироты.

Ссуды производятся только дѣйствительнымъ членамъ общества, соразмѣрно нуждамъ ихъ и по усмотрѣнію правленія общества, въ количествѣ въ одинъ разъ: для дѣйствительныхъ членовъ, получающихъ содержаніе, не болѣе половины годоваго оклада его, а для получающихъ содержанія—не болѣе 75-ти рублей, съ платежемъ за пользованіе выданными въ ссуду деньгами, $\frac{1}{2}$ % съ рубля въ мѣсяцъ.

Пособія же производятся какъ дѣйствительнымъ членамъ общества, такъ равно всѣмъ служащимъ и отставнымъ чиновникамъ, ихъ семействамъ, вдовамъ и сиротамъ.

Пособіе выдается, по усмотрѣнію правленія общества или полнаго его собранія, сообразно дѣйствительной нуждѣ. Пособія производятся какъ деньгами, такъ и вещами, въ размѣрѣ, по усмотрѣнію правленія, не выше 300 рублей, а на сумму больше означенной—по усмотрѣнію полнаго собранія.

Правленіе общества составляютъ депутаты, ежегодно избираемые изъ дѣйствительныхъ членовъ, отъ каждаго присутственнаго мѣста.

Общему собранію всѣхъ дѣйствительныхъ членовъ общества, принадлежитъ право повѣрять сообразность дѣйствій правленія съ уставомъ общества, выслушивать годовою отчетъ, дѣлать свои соображенія для будущихъ дѣйствій общества, сообразно цѣли и средствамъ онаго, разсуждать и постановлять опредѣленія по такимъ дѣламъ, которыя превышаютъ власть правленія. (Пол. ком. миш.—въ 10 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 14-го ноября 1861 г. № 91.)

О преподаваніи свеклосахарнымъ заводчикамъ некоторыхъ средствъ къ поддержанію ихъ оборотовъ. Въ видѣ временной мѣры, предоставлено свек-

лосахарнымъ заводчикамъ какъ Кіевской, Подольской и Вольнской, такъ и другихъ губерній, пользоваться въ Кіевской конторѣ кредитомъ, подъ учетъ векселей, на принятыхъ, въ государственномъ банкѣ, правилахъ. Для разсмотрѣнія же кредита тѣхъ изъ свеклосахарныхъ заводчиковъ, которые обратятся въ контору за ссудами на общихъ правилахъ, ностановленныхъ для учета векселей, образуется при Кіевской конторѣ, по примѣру государственнаго банка, учетный комитетъ изъ управляющаго и вышшихъ директоровъ отъ дворянства и купечества, съ назначеніемъ въ оный двухъ или болѣе чиновъ, отъ свеклосахарныхъ заводчиковъ, по соглашенію Кіевскаго, Подольскаго и Вольнскаго генералъ—губернатора съ мѣстнымъ губернскимъ предводителемъ дворянства. (Выс. пов. 13 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 21 ноября, 1861 г. № 93.)

Объ упраздненіи школы для приготовленія сельскихъ писарей. Упразднена учрежденная въ имѣніи Межерихъ, Вольнской губерніи, школа для приготовленія крестьянскихъ мальчиковъ Вольнской, Кіевской, Подольской и Могилевской губерній, на должности сельскихъ писарей. (Выс. пов. 1 ноября, 1861 г. въ сен. вѣд. 5 дек. 1861 г. № 97.)

О порядкѣ избранія городского головы въ г. Евпаторіи. (Таврической губерніи.) Городской голова въ Евпаторіи, также какъ и въ Симферополѣ, Феодосіи и Перекопѣ, избирается поочередно: на одно трехлѣтіе изъ Христіанъ, а на другое изъ Татаръ или Караймовъ; но еслибы общество пожелало оставить прежняго голову и на слѣдующее трехлѣтіе, то это, при взаимномъ согласіи, не воспрещается. (Ми. гос. сов. 30 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 1 дек. 1861 г. № 96.)

О дозволеніи избирать въ Одесскій городской сиротскій судъ особаго первоприсутствующаго. Въ дополненіе ст. 4360 общ. губ. учр. постановлено, что въ сиротскомъ судѣ города Одессы, вмѣсто городского головы, председательствуетъ особый первоприсутствующій, избираемый на основаніи правилъ, постановленныхъ въ уставѣ о службѣ по выборамъ. (Ми. гос. сов. 30 окт. 1861 г. въ сен. вѣд. 8 дек. 1861 г. № 98.)

ВІСТІ.

НѢСКОЛЬКО СЛОВЪ

О ДВОРЯНАХЪ ПРАВАГО БЕРЕГА ДНѢПРА.

Желая сказать нѣсколько словъ о современномъ нравственномъ состояніи такъ-называемаго высшаго сословія въ Украинѣ правобережной, мы должны бросить бѣглый взглядъ на прошедшее.

Среди демократическаго общиннаго славянства, на берегахъ Днѣпра, какъ и вездѣ, не было дворянъ. Первый ихъ зародышъ въ этомъ краѣ—дружина князей варяго-русскихъ, утвердившихся здѣсь помощью оружія.

Потомки княжескіе и дружинники стали впоследствии богатыми землевладѣльцами.

Монголы грабили, разорили, ставили баскаковъ, но не коснулись внутренней жизни народа, не измѣнили значенія сословія. Къ высшему классу завоевателей—надо предположить—присоединялись по временамъ и мѣстные жители, награждаемые за услуги ихъ въ пользу князей.

Литовское вліяніе установило феодальную лѣтницу изъ тѣхъ же бояръ, и, наконецъ, польское нивелировало феодальную іерархію во имя шляхетскаго равенства.

Вотъ, въ короткихъ словахъ, всѣ юридическія фазы, чрезъ которыя проходило высшее украинское сословіе до извѣстнаго времени.

Что касается національнаго характера украинскаго высшаго сословія, то оно также подвергался нѣсколькимъ видоизмѣненіямъ.

Пришельцы Варяги, вступивъ въ родственныя связи съ коренными мѣстными жителями, находясь въ постоянномъ съ ними общеніи, веко-

рѣ приняли языкъ и другія отличія мѣстной народности. На фактъ этотъ, въ которомъ видно сближеніе одного класса данной мѣстности съ другимъ, въ которомъ замѣтна уступка (сознательная или инстинктивная) пришлаго меньшинства мѣстному народному большинству, вышшаго класса низшему, — мы смотримъ, какъ на явленіе нормальное, которое въ исторіи не всегда, къ сожалѣнію, повторяется. Съ теченіемъ времени прежнія варяжскія начала — естественно — все болѣе и болѣе исчезали, поглощаемыя мѣстнымъ элементомъ.

Монголы не имѣли почти никакого нравственнаго вліянія на Украину, а во время литовскаго владычества Русинская народность имѣла сильное вліяніе на весь высшій классъ великаго княжества литовскаго.

Южная Русь вошла въ составъ шляхетской рѣчи-посполитой, имѣя уже образовавшійся классъ дворянъ, которые, и послѣ присоединенія, до нѣкотораго времени, стояли за религію и народность мѣстную. Но устройство польское, предоставлявшее обширныя выгоды дворянскому классу вообще, — освобождавшее его отъ феодальной зависимости, водворенной литовскими князьями, — было заманчиво для украинской шляхты. Обычаи, языкъ, сословная гражданственность, болѣе развитая свободою шляхты въ Польшѣ, — вскорѣ получили предпочтеніе и въ глазахъ шляхты украинской. Господствующая народность въ эпохи невѣжества всегда имѣетъ нравственное вліяніе на людей, которые, по своимъ аристократическимъ свойствамъ, болѣе преслѣдуютъ собствєнныя выгоды, чѣмъ общенародныя пользы, — да притомъ полонизмъ полагалъ рѣзкое отличіе шляхтича отъ хлана: могъ ли, послѣ этого, аристократъ найти въ себѣ достаточную нравственную силу, чтобы противостоять подобному искушенію?

Боплявъ, въ первой половинѣ XVII вѣка, говоритъ, что дворяне украинскіе стыдятся своей мѣстной народности, языка и православной вѣры, перемѣняя ее на католическую.

Такъ — какъ исторія не указываетъ намъ значительныхъ переселеній шляхты польской, въ особенности — землевладѣльцевъ, въ Украину, (хотя, конечно, не безъ того, чтобы нѣкоторые здѣшніе дворянскіе роды не были въ самомъ дѣлѣ переселенцы польскіе) — то, говоря вообще, мы должны принять слѣдующее основное положеніе: *большая часть украинскихъ дворянъ праваго берега Днѣпра не что иное, какъ ополячившіеся украинцы.* Это положеніе важно въ томъ, между прочимъ, отношеніи, что упреки людямъ, вышедшимъ изъ

этого сословія, но считающимъ себя украинцами, упреки въ національномъ отступничествѣ, похожи на то, какъ елибы онѣмечившіеся чешскіе аристократы стали бы упрекать чеховъ, обращающихся къ своей родной, славянской національности.

Не станемъ слѣдить за подробностями историческихъ событій и укажемъ только на нѣкоторые факты, имѣющіе болѣе прямое отношеніе къ нашему вопросу. — — —

Принявъ народность польскую, дворяне южнорусскіе мало-по-малу приняли и весь складъ понятій тогдашняго польскаго дворянства и съ-той-поры составляютъ вмѣстѣ съ нимъ, по большей части, одну нравственную единицу. — — —

Они приняли характеръ новсемѣтныхъ пропагандистовъ польской народности, защитниковъ шляхетства во имя идеи, пропагандистовъ католицизма; этихъ же самихъ началъ далеко не чуждо и современное польско-украинское дворянство.

Причину того, что эти начала такъ глубоко воцарились въ плоть и кровь польской шляхты, должно искать въ самой формѣ польскаго правительства и въ началахъ католическаго ученія.

По нашему мнѣнію, нѣтъ другой формы общественной, которая бы такъ зловредно дѣйствовала на развитіе общественнаго сознанія, какъ аристократическая республика. Самая уродливая форма нѣмецко-деспотической централизаціи не причиняетъ такого глубокаго вреда развитію общества, какъ шляхетская децентрализація. — — —

Въ аристократической же республикѣ выгоды привилегій распространяются на многочисленное общество, на длинный рядъ поколѣній. Люди эти, при большихъ матеріальныхъ зредствахъ и др. удобствахъ, доставляемыхъ ихъ положеніемъ, достигаютъ прежде другихъ своего рода просвѣщенія, и запечатлѣваютъ аристократическимъ характеромъ дальнѣйшее умственное развитіе.

На Украинѣ, къ аристократизму сословному присоединился и аристократизмъ народный, такъ какъ паны считали себя поляками, а народъ былъ украинскій; понятіе превосходства сословнаго перешло въ понятіе превосходства національнаго; мысль подчиненія сословнаго — перешла въ мысль колонизаціи. До сихъ поръ очень часто можно встрѣтить у здѣшней шляхты фразы въ родѣ этихъ: «mówi po-chłopsku, pochłopsku napisana książka.» и т. п.

Что касается до религіознаго прозелитизма — то онъ прямо вытекаетъ изъ доктрины католической, которая говоритъ: виѣ меня — нѣтъ

спасенія. До чего можетъ онъ дойти, какой фанатизмъ можетъ породить эта доктрина — въ исторіи ушн самое краснорѣчивое доказательство.

Но «что было — то прошло и быльемъ поросло» и мы объ этомъ и не упомянули бы, если-бъ эти черты нравственнаго направленія стараго времени не проглядывали и въ настоящее время.

Для болѣе полной характеристики общества дворянъ праваго берега Днѣпра — мы коснемся всѣхъ группъ, которыя образовались среди него въ настоящее время. Для обозначенія ихъ — мы позволимъ себѣ употребить мѣстные названія которыми обозначаются эти группы: а) мошродзѣи; б) knejra szlachecka katolicka — иногда *крылатые*; в) большая часть здѣшней молодежи.

а) *Мошродзѣями* здѣсь называются помѣщики разныхъ сортовъ и подраздѣлений. Тутъ и Уманскіе солидные паны, и Бердичевскіе разудалые ярмарочные молодцы, и Радомысльскіе крикуны, и благоразумные сахаровары, и всякаго рода спекулянты, и Вольнскіе, и Подольскіе аристократы съ ихъ шестернями; здѣсь-же и всѣ ихъ сателиты т. е. всѣхъ родовъ помѣщичьи чиновники, всякіе Нагайкевичи и т. п.; здѣсь-же и наскіе паразиты. Словныя понятія этой группы довольно хорошо характеризируются однимъ сатирическимъ произведеніемъ, обще-извѣстнымъ у насъ. Содержаніе его — сѣтованіе шляхты, по поводу предпринимаемой крестьянской реформы. Выпишемъ нѣсколько мѣстъ изъ него.

Narodził się zły Antychryst
 Powiał na nas duch zachodni,
 Chłopi mają być swobodni,
 A panowie wszyscy głodni...
 Wieczna hańba polskiej szlachcie
 Uswych chłopów być na pachcie.
 Narodził się zły Antychryst —
 Dzisiaj górą plemię chama,
 Na oścież piekielna brama...
 Natura wzdryga się sama...
 Bez pana, bez ekonoma
 Toż Gomora i Sodomat!..
 Narodził się zły Antychryst!..
 Ukraino, kraju żyzny!
 Coż ty pocziesz bez pańszczyzny?
 Jak przywykniesz do golizny?
 Bez pańszczyzny i bez bata
 Toż to istny koniec świata!..

Но кромѣ этой практически полезной стороны ихъ образа мыслей,

у нихъ есть и общія черты отвлеченно нравственныя есть и своего рода либерализмъ, и патриотизмъ, и демократія, и особые педагогическіе принципы...

Такъ, напр., первый догматъ этого либерализма и патриотизма—это въ высшей степени возмутительное, негуманное обращеніе съ мелкими чиновниками и священниками — конечно православными. «*Dalem się we znaki poroći*» — говоритъ самодовольно *мошродзънъ*, отличившійся на этомъ поприщѣ. Въ этомъ отношеніи, сливуть недостижимыми идеалами достославныя личности изъ среды балагульской онаго времени, оскорблявшія безъ разбора священниковъ православныхъ и мелкихъ чиновниковъ (передъ болѣе крупными эти господа раболѣпствуютъ — конечно не на словахъ, а на дѣлѣ) — первыхъ за то, что у нихъ широкополыя рясы и бороды, вторыхъ—за красный воротникъ, да наконецъ тѣхъ и другихъ за то, что они не удостоились чести — принадлежать къ мѣстному шляхетско-польскому кругу и находиться въ числѣ вѣрныхъ чадъ римскаго папы.

Демократія проявляется здѣсь въ зависти всякаго сколько-нибудь менѣе состоятельнаго въ отношеніи къ болѣе состоятельному. «*Mu Biedna szlachta—a to panowie*» — такъ отзывается владѣтель «100 душъ» крестьянъ (употребляемъ любимое этою группою выраженіе) о владѣтель «150 душъ.» Всякій низшій кружокъ завидуетъ и терзѣть не можетъ вышяго, всякій вышій пренебрегаетъ низшимъ.

Въ педагогикѣ у нихъ есть тоже свои оригинальные взгляды. Такъ, любимое ихъ наставленіе для дѣтей: «не дѣлай такъ: такъ вы панаша, ни мамаша не дѣлають, *tak tylko chłopskie dzieci robią.*»

Въ отношеніи ко всякой болѣе широкой мысли, они ведутъ себя очень изворотливо. Такъ, *напр.* они постоянно повторяють, что они поляки, но если, по этому поводу, потребуется отъ нихъ какое-нибудь пожертвованіе, хоть-бы на какую-нибудь польскую бібліотеку, они отвѣчаютъ: «хотя мы поляки, но у насъ есть свои мѣстные интересы», когда заговорить имъ о мѣстныхъ интересахъ, *напр.* о какой-нибудь мѣстной народной школѣ, они отвѣчаютъ: «намъ до этого нѣтъ дѣла, мы поляки.» Превосходное, обоюдоострое оружіе!

Впрочемъ, есть дѣла, въ которыхъ энергія ихъ проявляется чрезвычайно блистательно—это, именно въ противодѣйствіи всякому сближенію съ крестьянами и всякому проблеску южно-русской народности. Дерзнетъ кто ли заговорить дружески съ крестьяниномъ, осмѣлится ли дать ему малорусскую книгу—пойдутъ

толпи отъ Кіева до Житомира, отъ Житомира до Каменца, и по всѣмъ захолюстьямъ. Вдругъ начнутъ вамъ доказывать, что вы, вотъ въ такомъ то и въ такомъ мѣстѣ—доказывали въ такое—то и въ такое время крестьянамъ то-то, хотя—бы вы въ этомъ мѣстѣ никогда и не говорили съкрестьянами, или даже совѣмъ не были. Причины подобныхъ слуховъ легко угадать:—шляхетская гордость, нечистая совѣсть въ отношеніи къ крестьянину («на злодію шапка горить»), притязанія на полонизмъ здѣшняго края;—вотъ мотивы, заставляющіе клеветать на всякаго, кто дерзнетъ высказаться съ симпатією къ крестьянскому народу и къ южно-русской народности.

Всё то, что дѣлаютъ мужчины *en grand*, ихъ почтенныя жены дѣлаютъ *en petit*, съ примѣсю, конечно, сантиментальныхъ вздоховъ. Искусство сплетничать и надоѣдать дворовымъ людямъ доведено у нихъ до совершенства. Конечно, чувствительныя дамы плачутъ, когда ихъ слугъ наказываютъ, но онѣ сами сознательно доводятъ до этого своихъ мужей, причемъ обыкновенно прибавляютъ: «какъ это ужасно, что *avec nos gens* иначе нельзя поступать.» Правда—какое доброе сердце у этихъ кроткихъ ангеловъ!

Конечно,—есть исключенія изъ всего сказаннаго, но это общая характеристика.

Мы сказали теперь о самой солидной части нашего дворянскаго населенія спокойствіе ея рѣдко возмущается какою—нибудь мыслию, голова и сердце ея спокойны,—за то органы пищеваренія обременены работою и—надо отдать имъ честь,—работаютъ неутомимо; сами дворяне этого разряда считаютъ себя самыми порядочными людьми, добрыми семьянами и вѣрными чадами римской церкви, такъ—какъ они еженедѣльно посѣщаютъ костѣлы и цѣлуютъ кеѣндзовъ въ руку.

Теперь перейдемъ къ менѣе солиднымъ группамъ разнородныхъ направленій.

Здѣсь, на первомъ планѣ, какъ самые близкіе къ предъидущей группѣ, рисуются пропагандисты идеи шляхетства и католицизма, послѣдователи воздушной мистики Краинскаго.

То, что въ предъидущей группѣ является съ цинизмомъ неумытой, грязной дѣйствительности, то здѣсь окружается скучнымъ туманомъ слѣзныхъ воздыханій. Теоріи этой группы похожи на тѣ фосфорическіе огоньки, которые носятся надъ старыми могилами.— Они чрезвычайно какъ любятъ разсуждать объ идеѣ шляхетства

и католицизма, они хотят облагородить эти доктрины кой-какими уступками—или лучше—кой-какими восклицательными фразами.

»Nie szlachetę chłopić, lecz lud szlachcić trzeba» вот девиз ихъ соціальныхъ понятій. Фраза эта въ теоріи довольно смѣшна—не ужели нѣтъ болѣе развитаго человѣческаго типа, какъ шляхтичъ?—для насъ она даже очень возмутительна. Она намъ напоминаетъ шляхтича, со всеми его шляхетными угнетеніями нешляхетной черни, шляхтича не только древнихъ какихъ-нибудь времёнъ, но времени, которыя гораздо ближе къ нашей памяти...

Но у этихъ господъ всё выходитъ иначе, у нихъ всё окрашено шляхетствомъ; прошедшее у нихъ совсѣмъ иначе рисуется, чѣмъ у всѣхъ прочихъ. Они враги фактическаго изученія въ прошломъ, они преслѣдуютъ только какую-то идею, отвлеchenно посящущую надъ прошедшимъ въ ихней фантазіи. Представитель ихъ взглядовъ въ этомъ отношеніи это г. Короновичъ, въ сочиненіи »Słowo dziejów polskich.«

Этотъ господинъ умѣлъ всё такъ ушляхетнить, что у него рѣчь депутата Бенёвскаго, доказующаго, что можно надуть казаковъ и не исполнить постановленій Гадячскаго договора, имъ самимъ подписаннаго, считается благородною!

Тотъ-же самый міръ шляхетскій, который пытается поддержать и превознести г. Короновичъ! quasi—историческими разсужденіями г. Поль воспѣваетъ въ своихъ шляхетскихъ рапсодіяхъ, гдѣ всякій шляхтичъ со всеми предразсудками является какою—то величественною статуею, а весь міръ шляхетскій какимъ—то высокимъ идеаломъ. Объ его произведеніяхъ выразился Лелевель: »всё это арабески на развалинахъ ветхаго зданія.«

Г. Поль заговорилъ, было, когда-то и въ пользу простаго народа, но потомъ, начитавшись по-больше родословныхъ, опомнился и издалъ тоже сочиненіе въ исправленномъ видѣ, замѣнивъ упомянутыя мѣста описаніемъ осени (Pieśń o Ziemi). (*)

Что касается католицизма, то люди этой группы защищаютъ его непогрѣшимость, на основаніяхъ историческихъ, конечно, изложенныхъ á la Короновичъ, и даже часто доказываютъ полезность отцевъ езуитовъ. Впрочемъ объ этомъ вопросѣ—мы, отрицающіе непогрѣшимость

(*) Г. Поль одного своего посѣтителя встрѣтилъ, на первыхъ порахъ, вопросомъ: «какой вашъ гербъ?»—тотъ, разсмѣявшись, ушелъ къ соблазну нѣсколькихъ контузовыхъ лицъ, пересматривавшихъ родословныя.

католицизма, аки блуждаюція во мракъ овцы, которымъ предопредѣлено поступить въ адъ, не станемъ говорить во избѣжаніе вѣщней духовной гибели.

Что касается большей части молодежи здѣшняго края, то тутъ рисуются группы съ самыми разпородными оттѣнками, болѣе или менѣе отличающимися отъ предыдущихъ.

Значительная часть молодыхъ официалистовъ у пановъ при фабрикахъ, въ роли писарей и т. п., до сихъ поръ и, нѣсколько лѣтъ тому назадъ, почти вся молодежь отличалась главнымъ образомъ энергіей, заявлявшейся въ фразахъ, въ презрительныхъ отзывахъ о всякой не-польской народности. Они любятъ прошедшимъ (*Nie tak to było tempore bywało*) съ той точки зрѣнія, что

«Dawniej wiedziano—komu się uklonić.
Szedł pan w kontuszu, a lokaj w kubraku
Dziś od pomyłki trudno się uchronić—
I pan i sługa—obydwaj we fraku!».

Поручъ съ ними рисуются предметы ихъ сердечныхъ вздоховъ, вносящіе безъ разбора, но очень усердно, подобныя этимъ стинки въ свои альбомы. Но, впрочемъ, такъ-какъ ихъ вниманіе занято совсѣмъ другими вопросами, то мы, раскланявшись съ ними по-вѣжливѣе и пожелавъ имъ счастливой ловли жениховъ, перейдемъ къ кружку Украинифиловъ à la Чайковскій.

Эти господа отлично ѣздятъ верхомъ, травятъ зайцевъ, посятъ какія-то quasi-козацкія свитки, свистятъ громогласно и поютъ пахабильнѣшесеньки народныя, иногда читаютъ Богдана Залѣскаго, Чайковскаго и Мальчевскаго, иногда бьютъ своихъ лакеевъ-козачковъ, но впрочемъ приговариваютъ, для поддержанія любви къ свое-народности, что это «по-козацкѣ». Если вы съ ними заговорите о народности и народной литературѣ, то они вамъ укажутъ на великаго рапсолиста Падурю и знаменитаго этнографа Осташевскаго. И о томъ, что существовала какой-то Шевченко, они знаютъ, но впрочемъ рѣдко кто его читаетъ, а корифей ихняго вкуса, г. Падюра, говоритъ, будто Шевченко воиная хлопскимъ дѣгтемъ и за 20 к., да чарку водки, онъ готовъ бы рѣзать встрѣчнаго поперечнаго шляхтича. «Да, впрочемъ, онъ и языка не знаетъ хорошо» — вотъ *поучился-бы у нашего пѣтуха* и проиѣль-бы съ нимъ «*Ukrainku*».

Но отъ всѣхъ этихъ оттѣнковъ рѣзко отдѣляется значительная часть болѣе просвѣщенной здѣшней молодежи. Они, въ самомъ дѣлѣ, довольно

искренно сочувствуютъ положенію народной массы, они готовы на личныя пожертвованія въ пользу своихъ идей, но у нихъ есть кой-какія преданія, почерпнутыя изъ той среды, изъ которой они вышли и которая ихъ заставляетъ перѣдко противодействоватьъ интересамъ мѣстной народной массы.

Они смотрятъ на дѣла человѣческія съ извѣстной напряженной, напередъ составленной, точки зрѣнія и преслѣдуя свои убѣжденія тамъ гдѣ это возможно, и тамъ, гдѣ невозможно, теряютъ изъ виду то, что лежитъ въ основаніи всякаго человѣческаго общества—насуущія потребности человека, сообразныя съ его развитіемъ. Отсюда выходитъ то, что нѣкоторые изъ нихъ—либералы въ университетѣ—сдѣлавшись помѣщиками, примѣрно угнетаютъ крестьянъ (конечно, по какому-нибудь высшему соображенію). Другіе, болѣе добросовѣстные, гнушаясь положительнымъ занятіемъ, проводятъ всю жизнь въ разрѣшеніи запутанныхъ общественныхъ вопросовъ, посредствомъ громкихъ споровъ что называется у нихъ публицизмомъ; этотъ разрядъ людей, часто съ запасомъ значительныхъ силъ, съ обширными дарованіями, теряетъ ихъ въ нравственныхъ попойкахъ, къ которымъ эта группа имѣетъ особое пристрастіе. Если-бы міръ физическій былъ созданъ по складу ихъ фантазій, то отъ землетрясеній, вулканическихъ изверженій, солнечныхъ затмѣній и т. п. не было-бы покоя.

Кромѣ этихъ обще-нравственныхъ чертъ, рѣшительно не гармонирующихъ съ современными потребностями нашего народа, нуждающагося въ систематическомъ развитіи нравственныхъ, юридическихъ и экономическихъ силъ—у нихъ есть взгляды, которымъ ужъ никакъ мы не можемъ симпатизировать.

Такъ, нѣкоторые изъ нихъ защищаютъ слѣдующій силлогизмъ: потребности народа выражаются въ его просвѣщенныхъ представителяхъ; такъ-какъ болѣе просвѣщенная часть здѣшняго общества (*intelligencia kraju*) ополчилась, то, значитъ, здѣшній край польскій. И эти люди считаютъ себя демократами!..

Всѣмъ этимъ господамъ мы совѣтовали бы приемотриваться попристальнѣе къ современнымъ потребностямъ общества, не предупреждать хода дѣлъ слишкомъ заблаговременными рѣшеніями, помнить, какаѣ связь должна быть между демократами извѣстной мѣстности и ея народомъ, не забывать, что полонизмъ на Украинѣ—это шляхетство—или, ужъ если преданія шляхетской среды въ нихъ слишкомъ сильны, не мѣшаться ни въ какіе щекотливые дѣла и вопросы.

Сказавъ обо всѣхъ этихъ грунахъ, образовавшихся среди общества дворянъ Украины правобережной, мы должны еще сказать нѣсколько словъ о той группѣ, которая здѣсь слыветъ подъ именемъ *холомановъ* и окончательно расходится со всѣми предъидущими.

Эти люди, вышедши изъ среды украинской ополяченной шляхты изучая мѣстную прошедшую жизнь и современные ея потребности, пришли къ сознанию своей національной солидарности съ мѣстнымъ Украинскимъ населеніемъ, и считаютъ интересы его самыми близкими своими интересами.

Предмета, для своей общественной дѣятельности, они ищутъ въ просвѣщеніи народа на его собственныхъ началахъ, въ развитіи его общественной жизни, дѣйствуя притомъ самымъ спокойнымъ и систематическимъ образомъ.

На нихъ нападаютъ всѣ предъидущія группы, называя ихъ взглядъ и ихъ дѣятельность національнымъ отступничествомъ; но они на это отвѣчаютъ, что это только — обращеніе; что желающій быть дѣйствительно полезнымъ какому-нибудь обществу не можетъ оставаться въ роли колониста, дѣйствующаго на пользу метрополіи; что ихъ образъ дѣйствія согласенъ съ мѣстными престонародными интересами, которые они принимаютъ за точку отправленія во всѣхъ своихъ взглядахъ.

Что толкуютъ объ нихъ *мошродзьи*, мы уже говорили; сами же, — во избѣжаніе пристрастія, — мы не судимъ.

Оаддей Рыльскій.

ДЕ-ЩО ЗЪ ПОЛТАВИ (*).

II.

(14 сентября 1861 г.).

Поки я збіравсь, у-друге, де-объ-чимъ написати до васъ, пройшовъ Спасъ, перша Пречиста и друга, и одійшли наші послідні, дрібні селянські ярмарки (літні). На полі вже повіяло осіннімъ віт-

(*) Прочитайте, прочитайте, шановна громадо! оці дорогі листи, зрадієте душою и подякуете відъ широго серця високоповажному народолюбцеві за ёго тепле, гарне слово, за ёго правдиві и ясні, якъ день, думки. *Ред.*

ромъ; на нивахъ де й подівалась полукілки й копи; зате на токахъ золотіють скірті. Де-де буріє остає просянці і пізня гречка сніє, та й те, опісля Пречистої, здебільшого, повижидали, и теперъ тільки й побачишь у полі чабанівъ зъ гирлигами за отарою, або плугатаря на чорній борозні. Хочъ и радіють наші господарі, дивлячись на свої повні токі, а все-таки, якось сумно, якъ виїдишь на поле, де ще недавно горіла робота и розлягалась луною пісня. Подівисся на округі—усе чорніє; де-де помагають дрови, обізвѣтця жалібно посмітюха, зацвіришичить горобець, або журавель крикне зразу на усю околицю; подівисся на небо—аж ось їх ціла низка просте у вирий... туди деє далеко... за море, сині хмари розствляють та холодний, степовий, вітеръ гуде, наганяючи тугу на козацьке серце...

Затѣжъ по селахъ стало веселійшъ: літній доби, якъ проїдешъ по вулиці, то тільки й побачишь, що стоять пусті хати зъ підпертими дверима (себъ то нікого нема у господі—бо замкі та запори, дяка Богові, ще у насъ не усюди потрібні), та грають діти зъ цуцнятами на смітнику (бо, знову дяка Богові, у насъ ще не мордують дітей каторжною роботою, де небудь на заводі, або у підземельній шахті); а теперъ, проїзжаючи по селі, або зустрінешъ старостівъ перевязанихъ рушниками, або почувешъ, то у тімъ, то у другімъ кутку села, музику, або ціле весілля перешийть тобі дорогу, гукомъ та галасомъ лякаючи коней; а часомъ и таке бува, що коней за вуздц, та до двору—припрошують до господи *на хлібъ, на сіль, на весілля*. Ставъ нашъ народъ, якось, смілівішимъ зъ проїзжачимъ, хочъ би й зъ паномъ, та, дяка Богові, не на зле... Зъ того щасливого дня, якъ на віки знесено ганебне крѣпацтво, у нашого селянина першою думкою стало, якъби дитину одружити, хату охаяти, господарству ладъ дати. Щаслива доля припала тимъ дівчатамъ, що дорослі у-пору, та й тиі, що не по своїй волі позасіжувались—подівисся—вже у очіскахъ помагають. Почули бъ ви, добродію, якимъ людськимъ окомъ дивлятьця наші недавні крѣпаки на той гріхъ, що тяжка неволя видавила зъ нашої соромливої честної селянки, ваше серце заплигало бъ радіючи за нашъ народъ. »Бери!« каже старій молодьшому: « матимишь дружини вірну; а той гріхъ... не вона, а неволя винна.» И старечимъ словомъ зъ неї соромъ здїймаєтця. Були й такі, що не по волі, отай жили, не по Божому, и дітокъ мали. »Не соромъ, бо неволя:«—така була одповідь, и старі мовчали, бо правда. А теперъ—звідкіля той соромъ и жаль узився? заразъ себе огласили

та й побралень; а коли дє-які загалялсь, то якъ обступлять старі: «одружітця та й одружітця, коли *жалили* одинь одного у неволі — не кидайте на волі: станьте передь Богомъ. .» Та такъ тні гріхи, одинь за другимъ, честнимъ шлюбомъ и покриваютьця. Такъ-то наші невчені сиві дідугани та бабусі лагодять те, що понесували ті розумні, котрі про мораль багацько по книжкахъ читали... Мабуть у сімь році шлюбівъ, по щоту, виїде удвоє білшъ, якъ у прежні года. Оттакъ нашъ народъ празникує волю. До сєго часу козачки не йшли заміжъ за панськихъ парубківъ, а теперъ крєпакъ сміливо засилає старостівъ до дівчини козацького роду. Найшлись такі й паничі, що поженились на багатенькихъ козачкахъ у сусідстві, та й живуть на своїхъ грунтахъ хуторами... и добре! Якъ би ви їхали надворєкляньською низиною, поміжъ местечками Білками и Новими Санжарами, де живуть, помішано, козаки и панські, то задивувались би: ідешъ не селомъ и не степомъ, а зеленимъ садомъ, безъ перерву; зъ усіхъ боківъ обгортає садъ, білі хати и чистенькі двірники. Запримітили бь ви де-яку хату, геть навкругі обезажену, увквічану високими квітками — се жь ознака, щєбъ парубки знали: у хаті е батькова дочка на порі... заїжджай, козаче, попроси води напийтись, подивійсь на справжню квіточку... Запримітили бь ви: коло старої хати пові сохи стоять, крокви становлятця: — сежъ нова хата будуетця, де молоденька нара свій вікъ вікуватиме... Побачили бь ви навкругі зеленихъ левадъ тини свіже-заплетені зъ різними вигадками, гарно та штучно, якъ та коса дівоча, то й гукнули бь на коней: тпру! щєбъ устати та полюбоватись... А зайдіть лишень, добродію, до двору, дє-старий музика, на призьбі, заплющивши очі, найрює на скрипці козака, або метелицю, а підъ гиллястою грушою тупотять чобіткі зъ підківками. Просимо у хату; сїдайте на лаві, за стілъ, підъ самими образами; побалакайте зъ сивоусими хліборобами; покуштуйте нашого хліба и убогої страви; святій короваї на столі, гільце яке гарне, рушники які чистенькі на віконцяхъ... Падъ вашою головою Божа Матірь... чия-сь рученька обквітчала її квіточками... Подивитесь и душею зрадієте, що не окчемнівъ у неволі нашъ народъ. А може й таке приїде на думку: дежъ подівалась *тая*?... Э! стривайте, добродію! е її вона клята, и вамъ її піднесуть, але жь тільки такъ, для звичаю, щєбъ злидними не назвали. Зъ того часу, якъ померла злюща пані Неволя, то й її наскудна нахлібниця Горілка багато поваги збулася. Частують и куштують її такъ — для закону, а вже

п'янимъ бути на честнимъ весіллі не годитця. П'ють її по-прежиєму, *п'яхильцемъ*, хліба тільки де-які ледачі городянські міщане та сердешні ремесницькі робітники (*).

Щожъ се таке? питається ви; якъ воно сталося? Не знаю, що вамъ другі скажуть, а по-м'єму отъ--що: силкуютця, якъ зуміють, наші недавні крєпакки тієї правди доказати, що вони варті піоручъ стати, щоби уже навки не роз'єдиатися, зъ тією ясною нашою, котрої ранокъ и вечіръ сводівалися, котру у столітній розлуці не здоліли забути. Якъ описля дурману, що омашою піддали, вставъ нашъ народъ чистий серцемъ, не знаючи помсти, незнаючи злодійства за собою; якъ чоловікъ, котрому здавалося у ночі, що ёго давить яка-сь

(*) Тутъ икъ слову добавлю, що оттімъ біднимъ ремесницькимъ робітникамъ гіршє, якъ було крєпакамъ, бо хазяїни-ремесники—народъ, здебільшого, зовсімъ попсований: п'яний, безсердечний, безъ жадної освіти, и тільки до грошей ласий. Сі городяне негідні, щоби їх и прирівняти до нашого доброго и правдивого селянина-хлібороба. — Найбільшъ достаєтця тімъ біднимъ хлопцятамъ, що у науку до такихъ хазяїнівъ віддані. Поки тому ремєству дитина навчитця, то здоров'я збуєтця; щасливе коли випрєтє. У насъ ще того не завелось, якъ у васъ у Петербурсі, щоби надъ такими хазяїнами надглядати и штрафувати:—начальству школи, бо, бачите, великі діла справляє, а се діло маленьке... Та хочъ би й завелось, то чи тожъ закличуть до того даі такихъ людей, на котрихъ увесь городъ покаже, якъ на правдивихъ чоловіколюбцівъ?... ні! не по тій часті служать, або якому-небудь чиновному владіці невгодні... Тутъ треба такого паннича, що гарно по панськихъ горництвахъ базікає, на видъ и на одежу такий, якого тамъ треба... Та й те по правді сказати: коли и у насъ буде такъ якъ у васъ (якъ то ми знаємо зъ газетъ), що коли хазяїнъ пробивъ хлонцеві молоткомъ голову, накладуєть три карбованці штрафу—то ліпше й не розпочинати. Може, Бога та якої-небудь невідомої кари більшъ боятимутця. А що вже ті молоденькі дівчата, жидівські наймичкі, що жидамъ на услугу віддані (бо й досі багачко є такихъ) — то подивившись на нихъ, тільки обілетця кров'ю серце та й годі: голе, босе, ненагодоване и зморене роботою такъ, що и до свого росту не доходить... ні церкви, ні молитви... Сухе, якъ каменюка серце, безъ усякого жалю—таке зустрєне наша маленька землячка у жидівській хаті, а даліи и самий її соромъ и краса,—коли зостаєтця,—на хазяїській каниталь не ревернетця... Гіршого паниъ народъ пічого собі й вимислить не зможе, якъ *жидівська наймичка*, а матіръ, коли така доля дощї лучилася, оплаче її, якъ мертву. — А у законі написано... нашо жъ вінъ писаний? Намъ звісно, що и поміжъ жидами (найбільшъ зъ тихъ, що вчилися по гимназіяхъ и университетахъ) є такі, що инакъ дивлятця на нашого земляка-наймита; та чи тожъ такихъ багатьо? просимо жъ не докоряти насъ фанатизмомъ, якъ то звикли робити де-котрі зъ жидівъ. Фанатизму ми не маємо и цураємось, а тільки показуємо (мишляючи багато де-чого й гіршого) на сей сумний фактъ, усякому у насъ звісний, якъ на гидку болічку нашого краю.

марá—а вийшовъ у поле та дихнувъ чистимъ повітрямъ, то дѣ те усе їй подівалося, такъ нашъ народъ виходить теперъ, здоровий духомъ, здоровий тіломъ на плодочу шиву волі и науки. Послухали наші діди злої ради, гидкої пам'ятї отця Климента, а теперъ відомстивъ нашъ народъ унукамъ за столітню кривду... чимъ? весіллями та піснями, хлібомъ—сіллю та доброю працею. Щожъ теперъ скажете ви, премудрі пророки? дѣ-жъ тая марá, що стояла передъ вашими очима (а, здається, більшъ тільки на язичі)? дѣжъ тая мара ледача, шьяна, страшна? Подивітця: ось иде вона — наша ясна панночка Воля — иде нашими нивьями и селами, у зоряному вінку, сяючи небесною красою, ласкавими очима на насъ поглядаючи, усміхаючись до насъ, якъ до родичівъ, що довго, довго зъ ними не бачилась; передъ нею квітки виростають, за нею колосся золотіють; попередъ неї біжить мале хлопця зъ розумними сечятами... туди, куди вона перетомъ указує; шильно задививсь на неї чорнявий парубокъ; до її одежи припала молода дівчина; вийшли зъ хати чоловікъ и жінка, щобъ святимъ хлібомъ її привітати; подибали за нею старіи дідуганъ и бабуся, щобъ хочъ передъ смертю надивитись на її красу немертельну; зъ піснями виходить село їй на зустрічъ, далеко за околицю, зъ піснями їй випроважає її благословляючи... Будь же щастлива та плодуча на добро и розумъ, моя рідна українська Ниво—пройшла по тобі блага богиня...

..... Оріся
 Ниво-десятино,
 Та посійся не словами,
 А розумомъ, Ниво!..

III.

(7. Листопаду 1861 г.).

Може ви, прочитавши передній листъ, казатимете про мене такъ, якъ мовлявъ Кошівскій про Мазену: *»ни, а льстить народи;«* може мїелитимете, що ми заплющуємо очі на те, що треба бъ не похвалити, а ганити у нашому народі—*да нецьлится*. Ой ні, добродію, бачимо ми ї самі, що багато бракує нашому народові усеюди: и у дорозі, и у господі, и у хаті и на полі, а найбільшъ, чого найпогребіишмъ: громадського духу и правдивої освіти—не тієї освіти,

що зъ великого розуму де-котрі паничі хотять надати нашому народові, що серце сушить и голову завертає, для котрої треба першь увесь народъ на який—сь не-паський кшталть переробити. (Себъ то й легенько! ніби то й є на світі така сила, щобъ таке надъ миллионнимъ народомъ доказала)! Не тієі намъ треба науки, котрою, ще нічому не навчивши, а вже відрізняють дитину відъ матірнєі мови, забувши отсі великіє слова великого думця: «першою наукою для кожного чоловіка було матернєє слово, котре найпершь зрозуміла дитина, тієі святої хвилі, якъ тільки блиснула божественна іскра—прокинувся розумъ; звідтілі й починайте, тивъ шляхомъ и простуєте до вищої науки. Вихованне и чоловіка и народу зъ матернєі мови повишно починатися; вона єсть початокъ усякої науки, для розуму и для серця, по закону самої природи. Якъ до чоловіка, такъ и до народа тільки та наука ширшимъ цвітємъ и добримъ плодомъ колнєє себе виявить, котра зъ матернєі мови почалася и зъ того живущого жерела змалечку пошла.» Воно й правда: чи не легше жъ науку приладити до народа, а ніжъ цілий народъ нівечити прилажуючи єго до якої—сь негнучкої науки. Алежъ, кажіть! розумні паничі намъ своє радять: отъ, якъ би Хороль ставъ такий, якъ Царевкокшайскъ, а Полтава загомилла такъ саме, якъ Калуга, то бъ то на Україні усе покращало и порозумнійшало!! Эге жъ, панове—раді! —добре булобъ, тільки те біда, що така цивилзация зостанетца на поверєі великої народнєі громади—для паничівъ, а народъ нашъ навіки буде для неі и глухий и німий. А вони, ті паничі, якъ же то логично доводять! Недавно п. Северянинъ, оповідаючи у «Современній Літоснєі» (?) про подолянєскіє селянєскіє школи, радить не вчити дітей по нашимъ граматкамъ, бо на нашій мові ще нема... чого бъ ви думали? а ну-те, вгадайте!?... нема *юридичнєі науки, филозофнєі права!* — Отъ що, бачте, потрібне для тихъ хлопцівъ, що, якъ виростуть, то зъ ранку до вечора за плугомъ ходитимуть, або коло худоби товктимуть!.. а до того часу, поки наші земляки зберутьца (коли то й можна буде) понаписувати вдоволі филозофичнихъ и юридичнихъ книжокъ (та й тоді, хочъ би й закоми на нашу мову переложили, п. Северянинъ не радить вчити дітей у селянєськихъ школахъ на рідній мові—бо юридикция не по нашому!)—до того часу нехай подолянєський хлопець не заглядує у нашу граматку, котру добре розуміє для того, щобъ початки святої віри и моралі для свого життя зъ неі вичитати, а нехай вчитца по тій, зъ котрої вінъ не все гараздъ уторонає, бо шес-

на такою мовою, якої вінъ на селі змалечку не чувъ та чи її чува-
тиме, коли у салдати не візьмуть. Самъ авторъ якої небудь столич-
ної азбуки, ніколи не бачивши нашого народу, либонь чи й згадувавъ
нишучи, що є на світі подолянський хлопець, котрого п. Северянинъ,
ради юридичної науки, примуєть вчитись по тій книжці! Для бідної
дитини нашого селянина треба пишмъ, *своїмъ* складомъ писати,
щобъ той початокъ науки зачепивъ молодий розумъ и серце. Не диво,
якъ би те радили у Харьківщині... тамъ по селянськихъ ярмаркахъ
«Ташку—разбойнищу» и «Наші кутіть» за добру ціну москалі збува-
ють... а то на Подолі, де селянинъ частійшъ почує ляцьку або жи-
дівську мову, аніжъ московську, де по московські тільки такъ-сякъ
уміють судові павіри коміювати, а такихъ, щобъ добре знали, чи
знайдеться (и то поміжъ невеличкої купки чиновної братії) $\frac{1}{10}$ про-
центу зъ усєго люду. Та дарма! п. Северянинъ каже, що то бувъ
би «естественный ходъ исторіи», якъ би по єго раді зробилось. За
скільки жъ то роківъ сподівається п. Северянинъ переучити подолян-
ськихъ селянъ такъ, щобъ вони розуміли юридичні книжки, писані
не їхнію мовою? Забувши исторію, можна, сидючи у кабинеті, вигадати
яку-небудь теорію та й багатіти думкою, що нею цілий народъ на иший
кшталтъ перевернешъ... Є ще, видно, такі, що у те вірують... А по
нашому, коли щиро бажаєшь одного добра для народу, то, доглядаючись
до неєго самого, берись найпростійшимъ шляхомъ проводити світло науки
и правди у темну массу, ото й буде для неї «естественный ходъ исто-
рії.» Народъ фармує свої ідеї объ правді и неправді зъ християнської
моралі и зъ власного життя своего. Практикою у громадськимъ ділі,
вильнимъ словомъ та правдивимъ сердцемъ, народъ скоро доходить до то-
го, що не згіршъ відъ ниного юристи свої одбудки и право розуміє, —
що добре, а що зле розбірає. Хочъ би й ті присяжні, що у британсь-
кихъ судахъ *правду творять* — чи тóжъ юристи? ні, опрічь адво-
катівъ. Отъ же, чого замъ и не додумалесь, тимъ п. Северянинъ на-
шій молодій літературі и нашимъ селянамъ докоряє и за те нашу мову
зъ початковихъ шкілъ викорешти хоче! Якъ би просто сказали, що у
селянськихъ школахъ хлопці на канцеляристівъ готуватимуться, то ни-
ша річъ. Міні здається, що отті задні теорії виходять одъ того, що ми
усі беремось вєсти народъ, не знаючи єго, а не хочемо у неєго й трохи
повчитись, хочъ би тієї мові, котру щодня чуємо, котрою навкруги насъ
миліоні нашихъ земляківъ свої думки и надію, горе й радість, винида-

ють... Такъ колижъ ми зъ друкованихъ граматокъ, а не зъ живого слова, вчитесь звикли.

Не всі жъ такъ міркують, якъ н. Северянинъ. На лівобочній Україні, сѣго року, повіяло якимъ-сь тихимъ и теплимъ вітромъ. Наші пани (хочъ и не всі, а таки багатенько и серцемъ и розумомъ почули той гомінъ, що за нашого часу, зъ усюди підіймають народи коженъ своїмъ голосомъ—великий гомінъ світа, волі и правди; почули й те, що вони *кость отъ кости* свого народу. Вибори на члени губерньского приєутствия и на мировихъ посередниківъ—упали добре... хотівъ бы назвати по йменню високоповажнихъ панівъ...

Перший мировий з'їздъ одбувався у Полтаві публично. Публіка прислухалась и вийшла зъ повнимъ серцемъ, тихо радіючи святій правді... Запримітимо тільки, що було бъ ще краще, якъ би п.п. посередники промовляли до селянина тимъ словомъ, яке вінъ звикъ чути на селі, а то вінъ, зъ того канцелярського письма, не все гараздъ утворює. Найважлише діло: віра у правду судову,—а тієї віри инакь не можна здобудись у народа, якъ балакаючи до него—єго власною мовою и звичаємъ. Чому не спробувати? Для нашихъ панівъ се діло не важке, бо, дяка Богові, наше панство живе не на столицяхъ, а по селахъ, поміжъ хліборобами. На мирові з'їзди велика надія — нехай же вони не походитимуть на земельні и повітові суди и на поверсі, якъ не походять и самъ—ділі. Геть же той канцелярській штиль, коли не зъ папіру такъ зъ живої розмови зъ тими селянами, що вірують у правду нової институції и вбачають у мировихъ посередникахъ правдивихъ судей! Сподіваємось, що шановні п.п. посередники кипуть окомъ на сю нашу увагу... Багато де-чого доброго скоїлось у насъ сѣго року. Сини й дочки нашихъ панівъ працюють, не томлючись, надъ козацькими и кренацькими дітьми у нашихъ недільнихъ школахъ: — на серці весело, якъ подівнися. Зиову хотівъ бы назвати по-йменню високо-шановну панію, котра, до того святого діла, кошту и личії праці додає! Прокинулись ми... Може незабаромъ потішимо васъ такою дивною повинною, котра васъ завірить, що те, чимъ докоряє нашихъ дідівъ правдива история, вже — не для нашого покоління, бо дознаєтеся, що наші пани, жадаючи бути вірними историчнєму характерові українського племенн, одкинувши панську нишу, хотять стати правдивими вожаками свого народу у всякому доброму ділі; дознаєтеся, що підъ панською одежою бьетця, й досі, тєжъ шире українське серце, що не вміло замикатись у каштовій нута.

Питайте жъ, відъ чого—то Полтавщина у такій злигоді, такъ тихесенько переживає великий економічний кризисъ?... Теперъ намъ тільки треба—книжочкъ, книжочкъ... починаючи відъ святого Евангелія.

Хотівъ було вже закончити сей листъ, та згадавъ ще ось-що. Незнаю, чи оповістивъ васъ хто-небудь зъ Полтавцівъ, що объ Іллінській була у насъ пані Леонова. Часъ бувъ гарячий, ярмарковий, и доба пегарна, але жъ збіглоє у залу нашої Панської Громади народу чимало. Поплакали ми таки знову споминаючи *Останиёо Креника*—Кобзаря. Привітали ми славу співачку по-старосвітськи—хлібомъ-сілля. »Нехай тебе Богъ любить, наша Одарочко!« Дякуємо оце ще разъ, и за ті солодкі слези, и за добре слово, проспіване нашої Полтаві:

Бодай тая стеновая
Квіточка Полтава
Розросталась, красувалась,
Свого цвіту не теряла...

В. Куликъ.

P. S. У насъ зъ початку осені було холодненько, а потімъ, по сей день, стало тепло та гарно якъ весною... а ось Листопаду скоро половина! В. К.

ДРУГИЙ ЛИСТЪ ЗЪ ДУДАРІВЪ.

(16 Листопаду, 1861 г.).

Знову я пишю до васъ, до всього міру хрещеного. Недавно ще села наші рябили посередъ ланівъ стерієвихъ, де вже зьоранихъ на паръ,—а оце въ неділю хмари побіліли; а въ понеділокъ, 13 листопаду, упавъ снігъ — и теперъ все кругомъ біліє и біліє. Наче до спочинку зібрався; сидимъ въ хаті, часомъ білія груби—все якоесь тихо; часомъ зъ роцотами хто прийде до тебе, або її такъ — побалювати тріхи. Вже хлібъ и горюдовина зібрана — все у тебе підъ бокомъ, тільки бь сидіть та писать, бо її роботи иншої нема.

Я думаю, що и »Хуторянинъ« оце упоравшись, чи не обізветця до насъ якимъ *Листомъ зъ хутора*, бо то, мабуть, литья робота

не дозволяла виконать обіцянку — «объ чѣмъ же я, мовляе, писатиму до вась?» Та й замовкъ. Чи не слабій часомъ, нехай Богъ милуе! Обізвітесь, добродію, до насъ: и ми такі, — якъ ті хуторяне; то зъ своїмъ братомъ и побалакати й послухати ёго, речі якое млише. Отъ би и я—тежъ збіравел—якъ побачивъ першій свій листъ въ *Оснoвi*—заразъ нашесати зпoвy, колижъ—нигде правди діти—задлйавъ трoхи.

Хлiбъ у насъ — хваліти Господа милосердного—уродивъ,—такъ людці й загуляли,—а тутъ ще до того дучилось Михайла Архангела, нашого патрoна,—наваріли меду. За людми и я посупуея — дoбpe було! Се бъ то, бачите, на церковній грoші скупoвуетця медъ, варитця та й продаётця; корієть іде на цёркву. У насъ каплиця, а не цёрква,—такъ службi й не було, а тільки часі. Після часівъ, нанотецъ благословивъ корoгвi, котрі ми оцe собі спрaвили. На медъ зусoди схoдитця людeй такі чимало,—й теперички зібралoсь гараздъ,—отъ ми й загуляли. Перше було кожний хазинъ закликавъ до себе людeй на обiдъ, а після вeі вихoдили до *копуну*,—се значить—туди, де медъ продають. Тутъ вже біліє відъ кожухивъ. Людці гуляють кружкaми, музика грaє, чeлядь танцьoє. Потімъ розіхoдятця полуднувати, та вже такъ гуляють и до нoчі, хто охoчий—й до свiта. На другій день у насъ *рaхта*, щoбъ то медъ вже допивати. Заразъ братчики церковній запросіли усiхъ гостeй, посадовіли за стiль у копунчиці (бачте—хaту на копунъ та вiбoрaли у вдові) медомъ шанувати. Не знаю, чи багaто нашiвъ дiждалоєть такої чeстi. Отгaкъ и погуляли! На другій день зпoвy бувъ я на *зливкaxъ*, бo Михайло Архангeль перебiвъ намъ обхoдъ крестинъ: я собі у одного чоловіка кумувавъ. А оцe зъ неділі у насъ й *пуцання*. Тепeръ вже заговіши, надумався писати.

Почнi зъ того, що оповiщi вамъ дe-що про наше життiя. — — —

Завтра я починаю учитъ дiтeй,—такъ оцe дoбpe поговоріти объ тiмъ, якъ се діло стоiть тутъ кoло насъ. По правдi, немa чoгo широкo росквiдaтись: вee якое ще дiже мoлодо. Шкoли вь сeлахъ e; не-рaзъ, проiзжaючи черезъ сeла, бачишь купу дiтeй зъ торбицaми: се шeоларі. Панотці сiмъ піклуютця, та тільки шкoда, що вee іде такъ сaмo, якъ и того віку: тiжъ азъ—бiчки, тiтли, а при томужъ и рiзка, загiнь тeлiть, свиней и т. п. Мишi здаётця, мoжна й цeркoвнe читати, навчившись по граждaнськoму; агo, нaчe на перекiръ тобi, усe псалтирi та часлoвцi—а дальше а нi жe! Щe й то учать по старoму, такъ-щo зъ цiлoї сoтнi вiбeрeтця хiбa тільки 7, 8, щo дiйдуть путтiя, а остaтнi

й такъ підуть зъ чимъ прийшли. Чомъ не введуть нової метóди та рідної мóви?... Отже багáто говорити, та нема́ кому́ слухати.

Теперъ скаж́у вамъ, яка у насъ булá цiná на хлѣбъ. Коло По-крово́и, шшені́цю у насъ купувáли по 60 к. сер. за пудъ, на берлі-ни, бо одъ насъ хлѣбъ йде въ гóру, на Литв́у. Ж́ито по 30 к. сер. за пудъ, прóсо й ячмінь по 25 к. сер. Теперъ, якъ стáли збирáть поду́шне, то хлѣбъ подешѣшавъ: за шшені́цю жид́и даю́ть мужикóві 16 гр́ивень (40 к. сер.), а ж́ито по 7, або по 8 гр́ивень (17¹/₂—20 к.)

Од́инъ мій знакóмий прислáвъ мені, якъ Укра́йцеві, въ подару́нокъ дві пієси:—спасі́бі тобі, д́руже. Алé, якъ би ти знавъ, яку ти бóлість с́імъ зробивъ мені, то ти не прислáвъ би с́его. Діло такé: мені знакóмі литерáтори укра́йські въ польсќій литерáтурі: Богданъ Залесќий и Михайло Чайкóвський. Я трóхи знаю литерáтуру польску, и—якъ польсќихъ литерáторівъ—я їхъ хвалю́, и б́ільшъ ничóго; а якъ укра́йськихъ могу́ й судити. У Богд́ана Залескóго Укра́йна е край ширóкихъ степівъ, черезъ кóтрі бурчáть страшні порóги... черезъ нихъ въ чайкáхъ плавають смѣливі козаќи, а по почáмъ купáютьця ру-сáлки. Зъ нимъ можно проказáти словá Пушќина:

»Тамъ чудеса, тамъ л́ьшій бродить,
Русáлка на вѣтвяхъ сидить.«

Залесќий, якъ поэтъ, не м́гъ не почу́ти правд́ивої нáшої поэзії, може гóлосъ д́умки нáшої нерáзъ вигнавъ и слѣзу́ на óко ёго, б́ідного, якъ то мені розказувáли. Се й в́ипъ самъ в́исказавъ, перекó-дючи в́рно нáші д́умки и пієси на польску мóву. Михайло Чайкóвський въ сво́ихъ повієтяхъ в́рно и некриво малює Укра́йну, т́ільки падає їй б́ільшу, н́ижъ на правд́і, любóвь до Польщи. Ёго повієті горáчи и поэ-тичні, запáлюють д́ушу. Чайкóвський и Залесќий люб́или Укра́йну по сво́єму; їмъ мóжно булó висказувати сво́ї идеáли, мóжно булó сказáти, що вони хот́ять б́ачити Укра́йну въ любóві зъ Польщею. Прав́да, Б. Залесќий и въ неприязні до Польщи б́ачивъ поэзію: се св́ідчить ёго д́умка про Мазéпу. (Zbiór poezij Bohdana Zaleskiego). Пієля їхъ ми б́ачили Осташѣвського зъ ёго *Півкони казóкъ* (Pivkory kazok) и Тим-кá Падур́у зъ ёго *Думками*, та либóнь с́іхъ людей порáдивъ б́увший тоді *бородолизмъ* (baragoli).

Осташѣвський ще такъ собі,—а що Тимкá Падур́и поэзію мóжно зачитати до б́ігання гóлимъ по ярмаркáхъ Берд́ичова и Ярмóлинець;—це такъ нáче пансќий дуръ. Ажъ ось появил́ся у насъ панъ Дю-

низій Бонковський: Вінъ пускає въ свѣтъ, одна за другою, либонь пісні: *Гандзя; Тропакъ; Українець козакъ* (Kozak Ukrainiec, Poezie i muzyka) і *Tęsknota kozaka, spiewek Ukrainski*: себѣ-то журба козака, пісня Українська). Польський титуль и азбука цихъ *штукъ* кажутъ намъ, що Бонковський хоче ознакомити польску публіку зъ Українськимъ словомъ — а самі пісні на длі наче намъ на сміхъ скомпонувані. Намъ, Українцямъ, треба хоть сміхомъ одігнать того, хто такъ нечесно посягає на такє святєє діло, якъ наша мова за-для насъ. Опеж мій приятель и приславъ мені дві остатні пісєи. Я їхъ становлю на судъ публіки, знающої нашу поезию й мову. Де тутъ Українське слово, де поэзия и де ладъ, який є въ на́шій коханій пісні? Цей козакъ »Воль« живучий тільки въ думці пана Бонковського, такий собі кумедний: и сюді и туді кидаєтця—ажъ перехристєся, якъ почувєшь! Себѣ то ніби *лириче*; а воно поправді, не знаєть що, бо писатель не розуміє свого діла... Не вже це ви, пане Бонковський, хочете б́ути такимъ козакомъ? Нехай васъ боронить Госидь! Чи є тільки сміхъ надъ нами и туманъ напускаєте на товариство? Перше—неправда, а другє—нечесно. Ще явамъ скаж́у, яка доля жде ваші пісєи. Зъ першого початку, якъ повинна въ гáрнихъ окладкахъ, беруть їхъ папі—грають її співають. Пієля воно йде въ прихожу, потімъ розпóєнтця по харчєвняхъ; дóбре, коли катеринка стáне вигравати ваші пієи, а то й такъ загинуть. Не знаю, чи вамъ чєсть. Спочáтку вередливе, охоче до повини, а пієля...поцєованє товариство пограєтця вашимъ віршуваниямъ, а здорові сєрцемъ єєляне щось не хотять сєго приймати. А задля чо́го, одгадайте? Не вже вамъ—користь? Хиба 50 якихъ карбóващівъ заробити? та сежъ не такє діло. Се діло святєє, тутъ грíхъ такъ заробляти — тимъ тільки, що хтось сира́вді за дóбрый товáръ прийме. Кіньте се діло — воно негóже. Негóже такъ робити шляхтичові (z szlachetnego stanowiska). Ви жъ, усі панóве, такъ поважáете своє шляхєтєтво:—чомъ же ви не шап́уетєсь?

Тимъ часомъ—прощавáйте, браття!

Борисъ Познаньський.

ЗЪ ПОДОРОЖНИКА.

V.

У Сторожевій (якъ и по другихъ селахъ навкруги Полтави) нема зовсімъ бѣднихъ такихъ, щобъ мусіли зъ тербниками по-підъ вѣвнами вештатись; алежъ и не то щобъ усї були у достаткахъ: є такі вбогі, що не спроможутца казенні віддати. Оттожъ такі йдуть у *заборь*. Голова, бачите, поеднаетца зъ якимъ—небудь паномъ, котрому треба косарівъ або жіщівъ, зашнеує тихъ, що не заплатили податей та й вишнеує їхъ зъ села на роботу. Збіраютца бѣдолахи до шинку; тутъ усяке є: и старе й молоде: чоловіки, жінки и дівчата; тутъ родичі й сусіди назбігаютца; піде поштуванне, прощанне, слѣзи, мовъ на цілий вікъ розлучаютьца. Зиялись, пішли *заборяне* купою на стени, и довго ще лунає їхъ жалібна пісня... и довго родичі до неї дослухаютьца, ажъ поки стихне... Нема більшого горя нашому землякові, якъ коли недоля примусить его покидати своє село, бо є за чимъ и жалкувати—країна гарна! Отъ для такого разу у великій пригоді стала бѣ громадська казна: якъ чоловікъ при нужді, то узявъ кільки тамъ ёму треба, віддавъ казенне, та спромігся бѣ у господарстві и вернувъ би ті громадскі гроші, а то дарма що вінъ у заборі працює: за ёго виплатять, а вінъ на вишеля приходе до дому зъ голими руками; літо минуло—ні—за—що зачеситись. Инколи заміжні козаки та урядовики визволяють вбогого зъ бѣди позичкою грошей, та вжежъ гірко приходитца за те респлачуватись—робота не по позичці.

— »А що се й ти, Юхиме, мандруєшь у заборь?« спитавъ я одного знаёмого чоловічка, зъ косою и саквами за плечима.

— »Та вже жь! прийшлоє и міні одвідати того заборяньства!«

— »А ти-жъ, здавалось міні, маєшь худобу и не любишь на-боку лежати.«

— »Щожъ робити?—така виала недоля; торікъ вѣлики подохли, та й не спромігся на другі.«

— »Чимъ же йти у заборь, ти бѣ позичивъ у кого—небудь на видробітокъ.«

— »Цуръ їй, оттіи позичці.«

— »А що? хіба далась у тямки?«

— »А якъ-же?... надало міні позичити у одного заміжнёго козака роші, та ціле літо й мусивъ відробляти...«

— »Чого-жъ ти не змовився на кілька тамъ днівъ тієї роботи?«

»Ә! бачите, віпъ, якъ дававъ міні гроші, казавъ, що коли та коли покличе мене; а якъ я застривъ у нѣго, то тільки що зачнешь орати або косити, дивись—и шле за мною — и не кажи що є своја робота.«

— »Хиба у заборі є надія придбати? чи може такъ—хочъ гірше аби ише!«

— »Та вже-жъ, що Бігъ дасть!..

Оттакъ-то! коли вбогий разъ зачепивъ у багатій кишені, то вже більшъ не вивернетця, бо опрiчъ хлiборобства, другихъ роздобутківъ не трапляетця. Міщанъ або такихъ селянъ, що пробуваютьця торгами у Сторожевській волості зовсімъ нема. Одинъ козакъ заввеза було лавочкою у селі, та щось не везе ему. Таки й те сказати, що наші незугарні якъ слідъ у тiмъ ділі поведитись: поки хлiборобъ, то й робить по Божому, а вилізъ у торгові міщани, то заразъ — обмірювати та обвішувати. Чесний торгъ по нашихъ закуткахъ якось не держитця, найбільшъ черезъ жидівъ. — — — Іі що-то зъ того вийде одинъ Бігъ святий знає... Освіти треба нашимъ землякамъ, щобъ зупинити хочъ трохи жидівське гiрбанне и зъ підъ їхнiєї кормиги вибитись.

Урядники більшъ знаютьця зъ попами. И яка поведенія! зберутця та тільки те й роблять, що кружляють; не віпний, коли хочъ, повну чарку—пристане, вклонаетця и—вблагає. Шкода, що за старими та й молодими або й дівчина муєть пити—не відпроситця, бо якъ-же таки можно відмагатися, коли сама головиха, або напiматка, піднесе и не бере назадъ відъ тебе чарки, а самій на стiлъ іі поставити по тутешнiмъ незвичайно—а то, чого доброго, й вилають. Щожъ? навпiєся, дивись, пішли дуріти та катъ—зна-що балавати. Ішколи який небудь сіромаха йдучи вздрить, покива головою та й промовить: »бачъ що наші старші виробляють; таке що нашъ братъ и підъ чаркою не вигідає.« Дочки заміжніхъ козаківъ ходять у гостину до попівенъ або до полунапiєкъ, та й навчаютьця напiєскимъ примхамъ, співають не наші пієни (бо негарні—мужичі!), а *романці* зъ московськихъ сірєнькихъ пієсениківъ, у карти грають, гадають, у дзеркало дивлятця, польки дріботять... просвіщені!..

Селяне держатця своєї стародавнiєї одежи: жупани, вишивані сорочки, киреї зъ відлогою, клітчасті плахти, запаски, сашьяні чи жовті чи червоні, добре намисто—разківъ по десять. Дівчата поверхъ

стрічки кладуть вінки з роблених квітокъ, а літомъ закрічуютьця полівими квітками. Сторожевські дівчата завжди кладуть вінки на стрічкахъ спереди, а у сусідньому селі Будищахъ вінки кладутьця ззаді. Такий неодмінний звичай. Відъ чого-бъ то? роспитувавъ я у дівчатъ, такъ вони й сами не знають. Одна одповідь: »на те вона Будищанська, на те вона Сторожевська.« Рідко побачишъ, щобъ чоловіки зодівались по-панські, хіба тільки урядники у свято папьялюють пальто (по тутешньому—*пультикъ*), а про те шаравари у чоботи; жінки-жъ и дочки урядниківъ и заміжнійшихъ козаківъ безпримінно у міщанськихъ платтяхъ. Косу ділять на-двое и кладуть навкруги голови або повязуютьця шовковими хустками и квітки причеплюють — незвичайно!

Далеко нероскішна їжа у нашихъ селянъ. Найубожші тільки вряди-годи ласуютьця скóромомъ, а більшъ пієне ідять. Якъ заготують на зиму картоплі, та капусти и буряківъ накваєять, та хлібець святий — отто й усе. И борщъ рідко затовкують саломъ; у пість олія та й та стала дорога. Хіба тільки на великі свята, та на заговіння придбають трохи м'ясного. Хвороба на скотину и овечять частенько буває. Ся біда найбільшъ вганяє нашихъ селянъ въ убожество. Коли у кого и задержитця корівка, жінка придбає масла чи сиру, такъ не для себе, а все тее йде на силъ, на дѣготь, світло... Не дуже роскошують и заміжні, алежъ усе таки частійшъ борщъ зъ качкою або куркою, и хіба одинъ голова шє чай.

Не трапилось міні записати гарні, весільні пісні, що співаютьця у насъ. На весілляхъ законъ сповниетьця усеюди. У козаківъ, якъ пам'ятокъ нашої славної давнини, ведетьця звичай, що бояринъ стоить коло молодої зъ голою, стародовиєю, шаблею, а якъ провожають молодихъ до дому, то стреляють зъ рушницъ. (Объ весільнихъ звичаяхъ писатиму нашієля). Міжъ тутешнімъ простимъ людомъ не чути, щобъ у сімї була бійка поміжъ чоловіками и жінками; тільки ті, що у москаляхъ були, іноді позиваютьця. Не чути у тімъ селі ні якихъ злихъ вчинківъ; не безъ того щобъ яке небудь ледащо не вкинулось у громаду, алежъ за вдивовижу. Горільки не цураютьця, за те жъ и гіркихъ п'япичокъ немає. Старенькі люде міні кажали, що Сторожева не багатіє—усе однаковісьнька; и справді, не побачишъ ні якихъ будинківъ, якъ у другихъ селахъ; самі хати, хоча село и геть-то простягаєтьця що-року.

Згадавъ я, що хотівъ побалакати про тутешне рибальство. Не

геть—то роздобутокъ той користний для селянъ. Знавъ я старенького рибалку; а бувъ вінъ мітець у тімъ ділі; приносить бувало рибу й раки. Отъ разъ и кажу ему:

— »А що голубчику! чи ти таки справді рибалка? тимъ и живешъ?«

— »Який врагъ! не такъ знечевья; якъ нема чимъ луччимъ пробуватись, то й за вершу; зъ того, мовлявъ, не розживесся.«

— »А риба водитця у Коломаці?«

— »Водитця, та, бачите, луччі плеса панські; а було у насъ одно плесо громадське, ми й ловили и бідний бувало покуштуе тієї риби— по правді було; такъ якось по бумагахъ вийшло що намъ не слідъ риби ловити, а ловили ми у тімъ плесі зъ діда и прадіда; палата й звеліла віддати тее плесо на оренду. Голова й взявъ.«

— »Чи багато-жъ вінъ платить?«

— »Та 10-ть карбованцівъ чи що.«

— »Мабуть и поживу має?«

— Та вжежъ! не державъ би: трапляетця що й на 50 карбованцівъ продасть.«

— »Полтавські закупають?«

— »Якъ лучитця; що продае на місці, а то частину посилае на обивательських у городъ, що слідуе начальству, чи що.«

— »Оттаке! мабуть погано, якъ усі іли;—нехай одинъ ість.«

— »Та кажу-жъ вамъ, що такъ по бумагахъ вийшло; сказано: багатому чортъ дітей колише. Та ще Богу дяка, що голова держить: усе такъ й намъ зволяє трохи зъ нашого плеса поживитись; а вже якъ би жидъ заорайдарювавъ, то нашимъ бідолахамъ и у велике свято не прийшлось би покуштувати тієї риби.«

— »Все-жъ таки, хочай небагато тієї риби у васъ, та якось ви її ловите... хотилось би знати.«

— »Та ми такъ... по гинловодахъ та по течіяхъ; коли хочете, поїдьмо моімъ таки човникомъ, то й побачите.«

Сівъ я зъ тимъ рибалкою у ёго душегубку, та й поїхали. Пристали ми до берега, де росли вільхи; вода промила корішня. Рибалка поштурхавъ *роголею*, а потімъ спустивъ *нідсаку* и витягъ десятківъ зо два раківъ. Били насъ хлопята хлопосталиє у воді; я гукнувъ на нихъ.

— »А що ви робите хлопці?«

— »Раківъ видираємо зъ-підъ кручъ.«

— »А що, багато навидирали?«

— »Отъ по торблиці віднесемо до дому.«

Нехай поласують! — Ідемо далій; маленька течія спле поміжъ очеретомъ; рибалка зупинивъ душегубку.

— »Отце жъ, каже, ми робимо *затинь* — зъ очерету пускаємо ворітця, а біля нихъ спускаємо у воду вершу противъ води; черезъ день и набіжить окунь и плітка.«

— »А рівчакъ той на-що?«

— »То для вьюнівъ; інколи налізуть ажъ кпшять.«

— »Ну, а трапилося тобі, ловити у панськихъ плесахъ?«

— »Чому-жъ? задумає голова поєднатись зъ паномъ, та й наймає насъ зъ тихъ, хто, бачите, кільки-небудь знає те діло; дає намъ по *сѣмаку* або по четвертаку, та по три порціи на день, та рибки аби-якої не боронить на брата по торблиці.«

— »А коли се бува у васъ?«

— »Більшъ зимиї доби, якъ річка добре замерзне; першъ рубаємо *ополонки*, та й спускаємо невідъ на *щоглахъ*. Якъ панъ дає свою помічъ, то бере половину риби; а якъ ні, то третю долю. Найгірша біда буває яль *засититця* невідъ у *жабурі*, або *куширі*, або у тихъ проклятихъ *осетнялахъ*; тоді. пропавъ невідъ—тільки шматки виволочишь.

»А то інколи, дивись, кілокъ або паля, стремить на дні—и не видно; тягнемо мовчки, чути що й риби вдоволи, а тутъ зразу тпру! ні сюди Микито, ні туди Микито; ми й се, ми й те—и не кажи: держить хтось та й годі! потягнули дужче...трісь! риба шубоветь назадъ у річку; гаспідський кілокъ роєпанахавъ сітку відъ краю до краю... тільки й слави, що намерзнемось.«

— »А коли кращі бувають *тони*?«

— »Не скажу. Отъ тільки я запримітивъ, що якъ люта зима зъ великими морозами та вітри, и лідъ стане якъ скло, отгді найвигоднійше рибу ловити. Вона сердешпа відъ задухи не зна куди дітнєсь.—Тоді й дїтвори лахва: придивитця де риба залагла підъ кригою, та й стане гатити кійкомъ—глушити стало-буть, а потімъ прорубає ополонку и бере руками.«

Літомъ риби у Сторожевій не купишь, бо людямъ ніколи зъ нею пашькатись, за другою нужнішою роботою, а зімою продають її по 2 и по 3 карбованця за пудъ. Купують пани и жидова, то й перекупки наїзжають зъ города. Селяне, якъ бачите, зъ того небагато роздобудуть.

Годі про Сторожеву! Думка така: мандрувати далій—придивитись зблизу по великих надворекляньських селах до наших крамарів, рашівців, гончарів або до степових чабанів и табунщиків на Запорожжі.

Кузьма Шаповаль.

1) *Роуля*—палиця, на однім кінці зроблена вилами, котрою полошать раків.

2) *Підсака* або *сакъ*—сітка на палиці, котрою ловлять раків; меньша сітка, кругла, інде прозивається *хваткою*.

3) *Затинъ*—стінка зъ очерету; робиться у воді, щобъ зупинити рибу.

4) *Сѣмакъ*—20-ть копійекъ сребр.

5) *Ополонка* або *полонка*—прорубъ на лёду.

6) *Щогла* або *тичка*—довгий дрючокъ, котримъ тягнуть невідъ підъ лёдомъ.

7) *Засититись*—загрузитись у водянихъ рослинахъ (говориться про неводъ).

8) *Жабуръ, куширъ, осетляга*—водянї рослини.

9) *Тоня*—місце для лову риби, скільки неводомъ за одинъ разъ захопишъ.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКІЙ УКАЗАТЕЛЬ
КНИГЪ И ЖУРНАЛЬНЫХЪ СТАТЕЙ,
 ОТНОсяЩИХСЯ ДО
ЮЖНО-РУССКАГО КРАЯ.

II.

1) Исторія, археологія и біографіи.

(Дополненіе).

93. Письмо Переяславскаго Епископа Іова къ Могилев. архіепископу Георгію Конисскому, отъ 5 февр. 1775 *Могилев. губ. вѣд.* 1859, 93.
94. Біографіи достопамятныхъ Малороссіявъ. *Черниговской губ. вѣд.* 1860 II.
95. Письмо князя Стурдзы къ Могил. архіепископу Георгію Конисскому, отъ 15 авг. 1794 г. *Могил. губ. вѣд.* 2.
96. Записка преосв. Георгія Конисскаго, касающаяся могилевской семинаріи, писан. 1793 г. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
97. Письмо къ преосвящ. Георгію Конисскому 1774 г. Протопопа *И. Голоскевича. Могил. губ. вѣд.* 1860.
98. Письмо перваго Могил. епископа *И. Бобринковича*, изъ м. Головчина, къ Могил. братству, у котораго онъ проситъ пособія въ своей болѣзни 1635 г. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
99. Письмо Полоцкаго архіепископа Мелетія Смотрицкаго, 1629 г. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
100. Жалоба виленскаго духовенства на унитскаго митрополита Поцѣя и намѣтника его, Рутскаго, за притѣсеніе православія. *Могил. губ. вѣд.* 1860.
101. Матеріалы для исторіи Воронежской и сосѣднихъ губерній, состоящіе изъ царскихъ грамотъ и другихъ актовъ XV—XVIII стол. *Воронеж. губ. вѣд.* № 1 — 5, 8, 9 11, 1860.

102. ПОСЛАНІЕ КІЄВСЬКАГО МИТРОПОЛИТА ІОСИФА БОРЕЦЬКАГО КЪ МОГИЛЕВСЬКОМУ БРАТСТВУ, ОТЪ 1628 Г. *Могил. губ. вѣд.* 1859.
103. ПИСЬМО ПОЛОЦЬКАГО ПРАВОСЛ. АРХІЕПИСКОПА, МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКАГО КЪ МОГИЛЕВСЬКОМУ БРАТСТВУ, ОТЪ 1629 Г. *Могил. губ. вѣд.* 1859.
104. ПИСЬМО ВИКТОРА, ЕПИСКОПА ПЕРЕЯСЛАВСЬКАГО, КЪ МОГИЛЕВ. АРХІЕПИСКОПУ ГЕОРГІЮ КОНИСЬКОМУ, ОТЪ 1792 Г. *Могил. губ. вѣд.*
105. МАТЕРІАЛЫ ДЛЯ ІСТОРИИ МОЛДАВІИ, ВАЛАХІИ И БЕССАРАБІИ СЪ 1806—1812. *Бессараб. обл. вѣд.* 1860.
Предисловіе о диванахъ Молдавск. и Валахск. до прибытія сенатора Кушнікова и первые годы его президентства.
106. ІСТОРИЧЕСКІЕ МАТЕРІАЛЫ II. Новая Сербія. Ф. Варпоновъ. *Одесскій Вѣстникъ* 1859.

2) Географія, Топографія, Этнографія и Статистика.

107. О ГЕОГРАФИЧЕСКОМЪ ПОЛОЖЕНІИ ГОРОДА ХАРЬКОВА. *Прибаєленіе къ Харьковскимъ губ. вѣд.* 1859.
108. ЗАПИСКА О ТОПОГРАФИИ ГОРОДА ХАРЬКОВА. В. И. Лапшина. Съ приложеніемъ карты. Харьковъ 1860.
109. ПУТЕВОЕ ВОСПОМИНАНІЕ О ПОЛТАВѢ. М. Максимовичъ *Украинець* I. 115—122 стр.
(Историческіе факты, относящіеся къ этому городу).
110. КОНСТАНТИНОГРАДСКІЙ ОКРУГЪ ПОЛТАВСКОЙ ГУБ. *Журналъ Минист. Госуд. Имуществъ.* 1859, 3-й стр. 95—125.
111. ПРОСТРАНСТВО ПОЛТАВСКОЙ ГУБ. *Полтавскія губ. вѣд.* 1860.
112. ВОСПОМИНАНІЕ О ЗОЛОТОНОШѢ, М. Максимовича *Украинець*. I. 125—145 стр.
113. О ЧЕРНИГОВѢ. А. Я. Черниговскія *губ. вѣд.* 1859.
(По поводу ст. г. Шамраевскаго, помѣщенной въ 49 № Чернигов. губ. вѣд. 1858 г.).
114. МѢСТЕЧКО ЛЮБЕЧЬ, гр. Милорадовича. *Чернигов. губ. вѣд.* 1859.

115. Село Поноры, Конотопскаго уѣзда. *Ст. Носа. Чернигов. губ. вѣд.* 1859.
116. Село Голѣнка. Конотопскаго уѣзда, *М. Исаенка. Черниг. губ. вѣд.* 1860.
117. Ейскій округъ, Земли Войска Черноморскаго. *А. П. Русскій Дневникъ.* 1859.
118. Селеніе Куничи. *К. Х. Бессараб. обл. вѣд.* 1860.
119. Очерки Дона, *А. Филонова. Спб.* 1859.
Разборы «Очерковъ» помѣщены въ журналахъ «Свѣточъ» 1860, № 2, стр. 70—73 и въ «Современникъ». 1859, № 44, стр. 84—97.
120. Старочеркасскъ и его достопримѣчательности, *гр. Левитскаго. Донскія войсков. вѣд.* 1860.
121. Описаніе Каменской станицы. *Б. Донскія войсковыя вѣдомости.* 1860.
122. Обзоръніе г. Кіева и плась его. *Д. Т. Кіевъ. Губерн. тпш.* 1860.
123. Городъ Новомосковскъ или Самара. *Памяти. книжка Екатеринославской губ.* на 1860.
124. Стайки и Ржищевъ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859.
(Эти два селенія замѣчательны были въ старину какъ укрѣпленныя мѣста надъ Днѣпромъ, о которыхъ весьма часто шло дѣло въ трактатахъ между Россією и Польшею).
125. Село Велцкая Половецка. *Г. Ростовицкій. Кіевскія губ. вѣд.* 1859.
126. Село Предславино на р. Лыбеди. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859.
Это село находится въ Кіевской губ.; объ немъ упоминается у Нестора.
127. Село Погребы въ Кіевской губ. *Т. Мацѣновичъ. Кіевс. губ. вѣд.* 1859.
128. Васильковскій уѣздъ. Васильковъ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
129. Каневскій уѣздъ. Каневъ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860, 34, 35 и 36; 10 стр.
130. Мѣстечко Сарны. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
131. Село Лозоватка. *І, А—скій. Кіевскія губ. вѣд.* 1860.

132. Село Лемешн. *Кобзарь Василенко. Московскія вѣдом.* 1860.
 Небольшое село Лемешн, Черниговской губ., Козелецкаго уѣзда—родина гр. Разумовскихъ.
133. Трактомировъ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
134. Копачевъ. (Кіевского уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
135. Трилісы, (Васильковского уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
136. Хвастовъ (Васильковского уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
137. Мазепинцы. (Васильк. уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
138. Борщаговка (Васильк. уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
139. Ольшаница (Васильк. уѣзда) *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
140. Богуславъ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
141. Мѣстечко Корсунь. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860.
142. Село Пекарн. *Кіевскія губ. вѣд.* 1860. 39 и 3 стр.
143. Очерки нагорной части Крыма. I. *Балаклава и ея окрестности. Гр. Карауловъ, Радуга* 1860.
144. Очерки Крыма. А. *Дьяченко. Лѣсоводство и лѣсные промыслы въ Крыму. Листокъ русск. Общ. Парох.* 1860.
145. Изъ разсказовъ старожила о Керчи. А. *Апостоловъ. Поліцейскій листокъ Керчь-Еник. градоначальства.* 1860.
146. Очерки Керчи. В. *Ипатьева. Одес. Вѣстникъ.* 1860.
147. Севастопольскій альбомъ, Н. Берга. Москва. 1858.
148. Севастополь въ нынѣшнемъ его состояніи А. *Рудковскій. Листокъ русскаго пароходства.* 1860.
149. Армянскій городъ Григоріополь. *Радуга.* 1860.
150. Еврейская колонія Моргуновка, Херсонской губ. Бобринецкаго уѣзда А. *Леванда. Разсвѣтъ, журналъ русскихъ Евреевъ.* 1860.
151. Мѣстечко Никополь А. *Чирковъ. Листокъ Рус. Общ. Пароходства.* 1860.
152. Станция Николаевка — Поворосіейская. *Одесскій Вѣстникъ.* 1859.
153. Черный-Лѣсъ и его окрестности. А. *Иващенко. Вѣстникъ Н. Рус. Географич. Общества.* 1859.
154. Взглядъ на настоящее положеніе Крыма. В. *Ипатьева Одесскій Вѣстникъ* 1860.

155. Азовскія письма, *И. Кукольника. Сибирскія вѣдомости.* 1860.
156. Замѣтки по случаю войны въ Днѣпровскомъ лиманѣ, въ 1851 и 1855—мъ г. *М. Череповъ. Инженерный журналъ* 1860.
Здѣсь помѣщена топографія прибрежья Чернаго моря, съ лиманами Днѣпр. и Бугскимъ).
157. Очерки Бессарабин, *К. Ханацкій, Бессараб. обл. вѣд.* 1860. 16, 17 и 18 стр.
158. О соединеніи Каспійскаго моря съ Чернымъ. *А. Сотниковъ. Эконом. Указатель.* 1858 и 1860.
159. Краткій взглядъ на возможность соединенія Каспійскаго моря съ Азовскимъ. *Г. Берштрессеръ. Астраханскія губ. вѣд. и Русскій Ивалидъ.* 1859.
По нѣкоторымъ изслѣдованіямъ мѣстности, авторъ вывелъ предположеніе о возможности, при весеннемъ половодіи, проѣхать водою чрезъ одно изъ руселъ идущихъ отъ Каспійскаго моря до Азовскаго.
160. О соединеніи Касп. моря съ Азовскимъ. *Д—ръ Берштрессеръ. Указатель Полит. Эконом.* 1859; *Спб. вѣдомости* 1859; *Экономистъ* 1859; *Астраханскія губ. вѣдомости* 1859 и *Морской Сборникъ* 1859.
161. О водяномъ пути между Каспійскимъ и Азовскимъ морями. *Д—ръ Берштрессеръ. Сѣверная Пчела* 1860 и *Русскій Ивалидъ* 1860.
162. Невозможность соединенія Каспійскаго моря съ Азовскимъ водою, *г. Короткевичъ-Почовный. Спб. вѣдомости* 1860.
163. Соленыя озера Таврической губерніи. *И. Комаровъ. Горный журналъ.* 1858.
164. О Куяльникскомъ лиманѣ и объ обращеніи его въ самосадочное соляное озеро. *В. Рожковъ. Одесскій Вѣстникъ.* 1859.
165. Рѣка Днѣстръ. *В. Скавронскій. Записки Имп. Общества Южной Россіи.* 1859.
166. Описаніе дороги отъ Царицына до Новохоперской крѣпости, составленное въ 1766 г. *Д. Мордовцевъ. Саратовскія губ. вѣд.* 1859, 5 и 6.

167. Воспоминаніе о старой польской границѣ. *Ф. Псевдонимъ. Одесскій Вѣстникъ.* 1860.
168. ЧЕРНОМОРСКІЕ КОЗАКИ ВЪ ИХЪ ГРАЖД. И ВОЕННОМЪ БЫТУ. Очерки края, общества, вооруженной силы и службы. Въ 17-ти разсказахъ, съ эпилогомъ, картою и 4-мя рисунками соч. *И. Попки.* Въ 2-хъ ч. Спб. 1858. Въ тип. П. А. Кулиша.
169. ЧЕРНОМОРСКІЕ ПЛАСТУНЫ. *Чтеніе для солдатъ.* 1860.
170. НИЗОВЫЕ И ВЕРХОВЫЕ ДОНСКІЕ КАЗАКИ. *И. Красновъ. Донскія войск. вѣд.* 1859, 34, 35, 47, 48 и 50; и 1860, 26.
(Эта статья была уже напечатана въ «Военномъ Сборникѣ» 1858 г., но съ измѣненіями и пропусками).
171. 2-й РАЗСКАЗЪ НИКИТЫ СЛИВАЕВА (ИЗЪ БЫТА ДОНСКИХЪ КАЗАКОВЪ) *П. Сопинъ. Московскій Вѣстникъ.* 1860, 11 и 28.
(Здѣсь описана казацкая свадьба).
172. НѢСКОЛЬКО СЛОВЪ О ДОНСКИХЪ КАЗАКАХЪ И ИХЪ ОБРАЗОВАНІИ. *К. Русскій Инвалидъ.* 1860, 77.
173. ВОСПОМИНАНІЕ О ЧУГУЕВСКИХЪ КОЗАКАХЪ. *И. Жадаповскій. Харьковскія губ. вѣд.* 1859, 19.
174. РАЗСКАЗЫ ИЗЪ КРЕСТЬЯНСКАГО БЫТА МАЛОРОССІЯНЪ. *А. П. Стороженка.* Спб. Въ тип. П. Греча. 1858.
(О тд. оттискъ изъ «Сѣверной Пчелы» 1857 и 1858 г.)
175. ПОСЕЛЯНЕ ВОРОНЕЖСКОЙ ГУБЕРНІИ. *Р. Русскій Художест. Листокъ.* 1850, 34.
176. ХАРЬКОВСКІЙ КРЕСТЬЯНИНЪ. *Гр. П. Данилевскій. Журналъ Землевладѣльцевъ.* 1858.
177. КІЕВСКІЕ БОГОМОЛЬЦЫ *П. А. Булижъ. Народное Чтеніе.* 1857, 2.
178. КАРТИНА ВЕСНЫ ВЪ МАЛОРОССІИ. *Часть досуга.* 9.
179. ЗАМѢТКИ О ПОВѢРЬЯХЪ МАЛОРОССІЯНЪ СУДЖАНЕ. УѢЗДА. *И. Производитель и Промышленникъ.* 1860.
О домовомъ, вѣдьмѣ, вѣдюкѣ, ушырѣ, хованѣ, марѣ, вовколакѣ, лѣшемѣ и русалкѣ.
180. МАЛОРОССІЯ ВЪ АНЕКДОТАХЪ ПРО НЕГО И ВЪ ПРОИЗВЕДЕНІЯХЪ

- народной его литературы. *П. Омеляненко. Кіевскій телеграфъ.* 1859; 12 и 14.
181. Батуринъ, мѣстечко Черниг. губ. *М. Исаенко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 1, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19 и 22.
Исторія. Этнографія (предразсудки и суевѣрія, образцы мѣстнаго нарѣчія, народн. пѣсни, пословицы и поговорки. Статистика.
182. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки. Собралъ *Н. Закревскій.* Москва. Въ Университ. тип. 1860. Въ 8-ю д. л. 139—244. (Помѣщены во 2-й книгѣ: «*Старосвѣтскій бандуриста*».
183. Памятники украинской народной словесности. *Ефименко Черниговскія губ. вѣд.* 1859; 6, 16, 18 и 25.
1) Украинскія пословицы и поговорки, 2) Украинскія обрядныя пѣсни. 3) Украинскія шептанья и замовлянья.
184. Памятники Украинской народной словесности. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 49.
Заговоры отъ зубной боли, на остановленіе крови, и пр.
185. Объ Украинскихъ пословицахъ и поговоркахъ. *А. Тиципскій. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 29.
186. Дополненіе къ украинскимъ пословицамъ и поговоркамъ *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 31—33, 38 и 40.
187. Додатокъ до украинскихъ помовокъ та погудокъ. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 23, 24, 25 и 26.
188. Украинскія загадки. *Ст. Носъ. Чернигов. губ. вѣд.* 1859, 24.
189. Малорусскія пословицы. *Кіев. губ. вѣд.* 1858, 26.
190. Малороссійскіе бандуристы, (съ картиною). *Русскій Худож. Листокъ.* 1859; 12,
191. Преданія приволжскихъ Малороссіянъ. *И. С. Саратов. губ. вѣд.* 1859; 28.
192. Преданіе. *Гр. Иваненковъ. Харьков. губ. вѣд.* 1859; 8.

193. 1) Казка про кравця и вовка. 2) Про козла и барана.
3) Можебилиця. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 21.
Записаны въ с. Николаевѣ, Борзенскаго уѣзда; и въ г. Переяславѣ.
194. СМЕРТЬ. Украинская сказка. *Гр. П. Данилевскій. Подсѣлжаникъ.* 1859; 9.
195. УКРАИНСКАЯ СКАЗКА про куму, лисицу, пастуха, рыбакова, и возницу. *Гр. Данилевскій.* Семейный Пиллюстрированный Листокъ. 1859; 7—8.
Обѣ сказки написаны стихами.
196. УКРАИНСКІЯ СКАЗКИ, *Г. П. Данилевскій. Русскій Вѣстникъ.* 1858; 1, 2, 3.
197. БЪСЫ. украинская сказка. *Г. П. Данилевскій. Рус. Вѣстникъ* 1858.
198. РАЗСКАЗЪ ОБЪ УЖЪ. *П. Тожинъ. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 22.
199. ЧЕТЫРЕ ВАРИАНТА малорусскихъ сказокъ. *Малорус. Литерат. Сборникъ.* Саратовъ. 1859.
1) Охъ. 2) Коза—дерева. 3) Казка про Ивашечка и про вѣдму и 4) Казка про королеву Катерину.
200. НѢСКОЛЬКО СЛОВЪ о малороссійскихъ сказкахъ. Ст. А. Шишацкаго *Иллита.* (Изъ № 21 *Чернигов. губ. вѣд.* Черниговъ. 1859).
201. Преданія о кладахъ. Матеріалы для исторіи Поворосійскаго края. *Ф. Воропоновъ. Одес. Вѣстникъ* 1860; 167.
202. Народныя пѣсни собранныя въ западной части Вольшекой губерніи въ 1844 г. *Н. П. Костомаровымъ, Малорусск. Литерат. Сборникъ.* Саратовъ. 1859.
203. Народныя пѣсни, подобранныя *П. Кулишемъ. Народное Чтеніе.* 1859; 2.
204. Сказки и предразсудки Полѣскаго народа. *Вольскія губ. вѣд.* 1859; 20 и 37.
205. Свадьба на Поліссьѣ. *Кіевскій Телеграфъ.* 1859; 19, 20 и 25.
206. Замѣчаніе на статью: «Мужицке весиле» *Гр. Кульжискій Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 7.

207. О малороссійской свадьбѣ. *К. Непытайенко. Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 10.

Замѣчаніе на статью Кульжинскаго.

208. Свадебные обряды Малороссійцѣ. *Полтавск. губ. вѣд.* 1859; 31—34.

209. Разказы о кладахъ. *М. Исаенко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 51.

210. Легенды и новѣрья Украинскаго народа. *А. Новосельскаго. Кіевскій Телеграфъ.* 1860; 75, 76 и 77.

211. Погане поле. Легенда *П. К.—ко. Чернигов, губ. вѣд.* 1860, 29; 2 стр.

Урочище «Погане поле» находится на границѣ Пѣжинскаго и Козелецкаго уѣздовъ.

212. Крещатый дубъ. Преданіе. *М. Исаенко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 38.

213. Пѣсни, записанныя въ м. Олишевкѣ (Козелецкаго уѣзда). *Д. Лавриненко. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 49, 50.

214. Коляда *С. Микуцкій. Виленск. Вѣстникъ.* 1860, 37.

Выписка изъ соч. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, etc. *Ducange*, которою доказывается ошибочность мнѣнія многихъ ученыхъ, въ томъ числѣ и Шафарика, что Коляда есть словянское божество.

215. О волкахъ и волчьемъ богѣ Полісунѣ. *П. Ефименко. Чернигов. губ. вѣд.* 1859; 23.

216. Разказы про Полісуна. *А. Тицинскій. Чернигов. губ. вѣд.* 1859, 38.

217. Разказъ о Лисунѣ (Записанъ *М. Исаенко* въ Батуринѣ). *Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 28, 2 стр.

218. Народный бытъ Вольшскаго Полѣсья. *Вольшск. губ. вѣд.* 1859; 15—20.

219. Бытъ Подолянцѣ. Изд. *К. Шейковскаго.* Т. 1-й вып. 1-й и 2-й. Кіевъ. Тип. И. и А. Давыденко. 1860.

Разборъ помѣщенъ въ «Современникѣ» 1860 г. № 9.

220. О суетвѣрїяхъ, встрѣчаемыхъ на праздникъ Рождества Христова въ Кіевскомъ уѣздѣ. *Вас. Сикачинскій. Кіевскія губ. вѣд.* 1860; 30.

221. О похоронахъ въ Подольской губ. *К. Шейковскій. Кіевскій Телеграфъ.* 1860; 24, 25, 26.

222. Народные музыкальные инструменты въ Россіи. Русск. Худож. Листокъ. 1860.
223. Село Лютежъ. II.... *Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 12.
224. Мѣстечко Екатеринополь. (Калиболото-тожъ) *К. Петрушевскій Кіевскія, губ. вѣд.* 1859; 5.
225. Село Водотые. II. *Сенаторскій. Кіевскія губ. вѣд.* 1859; 20.
226. Хозяйственный и нравственный бытъ колонистовъ Мариупольскаго округа. II. *Рачинскій. Экономическія Записки.* 1859; 7 и 18.
227. Очерки хозяйственнаго быта въ Новороссіи. *Д. Георіевскій. Русскій Дневникъ.* № 59, 65 и 66.
1) Чумаки. 2) Вольные косари въ степяхъ.
228. О рабочихъ въ степяхъ Крыма. *Таврическія губ. вѣд.* 1859; 12.
229. Бюджетъ рабочаго въ Одессѣ. II. *З. Одесскій Вѣстникъ.* 1858, 7.
230. О захожихъ рабочихъ въ Херсонской губ. *Я. Грудзино, Земледѣльч. газета.* 1858; 34 и 35.
231. Переселеніе Крымскихъ татаръ. II. *Щербань. Русскій Вѣстникъ.* 1860; 23—24.
232. Бѣглыя замѣтки на пути по Малороссіи. *А. Чужбинскій. Свѣ. Пчела.* 1860; 288.
233. Евреи въ Харьковѣ. *В. Крпностиинъ. Прибавл. къ Харьк. губ. вѣд.* 1860; 10.
234. Объясненіе по поводу статьи г. М. Д. «Гоненія Евреевъ въ Одессѣ». *Палеологъ. Русскій Міръ.* 1860; 11.
235. Поѣздка по низовьямъ Днѣпра. *А. Афонасьевъ-Чужбинскій. Морской Сборникъ.* 1858; 2, 8, 9 и 11;—1859; 2, 4, 7, 8 и 11;—1860; 9.
1) Правый берегъ. 2) Отъ Мѣловой до Берислава.
3) Отъ Берислава до Херсона. 4) Херсонъ лѣвый берегъ.
5) Отъ Каменки до Алешекъ. 6) Лиманъ и его окрестности.
236. Въ Кіевѣ и обратно. *В. Михайловъ. Русскій Худож. Листокъ.* 1860; 12 и 17.

237. САГАЙДАКИ. А. *Перелешинъ. Вѣстникъ Имп. Рус. Геогр. Общества.* 1859; 10.
Сагайдаками называются въ Малороссіи, въ Воронежской, Курской и Харьковской губ.—дороги.
238. Пути Сообщенія въ Херсонской губ. А. *Шмитъ. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 26 и 29.
239. Отъ Ставрополя на Донъ. Н. В. *Русскій Дневникъ.* 1859; 88.
240. Съ дороги. Донъ и Волга. Ж. С. *нбургскія Вѣдомости.* 1860; 121.
241. Ростовъ и Таганрогъ. Забѣтки туриста. Кн. М. Г. *Голлицинъ. Библиотека для чтенія.* 1859.
242. Путевыя забѣтки въ Крыму въ 1857 г. В. *Назаревъ. Иллюстрація.* 1859; 58, 59, 61—64.
243. Нѣсколько словъ о дорогѣ изъ Петербурга въ Таганрогъ. А. *Б—ко. Свѣ. Пчела.* 1860; 281.
244. Забѣтки по Бессарабіи. К. Х. *Бессараб. област. вѣд.* 1860.
245. Забѣтки по Бессарабіи. г. Бѣльцы. К. Х. *Бессараб. обл. вѣд.* 1860; 31.
246. Воспоминаніе прогулки по Бессарабскимъ монастырямъ. В. *Шостагъ Бессараб. губ. вѣд.* 1860; 42.
- 247- Изъ Канева въ Чигиринъ и обратно М. *Александровичъ. Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 30—34.
248. Письма съ Юга. А. *Николитчъ. Семейный Кругъ.* 1860; 18.
Отъ Харькова до Керчи. Керчь. Одесса. Мартыновъ. Воскр. школы въ Керчи.
249. Четыре дня на Азовскомъ морѣ. Н. В. (Изъ дорожныхъ записокъ). *Новороссійскій Сборникъ.* 1859.
250. На почтовой дорогѣ въ Малороссіи. П. *Кулицъ. Искра.* 1860; 49.
251. Нѣсколько словъ о плаваніи по Днѣпру. И. *Мунтяновъ. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 137.
252. Дорожныя записки. А. *Чужбинскій. Русское Слово.* 1860; 1, 8.

Плаваніе по Черному и Азовскому морямъ.

253. Два мѣсяца въ Малороссіи. *К. Козловскій. Оберточный Листокъ.* 1860; 49.
254. По пути изъ Одессы въ Кіевъ. *Д.—ій. Одесскій Вѣстникъ.* 1859; 72 и 76.
255. Отъ С.-ПЕТЕРБУРГА до Одессы. *Съверная Пчела.* 1859; 222.
256. Замятки на пути изъ Одессы въ Тифлисъ. *Н.—ъ. Южный Сборникъ.* 1859; 8, 9.
257. Путевыя замятки. *С. Толмачевъ. Производитель и промышленникъ.* 1860; 28.
- Изъ путешествія по Новороссіи.
258. Путевыя замятки отъ Кишинева до Одессы. *К. Ханацкій. Одесскій Вѣстникъ.* 1860; 44—и *Бессарабскія обл. вѣд.* 1860; 25, 26, 27 и 50.
259. Походныя письма ополченца изъ южной Бессарабіи 1855—1856 г. *А. В. Рачинскаго.* Москва. Въ тип. А. Семена. 1858. (Изъ Русской Бесѣды, № 2, 1858 г.).
260. Статистическое описаніе Харьковской губ. *Г. Турбинъ. Харьков. губ. вѣд.* 1860; 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 47—52.
261. Историко-статистическое описаніе г. Харькова. *И. Кованко. Прибавл. къ Харьков. губ. вѣд.* 1859.
262. Статистическія свѣдѣнія о Черниговской губ. *Чернигов. губ. вѣд.* 1860; 32. О народонаселеніи губ. за 1859 г.
263. Народонаселеніе Полтавской губ. и ея городовъ въ 1858 по 10-й народн. переписи. *Полтав. губ. вѣд.* 1859. 4, 15, 16.
264. Движеніе народонаселенія въ Полтавской губ. въ 1859 году. *Полтав. губ. вѣд.* 1860; 50, 51.
265. Число жителей Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтав. губ. вѣд.* 1859; 47.
266. Число православныхъ церквей въ Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтав. губ. вѣд.* 1859; 47.
267. Заводы и фабрики въ Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтавск. губ. вѣд.* 1859; 48.

268. Число купеческихъ капиталовъ, объявленныхъ въ Полтавской губ. въ 1858 г. *Полтав. губ. вѣд.* 1859; 49.
269. Статистическое обозрѣніе Судачской долины. А. Д. *Листокъ Русскаго Общества Пароход.* 1860.
270. Опытъ статистическаго описанія городовъ Бессарабіи (Хотинь) А. Защука. *Бессараб. обл. вѣд.* 1860. 48, 49.
271. Отрывки изъ статист. описанія Херсонской губ. и Одесск. градонач. А. Шмитъ. Одесса. 1860.
272. Роспись въ алфавитномъ порядкѣ съ уѣзднымъ городомъ, сель и деревень, находящ. въ Васильковскомъ уѣздѣ, Кіевской губ. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859; 11, 15, 24 и 25.
273. Возможность скорого заселенія Крыма. *Фр. Д—скій. Одесскій Вѣстникъ*, 33.
274. Статистическое описаніе села Ярославичь, Дубенскаго уѣзда. *Волынскія губ. вѣд.* 1859.
275. Статистическое описаніе Заславскаго уѣзда. *Волынскія губ. вѣд.* 1859; 40, 41, 42, 44, 45, 46, 49.
276. Нѣсколько свѣдѣній о Житомирѣ. *Экономистъ* I.
277. Статистическое описаніе Новоградволинскаго уѣзда. *Волынскія губ. вѣд.* 4.
278. Статистическіе труды Н. О. Штукенберга. изд. его сыномъ А. Штукенбергомъ. Сиб. 1858.
279. Населеніе Новороссіи. А. А. Скальковскій. *Экономистъ*. 1858. I.
280. Изъ военно-статистическаго описанія Новороссійскаго края. *Русскій Ивалидъ*. 1858; 41 и 57.
281. Краткое описаніе Таврической губ. Б. Бассалъ. *Записки Имп. Общества Сельскаго Хозяйства Южной Россіи*. 10 и 11.
282. Статистическое обозрѣніе Екатеринославской губ. *Памятная книжка Екатеринославской губ.* на 1860.
283. Матеріалы для статистики Подольской губ. *Памятная книжка Подольской губ.* за 1859.
284. Село Нападовка. *Кіевскія губ. вѣд.* 1859, 9.
285. Статистическое описаніе города Алешекъ. А. Чириковъ. *Листокъ Русскаго Общ. пароходства*. 1860. 62.
286. Мѣстечко Никополь. (Статистическое описаніе). *Листокъ Русскаго Общ. Пароходства*. 1860. 65.

287. ХАРЬКОВЪ и Воронежъ. *С. Соколовъ. Производитель и Промышленникъ.* 1860. 40.
288. ОДЕССКАЯ ТОРГОВЛЯ. *А. Скальковский. Экономическій Указатель.* 1858. 4. и *Земледельческая Газета.* 1858. 10.
289. ОДЕССКАЯ ТОРГОВЛЯ ВЪ 1857. *Одесскій Вѣстникъ* 1858 39 и 40.
290. О ТАБАЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ВЪ Сорокекомъ уѣздѣ. *Одесскій Вѣстникъ* 1858. 43.
291. КРЫМСКІЯ КАМЕНОЛОМНИ ТЮРИНЬ. *Морскою Сборникъ.* 1858; 7 и 8.
292. ЗАГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ Азовскаго бассейна въ 1858 году. *А. А. Скальковский. Русскій Дневникъ* 7.
293. ОБЪ АЗОВСКОМЪ МОРЬ, *Соковникъ. Экономическій Указатель.* 1858; 28.
294. ОБЪ АЗОВСКОМЪ МОРЬ. *А. А. О. Петербургскія вѣд.* 268.
295. О ХЕРСОНСКОЙ ТОРГОВЛѢ. *М. Чудновскій. Одесскій Вѣстникъ.* 1858; 46.
296. ЗАГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ Черноморскаго бассейна. *А. Скальковский. Промышленный листокъ.* 1888. 36 и 37.
297. ЗАГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ Новороссійскаго края. *А. Скальковский. Промышленный листокъ.* 1858; 32, 33 и 46.
298. ИСТОРИЧЕСКІЙ ОЧЕРКЪ торговли Новороссійскаго края, за последнее время. 1856—58 г. *И. Сокальскій. Одесскій Вѣстникъ* 1859; 1, 2, 3 и 5.
299. О ТОРГОВЫХЪ ОБОРОТАХЪ города Оеодосіи. *Таврическія губ. вѣдомости.* 1859.
300. КРАТКІЙ ОЧЕРКЪ торговой дѣятельности въ Курской губ. *Памятная книжка Курской губ.* на 1860 г.
301. О КАМЕННОУГОЛЬНОЙ промышленности въ Новороссійскомъ краѣ. *Журналъ Минист. Вн. Дѣлъ.* 1858, 1. (Изъ Одесскаго Вѣстника).
302. ОБЗОРЪ СУДОХОДСТВА и пароходства по Днѣпру. *Москов. вѣдомости.* 1858. 41.
303. ЗАМѢТКИ о плаваніи иностранныхъ и русскихъ каботажныхъ судовъ въ Азовскомъ морѣ. *К. Гр. Спб. вѣд.* 95 и *Таврическія губ. вѣд.* 15.

304. О каботажномъ судоходствѣ въ Азовскомъ морѣ. II. *Б—ль. Одѣскій Вѣстникъ*. 1858; 51.
305. Обзоръ судоходства по Днѣпру. *Коммерческая газета*. 1858; 90.
306. Обзоръ судоходства и пароходства по р. Днѣпру и его притокамъ. Спб. 1858.
307. Донъ и Волга. Новые пути сообщенія между югозападомъ и востокомъ Россіи. А. *Скальковскій* Одесса. 1858.
308. Картины судоходства по Медвѣдицѣ и по Дону. Д. *Мордовцевъ. Памятная книжка Саратовской губ.*
309. Табаководство въ Полтавской губ. *Полтав. губ. вѣд.* и *Производитель и Промышленникъ*. 1860; 39 и 40.
310. Документы, относящ. до хлѣбной торговли Новорос. края. *Скальковскій. Одѣскій Вѣстникъ*. 1860; 16.
311. По поводу хлѣбной торговли на югѣ Россіи. *Съверная Пчела*. 1860; 125.
ОТВѢТЪ г. помѣщику М. Антонову въ 68 №. Спбург. вѣдом.
312. Чумацкій извозъ въ Одессу. *Одесск. Вѣсти*. 1860; 51.
313. О сельдяномъ промыслѣ въ Новорос. краѣ. А. *Скальковскій. Одѣскій Вѣстникъ*. 1860; 24.
314. Нѣсколько словъ о шелководствѣ на югѣ Россіи. II. *Бѣгани. Одес. Вѣсти*. 1860; 23, 1 ст.
315. Каменно-угольная промышленность на югѣ Россіи. *Одес. Вѣсти*. 1860; 7.
316. Движеніе судоходства на р. Днѣтрѣ въ 1859 г. А. *Мелиховъ. Листокъ Пароходства*. 1860; 23.
317. Списокъ свеклосахарнымъ заводамъ въ губ. Кіевской, Черниговской, Полтавской, Вольнской и Подольской. *Кіевскія губ. вѣд.* 19, 20.
318. О свеклосахарныхъ заводахъ Кіевской губ. II. *Рахманиновъ. Кіевскія губ. вѣд.* 1859; 1 и 2.
319. Промышленность Суджанскаго уѣзда Куреккой губ. *Производитель и Промышленникъ*. 41—43 и *Журналъ Минист. Внутр. Дѣлъ*, 8.
320. О свеклосахарной промышленности въ Кіевской губ. *Коммерческая газета*. 1858, 13.

321. О соляной промышленности въ Крыму. *А. Дژیо-ти. Одесскій Вѣстникъ* 1859, 135.
322. О торговлѣ саломъ въ Екатеринославѣ. *М. С-й. Промышленный Листокъ.* 1858, 44.
323. Статистическій очеркъ мѣстъ нахождения, добыванія и доставки къ мѣстамъ построекъ строительныхъ матеріаловъ; употребляемыхъ въ Таврической губ. *Соханскій. Журналъ Гл. Управ. Пут. Сообщенія съ картой.* 1859, 2.
324. Свѣдѣнія о Покровской ярмаркѣ въ Харьковѣ, въ 1860 г. *Вольфъ Иткинъ. Прибавленія къ Харьков. губ. вѣд.* 1860 110.
325. Замятки объ Ильинской ярмаркѣ въ Полтавѣ. *Р. Сыромятниковъ. Акціонеръ.* 1860; 47.
326. Статистическое описаніе Никольской Баховской ярмарки. *Листокъ Русскаго Общества. Пароходства и Торговли.* 1860; 75.
327. Ростовъ на Дону. *Производитель и Промышленникъ.* 1859; 15.
328. О торговлѣ крымскою мерлушкою. *Съверная Пчела.* 1860; 184.
- ✓ 329. Изслѣдованіе о торговлѣ на украинскихъ ярмаркахъ. *И. Аксаковъ. Слб.* 1858.
330. Выписка ярмаркамъ, существующимъ по Войску Донскому. *Донскія войсковыя вѣдомости.* 1859; 33.
331. Крещенская ярмарка въ 1859 г. въ Харьковѣ. *Вольфъ Иткинъ. Прибавленіе къ Харьковскимъ губерскимъ вѣдомостямъ.* 1859 г.
- ✓ 332. Украинскія ярмарки. *К. С. Аксаковъ. Русская Бе-сѣда.* 1858; 2.

ОБЪЯСНЕНІЯ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ».

№ XX.—Деревянные ворота, снятыя мною съ природы въ старинномъ мѣстечкѣ *Седневь*, въ 25 верстахъ отъ Чернигова. На воротахъ надпись: *Созданы быша врата си на 1763 году, мѣсяца октовріа 23 дня*. Надпись эта вырѣзана въ деревѣ.—Ворота эти, къ сожалѣнію, уже полуразрушены; но остаткамъ видно, что на нихъ была крыша, но какая именно, деревянная или соломенная—не знаю.

№ XXI.—Ліриникъ Дмитро Погорілий, съ рисунка П. А. Кулиша. Съ удовольствіемъ помѣщаю здѣсь нѣсколько словъ о немъ, общенныхъ мнѣ П. А. Кулишомъ.

«Встрѣтился я съ нимъ въ Звенигородкѣ на улицѣ—какъ обыкновенно бываетъ въ нашихъ уѣздныхъ городахъ—безлюдной и молчаливой. Онъ былъ слѣпъ и шелъ съ поводыремъ.

— Здоровъ, брате! сказалъ я.

— Добрѣдень, пане! отвѣчалъ онъ.

— Почімъ же ты знаешь, що я панъ?

— Чую, отвѣчалъ коротко Дмитро.

— Ні, брате, сказалъ я, сдѣлавъ знакъ молчанія поводырю:—я не панъ, я такой же прѣстий чоловікъ, якъ и ты.

Дмитро молчалъ.

— Де твой хѣта? спросилъ я.

— Онъ—тамъ, за рѣчакѣмъ.

Дмитро показалъ рукою.

— Ходімъ до тебе въ хѣту,—заграй та заспівай мнѣ.

— Ходімъ, пане, коли ваша мѣлость.

— Не зові мене, братіку, паномъ: я сѣго не люблю, бо я такой же панъ, якъ и ты.

— То якъ же вашу мѣлость величати?

Къ моему сожалѣнію, Дмитро со мной дѣлался все учтивѣе. иѣбучтивѣѣ

— Да якá тутъ мѣлость, Богъ съ тобою! сказалъ я, плохо играя свою роль: я тогда еще не умѣлъ говорить съ простымъ народомъ, и потому запугивалъ нищаго, самъ не понимая, чѣмъ. — Зови менѣ, коли хочешь, Панькѣмъ. А тебѣ якъ зовуть?

— Дмитрѣмъ, пане, Дмитрѣ Погорѣлѣмъ.

Такимъ образомъ Дмитро, умышленно, или по привычкѣ, ставилъ слово *пань* между собою и мной, какъ непереходимую для насъ обоихъ пропасть. Миѣ сдѣлалось больно за тотъ слой общества, къ которому онъ меня такъ-сказать отталкивалъ. Но я не сомнѣвался, что Дмитро будетъ мой.

Хата у него была самая жалкая, — тѣмъ болѣе, что на всемъ видно было отсутствіе женскихъ рукъ. Мы застали въ ней его товарища, такого жъ, какъ и онъ, безроднаго бѣдняка-лирика. Ихъ заботы о томъ, чтобы меня накормить, какъ гостя, тронули меня. У нихъ оказались очень вкусные соленые огурцы въ деревянномъ ведрѣ и ломти хлѣба изъ разныхъ печей. Молодость и прогулка по неровной мѣстности Звенигородки возбуждали мой аппетитъ. Мы втроемъ принялись завтракать посреди рушащихся бревенчатыхъ стѣнъ, точно въ комфортабельномъ домѣ. Проворный поводырь въ одну минуту притащилъ, по моей просьбѣ, водки. Какъ говорится, ледъ былъ сломанъ, — бесѣда закипѣла, полились рѣдкой гайдамацкія пѣсни. Дмитро Погорѣлѣмъ, какъ видно и по набросанному мной съ натуры портрету, поправился миѣ съ перваго взгляда гайдамацкою своею наружностію. Не дѣли съ двѣ не бритая борода очень шла къ его дикимъ и вмѣстѣ простодушнымъ чертамъ. Онъ, вѣроятно, не считалъ бы для себя грѣхомъ поступить съ Ляхами и Жидами такъ, какъ поступали, въ свое время, герои его разсказовъ. Это былъ необтершійся еще въ новой жизни осколокъ прежняго вѣка. О самыхъ невѣроятныхъ вещахъ (см. *Записки о Южной Руси*, I, стр. 95) онъ говорилъ такимъ тономъ, какъ-будто это случилось передъ его глазами (которые, къ сожалѣнію, были слѣпы). Пѣлъ онъ съ энтузіазмомъ и съ такою выразительностію, какъ-будто и содержаніе пѣсни и напѣвъ были его созданіе. Почти каждую пѣсню сопровождалъ онъ объясненіями, которыя стоило записать всѣ. Языкъ его разсказовъ былъ превосходный. Я очень любилъ Дмитра; а онъ ужъ больше не называлъ меня паномъ и говорилъ миѣ—*ты*. Не смотря на это, онъ раза два замолкалъ, качалъ значительно головой и говорилъ:

— Ой, не прѣстий ти чоловік!.. Знаю я, хто ти: може, твой нашіматка въ золотому палаці сидіть.

— Нехай же вона собі тамъ сидіть, отвѣчалъ я, — а ми випьемъ по чарці та заспіваетмо що про Макеіма Залізняка.

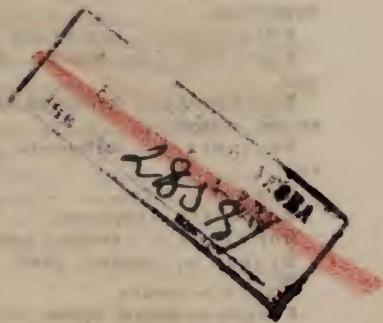
Во время моихъ странствованій по убогимъ хатамъ, всего больше я располагалъ простой народъ въ свою пользу тѣмъ, что шёлъ или читалъ наизусть множество народныхъ пѣсень. Этотъ запасъ знанія, усвоенный мною еще съ неграмотнаго моего дѣтства, помогъ мнѣ сойтись и съ Дмитромъ Погорилымъ. Онъ, съ наивностию горячаго сердца, предлагалъ мнѣ идти и ѣхать со мной куда—угодно, такъ—что ставилъ меня даже въ нѣкоторое затрудненіе своею преданностию. Къ сожалѣнію, это была одна изъ первыхъ моихъ встрѣчъ въ такомъ родѣ. Мнѣ казалось, что я найду множество подобныхъ личностей, углубясь больше въ Задъпровекую Украину, и я разстался съ нимъ навсегда послѣ первой бесѣды.

№ XXII.—Мѣщанка Полтавской губ., гравирована мною съ рисунка И. И. Соколова.

№ XXIII.—Дѣвушка Полтавской губ.,—тоже съ рисунка И. И. Соколова.

№ XXIV.—Видъ снятый съ натуры, въ одной изъ станицъ Черноморія, А. Е. Бейдеманомъ,—изъ этого рисунка можно видѣть до какой степени наружный видъ жилья въ Черноморіи сохранилъ свой первобытный, малороссійскій характеръ.

Л. Ж.

ОБЪЯСНЕНІЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ, СОДЕРЖАШИХСЯ ВЪ 11-й и 12-ой книжкѣ «Основы».

Бавити — забавлять.
Байька — стекляный шаръ, которымъ выглаживаются намітки; глаза.
Балабапъ — (кушанье) — пышки.
Балакучий — говорливый.
Беркицнутись — упасть, опрокинуться, перекувырнуться.
Бишйха — (болѣзь) рожа.
Брузументъ — позументъ.
Бундючитьця — дуться; сердиться.
Бурхати — порывисто, сильно дуть (о вѣтрѣ).
Бухица — булка хлѣба.
Варякати — говорить певнято — и безтолку.
Вгайбшки (нарѣчіе) — глубиною.
Вдраннѹти — оцарапнуть.
Велічня — величественная, пышная.
Вигодувати — выкормить; воспитать.
Випрѹчуватись — вырваться; освобождаться.
Виткнути — высунуться.
Видхѹжній — на выходѣ, прощальный.
Вісьмирикъ — жерновой камень въ восемь четвертей.
Вихопитись — выскочить; вырваться.
Вкруть — круто.
Вкоськати — упросить.
Ворідечка — (уменьш.) ворота.
Вѹликъ — (уменьш.) улей.
Гартъ — закатъ.
Гѣтьте — подите прочь.
Гіллічка — (уменьш.) вѣтка.
Гнатъ — Игнатъ.
Гомілка — голень.
Горпина — Агрпина.
Грѹхнути — грохнуть.
Гунá, (лунá) — эхо.
Гирлига — пастушескій посохъ съ шишкой или крюкомъ на одномъ концѣ.

Даллбі, даллбі — ей-Богу.
Джирчати — дребезжать.
Дія — дѣйствіе; дѣяніе.
Довжѣзний — очень длинный.
Докучувати — наскучать.
Долі — на землѣ; на полу.
Домáха — Домна.
Домонтаръ — доможникъ.
До горі (погáми) — вверхъ (по-гами).
До рѹкъ (полáти) — отдать въ руки.
Драніка — (бранн. слово) обдирало.
Дроковіця — жаркое время, когда скотъ дровичется, бѣсится.
Женé — гонить.
Женѣця — гонится.
Жижкі — подкожные жилы.
Затого — скоро, вотъ-вотъ.
Завійпа (болѣзнь) — сильная рѣзъ въ животѣ.
Законотіти — тонать на бѣгу по-гами.
Запідити — ударить; хватить.
Заціпнутий — застегнутый.
Зважитись — отважиться.
Звідкіля — откуда.
Згедзкатись — закапризиться.
Зжолобити — скорчить.
Зміститьця — вмѣститься.
Зпхати — спихнуть; сбить.
Ильгó — Илья.
Зупóлний — полный.
Іжá — пища.
Кáпость — пакость.
Кайшѹкъ — кошелекъ; кисеть.
Квáша — вареное жидкое тѣсто.
Кесéтина — кисеть.
Квидякъ — лента.
Кінъ, род. копа — сцена.

Кішва — кружка.
Кйтица — кисть.
Клубъ — вертулгъ (круглая часть, до-пьяна, конешъ сурели).
Кодло — родъ, порода.
Комізнитись — сердиться; капризничать.
Кублѣтись — гнѣдѣтись, умациваться.
Комонникъ — конный ѣздокъ.
Контентуватись — угощаться.
Коралі — коралы.
Кринь — растеніе.
Кудісь — куда-то.
Кубло — логовище въ сѣнѣ или соломѣ.
Кукулъванъ — дурманъ.
Кѹра — пыль, курево.
Кѹрячий — куриный.
Кудина — Акулина.
Кунштация — штуки, хитрости, искусство.
Лататтс — растеніе.
Лаштунки — лѣса; деревяныя подмостки, для устройства чего-либо.
Лѣшата — тиски, раскешъ для выглаживанія ремней.
Лементаръ (рейментаръ) — начальникъ отряда.
Литкй — икры.
Лишѣвка — кадка, сдѣланная изъ цѣльнаго дерева, преимущественно изъ липы.
Лютій — февраль.
Лялька — кукла; игрушка.
Мамій — матушкинъ сынокъ.
Марушка — Марья.
Манька — Машенька, Марфуша, душенька (въ переноси, смыслѣ, ласкательное).
Марюка — (увелич.) привидѣніе.
Мѣнни — имя.
Мимрити — подь нось, невнятно говорить.
Млици — блины.
Млѣвий — слабый; ослабленный; неспособный.
Мовчазливый — молчаливый.
Молодіжъ — молодѣжь.
Мудитись — жаться; мяться; соглашаться какъ-бы нехоти.
Мякѣнький — (уменьш.) мягкій.
Навпослі — послѣ; потомъ.
Нашадокъ — потомство.
Надібокъ — дерево, подготовленное для подѣлокъ.
На-вспражки — въ самомъ дѣлѣ.
Настроміти — нагнуть; надѣть.

Навѣкачя — бѣгомъ; убѣжать.
Намѣнятись — (переноси.) папиться до-пьяна.
Неприторѣний — не-патершійся (въ свѣтѣ, въ жизни, въ обычаяхъ).
Не впомку — не вспомнить мнѣ.
Нехлюя — (бравное слово) перяха.
Одрізнитись — отдѣлиться, отрозниться.
Обликъ — обличье — лицо; очеркъ лица.
Обіхідка — (на обіхідку) текущій расходъ.
Окульбачити — осѣдлать.
Опиитись — очутиться.
Оришка — Припа.
Орипка — Припа.
Ось-ляк! — а вотъ какъ!
Отютянтъ — адютантъ.
Оцюди — вотъ сюда.
Оціці — глазки.
Ощадокъ — остатокъ.
О-що! — вотъ-что!

Пашенна яма — ссыпная хлѣбная яма.
Питанье — вопросъ.
Підвечіркувати — поздно полдничать.
Підканоць — черпача камилавка.
Підсковзнутись — поскользнуться.
Пірьачко — пѣрушки.
Пилгати — прыгать.
Побить — быть.
Повідчикъ — подводчикъ.
Подхати — дуть; повѣвать.
Подрипати — поцарапать.
Посуха — засуха.
Позихати — зѣвать.
Погвѣнитись — польститься. ✓
Поквбломъ — потихоньку; съ нѣкоторою важностью.
Покіль — покуда; пока; покамѣть.
Полá — въ вісімъ пілъ — въ восемь полотницъ.
Полуниця — стѣнная клубника.
Пол-чварта — три съ половиною.
Понолотити — поблѣдѣть, поблѣть какъ полотно.
Понолохати — смугнуть; встревожить.
Посваритись — погрозиться; поссориться.
Пощтиво — учтиво; почтительно.
Почітувати — почитать; поминать въ церкви.
Почерзі — по-очереди.
Пригубити — притроуться къ чаркѣ губами.
Притѣпатись — приобрести.

Прицѣпувати — глуповатый.
Причепѣда — придиричивый.
Прієска — Аѳросинья.
Пристрѣичити — приструнить; на-
странять.
Прѣб! — ради Бога, помогите!
Прогайпувати — промотать.
Прозірій — прозрачный свѣтлый.
Проковѣти — проглотить.
Пухкій — мягкій какъ пухъ.
Пшоняній — пшешный.

Ранішній — утренній.
Рѣпетъ — крикъ; шумъ.
Розбуркатись — проснуться, оч-
нуться.
Роздима́ти — роздывать.
Роздобѣти — добыть; приобрѣсть.
Розлѣгий — обширный.
Розмиръ — разрывъ.
Розчурѣпати — разобрать; понять;
розсыпашать.
Розтрощити — раздавить; роздро-
бить.

Самотѣжки (везти) — на себѣ (везти).
Середу-днѣ — среди-дня.
Сирно — маленькій низенькій столикъ,
употребляемый въ землянкахъ; сидятъ
у него на землѣ.
Скатертїна (уменьш.) — скатерть.
Скотарство — скотоводство.
Смѣга — полоса
Солоха — Соломонида.
Справдитись — исполниться.
Стидкій — безстыдный.
Сурѣлі — ляшки.
Сѣтозолотий — обильно-золотой.

Таганокъ — треножникъ, на кото-
ромъ вѣшается котель.

Таджѣжъ — ну, — да.
Тиліпати́сь — мотаться.
Тірло — сбойное мѣсто, на кото-
ромъ почевали овцы.
Тирка́тий — (шівень).
Товкувати — толковать; говорить.
Товчени́къ — (въ переносномъ смы-
слѣ) тумакъ.
Торохті́йка — говорливая женщина.
Тришечки — (уменьш.) — немножко.
Тря́сця — лихорадка.
Туркотъ — хохлаты голубъ.
Тіотьки — не вдогадь.

Узликъ — узель.
Ура́зливо — язвительно; больно.
Уразлі́вий — раздражительный.
Усто́ньки — (уменьш.) уста; губки.
Хйжа — часть хаты.
Харко́ — Захаръ, Харигонъ.
Хвѣська — Феодосіа

Цвигати — (переносн.) бить.
Цвиркунъ — свѣчка

Шавалі — шалфей.
Шѣвський — сапожничій.
Широчѣнный — очень широкій.
Шкульгати — прихрамывать.
Штимъ — хозка.
Штимовата вівця — овца съ сто-
ячею шерстью.
Шморгну́ти — дѣригуть, шмигнуть.
Шнарко — рѣзко; скоро.
Шугунути — полетѣть.
Щоглі — высокія стоячія бревна;
мачты.

Якось — какъ-то.
Яцько — Яковъ.
Ярчкѣвий — поярчатый.

БИБЛОГРАФИЧЕСКІЯ ИЗВѢСТІЯ.

К. В. Шейкісі, заявившій о своихъ занятіяхъ украинскою этнографією изданіемъ *»Быта Подольнѣ«*, началъ изданіе *»Опыта южно-русскаго Словаря«*, въ Кіевѣ.

Цѣна первому выпуску, безъ статьи: *»Нѣсколько словъ о южно-русскомъ народѣ и въ-особенности о его языкѣ«* 1 р., со статьею 1 р. 50 к. На пересылку прилагается за 1 фунтъ. Первый выпускъ получать можно въ Кіевѣ въ книжномъ магазинѣ В. Г. Барщевскаго и у составителя, на Кудрявцѣ въ д. Ващенко; въ Черниговѣ въ редакціи *»Черниговскаго Листка«*, въ Екатеринославѣ у учителя гимназіи А. К. Левицкаго, въ Пемировѣ у учителя гимназіи О. Я. Воронаго, въ Каменецъ-Подольскѣ у чиновника В. Д. Кашубскаго. Въ теченіе 1862 года, выйдетъ первый томъ словаря, т. е. четыре выпуска, заключающіе въ себѣ minimum 43 печатныхъ листа. Подписная цѣна первому тому 4 рубля съ пересылкою. Лица, внесшія болѣе одного рубля за 1-й в., если пожелаютъ подписаться на цѣлый томъ, доплачиваютъ столько, сколько будетъ слѣдовать по разсчету. Первый томъ можетъ выйти въ теченіе 1862 года только въ такомъ случаѣ, если къ 1 февраля 1862 года будетъ по крайней мѣрѣ 100 подписчиковъ на цѣлый томъ. Въ противномъ случаѣ, изданіе словаря, какъ дѣло не *своевременное* и не сообразное съ потребностями и развитіемъ южно-русскаго народа, будетъ прекращено, о чемъ будетъ объявлено, и деньги будутъ возвращены подписчикамъ.

Надѣюсь, что лица, имѣющія у себя матеріалы для словаря, доставятъ ихъ мнѣ, какъ это уже и сдѣлали нѣкоторые. Матеріалы и требованія на словарь должны быть адресуемы такъ: въ Кіевѣ. Кандидату историко-филологическаго факультета Университета Св. Владимира, Каллинику Васильевичу Шейковскому.

ВЪ КИЕВЪ ВЫШЛО

ОБОЗРѢНІЕ

ЛИНГВИСТИЧЕСКИХЪ КАТЕГОРІЙ,

СОСТАВЛЕННОЕ (по Штейнгалю)

М. А. ТУЛОВЫМЪ.

Книгу эту (69 стр., in 8°) можно приобрести въ Петербургѣ у Матвѣя Терентьевича Симонова, на Вознесенскомъ проспектѣ, въ домѣ Розова, кварт. № 7. Цѣна безъ пересылки 30 к. за экземпляръ; иногородные прилагаютъ, сверхъ того, пересылочныхъ и укупорныхъ 23 к. сер. Книгопродавцы, при покупкѣ 5 и болѣе экземпляровъ, получаютъ 10% уступки *съ цѣны*.

ОБЪ ИЗДАНИИ

СОВРЕМЕННОГО

ВЪ 1862 ГОДУ.

«Современникъ» въ 1862 году будетъ издаваться на прежнихъ основаніяхъ, тѣми же лицами, какъ и въ прошломъ году.

Направленіе «Современника» извѣстно его читателямъ. Продолжая, по мѣрѣ возможности, развивать это направленіе въ приложеніи къ разнымъ отраслямъ науки и жизни, редація въ послѣдніе годы должна была ожидать измѣненія своихъ отношеній къ нѣкоторымъ изъ сотрудниковъ (преимущественно беллетристическаго отдѣла), которыхъ произведенія въ прежнее время, когда еще направленія не обозначались такъ ясно, —нерѣдко съ удовольствіемъ встрѣчаемы были читателями въ нашемъ журналѣ. Сожалѣніи объ утратѣ ихъ сотрудничества, редація однакоже не хотѣла, въ надеждѣ на будущіе прекрасные труды ихъ, пожертвовать основными идеями изданія, которыя кажутся ей справедливыми и честными и служеніе которымъ привлекаетъ и будетъ привлекать къ ней новыхъ, свѣжихъ дѣятелей и новыя сочувствія, между—тѣмъ какъ дѣятели, хотя и талантливые, но остановившіеся на прежнемъ направленіи—именно потому, что

не хотятъ признать новыхъ требованій жизни—сами себя лишаютъ своей силы и охлаждаютъ прежнія къ нимъ сочувствія. Впрочемъ изъ писателей, пользующихся постояннымъ сочувствіемъ публики, «Современнику» вполне обезпечено въ будущемъ году сотрудничество гг. Островскаго, Салтыкова (Щедрина), Марка Вовчка, Станицкаго, Успенскаго, Григоровича и другихъ.

Что касается до отдѣла серьёзныхъ и современныхъ статей, то надо сказать, что въ большинствѣ случаевъ онѣ зависятъ отъ разныхъ условій. Впрочемъ, мы надѣемся, что кругъ предметовъ, доступныхъ обсужденію въ журналахъ, будетъ постепенно расширяться, а съ тѣмъ вмѣстѣ и разнообразіе и сила нашего журнала увеличатся.

Въ отдѣлахъ бібліографіи, внутренняго обозрѣнія, фельетона, «Современникъ» старается, какъ замѣтили, конечно, читатели, не о педагогической полнотѣ и систематичности, но всего болѣе о проведеніи, хотя бы и въ бѣглыхъ замѣткахъ, тѣхъ же истинъ и выводовъ, разъясненію которыхъ посвящаются, по возможности, цѣльныя статьи въ другихъ отдѣлахъ журнала. Этой же цѣли служилъ и «Свистокъ», отъ котораго редакція вовсе не намѣрена отказываться.

Составъ журнала остается прежній:

I. Повѣсти, романы, путешествія, драматическія произведенія, стихотворенія, статьи серьёзнаго содержанія, преимущественно по части исторіи, политической экономіи, исторіи литературъ, и прочее.

II. Современное обозрѣніе, то есть: 1) Критика и бібліографія книгъ и журнальныхъ статей, почему либо заслуживающихъ вниманія, какъ русскихъ, такъ иногда и иностранныхъ; 2) Внутреннее обозрѣніе замѣчательныхъ явленій русской жизни; 3) Замѣтки о петербургской жизни; 4) Политическое обозрѣніе; 5) Мелкія статьи, касающіяся отдѣльно того или другаго явленія современности.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ:

Въ С.-Петербургѣ: въ конторѣ «Современника», на Невскомъ проспектѣ, противъ Арсенала Аничкова дворца, въ домѣ Зивѣтнова, при книжномъ магазинѣ А. П. Давыдова.

Въ Москвѣ: въ конторѣ «Современника», на углу Большой Дмитровки, противъ Университетской типографіи, въ домѣ Загряжскаго, при книжномъ магазинѣ Н. В. Базунова.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

Цѣна за годовое изданіе «Современника» въ С.-Петербургѣ безъ доставки: *пятнадцать руб. сер.*, съ пересылкою: *шестнадцать руб. пятьдесятъ коп. сер.*

И. ПАНАЕВЪ.

Н. НЕКРАСОВЪ.

И. ЧЕРНЫШЕВСКІЙ.

ПОДПИСКА НА ПЕРІОДИЧЕСКІЯ ИЗДАНИЯ

ИМПЕРАТОРСКАГО ВОЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА

на **1862** годъ

ЖУРНАЛЬ

„ТРУДЫ“

И ГАЗЕТА

„ЭКОНОМИЧЕСКІЯ ЗАПИСКИ“.

Въ началѣ текущаго года, редакцію «Трудовъ» и «Экономическихъ Записокъ» было заявлено, что, она, оставаясь при прежнемъ направленіи, обратитъ однако особое вниманіе на *отдѣлъ библиографіи* и на *хронику заграничнаго хозяйства*. Съ этою цѣлю, въ каждомъ почти номерѣ «Трудовъ», были разбираемы новыя хозяйственныя сочиненія и періодическія изданія. Хроника же заграничнаго хозяйства помѣщалась въ смѣтѣхъ подъ особой рубрикой: *Обзорныя новости по сельскому хозяйству за границую*.

Въ будущемъ 1862-мъ году, программа *Трудовъ* и *Экономическихъ Записокъ* остается, въ главныхъ основаніяхъ, согласно занятіямъ Общества, прежняя.

Въ составѣ «Трудовъ» войдутъ слѣд. отдѣлы:

1. ЖУРНАЛЫ (ПРОТОКОЛЫ) ЗАСѢДАНІЙ Совѣта и Общаго Собранія Общества.
2. ОТДѢЛЕНІЕ I: СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО съ главными его отраслями.
3. ОТДѢЛЕНІЕ II: РЕМЕСЛА и ФАБРИЧНЫЯ ПРОИЗВОДСТВА, состоящія въ ближайшей связи съ сельскимъ хозяйствомъ.
4. ОТДѢЛЕНІЕ III: ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЯ НАУКИ, политическая экономія, естествознаніе и т. п.
5. БИБЛИОГРАФІЯ: разборъ хозяйственныхъ періодическихъ изданій и книгъ.
6. ОБОЗРѢНІЕ НОВОСТЕЙ по сельскому хозяйству за границую.
7. СМѢСЬ.

Въ «**Экономическихъ Запискахъ**» будутъ помѣщаться протоколы засѣданій Отдѣленій и Общаго Собранія, болѣе мелкія и снѣшныя статьи, хозяйственные и промышленныя извѣстія, вопросы сельскихъ хозяевъ и отвѣты на нихъ редакціи, разныя хозяйственные объявленія и т. п.

Къ статьямъ какъ въ «**Трудахъ**», такъ въ и «**Экономическихъ Запискахъ**» будутъ прилагаемы, по мѣрѣ надобности, *рисунки*. При выборѣ послѣднихъ, редакція будетъ обращать вниманіе не столько на новизну, сколько на практичность, простоту и удобоприимимость изображаемаго предмета въ русскомъ хозяйствѣ. Болѣе замѣчательныя полевыя и огородныя сѣмена будутъ при изданіяхъ разсылаться по прежнему.

«**Труды**» будутъ выходить *ежемесячно* книжками, каждая не мѣнѣе 10 печатныхъ листовъ, а «**Экономическія Записки**» *еженедѣльно* по одному листу прежняго формата.

Цѣна за оба изданія остается 4 р., съ пересылкою во все города и доставкою на домъ. Журналъ пересылается чрезъ С. Петербургскій почтамтъ по *тяжелой*, а газета по *легкой* почтѣ.

Подписка на «**Труды**» и «**Экономическія Записки**» на 1862 годъ принимается въ С. Петербургѣ: въ домѣ И. В. Э. Общества (въ 4-й ротѣ Измайловскаго полка), въ книжномъ магазинѣ **Лермонтова и К^о**. (въ Караванной, № 24) и въ Москвѣ: у книгопродавца **Глазунова** (на Кузнецкомъ мосту) и въ сельскохозяйственномъ комисіонерствѣ **Н. И. Анненкова**, на Зубов-

скомъ бульварѣ, въ домѣ Земледѣльческой школы. Иногородные благоволятъ адресоваться въ **С. Петербургъ**, въ **Императорское Вольное Экономическое Общество**.

Подписка отдѣльно на какое либо изъ этихъ изданій не принимается.

Редакторъ **А. Совѣтовъ**.

ВОЕННЫЙ СБОРНИКЪ,

ИЗДАВАЕМЫЙ

ПО ВЫСОЧАЙШЕМУ ПОВЕЛѢНІЮ,

ВЪ 1862 ГОДУ,

выходить ежемѣсячно книжками отъ 15-ти до 20-ти печатныхъ листовъ въ каждой.

«Военный Сборникъ», издаваемый по Высочайшему повелѣнію, будетъ продолжаться въ 1862 году на прежнемъ основаніи.

Въ четыре года своего существованія, «Военный Сборникъ» стремился неуклонно къ всесторонней разработкѣ своей обширной программы. Не Редакція судить, въ какой мѣрѣ выполнила она эту трудную задачу; но, конечно, ни одинъ безпристрастный человѣкъ, постоянно слѣдившій за журналомъ, не упрекнетъ ее въ отсутствіи усердія и желанія служить, на сколько отъ нея зависѣло, интересамъ военнаго сословія. Равнымъ образомъ, всякій знакомый съ журнальнымъ дѣломъ согласится, что у насъ изданіе такого рода, какъ «Военный Сборникъ», представляло особенныя затрудненія при неразвитости отечественной военной литературы и при маломъ числѣ нашихъ военныхъ писателей. Что затрудненія, эти были преодолены, если не вполне, то болѣею частию доказательству тому налицо: «Военный Сборникъ» можетъ, не преуве-

личивая своихъ заслугъ, сказать съ увѣренностію, что спосредствовалъ пробужденію въ нашемъ военномъ сословіи уметственной дѣятельности и, наполняясь со-сихъ поръ преимущественно статьями оригинальными, фактически заявилъ мысль о возможности существованія у насъ военнаго журнала самобытнаго, независимаго отъ иностранныхъ военныхъ изданій. Постояннымъ читателямъ «Военнаго Сборника» извѣстно, что главное вниманіе Редакціи было обращено на разработку всѣхъ живыхъ, современныхъ военныхъ вопросовъ, на отечественную военную исторію, на нравственный и матеріальный бытъ нашихъ войскъ и что многое объ этихъ предметахъ впервые было высказано гласно въ нашемъ журналѣ.

Такимъ путемъ Редакція будетъ слѣдовать и впредь. Но, выставляя на первый планъ отечественный элементъ, «Военный Сборникъ» будетъ знакомить своихъ читателей и съ замѣчательнѣйшими явленіями военной жизни у другихъ народовъ, равно и съ наиболѣе важными произведеніями иностранной военной литературы, весьма богатой, по мало у насъ извѣстной. Въ теченіе 1862 года Редакція приложитъ къ журналу переводъ съ нѣмецкаго: «Руководство къ изученію стратегіи для офицеровъ всѣхъ оружій». Посредствомъ такихъ приложений читатели «Военнаго Сборника» получаютъ постепенно рядъ настольныхъ книгъ и руководствъ, основанныхъ на новѣйшихъ изысканіяхъ. «Тактика Грисгейма» и «Исторія и тактика кавалеріи» *Нолана*, могутъ служить образчиками подобныхъ справочныхъ книгъ.

Программа «Военнаго Сборника», Высочайше одобренная, остается неизмѣнною и въ 1862 году.

I. ОТДѢЛЪ ОФФИЦІАЛЬНЫЙ. а) Извлеченія изъ приказовъ военнаго Министра, главнокомандующихъ арміями, Генераль-Инспектора по инженерной части, Генераль-Фельдцейхмейстера, начальника Штаба по Военно-Учебнымъ Заведеніямъ и командировъ корпусовъ. б) Извлеченія изъ циркулярныхъ объявленій департаментовъ Военнаго Министерства. в) Тѣ изъ общихъ узаконеній, которыя имѣютъ какое либо соотношеніе съ военнымъ бытомъ.

Въ извлеченіяхъ этихъ будетъ заключаться все относящееся до измѣненія состава войскъ, управленія ихъ, вооруженія, формы одежды и проч., въ такой мѣрѣ, въ какой необходимо знать это каждому офицеру,

Такимъ образомъ, отдѣлъ этотъ будетъ служить подручнымъ сборникомъ всѣхъ современныхъ постановленій и узаконеній (*).

II. ОТДѢЛЪ ВОЕННЫХЪ НАУКЪ. а) Тактика. б) Военная исторія. в) Военная администрація. г) Военная статистика. д) Фортификація и артиллерія.

По тактикѣ будутъ помѣщаемы преимущественно статьи, клонящіяся къ разрѣшенію вопросовъ, возбужденныхъ событіями послѣднихъ войнъ, какъ—то: о дѣйствіи въ бою пѣхоты вообще и въ особенности пѣхоты легкой, объ организаціи и употребленіи кавалеріи, и артиллеріи, о соответствующихъ современному состоянію военного искусства, способахъ обученія войскъ и т. п.

По военной исторіи будутъ помѣщаемы преимущественно описанія и разборы тѣхъ сраженій, въ которыхъ принимали участіе русскія войска. Къ каждому описанію будутъ приложены соответствующіе карты и планы.

По военной администраціи — все относящееся до управленія и хозяйства войскъ, какъ нашихъ, такъ и иностранныхъ.

По военной статистикѣ и географіи — обзоръ вооруженныхъ силъ различныхъ государствъ; описанія замѣчательныхъ театровъ войны.

По фортификаціи и артиллеріи будутъ помѣщаемы изслѣдованія различныхъ вопросовъ по отношенію ихъ къ дѣйствію войскъ, изобѣгая техническихъ подробностей, для изслѣдованія которыхъ существуютъ у насъ спеціальныя журналы.

III. ОТДѢЛЪ ЛИТЕРАТУРНЫЙ. а) Разказы изъ военного быта. б) Записки военныхъ людей (мемуары). в) Путешествія, имѣющія военный интересъ. г) Жизнеописанія замѣчательнѣйшихъ военныхъ людей.

IV. СМѢСЬ. а) Извлеченія изъ журналовъ коммисіи улучшеній по военной части. б) Открытія и опыты разнаго рода, за границею и у насъ въ Россіи произведенныя. в) Выдержки изъ журналовъ Русскихъ и иностранныхъ. г) Библиографическія извѣстія о военныхъ книгахъ и статьяхъ различныхъ журналовъ, выходящихъ на русскомъ, французскомъ, нѣмецкомъ и англійскомъ языкахъ. д) Все

Извлеченія эти, само собою разумѣется, не могутъ замѣнить подлинныхъ приказовъ и циркуляровъ, которые, въ настоящее время, обязаны выписывать различные штабы и другія управленія.

нововведенія по военно-административной и строевой части во всѣхъ государствахъ.

Страницы «Военнаго Сборника» открыты, по прежнему, для всѣхъ, желающихъ своими познаніями и наблюденіями содѣйствовать общей пользѣ военной семьи. Только при такомъ дружномъ содѣйствіи и возможно достиженіе важной цѣли органа военныхъ интересовъ—разпространенія въ войскахъ рациональныхъ свѣдѣній о военномъ дѣлѣ. Редація надѣется, что на призывъ ея откликнется, какъ было до сихъ поръ, всѣ свѣдущіе и образованные офицеры, служащіе и служившіе.

Желающіе помѣщать свои статьи въ «Военномъ Сборникѣ» благоволятъ доставлять ихъ въ Редацію «Сборника». Въ случаѣ одобренія статьи, она будетъ напечатана при первой возможности; въ случаѣ же неодобрѣнія—возвращается автору, по оговоренію в умотребованію, или довѣренному отъ него лицу, *безъ всякихъ объясненій*. Редація принимаетъ на себя обратную пересылку только тѣхъ статей, которыя хотя и не могли быть напечатаны, но представляютъ въ какомъ либо отношеніи трудъ замѣчательный. Въ статьяхъ переводныхъ или составленныхъ по нѣсколькимъ сочиненіямъ необходимо обозначать источники, откуда онѣ взяты. Чертежи, прилагаемые къ статьямъ, Редація проситъ составлять, по возможности, въ форматѣ осьмушки или четверти печатнаго листа.

Вмѣстѣ съ симъ Редація покорнѣйше проситъ всѣхъ присылающихъ къ ней статьи для печати подписывать имена свои и адреса *четко и ясно*. По желанію авторовъ, имена ихъ могутъ быть скрыты отъ публики и останутся извѣстны только *одному* редактору. Статьи и письма *неподписанныя* Редація печатать не можетъ.

Вознагражденіе за статьи, помѣщаемыя въ «Военномъ Сборникѣ» определено: за переводы отъ 12 до 20 руб. сер. съ печатнаго листа, за извлеченія и компіляціи по 30 р. ѳ., а за оригинальныя сти до атъ 50 р. с. и, въ нѣкоторыхъ случаяхъ, выше.

Авторъ можетъ, сверхъ того, если пожелаетъ, получить бесплатно до 25 отдѣльныхъ оттисковъ своей статьи, помѣчая о томъ на самой статьѣ.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ.

Подписка на «Военный Сборникъ» принимается:

Въ **С.-Петербургѣ**, въ конторѣ Редаціи «Военнаго Сборника», на *Литейной, домъ Денифера, № 13*, и

Въ которъ при книжномъ магазинѣ Давидова, на Невскомъ проспектѣ, насупротивъ арсенала Николаевскаго Дворца.

Въ **МОСКВѢ**, въ которъ, при книжномъ магазинѣ Щенкина и Кошп., на Лубянкѣ, въ домѣ Сысалина.

«Военный Сборникъ» выходитъ ежемѣсячно, книжками отъ 15 до 20 листовъ въ каждой.

Подписная цѣна за годовое изданіе, или за двѣнадцать книжекъ шесть рублей серебромъ.

Иногородные подписчики, служащіе въ войскахъ, прилагаютъ за пересылку пятьдесятъ копеекъ серебромъ; неслужащіе въ войскахъ—одинъ рубль пятьдесятъ копеекъ, равно и тѣ изъ городскихъ подписчиковъ, которые пожелаютъ, чтобы журналъ доставлялся имъ на домъ.

Редакція «Военнаго Сборника» покорнѣе проситъ гг. начальниковъ частей доставлять, вмѣстѣ съ требованіями на журналъ, именныя списки гг. офицеровъ, подписавшихся на «Военный Сборникъ», съ тою цѣлью, чтобы книжки журнала могли быть доставляемы на имя каждаго подписчика, чрезъ Газетную Экспедицію С.-Петербургскаго Почтамта, въ наглухо задѣланныхъ пакетахъ, какъ пересылаются всѣ частныя періодическія изданія.

Желающіе имѣть «Военный Сборникъ» за 1859 годъ, съ картою *Италіи*, и за 1860 и 1861 годы, съ приложеніями: «Тактика» *Грисейна* и «Исторія и тактика кавалеріи» *Полана*, благоволятъ обращаться съ требованіями въ Редакцію.

Главный Редакторъ «Военнаго Сборника»,
Генеральнаго штаба Генералъ-Маіоръ **Меньковъ**.

ОБЪ ИЗДАНІИ ЖУРНАЛА

МИНИСТЕРСТВА НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ

ВЪ 1862 ГОДУ.

Журналъ министерства народнаго просвѣщенія будетъ издаваться въ будущемъ году по той-же программѣ, по которой издается съ половины 1860 года. Въ первомъ отдѣлѣ журнала будутъ помѣ-

щаются теоретическія разсужденія и практическія замѣтки по вопросамъ изъ области педагогики и дидактики, а также критическія описанія воспитательныхъ и учебныхъ заведеній, какъ русскихъ такъ и иностранныхъ, въ ихъ современномъ состояніи и историческомъ развитіи. *Во второй отдѣлѣ* войдутъ статьи психологическія, физиологическія и философскія, если онѣ прямо или косвенно могутъ содѣйствовать къ разрѣшенію педагогическихъ вопросовъ; въ этомъ же отдѣлѣ будутъ помѣщаться статьи по исторіи просвѣщенія и статьи обще-историческія, въ которыхъ раскрывается ходъ народнаго образованія. *Третій отдѣлѣ* будетъ посвященъ критикѣ и библиографіи: въ него войдутъ критическіе разборы педагогическихъ сочиненій и журналовъ, учебниковъ и дѣтскихъ книгъ, а также научныхъ и литературныхъ произведеній, которыя по содержанию своему могутъ имѣть вліяніе на педагогическую дѣятельность. Наконецъ *четвертый отдѣлѣ* журнала будетъ содержать въ себѣ извѣстія о всѣхъ болѣе или менѣе замѣчательныхъ фактахъ, относящихся до народнаго образованія въ Россіи и мѣлкія педагогическія статьи. Кромѣ того при журналѣ будутъ издаваемы особыя приложенія, состоящія или въ оригинальныхъ произведеніяхъ русскихъ педагоговъ, или въ переводахъ замѣчательныхъ иностранныхъ педагогическихъ сочиненій и учебниковъ. При чемъ не лишнимъ считаемъ напомнить, что въ эти полтора года журналъ министерства роздалъ безденежно своимъ подписчикамъ слѣдующія особыя приложенія: Уроки географіи, *Д. Семенова*, два выпуска; Дѣтство человека, *Д-ра Гейфельдера*; Начатки дѣтскаго школьнаго ученія, *А. Дистервега*; Уроки физики, *А. Игнатовича*, и нѣсколько библиографическихъ указателей книгъ, періодическихъ изданій и болѣе замѣчательныхъ журнальныхъ статей. Въ будущемъ году редація предполагаетъ издать при журналѣ: 1) Продолженіе *Уроковъ физики*, *А. Игнатовича*. 2) *Основные законы воспитанія*, *К. Ушинскаго*. 3) *Исторію педагогики*. 4) Третій выпускъ *Уроковъ географіи*, *Д. Семенова*. Новые подписчики получаютъ первый выпускъ тѣхъ приложеній, которые начаты въ 1861 году.

Условія подписки остаются прежнія; подписная цѣна: за одну неофициальную часть, выходящую ежемѣсячно отдѣльными книгами отъ 12 до 15-ти листовъ каждая, за годъ 6 руб. 50 коп. безъ пересылки и 8 руб. съ пересылкою; съ официальной частью, выходящею особенными тетрадками, 13 руб. 50 коп. съ пересылкою и 12

руб. без пересылки. Подписка принимается в редакції журнала министерства, в газетной экпедіціи и у всѣхъ извѣстныхъ книгопродавцевъ.

Редакторъ К. Ушинскій.

~~9145/11-12 эк.~~

K-107

168983

2

5

